

О.М. Завальнюк, С.В. Олійник

УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ НА ПОДІЛЛІ

(липень 1919 – травень 1920 рр.)

О.М. Завальнюк,
С.В. Олійник

УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ НА ПОДІЛЛІ (липень 1919 – травень 1920 рр.)

Монографія

Кам'янець-Подільський

2013

УДК 94(477.43) “1919/1920”:355

ББК 63.3 (4 Укр) 712.2

3-13

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 29 серпня 2013 р.)*

Рецензенти:

П. П. Брицький, доктор історичних наук (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

П. П. Гай-Нижник, доктор історичних наук (Інститут українознавства НАН України, м. Київ)

Завальнюк О. М.

3-13 **Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.):** монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2013. – 292 с.; іл.

ISBN 978-617-681-051-3

Розглядаються основні моменти створення і бойової діяльності УГА в Східній Галичині, участь її у Визвольних змаганнях на території Поділля, організація і діяльність тилу в регіоні, відносини з населенням, доля цього збройного формування у найбільш драматичний період боротьби за українську державність.

Розрахована на науковців, аспірантів, студентів, всіх, хто цікавиться історією Української революції 1917-1920 рр.

УДК 94(477.43) “1919/1920”:355

ББК 63.3 (4 Укр) 712.2

ISBN 978-617-681-051-3

© О. М. Завальнюк, 2013

© С. В. Олійник, 2013

ВСТУП

Багатовікова історія українського народу має чимало драматичного і повчального. Це стосується всіх важливих історичних проблем, зокрема і тієї, що пов'язана з відновленням української державності на початку ХХ ст.

У досвіді державотворення минулого черпають ідеї і оптимізм керівники, різні державні і політичні структури сучасної України. Уже в квітні 1992 р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову про відзначення 75-річчя української демократичної революції 1917-1918 рр.¹ Упродовж наступних років неодноразово приймалися рішення на найвищому державному рівні про відзначення Акту Злуки, річниці IV універсалу УНР, проголошення ЗУНР, проведення заходів з відзначення подій Української революції 1917-1921 рр.²

Тим самим державотворці 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. визнали історичну значимість досвіду Української революції для практики розбудови суверенної держави у наш час, відступили від тих ідеологічних схем, які були панівними в нашому суспільстві до проголошення державної самостійності України.

У часи тоталітаризму панівний режим не допускав інакодумства, плюралізму, турбувався про те, аби комуністичні стереотипи були невід'ємною, складовою частиною свідомості радянських людей, рушієм творення нового суспільства. Всі, хто відкрито виступав проти радянсько-комуністичної системи, неминуче прирікав себе на морально-адміністративно-судові репресії, а часто – і на загибель. Тому історична наука України обходила мовчанкою ряд важливих проблем національно-визвольної боротьби українського народу, спрямованих на створення незалежної національної держави.

¹ Постанова Президії Верховної Ради // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – С. 986.

² Інформація про урочисті збори // Урядовий кур'єр. – 1999. – 22 січня; Однині воедино... (з виступу віце-прем'єра-міністра В. Смолія на урочистих зборах, присвячених 80-річчю проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР) // Суспільство. – 1999. – № 4. – С. 4; Президент України Л.Кучма. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 23 січня; Указ Президента України "Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників" № 297 від 12 квітня 2007 року // <http://www.president.gov.ua/documents/5998.html>.

Відмова від тоталітарного режиму, ідеологічна розблокованість політики СРСР відкрили давно очікуваний шлях демократичних перетворень у різних галузях суспільного життя. Це стосувалось у великій мірі і науки, зокрема історичної, перед якою постала змога, на відміну від попереднього періоду, чесно виконувати своє пряме завдання – з позицій об'єктивності, правди висвітлювати історичний шлях, його основні етапи і проблеми.

Проте лише відновлення державної незалежності України дало могутній поштовх розвитку національної історичної науки, викликало жваве зацікавлення історією визвольних змагань українського народу за здобуття своєї незалежності, зміст і характер яких офіційна радянська історіографія грубо перекручувала, залишаючи за межами процесу боротьби за утвердження української державності цілі історичні пласти, політичні інтереси і позиції більшості народних мас.

Насаджування десятиліттями хибних історичних концепцій, спотворення фактів вимагає переосмислення та дослідження багатьох важливих моментів визвольних змагань українського народу в 1917-1921 рр., зокрема й участі у цій боротьбі на теренах Поділля Української Галицької армії (липень 1919 – травень 1920 рр.). Глибока та всебічна розробка даної проблеми дасть можливість відтворити один із важливих сегментів загальної картини доби визвольних змагань, зокрема в Подільському регіоні.

Історіографію проблеми умовно можна поділити на три групи: 1) праці радянських істориків, 2) роботи зарубіжних дослідників та політичних і військових діячів того часу і 3) українських науковців 90-х рр. XX – поч. XXI ст.

Загальновідомо, що у радянській історіографії період визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. трактувався як громадянська війна в контексті загальнорадянської історії. Загалом вона глибоко висвітлювала різноманітні напрями і аспекти цієї проблеми, однак майже не згадувала, за окремими винятками, про таке збройне формування, як Українська Галицька армія, не кажучи вже про її участь у визвольних змаганнях. Їй притаманне перебільшення успіхів більшовиків, Червоної армії і замовчування реальних подій згідно офіційних настанов правлячого режиму. Такий стан речей, на наш

погляд, пояснюється тим, що бої, які вели підрозділи Червоної армії проти українських військ, не принесли їй слави, а в багатьох боях вони зазнавали нищівної поразки і змушені були вдаватись до панічних втеч. Зрозуміло, що про таке червоним героям громадянської війни писати не хотілось³. А тому основна увага приділялась встановленню радянської влади в Україні, боротьбі з німецько-австрійськими окупантами та першій війні радянської Росії з УНР. Заслугує на увагу праця М.Какуріна *“Как сражалась революция”*. У ній він подав характеристику ворогуючих сторін в Україні. Згадав автор також і галицьке військо, зазначаючи, що *“ця армія... відстрочила кінець самостійного існування петлюрівської збройної сили”*⁴. Проте, розглядаючи український театр бойових дій, наступ галичан на Великій Україні, дослідник помилково ототожнював їх з білополяками⁵.

У повоєнних виданнях можна знайти окремі згадки про галицьке військо, в яких воно виступає як *“галицькі частини і бригади, представники військового формування контрреволюційної Західноукраїнської народної республіки”*⁶. Радянська історіографія, яка досить

³ Верхотурский А. Прорыв южной группы / А. Верхотурский. – М.: ГИЗ, 1924. – 68 с.; Гражданская война 1918-1921: В 3 т. / [Под ред. А.С.Бубнова, С. С. Каменева, М. Н. Тухачевского]. – М.: Военный вестник, 1928. – Т. 2. – 418 с.; М.: Госиздат, 1930. – Т. 3. – 560 с.; Ейдеман Р. Громадянська війна на Україні / Р. Ейдеман, Н. Какурин; [За ред. В.Я. Чубаря]. – Х.: Держвидав України, 1928. – 71 с.; Єгоров А. И. Разгром Деникина в 1919 г. / А. И. Єгоров. – М.: Госвоениздат, 1931. – 232 с.; Таль Б. История Красной Армии. Краткий общедоступный очерк. – 4-е изд., доп. / Б. Таль. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 195 с.; Какурин Н. Киевская операция поляков 1920 г. / Н. Какурин, К. Берендас. – М.-Л., 1928. – 28 с.; Степанов И. С Красной Армией на панскую Польшу: впечатления и наблюдения / И. Степанов. – М.: Гиз, 1920. – 102 с.

⁴ Какурин Н. Е. Как сражалась революция: В 2 т. – 2-е изд., уточ. / Н. Е. Какурин – М.: Политиздат, 1990. – Т. 1. – С. 149.

⁵ Там само. – Т. 2. – С. 259.

⁶ Великий жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [Відповід. ред. І. Ф. Курас]. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1987. – 632 с.; История гражданской войны в СССР: В 5 т. – М.: Госполитиздат, 1959. – Т. 4. – 444 с.; 1960. – Т. 5. – 420 с.; История Украинской ССР: В 10 т. – Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917-1920) / [Отв. ред. Н. И. Супруненко]. – К.: Наукова думка, 1984. – 655 с.; Кузьмин Г. В. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Военно-политический очерк / Г. В. Кузьмин. – М.: Воениздат, 1958. – 359 с.; Лихолат А. В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. В. Лихолат. – М.: Госполитиздат, 1949. – 216 с.; Лихолат А. В. Разгром

детально простежила воєнні дії з Денікіним, боротьбу із загонами Н.Махна, практично проігнорувала висвітлення наступу українського війська на Київ – Одесу. Навіть у такій, здавалося б, визначній книзі, як “*История гражданской войны в СССР*”, допущено фальсифікації. Наступ галичан приписали “білополякам”⁷. Тільки у пізнішій книзі, присвяченій подіям громадянської війни в Україні, звернули увагу на допущену помилку⁸. Фальсифікації можна знайти й в енциклопедичних виданнях, зокрема про перехід галичан на бік білогвардійців у вересні 1919 р.⁹

Єдине, на що спромоглась радянська історіографія, – це показати “червоний” слід у галицькому стрілецтві. Першу спробу висвітлити історію галицького військового формування на завершальному етапі його існування (ЧУГА) здійснили наприкінці 60-х років І. Сірко та В. Лапшин¹⁰. Проте, автори з відомих причин не могли уникнути тенденційності і навіть фальсифікації у висвітленні подій, хоч зробили коротенький огляд перебування галицького війська на теренах Правобережжя¹¹. У 1970 р. з’явилась робота М. Криволапова, у якій автор під впливом попередньої публікації лише згадав про галичан, що збереглись у лавах радянських військ у 20-х роках (курси черво-

националистической контрреволюции на Украине (1917-1922) / А. В. Лихолат. – М: Госполитиздат, 1954. – 656 с; Рибалка І.К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні / І. К. Рибалка. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – 185 с; Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920) / Н. И. Супруненко. – М.: Наука, 1966. – 455 с.; Супруненко М. І. Україна в період іноземної інтервенції і громадянської війни (1918-1920) / М. І. Супруненко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1951. – 343 с.

⁷ История гражданской войны в СССР: В 5 т. – М: Госполитиздат, 1959. – Т. 4. – С. 217.

⁸ Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. – Т. 2: Розгром куркульської Директорії. Вигнання інтервентів Антанті. Визволення України від денікінів / [Ред. кол. А. Д. Скаба (голов), Гудзенко П. П., Доній М. Р. та ін.]. – К: Політвидав України, 1970. – С. 335.

⁹ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С.С. Хромов; [Ред. кол.: Н.Н. Азовцев, Е.Г. Гимпельсон, П.А. Голуб и др.]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 215.

¹⁰ Сірко І. М. Червоні Галичани в боротьбі за владу Рад / І. М. Сірко, В. Ю. Лапшин // Український історичний журнал. – 1966. – № 12. – С. 32-34.

¹¹ Там само. – С. 34.

них старшин у Харкові)¹². Винятком зі всієї радянської історіографії є спроба О.Карпенка об'єктивно показати характер революційного руху в Східній Галичині¹³. Проте розвинути дослідження далі в тих умовах не було змоги. Отже, в радянський час історія галицького війська залишилась за межами об'єктивного історичного вивчення.

Аналізуючи історіографічний масив, що з'явився до кінця 80-х років, слід враховувати величезний пресинг офіційної партійної ідеології. Тому до цих видань потрібно підходити максимально критично, ретельно перевіряти їх зміст.

Значний внесок у дослідження проблеми зробили зарубіжні автори, котрі не зазнавали ідеологічного тиску і не орієнтувались на заздалегідь зроблені оцінки минулого. Представники української діаспори створили принципово відмінну літературу, наукову, яка, попри певні вади, достатньо глибоко з'ясувала, зокрема, бойовий шлях галицьких підрозділів. Це стосується і робіт загального характеру, виданих у 30-50-х рр. (перевидані в Україні у 90-х рр.), авторами яких є Н. Полонська-Василенко, О. Терлецький, І. Нагаєвський¹⁴. До цієї низки можна занести “*Велику історію України від найдавніших часів*”¹⁵. Всі вони, безперечно, мають різну наукову цінність, однак не можуть бути обійдені увагою дослідників. Загалом історики діаспори звертали більше уваги на дозбручанський період галицького війська¹⁶. Навіть у фундаментальній “*Історії українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*” участь галичан у збройній боротьбі на Поділлі

¹² Криволапов М. Г. Ще раз про червоні Галицькі частини / М. Г. Криволапов // Укр. іст. журн. – 1970. – № 7. – С. 102-103.

¹³ Карпенко О. Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. / О. Ю. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – Вип. I. – С. 59-60.

¹⁴ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К: Либідь, 1992. –Т. 2. – 602 с.; Терлецький О. Історія України від 1917 до найновіших часів / О. Терлецький. – Львів: Просвіта, 1936. – 112 с.; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К: Укр. письменник, 1993. – 413 с.

¹⁵ Голубець М. Велика історія України / М. Голубець. – Львів: Вид-во Іван Тиктор, 1935. – 864 с.

¹⁶ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919. – 2-е вид. / А. Крезуб. – Нью-Йорк: Око, 1966. – 179 с.; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. З ілюстраціями і шкідцями / О. Кузьма. – Львів: Видавнича кооператива, 1931. – 460 с.; Олійник П. Листопадовий зрив. Повстання української держави на західних землях в листопаді 1918/ П. Олійник. – Прага: Пробоєм, 1941. – 19 с.

з'ясовано, на жаль, поверхнево¹⁷. Те саме можна сказати і про збірку “Українські січові стрільці”¹⁸.

Після другої світової війни з'явилася спеціальна монографія – “Українська Галицька Армія” Л. Шанковського. Автор на великому фактичному матеріалі, проаналізувавши попередні дослідження, ретельно простежує процес її формування і бойової діяльності, зокрема на Поділлі, з'ясовує внутрішньоармійські питання тощо¹⁹. В іншій своїй роботі він дослідив боротьбу двох українських армій (республіканської і галицької) за державність на теренах краю²⁰. Л. Шанковський опублікував низку праць, присвячених галицькому війську²¹.

Увагу дослідників привернула і постать командуючого УГА М. Тарнавського²².

Важливе значення мають багаточисельні роботи мемуарно-документального характеру, в яких висвітлюються здебільшого військові питання. Слід зазначити, що роботи такого типу дуже важко, а здебільшого неможливо, віднести чи то до наукових, чи то до документальних. Поряд з фактичним матеріалом тут часто подаються теоретичні узагальнення і т.п.

¹⁷ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – 4-е вид., змінене і доповн. – Львів: Світ, 1992. – 702с.

¹⁸ Українські січові стрільці 1914-1920. / За ред. Б. Гнаткевича та ін. – Репринт. відтворення з вид. 1935. – Львів: Слово, 1991. – 159 с.

¹⁹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег: Вид-во Дм.Микитюка. – 1974. – 396 с.

²⁰ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.

²¹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія / Л. Шанковський // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3343-3347; Шанковський Л. Піхота УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 145-175; Шанковський Л. Повстанчий рейд Кінної Бригади от. Шепаровича / Л. Шанковський // Червона Калина: Львів, 1930. – №1– С. 5-7; № 2. – С. 5-8; № 3. – С. 6-11; № 4. – С. 9-12; Шанковський Л. І кінна бригада УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 210-213.

²² Гордій М. Генерал Тарнавський: Начальний вождь УГА / М. Гордій. – Львів, 1936. – 36 с.; Ласовський В. Генерал М. Тарнавський / В. Ласовський. – Львів: Червона Калина, 1930. – 192 с.; Яворівський Є. Вождь 100000-ної армії / Є. Яворівський. – Вінніпег: Вид. І. Тиктор. – 1958. – 26 с.

За своїм походженням роботи мемуарного характеру можна умовно поділити на дві групи – західно- і східноукраїнські. Серед них виділяються змістовністю праці представників командного складу УГА та армії УНР. Йдеться, передусім, про публікації М. Капустянського (генерал-квартирмейстр Штабу Дієвої армії УНР)²³ та О. Удовиченка (командир 3-ї Залізної дивізії)²⁴, в яких докладно висвітлюється бойова діяльність галицького війська на теренах Поділля, його взаємодія з армією УНР. Бойові дії розглядаються всебічно: сили і плани сторін, причини успіху чи невдачі.

Потрібно також відзначити спогади й інших представників командного складу представників Об'єднаної української армії, зокрема, М. Тарнавського²⁵, А. Кравса²⁶, С. Шухевича²⁷, Л. Мишуги²⁸, О. Левицького²⁹, О. Станіміра³⁰, М. Омеляновича-Павлен-

²³ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: короткий історичний огляд. – 2-е вид. / М. Капустянський. – Мюнхен, 1946. – Кн. 2. – Ч. 3. – 200 с.

²⁴ Удовиченко О. Третя залізна дивізія: Матеріали до історії війська УНР: Рік 1919 / О. Удовиченко; [Упоряд. О.Вишнівський; Передм. Л. Шанковського]. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. – 264 с.; Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917-1921 / О. І. Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.

²⁵ Тарнавський М. Спогади / М. Тарнавський // Вечірня година. – 1992. – № 4. – 126 с.

²⁶ Кравс А. За українську справу: Спомини про Ш корпус УГА після переходу за Збруч / А. Кравс. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.

²⁷ Шухевич С. Спомини з УГА (1918-1920): У 5 т. / С. Шухевич. – Львів, 1929. – Т. 3. – 162 с.; Т. 4. – 147 с.; Т. 5. – 164 с.

²⁸ Мишуга Л. Похід українського війська на Київ (серпень 1919) / Л. Мишуга. – Відень: Український прапор, 1920. – 27 с.

²⁹ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919) / О. Левицький. – Відень, 1929. – 193 с.; Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 484-514; Левицький О. Пропаганда й преса / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 325-333.

³⁰ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920 / О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.; Станімір О. Українська Галицька Армія в боях з армією ген. А.Денікіна / О. Станімір // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях:

ка³¹, Ю. Тютюнника³², В. Купченка³³. Вони хоч і не подають такого широкого огляду воєнних дій, як попередні видання, проте привертають увагу, перш за все, висвітленням різних аспектів історичного шляху галицького війська на теренах Великої України. Заслужують на використання спогади і дослідження інших учасників бойових дій.

Так, у М. Тарнавського можна знайти мало поширену інформацію про те, як ще перед переходом основної частини галицького війська через Збруч, на допомогу УНР було направлено дві бригади УГА³⁴. А. Кравс у своїх спогадах простежує бойовий шлях ввіреного йому в підпорядкування 3-го корпусу УГА, О. Станімір згадує про бойові дії своєї 8-ї Самбірської бригади, В. Купченко оповідає про військові звитяги галицького війська та своєї бригади, наводить хронологію здобуття галицькими стрільцями окремих населених пунктів краю, Л. Мишуга та О. Левицький аналізують загальний хід бойових дій тощо. Дещо менш інформативними у цьому плані є спогади представників наддніпрянського командного складу. Проте від цього цінність згаданих джерел ніскільки не зменшується. Так, мемуари М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника свідчать, що, попри вимушений перехід галичан до складу Збройних Сил Півдня Росії, вони залишились відданими українській справі, і під час Зимового походу армії УНР по тилах противника УГА надала республіканському війську значну допомогу. У М. Омеляновича-Павленка навіть сумнівів не було, де і на якій ділянці фронту прориватись (звісно, галицькій).

Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 469-483; Станімір О. 3-тя бригада ЧУГА / О. Станімір // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 235-245.

³¹ Омелянович-Павленко М. Зимовий похід / М. Омелянович-Павленко // Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – С. 231-437; Омелянович-Павленко М. На Україні 1919 / М. Омелянович-Павленко // Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – С. 184-229; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1929. – 41 с.

³² Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 р.р. – 3-є вид. / Ю. Тютюнник. – Львів, 1935. – 99 с.

³³ Купченко В. Армійська група ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року / В. Купченко // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 108-117.

³⁴ Тарнавський М. Спогади. – С. 89-90.

Значимість спогадів галицького командного складу підсилюється ще й тим, що поряд з бойовими подіями вони висвітлюють різні аспекти перебування галицького війська на теренах подільського краю. Так, у С.Шухевича можна знайти відомості про взаємини між галичанами і подолянами, передумови і процедуру укладення угоди з денікінцями, перехід УГА на бік більшовиків і реорганізацію її в ЧУГА та ін. Проблеми забезпечення харчами 3-го корпусу та шляхи їх вирішення висвітлює А. Кравс. Про характер відносини між галицькими стрільцями і місцевим населенням дізнаємось із спогадів О.Левицького. Там же вміщено інформацію про санітарний стан УГА восени 1919 р., проблеми постачання армії, переговори з представниками Денікіна тощо.

Цікавими і цінними для висвітлення різних складових перебування галичан на Поділлі є спогади М. Островерхи³⁵. У них з'ясовуються різноманітні питання, пов'язані з життям і побутом молодшого командного складу та рядових стрільців 10-ї галицької бригади, зокрема куреня, в якому служив автор. Праця містить дані про взаємини галичан з місцевим населенням.

Події, пережиті особисто, часто підкріплюються офіційними даними. Окремо відзначимо спогади Д. Лаха про перебування галичан в районі Жмеринки, насамперед, його свідчення про побут галицького підрозділу в Хмільнику³⁶. Автор також наводить факти, які засвідчували про неабиякі зусилля галицьких стрільців щодо підвищення національної свідомості і відданості українській справі серед населення цього та інших населених пунктів. Надзвичайно толерантне, виважене і справедливе ставлення до проблем населення округи коменданта Хмільника поручника Колодницького зміцнювало прихильне ставлення до галичан з боку місцевого населення, особливо єврейського, яке вояки практично урятували від назриваючого погрому з боку навколишніх сільських повстанців. Д. Лах також повідомляє, що єврейська громада, для убезпечення себе від погрому звернулася до Начальної Команди УГА з проханням залишити в містечку на певний час хоча б невеликий відділ галицьких стрільців.

³⁵ Островерха М. Блиск і темрява: 1918-1919-1920 / М. Островерха. – Нью-Йорк, 1966. – 208 с.; Островерха М. Рік 1919 / М. Островерха // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – №7. – С. 3-8; Островерха М. Тиф / М. Островерха // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – С. 3-6.

³⁶ Лах Д. Під Жмеринкою / Д. Лах // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран]. – Львів, 2002. – С. 36-60.

Заслужують на використання спогади й інших учасників боротьби за українську державність, пов'язані з перебуванням їх авторів на теренах Подільського краю. Ці роботи мають як загальний характер³⁷, так і вузький: присвячені висвітленню збройної боротьби³⁸, укладенню угоди з денікінцями³⁹, утворенню ЧУГА⁴⁰, діяльності польового духівництва УГА⁴¹ тощо.

³⁷ Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – 94 с.; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / М. Лозинський. – Відень, 1922. – 228 с.; Мицюк О. Доба Директорії УНР. Спомини і роздуми / О. Мицюк. – Львів, 1930. – 116 с.; Голинський М. Спогади / М. Голинський. – К.: Дніпро, 1993. – 78 с.; Калічак І. Записки четаря (спомини 1918-1919) / І. Калічак. – Львів: Червона Калина, 1931. – 104 с.

³⁸ Дяченко П. Чорні запорожці: Спомини командира полку Чорних запорожців / П. Дяченко (газетні вирізки) [З 6-ки УНР в Канаді]. – 128 с.; Льобковіц А. Похід УГА на Київ в 1919 році / А. Льобковіц // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 155-204; Волицький В. На Львів, Київ: Воєнні спогади 1918-1920 / В. Волицький. – Торонто, 1963. – 239 с.; Дашкевич Р. Артилерія січових стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота / Р. Дашкевич. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965. – 208 с.; Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з більшовиками / М. Дольницький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 451-468; Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – 2-е вид. / Є. Коновалець. – Львів: Накладом Проводу Укр. націоналістів, 1930. – 48 с.; Кучабський В. Зовнішньополітичне положення об'єднаних українських армій у “Чотирикутнику Смерті” в липні-серпні 1919 р. / В. Кучабський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10. – С. 13-17; № 11. – С. 7-10; № 12. – С. 15-18; Кучабський В. Корпус січових стрільців: Военно-історичний нарис: юв-не вид. 1917-1967: На основі книги “Золоті ворота” вид-ва Червона Калина в Львові, /1937/, з доп. / В. Кучабський. – Чикаго, 1969. – 663 с.; Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність. / М. Безручко. – Каліш, 1932. – 82 с.; Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.

³⁹ Кох Г. Договір з Денікіном (від 1 до 17 листопада 1919 р.). – Львів: Червона Калина, 1930. – 55 с.; Яворський Є. Денікініада УГА: Популярний нарис / Є. Яворський. – Яворів: Накладом видавн. кооператива “Гарт”, 1929. – 32 с.; Кох Г. Військовий провід Української Галицької Армії / Г. Кох // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 127-135.

⁴⁰ Гіряк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії / Н. Гіряк. – Perth Amboy, N.J.: Вид-во Українського військового інституту в США, 1959. – XV, 285 с.

⁴¹ Лебедович І. Польові духовники УГА / І. Лебедович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег:

Неабияке значення мають і невеликі за обсягом мемуарні видання сучасників тих подій, що з'явилися переважно у 20-30-х роках ХХ ст. у західноукраїнських часописах. Їх автори висвітлюють переважно окремі епізоди діяльності УГА, чим сприяють наповненню історії галицького військового формування цінним матеріалом. Зокрема, про радянський слід⁴², проблеми поповнення війська⁴³, діяльність окре-

Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 313-318; Лебедович І. Польові духовники Української Галицької Армії. (Матеріали до історії) / І. Лебедович. – Вінніпег: Накл. автора, 1963. – 326 с.

⁴² Алиськевич М. Пів року під більшовиками / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1933. – № 9. – С. 21-23; № 11. – С. 20-23; Андрусак М. Серед останків УГА (спомини) / М. Андрусак // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 111-116; В. К. Сумерк УГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 547-552; Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними / Н. Гірняк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 515-533; М. Д. 1-ша бригада ЧУГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 223-226; Дидик Є. З повстанцями (весна 1920 р. на Великій Україні) / Є. Дидик // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 80-88; Сохоцький І. Польовий штаб ЧУГА / І. Сохоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 534-537.

⁴³ Алиськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 3. – С. 14-17; Клюн О. Арміїський Вишкіл УГА / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 365-367; Клюн О. Старшинська Школа Піхоти / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 368; Толюк-Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 4. – С. 265-270; К-в Я. Арміїський Вишкіл / Я. К-в // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 75-76; Ярбій В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА. (Виймки зі щоденника фреквентанта, підхорунжого УСС Казки) / В. Ярбій // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 3. – С. 16-17.

мих підрозділів⁴⁴, авіації⁴⁵, медичної допомоги⁴⁶, стан розвідувальної

⁴⁴ Аріо. Нарис історії 14-ї бригади // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 16-18; № 2. – С. 18-19; № 3. – С. 19-20; № 4. – С. 20-21; № 5. – С. 19-21; № 6. – С. 20-22; № 10. – С. 19-20; Бачинський В. Повстанчий відділ брацлавського повіту / В. Бачинський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 3. – С. 5-6; Гайдучок С. З листів слави 4 золочівської бригади / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 11; Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії / О. Ганицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 205-209; М. Д. Короткі історичні нариси бригад УГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 85-126; Луцький М. 2-га бригада ЧУГА // М. Луцький / Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 227-233; Мацькевич С. Артилерія УГА / С. Мацькевич // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 177-181; Мигович П. При 1-й Бригаді Червоних Українських Січових стрільців / П. Мигович // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 17-19; № 2. – С. 17-19; № 4. – С. 17-21; Мигович П. При 7-й бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – №9. – С. 4-6; №10. – С. 17-19; № 11. – С. 4-6; Мигович П. При 7-й Львівській бригаді на Великій Україні: Хронол. хід подій / П. Мигович // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 4. – С. 5-8; № 5. – С. 14-17; № 6. – С. 15-18; № 7-8. – С. 25-29; Сокіл І. Від Збруча до Києва. Слідом III куреня 5 сокальської бригади / І. Сокіл // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 5. – С. 3-5; Стефанишин А. Крижопіль. Фрагмент боїв 1-го пробоевого куреня на Великій Україні / А. Стефанишин // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 144-150; Микитюк Д. Організаційна структура УГА / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 73-84; Скидан М. Шлях І галицького корпусу в поході на Київ / М. Скидан // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – № 2. – С. 7-10; № 3. – С. 14-19; № 4. – С. 10-14; № 5. – С. 9-13; Чарнота. Останні західно-українські частини на Великій Україні / Чарнота // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 9. – С. 14-16.; Шустикевич А. З останніх боїв (осінь 1919 року на В.У.) / А. Шустикевич // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 144.

⁴⁵ Земик Р. Дещо про летунство УГА / Р. Земик // Український скиталець. – 1928. – № 13. – С. 9-11; № 14. – С. 3-6; № 15. – С. 4-5; Зуб П. Причини до історії нашого летунства / П. Зуб // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік. – Жовква; Львів: Червона Калина, 1922. – С. 75-76; Лемківський І. Летунство УГА / І. Лемківський // Літопис Червоної Калини – Львів, 1938. – № 11. – С. 7-10; №12. – С. 15-17; Фостаковський І. Летунство УГА / І. Фостаковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 217-240.

служби⁴⁷, вистави галицького театру⁴⁸, загальний огляд та аналіз подій⁴⁹, інші питання⁵⁰.

⁴⁶ Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 16-18; Демчук В. Санітарна Місія для поборення пошестей на Україні: Спомини, листоп. 1919-груд.1920 рр. / В. Демчук // Літопис Червоної Калини – Львів, 1939. – № 6. – С. 8-14; Лазурко О. Дещо з санітарних відносин УГА / О. Лазурко // Український скиталець. – Відень, 1923. – № 5. – С. 31-36; № 6. – С. 19-23; № 7. – С. 22-25; № 9-10. – С. 26-29; № 12. – С. 19-22; № 13. – С. 21-27; № 14. – С. 12-16; Щуровський В. Зі записків лікаря бригади УСС / В. Щуровський // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 79-90; Щуровський В. Медична і санітарна Служба / В. Щуровський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 271-285; Щуровський В. Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців і Бригади УСС / В. Щуровський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – № 1. – С. 11-15.

⁴⁷ Вислоцький І. Військова розвідка УГА / І. Вислоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 354-359; Вислоцький І. Спомини розвідуючого старшини 1919-1920 на Великій Україні / І. Вислоцький // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – № 5. – С. 6-10; № 7-8. – С. 8-11; № 9. – С. 6-8; Вислоцький І. Політичні настрої старшин УГА / І. Вислоцький // Літопис Червоної Калини: історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 7-9. – С. 10-11.

⁴⁸ Демчук Т. Військові театри при ГА / Т. Демчук // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 153-155; Клим Т. До історії Нового Львівського театру при Начальній Команді Галицької Армії / Т. Клим // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 3. – С. 7-8; Клим Т. “Новий Львівський Театр” при Начальній Команді Галицької Армії / Т. Клим // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 6. – С. 7-9.

⁴⁹ Гайдучок С. Воєнні спогади / С. Гайдучок. – Львів, 2010. – 58 с. Його ж. Гайдучок С. На Старокостянтинівщині / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 5. – С. 5-6; Кривокульський В. Після переходу / В. Кривокульський // Календар Червоної Калини на 1926 рік. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 136-141; Курманович В. Відворот УГА за Збруч / В. Курманович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 445-450; Л. Л. В чотирикутнику смерті // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 3-4; № 2. – С. 2-3; Лулу Л. Десятиліття переходу Збруча (1919.16/VII.1929) (Спомини) / Л. Лулу // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 76-81; Лулу Л. На Україні / Л. Лулу // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1928 рік. – Львів, 1927. – С. 90-98; Садовський М. Похід українських армій на Київ-Одесу і здобуття Києва / М. Садовський // Український комбатант. – [Новий Ульм], 1958. – № 5-6. – С. 9-15; Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків. Фрагмент споминів з Радянської України / І. Цьокан. – Відень: Український прапор, 1921. – 19 с.

⁵⁰ Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу / В. Бемко // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 362-364; Білінський П. Служба зв'язку УГА / П. Білінський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 249-256; Гаванський. Р. Пам'ятного 1919 року (Спомини з Великої України) / Р. Гаванський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 120-132; Галан В. На Київ / В. Галан // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік. – Львів: Червона Калина, 1930. – С. 72-75; Д. М. Польова пошта УГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 293-296; Дедик О. Війна на залізничних коліях: Панцирники УГА / О. Дедик // Літопис Червоної Калини: Історико-краєзнавчий часопис. – Львів, 1992. – №6-7. – С. 2-5; Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні / М. Дольницький // Український скиталець. – 1923. – № 5. – С. 14-16; Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918-1 листопада 1919). З новим роком боротьби галицькоукраїнської армії: Видання уряду преси і пропаганди / М. Євшан. – Відень, 1920. – 26 с.; Ц. І. Святий Вечір на Україні / Ц. І. // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів, К.: Червона Калина, 1923. – С. 155-157; Іванець І. Під Чудновом / І. Іванець // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 83-96; Климчук В. Похід на Київ на підставі спогадів очевидців / В. Климчук // Український інвалід на 1939. – Львів, 1939. – № 4. – С. 12-15; Ключенко О. Генералітет УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10. – С. 4-7; Ключенко О. Генеральна Булава УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 4. – С. 5-10; Козак І. Дещо про державну жандармерію / І. Козак // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 6. – С. 15-17; Козак І. Польова жандармерія УГА / І. Козак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 268-270; Лах П. Під Жмеринкою / П. Лах // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран]. – Львів, 2002. – С. 36-60; Лиско К. Орхестра І Галицького корпусу / К. Лиско // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран]. – Львів, 2002. – С. 33-35; Ляйнберг Л. Радіослужба в УГА / Л. Ляйнберг // Календар-альманах Червоної Калини на 1922 р. – Львів; Жовква, 1922. – С. 130-132; Д-в. М. Як зв'язковий старшина з Денікіним / Д-в. М. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – С. 8-10; Магас П. В обіймах тифозної горячки / П. Магас // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 10. – С. 4-5; Палів Д. Жмут споминів / Д. Палів // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 40-44; Ржевський В. Технічні формації / В. Ржевський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 246-248; Секретар М. Польова пошта УГА / М. Секретар // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 9. – С. 4-8;

Не можна обійти увагою роботи мемуарно-документального характеру, видані колишніми державними діячами, наприклад І.Мазепою⁵¹, В.Винниченком⁵² та Л.Чикаленком⁵³, які добре зналися на тонкощах тодішнього військово-політичного процесу, закулісних інтригах тощо. Цей ряд поповнюють роботи ад'ютанта С.Петлюри сотника О.Доценка, якому була доступна різноманітна інформація про Начальну Команду галицького війська, її взаємини з командуванням армії УНР. Автор опублікував і проаналізував чимало документів про боротьбу галичан в регіоні⁵⁴.

У 50-90-х рр. ХХ ст. історики діаспори продовжували цікавитися історією галицького війська, показували його діяльність переважно у загальних працях (С.Ярославин⁵⁵, О.Субтельний⁵⁶, Т.Гунчак⁵⁷,

Сенечко Г. Розброєння частин V гарматного полку селом Великі Луги / Г. Сенечко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – № 12. – С. 7-12; Сохоцький І. Військова канцелярія Диктатора/ І. Сохоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 136-138; Ставничий Р. Судівництво / Р. Ставничий // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 321-324; Хробак М. В ім'я історичної правди / М. Хробак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 375-380; Хробак М. Інтендантура / М. Хробак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 262-267; Чайківський Ю. (Чугайстир) Як галичан втягнули в контрреволюцію / Ю. Чайківський. – Х.: Всеукр. вид-во, 1920. – 32 с.; Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців. Картина жертв і трудів / Ю. Шкрумеляк. – Львів, 1922. – 64 с.

⁵¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 / І. Мазепа. – Прага: Пробоєм, 1942. –Т. 2. – 232 с.; Т. 3. – 346 с.

⁵² Винниченко В. Відродження нації. Репринтне відтворене видання 1920 року / В. Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч. 3. – 542 с.

⁵³ Чикаленко В. Уривки зі спогадів 1919-1920. – Нью-Йорк: Наша батьківщина, 1963. – 166 с.

⁵⁴ Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920) / О. Доценко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с.; Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. – К; Львів, 1923. – Т. 2. Кн. 4. – 362 с.

⁵⁵ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках / С. Ярославин. – Філадельфія: Накладом гурта прихильників, 1956. – 182 с.

⁵⁶ Субтельний О. Україна. Історія/ О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 451 с.

⁵⁷ Гунчак Т. Україна. Перша половина двадцятого століття / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

В.Верига⁵⁸), хоча з'явилися й такі видання, що стосувалися як окремих сюжетів, так і спроб узагальнень⁵⁹.

Слід відмітити, що білогвардійська еміграція не звернула належної уваги на війну з УНР. Тому зрозуміло, що діяльність УГА на Поділлі представниками цієї групи відображена вкрай слабо. Попри це все ж потрібно відмітити спогади генерала А.Денікіна. В *“Очерках русской смуты”* головнокомандувач Збройними Силами Півдня Росії, аналізуючи бойові дії на українському фронті, згадує свої вказівки про необхідність *“дружелюбного ставлення до галичан, з метою вилучення їх з підпорядкування Петлюри”*⁶⁰, що, звісно, мало б послабити потенціал противника. Згадує А. Денікін і про Зятківську угоду, відмічаючи, що УГА не могла бути використана проти армії УНР. Він також відмітив, що після переходу галицького війська на бік білогвардійців, воно до кінця зберегло дисципліну, але через моральні потрясіння, фізичну немічність (майже 10 тис. хворих на тиф), на той час вже не могла повернути свою боєздатність⁶¹.

Війна УНР з Денікіним, участь у ній галицьких частин висвітлюються в спогадах генерала Я.Слащова. Денікінський командир звертає увагу на запеклість боїв, що проходили впродовж жовтня 1919 р., а також побіжно згадує і про Зятківські переговори⁶². Ця сторінка у

⁵⁸ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У 2 т. / В. Верига. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – 523 с.; Т. 2. – 503 с.

⁵⁹ Гриневич Я. В ім'я правди. Аналіз без паралельної трагедії Української Галицької Армії / Я. Гриневич. – Нью-Йорк: Накладом т-ва “Молода громада”, 1972. – 47 с.; Бородієвич Є. В чотирикутнику смерті: Причинки до трагедії УГА на Великій Україні (із воєнного записника 3-ї бригади) / Є Бородієвич. – Нью-Йорк: Говерля, 1975. – 86 с.; Т. О. Визвольна боротьба українського народу 1917-1921. 2-е вид. / О. Т. – Лондон: Об'єднання бувших вояків України. – 1950. – 51 с.; Мірчук П. На історичному закруті / П. Мірчук. – Торонто: Накладом Голов. Управи Ліги Визволення України, 1959. – 72 с.; Мірчук П. Українська державність 1917-1920 / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.; Мірчук П. Українсько-московська війна 1917-1919 / П. Мірчук. – Торонто, 1957. – 80 с.

⁶⁰ Деникин А. И. Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920 / А. И. Деникин. – Мн.: Харвест, 2002. – С. 289.

⁶¹ Там само. – С. 290.

⁶² Слащов Я. Материалы по истории гражданской войны в России (операции белых, Петлюры и Махно на Украине в последней четверти 1919 года) // Военный вестник. – 1922. – №11. – С. 32-37.

стосунках між галичанами і денікінцями знайшла певне відображення в спогадах Б. Штейфона⁶³. Автор у своїх мемуарах згадує про те, як група білогвардійських військ під командуванням генерала Бредова, зазнаючи відчутних втрат, пробивалась через розташування галичан до Польщі. Ще одна згадка про УГА на Поділлі вміщена у спогадах С. Штерна⁶⁴.

Питання перебування галицьких підрозділів на теренах Поділля, хоч і епізодично, та все ж з'ясовуються в публікаціях сучасних російських⁶⁵ і білоруських⁶⁶ дослідників, а також деяких польських авторів⁶⁷.

У 90-х рр. ХХ ст. історики України взяли за ґрунтовне дослідження української національно-демократичної революції 1917-1920 рр., зокрема, й національних збройних формувань, одним з яких і було галицьке військо. Першою ластівкою стала робота В. Гордієнка “Українська Галицька Армія”, де в основному простежується весь бойовий шлях війська, хоч наддніпрянський період подано схематично⁶⁸.

Значною подією в історіографії проблеми став вихід у світ монографії М.Литвина та К.Науменка “Історія галицького стрілецтва”⁶⁹. На основі архівних документів, матеріалів Львівської наукової бібліотеки автори висвітлюють різні складові історії галицького війська. Логічним продовженням їх спільного наукового проекту стали уза-

⁶³ Штейфон Б.А. Бредовский поход / Б. А. Штейфон // Белое дело. – 1927. – Т. 3. – С. 91-139.

⁶⁴ Штерн С. В огне гражданской войны: Воспоминания, впечатления, мысли / С. В. Штерн. – Париж, 1922. – 198 с.

⁶⁵ Финкельштейн Ю. Е. Симон Петлюра / Ю. Е. Финкельштейн // Исторические силуэты. – Ростов на Дону: Феникс, 2000. – С. 350-389.

⁶⁶ Грицкевич А. П. Борьба за Украину, 1917-1921 / А. П. Грицкевич; [под науч. ред. А. Е. Тараса]. – Минск: Современная школа, 2011. – 528 с.

⁶⁷ Medrzejcki W. Ukrainiska rewolucja narodowa 1917-1921 / W. Medrzejcki // Nowig Wieki. – 1996. – №6. – S.130-146; Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920 / [pod red. T. Krzastka]. – Warszawa, 2009. – 471 s.; Slipiec J. Droginie podleglosci – Polska i Ukraina 1918-1921 / J. Slipiec. – Warszawa: Dom wydawniczy Bellona, 1999. – 299 s.; Szczśniak A. Wojna polsko-radziecka 1918-1920 / A. Szczśniak. – Warszawa, 1989. – 67 s.

⁶⁸ Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів: Меморіал, 1991. – 111 с.

⁶⁹ Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.

гальнююча праця “*Історія ЗОУНР*”, де вміщено значний фактаж про збройні сили цієї республіки, їх участь у боротьбі за державність на теренах Поділля⁷⁰, та видання, присвячене січовим стрільцям⁷¹. Не обійшли цих питань автори “*Західноукраїнської Народної Республіки*” Б.Тищик та О.Вівчаренко⁷². З нових позицій з’ясовує реорганізацію УГА в ЧУГА та історичний шлях останньої В.Бережинський⁷³. Досліджуючи національно-визвольний рух у Східній Галичині 1918-1921 рр., С.Макарчук, В.Великочий, О.Карпенко, І. Васюта⁷⁴ не могли обминути УГА, її перехід на Велику Україну і справедливо наголосили на значимості участі її підрозділів в боях за збереження української державності на Правобережжі. Такий же висновок зробили Р. Матейко та Б. Мельничук⁷⁵.

⁷⁰ Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. – 368 с.

⁷¹ Литвин М. Р. Українські Січові Стрільці / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – К.: Знання, 1992. – 48 с.

⁷² Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 118 с.; Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

⁷³ Бережинський В. Г. Військова організація основних українських державних формувань / В. Г. Бережинський [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1995. – Ч. 3. – 39 с.; Бережинський В. Г. Українські січові стрільці / В. Г. Бережинський [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1997. – 36 с.; Бережинський В. Г. Червона Українська Галицька армія / В. Г. Бережинський [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1997. – 39 с.

⁷⁴ Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939) / І. К. Васюта // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 22-41; Великочий В. Національний феномен українського січового стрілецтва / В. Великочий // Галичина. – Івано-Франківськ, 2000. – № 4. – С. 56-60; Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О. Ю. Карпенко // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 18-21; Макарчук С. А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 191 с.

⁷⁵ Матейко Р. Галицькі лідери волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900-1920 років у контексті історії України. – 2-е вид. зі змін. та доповн. / Р. Матейко–Тернопіль, 2003. – 151 с.; Матейко Р. За рідний край, за нарід свій: Українська Галицька Армія на Тернопільщині / Р. Матейко, Б. Мельничук. – Тернопіль, 1993. – 78 с.; Матейко Р. Шляхами стрілецької слави. Українські Січові Стрільці в контексті визвольних змагань українського народу / Р. Матейко, Б. Мельничук. – Тернопіль, 1995. – 71 с.

З-поміж узагальнюючих праць з історії ЗУНР справедливо чільне місце посідає колективна робота під редакцією О.Карпенка “*Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія*”⁷⁶, де на основі сучасних історіографічних досягнень розглядається, зокрема, наддніпрянський аспект функціонування галицького війська. При цьому велика увага приділена не лише бойовому шляху галицьких стрільців, а й різноманітним аспектам їх перебування на теренах Великої України. Заслугує на схвальні відгуки також ювілейне видання, присвячене ЗУНР⁷⁷.

Боротьбі УГА із поляками, до переходу Збруча, присвячене ґрунтовне дослідження М. Литвина⁷⁸.

Питання місця і ролі галицького війська у визвольних змаганнях у певній мірі з’ясовуються в загальних працях з історії українських збройних сил – А. Папікяна, Б. Якимовича, Б. Савчука, М. Кравчука⁷⁹, роботах, присвячених військовому будівництву⁸⁰, війнам на території України в часи національної революції 1917-1920 рр.⁸¹, а також виданнях енциклопедичного характеру⁸² та інших публікаці-

⁷⁶ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / [керівник авторського колективу й відповід. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.

⁷⁷ ЗУНР, 1918-1923: Ілюстрована історія. – Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – 524 с.

⁷⁸ Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918-1919 / М. Р. Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

⁷⁹ Папікян А. Л. Збройні сили України двадцятого століття / А. Л. Папікян. – Львів: Кобзар, 1999. – 308 с.; Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича Національної Академії наук України, “Просвіта”, 1996. – 359 с.; Савчук Б. Збройні Сили України: Етапи вічного походу / Б. Савчук. – Рівне, 1992. – 103 с.; Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Організація, структура, штати): Історико-правове дослідження / М. В. Кравчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.; Історія українського війська (1917-1995) / В. Гриневич, Л. Гриневич, М. Колісник та ін.; передм. Я. Дашкевича. – Львів: Світ, 1996. – 480 с.

⁸⁰ Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / [За заг. ред. Кузьмука О. І.]. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.

⁸¹ Савченко В. А. Дванадцять воїн за Україну / В. А. Савченко. – Харків: Фолио, 2006. – 415 с.; Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917-1920 / М. Ковальчук. – К., 2007. – 70 с.

⁸² Історія війн і збройних конфліктів в Україні: енцикл. довід. / Авт.-упоряд. О. І. Гуржій та ін. – К.: Вид. гуманіт. л-ри, 2004. – 520 с.

ях⁸³. Значимість зазначених вище робіт полягає у введенні в обіг низки раніше недоступних архівних джерел.

Чималим здобутком стали праці вітчизняних істориків, присвячених командному складу УГА⁸⁴, функціонуванню окремих структур галицького війська⁸⁵, культурно-освітній діяльнос-

⁸³ Каляев А.О. Українські збройні сили та їх роль у захисті української державності періоду визвольних змагань (1917-1920 роки): Воєн. іст. аналіз / А. О. Каляев. – Львів: ВВПДУ “Львів. політехніка”, 1994. – 45 с.; Ковальчук М. “Армія терпить понадто від тисячних ран...” До питання про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р. / М. Ковальчук // Військово-історичний альманах. – 2006. – №6. – С. 30-44; Мина Ж. Кількісний та якісний склад Дієвої армії УНР та УГА напередодні київської наступальної операції (кінець червня – липень 1919 р.) / Ж. Мина // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2010. – № 670. – С. 101-112; Горевалов С.І. Військова публіцистика України в національно-визвольних змаганнях / С. І. Горевалов. – Львів, 1997. – 231 с.; Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. / М. С. Держалюк. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.; Довбня В. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917-1920 років: організація та правові засади діяльності / В. Довбня [За наук. ред. проф. П. П. Михайленка]. – К.: Текст, 2002. – 220 с.; Литвин В. Україна: доба війни і революції (1917-1920) / В. Литвин. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2005. – 487 с.; Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. – Видання друге, доповн. / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. – 568 с.

⁸⁴ Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань: Біограми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. – 228 с.; Легкий З. Терновий вінок Осипа Микитки / З. Легкий // Літопис Червоної Калини: Історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 1-2. – С. 22-26; Литвин М. Р. Військова еліта Галичини / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2004. – 376 с.; Литвин М. Р. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко; [Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України]. – Львів; Харків: Вид-во Сага, 2007. – 224 с.; Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії / О. Стецишин; [Центр дослідження визвольного руху]. – Львів: Часопис, 2012. – 480 с.; Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-1921 роки / Я. Тинченко. – К., 1995. – Ч. 1. – 258 с.

⁸⁵ Козицький А. Авіація УГА / А. Козицький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; [Національна академія наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича]. – Львів, 2000. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – С. 320-328; Тинченко Я. Герої українського неба: науково-популярне видання / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2010. – 200 с.; Харук А. Крила України / А. Харук. – К.: Темпора, 2008. – 96 с.; Янчак Я. Про авіацію УГА, її історію та бойовий шлях / Я. Янчак, В. Чижевський // Дзвін. – Львів, 1998. – № 1. – С. 111-118.

ті⁸⁶, підготовці резервів⁸⁷, певним етапам функціонування⁸⁸ тощо. На рубежі ХХ-ХХІ ст. науковцями зроблено спроби узагальнити процес державотворення 1917-1920 рр. в Україні, невід'ємною частиною якого стало створення і діяльність галицької військової структури. Питанням його формування, участі у бойових діях приділив увагу в своїх працях, присвячених українській революції, В. Солдатенко⁸⁹. Не обминули цієї тематики Р. Тимченко⁹⁰, О. Рубльов та О. Реєнт⁹¹. Досліджуючи кам'янецьку добу Директорії УНР, В. Лозовий справедливо приділив велику увагу галицькому війську та уряду ЗУНР⁹². Він наголосив на великому значенні участі галичан у державотворенні на Великій Україні. Такої ж думки В. Яблонський⁹³. Цінні

⁸⁶ Білгородський М. М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА на Вінниччині на сторінках газети “Стрілець” / М. М. Білгородський // Тези доповідей Х Вінницької обл. краєзн. конф. – Вінниця, 1991. – С. 82-83; Вівсяна І.А. Культурно-освітня робота у військових формуваннях УНР та ЗУНР (1919-1920) / І. А. Вівсяна // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілки України. – К., 2003. – № 6. – С. 99-104.

⁸⁷ Кривизюк Л. П. Військовий вишкіл у Галицькій армії // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2000. – № 408. – С. 190-197.

⁸⁸ Солдатенко В. Ф. Союз Української Галицької армії з більшовиками у січні-квітні 1920 р. / В. Ф. Солдатенко // Історія України. – 2002. – Квітень. – № 15. – С. 1-4.

⁸⁹ Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917-1920 гг. / В. Ф. Солдатенко. – М.: Новый хронограф, 2012. – 672 с.; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1919. Іст.-есе хроніки / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010. – 453 с.; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1920. Іст.-есе хроніки у 4-х т. / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010. – Т. 4. Рік 1920. – 442 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). / В. Ф. Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України” видавничий центр “Просвіта”, 1999. – 508 с.

⁹⁰ Тимченко Р. В. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.) / Р. В. Тимченко. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – 347 с.

⁹¹ Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт // Україна крізь віки: У 15 т. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 10. – 320 с.

⁹² Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 224 с.

⁹³ Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР / В. Яблонський. – К.:Альтерпрес, 2001. – 160 с

відомості про УГА дають дослідження, присвячені постаті С. Петлюри⁹⁴.

Високої оцінки заслуговує монографія М. Ковальчука, в якій ґрунтовно досліджено всі складові війни УНР і Добровольчої армії А. Денікіна. Значне місце в роботі відводиться галицькому війську, його бойовому шляху, політичним подіям, якими супроводжувалась участь галичан у війні, взаєминам наддніпрянців з наддніпрянцями⁹⁵.

Окремі згадки про перебування і функціонування УГА на Поділлі можна зустріти і в монографічних виданнях краєзнавчого характеру (*“Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр.”*⁹⁶, *“Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр.”*⁹⁷).

Своєрідним підсумком наукового доробку істориків з питання діяльності УГА на теренах Наддніпрянської України, зокрема, Поділля, стала монографія В. Солдатенка і Б.Савчука⁹⁸. В роботі глибоко аналізується бойовий шлях УГА, зроблено спробу узагальнити весь військово-політичний досвід галицького війська.

В історіографію проблеми певний внесок зробили й автори цієї роботи, з'ясовуючи бойові операції галицького війська на теренах Подільського краю, його відносини з державними структурами УНР і місцевим населенням, санітарну роботу в УГА, культурно-просвітницьку діяльність галичан в населених пунктах Подільської губернії⁹⁹.

⁹⁴ Литвин С. С. Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела / С. Литвин. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 467 с.; Литвин С. С. Симон Петлюра і Західна область УНР (нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії в 1919 році) / С. Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ. – № 4. – С. 102-109; Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.

⁹⁵ Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння : Наукова монографія / М. Ковальчук. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.

⁹⁶ Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.

⁹⁷ Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.

⁹⁸ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Ф. Солдатенко, Б. П. Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – 213 с.

⁹⁹ Завальнюк О.М. Збройна боротьба в Україні, 1918-1920 рр. / О. М. Завальнюк // Місту Полонному 1000 років: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 15-17 червня 1995 р., м. Полонне. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 56-61; Завальнюк О.М. Збройна боротьба за Шепетівку навесні і влітку 1919 року // Південно-Східна Волинь: наука,

освіта, культура: Матеріали регіональної наук.-краєзн. конф. – Хмельницький; Шепетівка, 1995. – С. 115-117; Завальнюк О.М. УГА у визвольних змаганнях на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) / О. М. Завальнюк // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): (Матеріали Всеукраїнської наук. іст.-краєзн. конф., 26 вересня 1997 р.). – Хмельницький, 1997. – С. 244-251; Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень-серпень 1919 року) / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький: “Поділля”, 1994. – Ч. 1. – С. 390-392; Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): історичний нарис / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 148 с.; Олійник С. В. Бактеріологічна війна на українському театрі військових дій в 1919 році: міф чи реальність? / С. В. Олійник // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 5. В 3-х томах. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – С. 35-36; Олійник С. В. Відступ Української Галицької армії за Збруч та її прибуття в Наддніпрянську Україну в липні 1919 р. / С. В. Олійник // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т.16.: На пошану професора А. О. Копилова. – С. 121-128; Олійник С. В. Галицька армія – національно-політичний, культурно-просвітній і морально-психологічний чинник впливу на населення Правобережної України (літо 1919 – весна 1920 рр.) / С. В. Олійник // II міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам’янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення [Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам’янець-Подільський державний університет; Ред.: Л. Винар, О. Завальнюк]. – Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2007. – Т.3. – С. 301-307; Олійник С. В. Галицькі підрозділи в оборонних боях (вересень-жовтень 1919 року) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам’янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Т. 3 (5). – Кам’янець-Подільський, 1999. – С. 307-310; Олійник С. В. Джерела про культурно-освітню діяльність Української Галицької Армії на Поділлі (липень 1919 – травень 1920) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 36-48; Олійник С. В. Діяльність Бюро Пропаганди (Пресової Квартири) Української Галицької Армії на Поділлі (літо 1919 – весна 1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 44-51; Олійник С. В. Діяльність Відділу для освіти при Команді етапу Української Галицької армії на території Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2011 року. – С. 335-340; Олійник С. В. Документи ЦДАВО України про

наддніпрянський період історії УГА / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2 (4). – С. 90-91; Олійник С. В. Зазбручанський період Української Галицької Армії в історико-мемуарній літературі / С. В. Олійник // Краєзнавство. – К., 1999. – № 1-4. – С. 30-32; Олійник С. В. Культурно-мистецьке життя подолян в добу Директорії УНР (1919-1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 143-149; Олійник С. В. Мемуарні джерела про діяльність Української Галицької армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 367-376; Олійник С. В. Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української Галицької Армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 230-235; Олійник С. В. Національно-політично-просвітня діяльність Української Галицької армії серед населення Поділля (1919-1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 10-15; Олійник С. В. Організаційна структура УГА на території Наддніпрянської України / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Т. 1 (3). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 304-308; Олійник С. В. Організація та діяльність авіації УГА на території Наддніпрянської України (1919-1920) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: 36. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, аспірантів, присвяченої 85-ї річниці Української національно-демократичної революції, 15-16 квітня 2002 р.: у 2-х т. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 1. – С. 83-85; Олійник С. В. Організація та діяльність санітарних установ УГА на території Наддніпрянської України (1919-1920) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4 (6). – С. 202-205; Олійник С. В. Пам'ятна книга Української Галицької Армії: організація написання та реалізація задум / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17: Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 537-544; Олійник С. В. Переговори між УНР і військовою місією Антант в Кам'янці-Подільському (липень-серпень 1919 року) / С. В. Олійник // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: М-ли Всеукр. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 447; Олійник С. В. Перші бойові акції об'єднаної української армії у 1919 р. / С. В. Олійник // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / [Відп. ред. проф. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 1: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. – С. 361-371; Олійник С. В. Підрозділи Української Галицької армії на Дунаєвеччині (липень-вересень 1919 року) / С. В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних

подій: Матеріали наук. краєзн. конфер. – К.: Рідний край, 1997. – С. 72.-74; Олійник С. В. Продовольче і військово-господарське забезпечення Української Галицької армії на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 293-295; Олійник С. В. Професійна підготовка і питання загальної освіти галицьких стрільців на теренах Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 54-56; Олійник С. В. Радянський етап перебування підрозділів Української Галицької армії на Поділлі (грудень 1919 – травень 1920 рр.) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Т. 5 (7). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 260-271; Олійник С. В. Створення Червоної Української Галицької армії / С. В. Олійник // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 111-122; Олійник С. В. Стосунки Української Галицької Армії з місцевими органами УНР (липень-жовтень 1919 р.) / С. В. Олійник // АСАДЕМІА на пошану професора Л.А. Коваленка: Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, 1997. – Ч. 1. – С. 153-155; Олійник С. В. Театрально-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги – С. 52-62; Олійник С. В. Українська Галицька армія і населення Поділля (липень 1919 – квітень 1920 рр.) / С. В. Олійник // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, 1995. – Т. 1. – С. 244-246; Олійник С. В. Українська Галицька армія на захисті УНР (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К.: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 308-320; Олійник С. В. Українська Галицька армія на Поділлі в липні 1919 р. / С. В. Олійник // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: Наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 15-16; Олійник С. В. Українська Галицька армія на Поділлі в 1920 р. / С. В. Олійник // Тези доп. чотирнадцятої Вінницьк. обл. іст.-краєзн. конф., 5 вересня 1995 р. – Вінниця, 1995. – С. 62-64; Олійник С. В. Українська Галицька армія на Правобережній Україні: мобілізаційний процес / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 6. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – Т. 1. – С. 31-32; Олійник С. В. Українська Галицька армія на території сучасної Хмельниччини / С. В. Олійник // Хмельниччина дивокрай. – 2004. – № 1-2. – С. 56-60; Олійник С. В. Українська Галицька армія у визвольних змаганнях на Правобережній Україні (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність: Матеріали VII Всеукраїнської наук. конф. – Черкаси; К.: Рідний край, 1995. – С. 277-279; Олійник С. В. Українська Галицька Армія у складі “Збройних сил Півдня Росії” / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 12. – С. 187-196.

Однак, за твердженням історіографа М. Стопчак, висвітлення участі Української Галицької армії у визвольних змаганнях на східно-українських теренах Поділля потребує ґрунтовного узагальнення¹⁰⁰.

Метою нашої роботи є комплексне висвітлення організаційного, бойового, матеріального і культурно-просвітницького та ідеологічного життя Української Галицької армії в подільському регіоні у 1919-1920 рр.

Виходячи з вище зазначеного, завданнями нашого дослідження є:

- 1) з'ясувати у загальних рисах процес створення і бойової діяльності галицького війська у Східній Галичині;
- 2) встановити обставини перебазування УГА на Поділля;
- 3) простежити бойовий шлях галицьких підрозділів на теренах краю;
- 4) дослідити умови проживання і матеріально-технічне забезпечення галицького війська;
- 5) проаналізувати причини припинення участі УГА у визвольних змаганнях;
- 6) показати взаємини між галицькими вояками і місцевим населенням, роль старшин і стрільців УГА у підвищенні національної свідомості “східняків”.

Джерельну базу роботи склав комплекс джерел, різноманітних за походженням і змістом. Основна маса відомостей про подільський етап історії УГА знаходиться у різноманітних установах системи Національного архівного фонду України. На жаль, в ході буремних років боротьби за українську державність частину документів і матеріалів було безповоротно втрачено, вагома її частка продовжує залишатися поза межами України: в архівах Польщі, Німеччини, Австрії, Російської Федерації і, звісно ж, в колекціях приватних осіб.

Першу групу джерел склали документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Переважна більшість їх зберігається в окремому спеціальному фонді 2188. *“Начальна Команда Галицької Армії Західної Області Української Народної*

¹⁰⁰ Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія / М. Стопчак. – Вінниця: І. Балюк, 2010. – 812 с.

Республіки (м. Чортків)”, який складається з чотирьох описів. У більшості вони україномовні, з галицьким діалектом. Зустрічається чимало німецьких та польських текстів. У представлених у фонді описах вміщено накази Начальної Команди (командування), оперативні зведення про хід бойових дій, продовольчий стан, подано її листування з командирами корпусів, бригад щодо забезпечення галицького війська. Вміщені тексти контрактів на поставки провіанту і фуражу для армії допомогли глибше з’ясувати стан матеріального та харчового забезпечення УГА на Поділлі. У матеріалах фонду зберігаються накази корпусам, бригадам, оперативні донесення про хід воєнних дій, розвідувальні звіти, відомості про виплату продовольчого та грошового забезпечення, списки на виплату і т.п. Велику цінність для з’ясування пропагандистської та культурно-просвітницької роботи галицького війська мають документи, присвячені організації та діяльності Пресової Квартири УГА. Зустрічаються й оперативні звіти, інформації про реорганізацію УГА в ЧУГА, доповіді, довідки про військово-технічний і моральний стан війська, проведення мобілізації і взаємини з місцевим населенням.

Чимало цікавих документів, що стосується участі УГА у Визвольних змаганнях, виявлено і в інших фондах. Так, фонд 538. *“Кам’янець-Подільський губернський комісар УНР”* містить відомості про взаємини галичан із подолянами. Значиму інформацію авторами почерпнуто із фондів 3305. *“Міністерство праці УНР. Департамент загальних справ. Канцелярія”*, 1429. *“Канцелярія Директорії”* та 2192. *“Диктатор ЗОУНР”*.

Заслужують на увагу і матеріали, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Так, у фонді 749 є документи, які розкривають практичну діяльність Начальної інтендантури УГА, зокрема, її організаційну структуру. Фонд 581. *“Колекція документів про діяльність урядів та армії Української Народної Республіки та ЗУНР”* містить т. з. *“справу Тарнавського”*. У фонді 309. *“Наукове товариство Т. Шевченка”* подано інформацію про відносини між галичанами, з одного боку, та денікінцями і місцевим населенням, з іншого.

У нагоді стали і документи Державного архіву Вінницької області. Так, у фонді 1168. *“Полевой суд 3-го Галицького корпусу”* є відомості

про взаємини між галицькими стрільцями та жителями східної частини Поділля.

Документальною основою праці є також сукупність опублікованих документів і матеріалів. Насамперед – це “*Денник Начальної Команди Української Галицької Армії (1919-1920)*”¹⁰¹. У цьому об’ємному документі, обов’язковому з погляду хронікування життя військового формування, Начальна Команда УГА коротко фіксувала найважливіші військові, політичні та міжнародні події, які мали місце в житті різних його корпусів і підрозділів. Достовірність джерела не викликає сумніву.

До джерельної бази залучено видані в радянський час документальні збірники – директиви головного командування фронтів Червоної армії та командування фронтів за 1917-1922 рр.¹⁰², документів і матеріалів про збройну боротьбу на Поділлі¹⁰³. Заслуговує на увагу збірка документів, присвячених громадянській війні в Україні¹⁰⁴. Певну цінність становлять збірки матеріалів, за редакцією відомого історика-українознавця Т. Гунчака¹⁰⁵, збірка спогадів укладена М. Баран¹⁰⁶, документи, пов’язані з постаттю С. Петлюри¹⁰⁷ та музичним життям галицького війська¹⁰⁸. Проте найбільше значення має збірка, видана Д. Микитюком, де зібрано різноманітний матеріал не лише про бойову ді-

¹⁰¹ Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.

¹⁰² Директивы Главного командования Красной Армии (1917-1920): Сб. док. / Сост. Т.Ф. Каряева. – М.: Воениздат Мин-ва обороны СССР, 1969. – 882 с.; директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922): Сб. док.: В 4 т. – М.: Воениздат, 1972. – Т. 2. – 803 с.

¹⁰³ Поділля в роки громадянської війни. Документи і матеріали. – Вінницьке книжково-газетне вид-во, 1959. – 487 с.

¹⁰⁴ Гражданская война на Украине. 1918-1920: Сб. док. и материалов: В 3 т. и 4 кн. / [Под ред. С.М. Короливского]. – Киев: Наукова думка. – Т. 2. – 603 с.

¹⁰⁵ Українська революція: Документи, 1919-1921 / ред. Т. Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – 424 с.

¹⁰⁶ Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран]. – Львів, 2002. – 122 с.

¹⁰⁷ Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – Т. 1. – 479 с.

¹⁰⁸ Сьпіваник Українських Січових Стрільців – Відень: Заходом “Артистичної Горстки”: накладом “Центральної Управи Українських Січових Стрільців”, 1926. – 126 с.

яльність галицького стрілецтва, а й його забезпечення та взаємини з подолянами¹⁰⁹.

Незаперечним джерелом дослідження історії галицького війська є періодична преса, яка виходила на теренах УНР. Передусім – це демократичні безпартійні та партійні видання – *“Боротьба”*, *“Визволення”*, *“Україна”*, *“Новини”*, *“Останні Новини”*, *“Трудова громада”*, *“Трудовий шлях”*, *“Український козак”*, *“Стрілець”*, *“Червоний Стрілець”*, які виходили в світ у часи визвольних змагань і вмістили сотні різних кореспонденцій та офіційні інформації про галицьке стрілецтво, зокрема його взаємини з місцевим населенням. Окремо слід відзначити українські видання за межами колишнього СРСР – журнали *“Календар Червоної Калини”*, *“Літопис Червоної Калини”*, які у міжвоєнний період публікували десятки мемуарних, документальних, дослідницьких матеріалів з історії боротьби Галицької армії за збереження і конституювання української державності на Великій Україні, передусім учасників тих процесів.

¹⁰⁹ Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – 670 с.; Т. 2. – 384 с.; 1966. – Т. 3. – 232 с.; 1968. – Т. 4. – 292 с.

Розділ 1

СТВОРЕННЯ І БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИЦЬКОГО ВІЙСЬКА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (кінець 1918 – липень 1919 рр.)

Поразки цісарської армії на фронтах Першої світової війни активізували національно-визвольний рух народів Австро-Угорської імперії, що призвело до її розпаду. Великий вплив на його розгортання на західноукраїнських землях мали лютневі події в Росії, утворення Української Центральної Ради у Києві. Українці, як й інші народи імперії, вирішили створити свою незалежну державу. Проте, на територію, де вони проживали, почали претендувати поляки. Назрівав конфлікт.

У першій половині жовтня 1918 р. послы від Галичини Є. Петрушевич, С. Вітик та К. Левицький в австрійському парламенті неодноразово в своїх виступах відстоювали ідею самовизначення українського народу, нерозривність західноукраїнських земель із територією Великої України.

Євген Петрушевич

16 жовтня 1918 р. з'явився цісарський маніфест *“До моїх вірних народів”*. У ньому було сформульовано принципи нової Австрії, побудованої на федеративних засадах: *“Австрія по волі своїх народів має статися союзною державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм”*¹. Тимчасове заступництво інтересів окремих народів передавалось національним радам, до яких увійшли парламентські послы кожної нації. На територіях колишньої імперії (без Угорщини) мало утворитись чотири держави: німецько-австрійська, чеська, південнослов'янська та українська. Поляки отримали право самостійно вирішувати долю своєї державності.

¹ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках / С. Ярославин. – Філадельфія: Накладом гурта прихильників, 1956. – С. 25.

В умовах глибокої державної кризи 18-19 жовтня 1918 р. у Львові відбулось представницьке зібрання українських послів до парламенту та крайових сеймів Східної Галичини і Буковини, єпископату, делегатів українських партій, яке обрало Українську Національну Раду на чолі з Є. Петрушевичем. На основі цісарського маніфесту 19 жовтня вона проголосила утворення української держави на всіх етнічних землях Австро-Угорської імперії, закликавши до її будівництва національні меншини краю. Аналогічні рішення прийняли і зібрання інших народів колишньої імперії. Після цього УНРа розділилась на три делегації: галицьку з осередком у Львові, буковинську – у Чернівцях і для ведення переговорів з австрійським урядом у Відні².

Однією з головних проблем побудови української держави стало створення національних збройних сил, що диктувалося потребою оборони від зазіхань поляків на західноукраїнські землі. Ще в першій половині вересня 1918 р. у Львові з ініціативи самих військових було створено Центральний Військовий комітет, який ще називали Українським Генеральним Військовим комісаріатом³. До нього увійшли досвідчені старшини-фронтовики С. Горук, Д. Паліїв, Л. Огановський, І. Рудницький, які розгорнули пропагандистську роботу в військах⁴. Зрозуміло, що комітет діяв конспіративно, за умов офіційного і неофіційного спротиву органів австрійської влади та військових командирів, серед яких переважали поляки. З приходом на посаду організаційного референта Д. Паліїва помітно пожвавилась робота поза межами Львова. Крім частин львівського гарнізону, де служило немало галичан, комітет підтримував зв'язки з українськими підрозділами у Перемишлі, Бродах, Станіславі, Коломиї, Золочеві, де було засновано Окружні команди⁵.

Він також мав зв'язок і з легіоном УСС у Чернівцях, який планувалось зробити основою майбутнього українського війська. Був намір перевести стрільців з Чернівців до Львова, повернути на бать-

² Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919. – Вид. 2-е / А. Крезуб. – Нью-Йорк: Око, 1966. – С. 30.

³ Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів: Меморіал, 1991. – С. 14.

⁴ Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / Литвин М. Р. – Львів: Ін-т Україн-ва НАНУ; Ін-т Центр.-Східн. Європи, 1998. – С. 33.

⁵ Там само. – С. 35.

ківщину українські полки, що воювали на італійському та албансько-сербському фронтах⁶. Але втілити цей план в життя не вдалося.

Наприкінці жовтня 1918 р. прогресивна громадськість Угорщини, Югославії проголосила утворення незалежних держав, а Українська Національна Рада на чолі з Є. Петрушевичем у Відні невинуватою барилась. Українські делегати в той час, як усі поневолені народи Австро-Угорщини, не питаючи дозволу, намагались взяти владу до своїх рук, хотіли домогтись дарованої, законної свободи.

Саме в цей час польські політичні діячі розпочали наполегливу підготовку із відновлення Речі Посполитої та узаконення своїх прав на Східну Галичину. Насамперед, вони заручилися підтримкою США та країн Антанти. Для здійснення своїх планів 28 жовтня 1918 р. у Кракові на раді польських парламентарів було створено польську ліквідаційну комісію, влада якої мала поширитися на всю Галичину. Комісія видала наказ, щоб усі державні органи краю здійснювали владу на місцях від імені польської держави. На запити українських представників намісник Галичини К. Гуйн запевнив їх, що він не допустить польського перевороту. Заспокійливі відгуки подавала і віденська

Дмитро Вітовський

делегатія. Незважаючи на це, залишилась тривога щодо польської анексії.

Одночасно у Буковині місцевими румунськими діячами було створено свою Національну Раду, діяльність якої спрямовувалася на приєднання регіону до Румунії.

29 жовтня 1918 р. з Чернівців до Львова прибув сотник УСС Д. Вітовський⁷. Він очолив українські полки і був призначений Наказним Отаманом Української Національної Ради⁸.

31 жовтня у Львові відбулась нарада членів Національної Ради і Військового комітету, на якій К. Левицький повідомив, що

⁶ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) – 4-е вид., змінене і доповн. /І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – Львів: Світ, 1992. – С. 466.

⁷ Там само; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 31-32.

⁸ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 17.

цісарський намісник К. Гуйн на прийомі категорично відмовився передати владу у Східній Галичині українцям, мотивуючи це відсутністю вказівок із Відня⁹. Ситуація ускладнювалась тим, що 1 листопада до Львова мала прибути польська делегація для проголошення своєї влади. Частина парламентарів завагалася. Були думки почекати вказівок з Відня. Але Д. Вітовський переконував взятися за негайний збройний виступ українських військових сил, наголошуючи: *“Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра візьмуть його напевно поляки”*¹⁰. Його виступ переконав найнерішучіших. Вирішили готувати повстання. Український Генеральний Військовий комісаріат було перейменовано в Українську Генеральну команду, яка розіслала в повітові міста кур’єрів для організації української влади на місцях¹¹. До складу Генеральної команди входили сотник Д. Вітовський, отаман С. Горук, поручники П. Бубела, Б. Гнаткевич, І. Цьокан, чотар Іванчук, підхорунжий Д. Паліїв. При захопленні влади в місті Д. Вітовський використав план оборони, розроблений австрійськими властями на випадок польського повстання. Одразу ж після ухвалення рішення про збройний виступ Д. Вітовський провів коротку нараду з членами військового штабу і взявся до хронометражу повстання¹². За розпорядженням штабу повстання кожен командир отримав конкретні завдання щодо дій в місті (захопити залізничний вокзал, пошту і т.п.). Не зважаючи на чисельну перевагу противника (1400 стрільцям і 60 старшинам протистояло чотири з половиною тисячі поляків)¹³, у ніч з 31 жовтня на 1 листопада Українська Національна Рада проголосила свою владу у Львові¹⁴. На ранок було зайнято усі найважливіші стратегічні об’єкти, затримано і взято під домашній арешт австрійського намісника К. Гуйна, на львівській ратуші замайорів жовто-блакитний прапор¹⁵. Під час цих подій представники інших національностей поводити себе нейтрально¹⁶.

⁹ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 19.

¹⁰ Кузьма О. Листопадіві дні 1918 р. З ілюстраціями і шкiцями / О. Кузьма. – Львів: Накладом автора, 1931. – С. 51.

¹¹ Історія українського війська. – С. 469.

¹² Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 38.

¹³ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 33.

¹⁴ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях. – С. 128-129.

¹⁵ Історія українського війська. – С. 469.

¹⁶ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 33-34.

У цей же день було видано відозви “*До населення міста Львова*” та “*Український народ*”, в яких повідомлялось про створення української держави, зосередження найвищої влади в руках Української Національної Ради, рівноправність всіх громадян (національну, релігійну, громадянську)¹⁷. Намісник К. Гуйн перед своїм від’їздом передав владу віце-президенту, а той, у свою чергу, – УНРаді¹⁸. Аналогічні події відбувались і в інших містах Галичини. У більшості з них питання влади було вирішено успішно і без опору. Полякам вдалось лише на початку листопада зайняти міста на українсько-польському кордоні – Березів, Ярослав, Коросно, Ліски і Сянок¹⁹. Іноземні війська зберігали нейтралітет. Зі зброєю в руках довелось здобувати владу в Бориславі та Перемишлі. Жандармерію, у якій великий відсоток належав полякам, селяни роззброїли без втрат (крім Яворова). Поодиноким опором поляків була відмова польських урядовців виконувати далі свої обов’язки під українською владою, але на їх місце призначили своїх²⁰.

Через малочисельність українських повстанців польські війська, офіцерська організація і польське місцеве населення вже 1 листопада розпочали збройний опір. Їх керівником став капітан Ч. Мончинський, який одразу ж попросив допомоги від Варшави²¹.

Першолистопадовий день у значній мірі визначив подальший хід подій у Львові. Військове керівництво повстанням вважало вкрай необхідним посилити українські війська в місті. Але успіх першого дня викликав передчасну ейфорію як в українських політичних діячів, так і народних мас. Деяка частина українських вояків не сприйняла цей військовий конфлікт з поляками серйозно і спокійно розійшлась по домівках. Тривожні заклики Д. Вітовського до міських і повітових комісарів якнайшвидше прислати підмогу до Львова знайшли відгук лише в декількох містах. Командувач був шокований, коли начальник штабу С. Горук повідомив, що на вечір 2 листопада в строю залишилось 648 стрільців і старшин. Таким чином, ліквідація головних вузлів польського опору виявилась нереальним завданням²². Військові невда-

¹⁷ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 22.

¹⁸ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 34.

¹⁹ Історія українського війська. – С. 470-472.

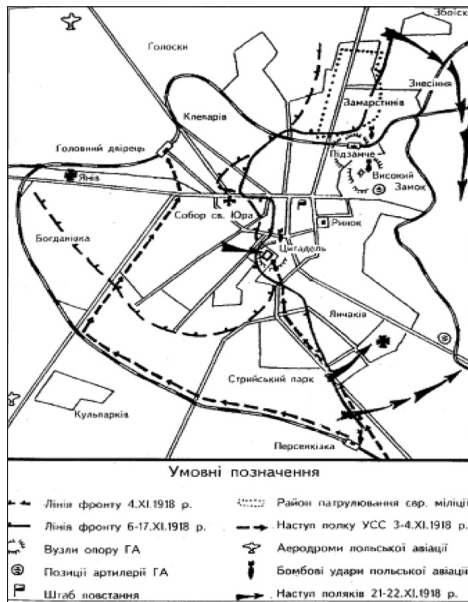
²⁰ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 50-54.

²¹ Там само. – С. 37.

²² Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 52-53.

чі того ж дня (втрата головного залізничного вокзалу), згадана доповідь С. Горука та затримка з прибуттям УСС надзвичайно вразили Д. Вітовського, і він подав прохання про відставку зі своєї посади, яке було відхилено. Водночас на допомогу командувачу було надіслано досвідчених військових М. Мариновича (комендант Львова) і Г. Коссака²³. Становище українського війська погіршувалось, хоча передислокація до приміського Сихова 3 листопада першої частини УСС під командуванням О. Букшваного (близько 800 вояків) сповнювала надією на успіх. Січові стрільці одразу ж пішли у бій²⁴. Наступного дня прибула друга частина, проте співвідношення сил залишалось на користь поляків²⁵. До цих негараздів слід додати й те, що у перші дні не всі українські старшини, які знаходились у Львові, підтримали почин своїх колег; стрільці в основному були із сіл і погано орієнтувались в місті²⁶.

Тоді ж український політичний провід допустився великої помилки: не було заборонено польські газети, які відразу почали закликати поляків до відкритої боротьби і всіляко паплюжили українську владу, обзиваючи українців не інакше, як “хлопськими бандами”, “варварськими ордами”, які “зрадою і підступом” захопили владу і хочуть утворити з “корінних польських земель” якусь міфічну українську державу. Ніхто не перешкодив відкритому зосередженню польських

Битва за Львів

²³ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 56.

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 20. – Арк. 2.

²⁵ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 27-28.

²⁶ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 40.

боївок. Нікого не заарештували, не взяли в заручники; українські війська в основному обмежувались патрулюванням вулиць²⁷. До того ж, українські власті неодноразово звертались до польського керівництва у Львові з пропозиціями мирно врегулювати проблеми, припинити війну. Аналогічні пропозиції містилися в зверненнях УНРади до польського населення²⁸. Поляки також декілька разів пропонували перемир'я, але використовували їх виключно для перегруповання та зміцнення своїх позицій. Така нерішучість і толерантність щодо противника незабаром призвела до невиправдано великих втрат десятків тисяч українських патріотів. Слід зазначити, що в австрійській армії взагалі був малий відсоток офіцерів-українців, а в ранзі полковника чи генерала були одиниці²⁹.

З перших днів зростала інтенсивність боїв. Оволодівши 11 листопада Перемишлем і залізничною колією на Львів, поляки забезпечили собі можливість постійно перекидати до міста все нові і нові підкріплення³⁰.

За таких умов потрібна була допомога. 1-2 листопада УНРада видала звернення до усіх українських вояків колишньої австрійської армії із закликом стати на оборону рідного краю. Наступного дня подібну відозву адресували старшинам. А 2-го листопада УНРада закликала все чоловіче населення краю стати добровільно зі зброєю в руках на захист своєї держави³¹. Під час боїв за Львів українські стрільці часто обстрілювались із будинків польським населенням. Через це, а також через нестачу озброєння, військові власті розпорядились здати усім зброю під загрозою розстрілу³².

5 листопада, у зв'язку з хворобою і деякою розгубленістю Д. Вітовського, Головну команду очолив генеральний отаман Г. Коссак, начальником штабу було призначено отамана С. Горука³³. Тоді ж УНРада

²⁷ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – С. 22.

²⁸ Там само. – С. 22.

²⁹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / керівник авторського колективу й відповід. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – С. 203.

³⁰ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – С. 48.

³¹ Там само.

³² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 17. – Арк. 20.

³³ Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

оголосила звернення “Українські вояки” і заклик до українського народу “Під оружжя”³⁴. До Львова потягнулось багато добровольців, однак суттєвої допомоги в боротьбі за місто вони не принесли через погане озброєння, неволодіння військовою справою. За таких умов УНРада направила до Києва за допомогою свою делегацію. Проте замість очікуваного організаційно міцного і боєздатного корпусу УСС під командуванням Є. Коновальця, основу якого склали галичани, на підмогу прибув загін ім. Гонти під командуванням отамана А. Долуда³⁵.

Вжиті заходи (формування груп, відтинків і підгруп, утворення суцільної фронтової лінії з 24 опорних пунктів) стабілізували обстановку, не дозволили полякам розвинути успіх. Але і українцям не вдалося досягти великих результатів. Так, виданий Г. Коссаком наказ про наступ фактично звівся до локальних боїв у Львові, в ході яких українці зазнали значних втрат (найбільша з них – Головна пошта)³⁶.

І все ж, 8 листопада, в ході боротьби на всіх етнічних українських землях Австро-Угорщини було встановлено українську владу. У зв’язку з цим Українська Національна Рада приступила до творення перших державних органів. Так, 9 листопада виник уряд – Тимчасовий державний секретаріат, головою якого і секретарем фінансів було обрано К. Левицького (секретарем військових справ став отаман Д. Вітовський)³⁷.

Того ж дня УНРада для покращення бойового становища у Львові зробила зміни в складі командування українських військ – замість Г. Коссака комендантом призначила полковника Г. Стефанова³⁸, який 1 листопада відзначився при встановленні української влади в Золочеві, виявивши при цьому енергійність, організаційні здібності, залізну витримку, працьовитість і стратегічне мислення³⁹. А напередодні, 8 листопада, Українська Генеральна команда була перейменована на Начальну Команду⁴⁰. Через кілька днів було прийнято дуже важливе

³⁴ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 29-30.

³⁵ Там само. – С. 31.

³⁶ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 77-79.

³⁷ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 38.

³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

³⁹ Історія українського війська. – С. 47-471.

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

політичне рішення – 13 листопада нова держава дістала назву Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Її президентом став Є. Петрушевич⁴¹. Того ж дня Державний секретаріат військових справ (ДСВС) видав наказ, за яким вся територія держави була поділена на три військових області: А-Львів, Б-Тернопіль, В-Станіславів. Кожна з них поділялась на чотири військових округи⁴². Було встановлено текст присяги і оголошено часткову мобілізацію чоловіків 1883-1900 рр. народження. Від військової служби звільнялись учні середніх шкіл, службовці держадміністрації, судівництва, пошт, телеграфу, залізниць, вчителі, а також особи за станом здоров'я і сімейним станом⁴³. Хоч вона не стосувалась національних меншин, проте до українського війська добровільно влилось багато галицьких німців та євреїв. Це були в основному старшини і лікарі⁴⁴.

Перші кроки нового командувача вселили надію на успіх. За його вказівками було форсовано реорганізацію Начальної Команди, налагоджено надійний зв'язок із підрозділами, впроваджено тверде керівництво військом⁴⁵. Проте відчувалось, що у прагненні досягти успіху новому командуючому бракувало досвіду та фахових знань. Українські підрозділи впродовж 11-17 листопада в боях за Львів досягли значних успіхів, зміцнили і розширили свої позиції. У цих подіях відзначились наддніпрянці отамана А. Долуда⁴⁶.

16 листопада ДСВС видав наказ усім окружним військовим командам скласти списки офіцерів-українців і всього військового майна⁴⁷. Це були перші кроки на шляху формування збройних сил ЗУНР – Української Галицької армії (УГА). Того ж дня, для зміцнення військової дисципліни і організованості, Державний секретаріат військових справ запровадив військовий трибунал і започаткував основи судочинства⁴⁸.

⁴¹ Макарчук С. М. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. М. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – С. 62.

⁴² Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 42-43.

⁴³ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 196-197.

⁴⁴ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях. – С. 136.

⁴⁵ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 85.

⁴⁶ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 42-44.

⁴⁷ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. – С. 50-51.

⁴⁸ Там само. – С. 54.

У структурі УГА на листопад 1918 р. були такі роди військ і служби: піхота, кіннота, артилерія, санітарна, ветеринарна та канцелярська служби, військово-судочинство, інтендантура. Згодом з'явилися військово-повітряні сили та саперний кіш. Армія мала такі військові звання: 1) стрілець, 2) старший стрілець, 3) вистун, 4) десятник, 5) старший десятник, 6) булавний старший десятник, 7) підхорунжий, 8) хорунжий (молодший лейтенант), 9) чотар (лейтенант), 10) поручник (старший лейтенант), 11) сотник (капітан), 12) отаман (майор), 13) осавул (потім підполковник), 14) полковник, 15) генерал-чотар, 16) генерал-поручник, 17) генерал-сотник. Рішенням УНРади від 13 листопада і розпорядженням ДСВС від 5 грудня 1918 р. усім військовослужбовцям було встановлено державну платню, військову форму і норми відпуску продовольства. Старшинам, починаючи з хорунжого, виплачувались квартирні кошти. Запроваджувались ступені класності та оплата праці військовим урядовцям, писарям, зброярам, механікам і т.п. Передбачалась плата навіть ув'язненим військовим⁴⁹.

Проте, всі здобуті успіхи українців у Львові були перекреслені рішенням Начальної Команди від 18 листопада про 48-годинне перемир'я, яке було прийняте на прохання польських громадських кіл і польських воєнних сил та продовжене 20 листопада на 24 години⁵⁰. 18 листопада українські війська отримали розпорядження від Начальної Команди про зміцнення своїх позицій, впорядкування відділів, забезпечення всім потрібним для подальших боїв. До Станіслава, Тернополя, Коломиї та інших міст було направлено телеграми про виділення підкріплень⁵¹.

Не зважаючи на перемир'я, поляки вранці 21 листопада, підтягнувши сили, поповнені загонами підполковника Карашевича-Токаржевського, почали наступ по всьому українсько-польському фронту у Львові⁵². Основу їх плану складав обхідний маневр позицій українських військ із півночі і півдня з метою оточення у Львові. Проте, атакуючи з півдня, поляки дійшли лише до Личкова, а на півно-

⁴⁹ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – С. 51-52.

⁵⁰ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 46.

⁵¹ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 89-90.

⁵² Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 45.

чі були зупинені підрозділами УСС. Зрозумівши польські наміри, але не знаючи реальної ситуації на півночі і на півдні, Г. Стефанів, побоюючись оточення і не будучи впевненим в успішному захисті Львова, зрештою, розгубившись, віддав наказ залишити місто⁵³. Це розпорядження було здійснено без порозуміння з урядом і штабом і всупереч протестові фронтових старшин⁵⁴. Виконуючи його, українські війська 21 листопада покинули Львів та інші населені пункти⁵⁵.

Втрата адміністративного центру Східної Галичини підірвала авторитет молоді української держави на міжнародній арені, вкрай негативно позначилася на морально-психологічному стані армії та народних мас.

Після одержання відчутного удару українські війська значно активізувались. Крім того, на теренах краю створювались, часом стихійно, загони добровольців, які діяли цілком самостійно⁵⁶. Після евакуації Львова по всій території, де виникала загроза з боку поляків, створювались невеликі бойові групи, що й утворювали фронт. Начальна Команда встановила зв'язок із десятками загонів, груп, організувала тверде управління ними, удосконалювала їх структуру, яка нерідко була довільною. Таким чином, на грудень 1918 р. було завершено формування бойових груп оперативно-тактичних частин галицького війська, які склали його основу.

Найперше, на основі сотень УСС під Львовом утворилась група “Схід”, дещо південніше – “*Старе село*”. Було сформовано також групу “*Північ*”, що отримала завдання стримувати натиск поляків північніше Львова. До неї увійшли бойові групи “*Угнів*”, жовківського напрямку, “*Яворів*” і наддніпрянський загін ім. Гонти. Для стримання напору поляків на Перемишлянщині створено групу “*Південь*”. Вона об'єднувала бойові групи “*Наварія*”, “*Щирець*”, “*Люблін Великий*”, “*Рудки*”, “*Крукеничі*”, “*Лютівська*”, “*Хирів*”, “*Глибока*” і “*Старий Самбір*”. Так утворився протипольський фронт від Волині до Карпат.

⁵³ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 45

⁵⁴ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка, 1974. – С. 105.

⁵⁵ Історія українського війська. – С. 480; Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 47.

⁵⁶ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 131.

Була ще одна бойова група “*Сигот*”, сформована в Коломиї, для зв’язку між ЗУНР і Угорщиною⁵⁷.

У переважній більшості групи формувались організовано, і вже в грудні були подолані елементи стихійної розбудови українського війська⁵⁸.

Разом з тим бої на фронті точились безупинно. Оволодівши Львовом, поляки зосередили головні воєнні зусилля на стратегічних флангах українсько-польського фронту – Раві-Руській і Хирові. Тому боротьба за шляхи сполучення стала постійним і важливим компонентом та характерною ознакою акцій перших місяців війни, коли ще не було остаточно визначено фронт, а бойові дії велись окремими групами військ, що їх спонтанно створювали обидві сторони⁵⁹.

На 1 грудня лінія фронту проходила через такі населені пункти: Сокаль, Рава-Руська, на сході від Ярослава, на схід від Львова, далі через Рудки на схід від Перемишля, Добромиль до Балигорода⁶⁰. Бої велись на всьому фронті, проте основним напрямком військових дій вважався львівський. Головна ідея полягала в тому, аби оволодіти Львовом. Для виконання цього плану були потрібні висококваліфіковані представники вищого командного складу, брак якого відчувався в галицькому війську. Тому, не зумівши знайти в своєму середовищі відповідних військових діячів, Державний секретаріат і Президент ЗУНР відправили за ними свою делегацію на Велику Україну. За технікою відбув сотник Л. Шепарович⁶¹. У Фастові галичани знайшли потрібних людей. Ними стали генерал російської армії М. Омелянович-Павленко (старший), як командуючий, і полковник російської армії Є. Мишковський, як начальник штабу⁶². Гетьман П. Скоропадський пообіцяв галицькій делегації відправити до Львова Окремий Загін Січових Стрільців, що розміщувався у Білій Церкві, значну кількість

⁵⁷ Історія українського війська. – С. 484; Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 133-141.

⁵⁸ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 142.

⁵⁹ Там само. – С. 214.

⁶⁰ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917-1921/ О. І. Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – С. 82.

⁶¹ Паліїв Д. Жмут споминів / Д. Паліїв // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 40.

⁶² Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1929. – С. 11.

військового забезпечення і 3-й авіаційний дивізіон з Одеси⁶³. Проте фактично виконано було лише два останніх пункти. Матеріальна допомога вилілась у 20 тис. гвинтівок, 80 млн. набоїв, 80 гармат і 20 літаків⁶⁴ та значну кількість медикаментів⁶⁵. Прибувши до Галичини, представники російської військової школи фактично вже з 10 грудня приступили до виконання своїх обов'язків⁶⁶. Як зазначав у своїх спогадах М. Омелянович-Павленко, українська армія нараховувала трохи більше 15 тис. осіб бойового складу (харчовий був удвічі більший); всі частини жили, так би мовити, самозабезпеченням, місцеві інтереси ставились на першочергове місце. Одними з труднощів стало те, що наддніпрянці потрапили у незвичні умови – мова, чужі терміни, інше розуміння речей в питаннях оперативного та організаційного характеру. Тому вирішили не робити одразу великих змін. Проте, через декілька днів М. Омелянович-Павленко, захворівши, зліг, і основний тягар випробувань випав на Є. Мишковського⁶⁷. В той час, як відбувалися зміни в командуванні українського війська, поляки 10 грудня отримали з Перемишля значне підкріплення (близько 30 вагонів польських жовнірів та два бронепоезди)⁶⁸.

За участю нового командування було розроблено плани наступу на Львів і організації регулярної української армії. Передбачалось, що група А. Кравса зруйнує залізницю між Судовою Вишнею і Перемишлем, а потім на час всієї операції під Львовом стане заслоном від можливих ворожих дій з боку Перемишля. Далі Кравс мав вийти на Сян і утримувати цю лінію; одночасно партизанські відділи та загін отамана Долуда на півночі і північному сході мали контролювати напрямки Яворів – Львів, Рава – Львів та Сокаль – Львів; для демонстрації присутності у північних і північно-східних околицях Львова група “Північ” повинна була направити окремі відділи; група “Схід” (отаман О. Букшований), яка перебувала під Львовом і тримала фронт від Грибовичів до Винників, “*Старе Село*” – Пасіки Зубрицькі –

⁶³ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 45.

⁶⁴ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 108-109.

⁶⁵ Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – 2-е вид. / Є. Коновалець. – Львів: Накладом Проводу Укр. націоналістів, 1930. – С. 5.

⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31-31 зв.

⁶⁷ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – С. 12.

⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 26.

Солонка та група “*Південь*” (полковник О. Микитка) отримали завдання вдертись на околиці Львова і, відтягуючи ворога, сприяти наступу ударного угруповання⁶⁹. Група Омеляновича-Павленка (молодшого) мала наступати на головний залізничний вокзал і південно-західну околицю міста. За підрахунками Начальної Команди, ударне угруповання нараховувало 7-9 тис. багнетів і 40 гармат. Групі полковника Г. Коссака було покладено завдання забезпечити головні сили з лівого флангу. Передбачалось створити бодай примітивні бронепоезди⁷⁰. Планувалось сформувати 3 корпуси по 4 бригади у кожному (по 5-6 куренів у бригаді)⁷¹. Для виконання плану було проведено мобілізацію. У цей час на допомогу галичанам від Директорії УНР прибули фахівський курінь отамана Кравчука, козятинська піхотна бригада і значні артилерійські сили⁷².

На думку українського командування, виконання цього плану мало привести до загального успіху. Початок наступу на Львів Начальна Команда УГА (НКУГА) призначила на 27 грудня. Проте, ці заходи не були реалізовані через порушення елементарних засад пильності. Поляки, дізнавшись про наміри української сторони, провели необхідні перегрупування і випереджувальним ударом групи полковника Сопотіцького здобули Оброшин та Рудне. А 28 грудня ці війська прийшли на допомогу польським силам у Львові⁷³. В боях передбачалось використати козятинську бригаду, проте її вояки відмовились воювати. Відвівши частину війська з фронту, галичани роззброїли наддніпрянське формування. Це була кривава акція (вбито та поранено 140 козятинців)⁷⁴.

Незважаючи на такі обставини, Начальна Команда не змінила свого плану, і 27 грудня розпочався наступ на Львів. Він виявився нетривалим і, на жаль, невдалим⁷⁵. Успішне проведення операції ускладнили події, пов'язані з нераціональним використанням козятинської бригади, що вилились у непокору, виведення з фронту і роззброєн-

⁶⁹ Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни. – С. 58-59.

⁷⁰ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – С. 15.

⁷¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 47.

⁷² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 47.

⁷³ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 272.

⁷⁴ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 46-47.

⁷⁵ Історія українського війська. – С. 491.

ня. Задіяти інші частини замість неї не було змоги⁷⁶. Єдиним здобутком операції стало те, що група “*Старе Село*” розташувалась в найближчих околицях Львова: Міські пасіки, північ Сихова, Козельники, Боднарівка й Сокільники⁷⁷.

У грудні, окремим розпорядженням ДСВС, було вдосконалено структуру і врегульовано правове становище окружних військових команд, на плечі яких ліг обов’язок набору і формування збройних сил⁷⁸. Особлива увага з боку Держсекретаріату приділялась підбору старшинських кадрів. Ними в УГА призначались, як правило, старшини-українці колишньої австро-угорської армії, ті особи, які мали відповідну освіту і військовий досвід. Вищі офіцерські звання присвоювались ДСВС⁷⁹. Щоб не допустити анархії, самозванства у військових званнях Держсекретаріат у січні 1919 р. встановив, що регулярно (раз у три місяці) буде публікуватись “*Спис іменвань у війську*”. Перший із них охоплював період з 1 листопада 1918 р. по 1 січня 1919 р.⁸⁰.

Напередодні 1919 р. український фронт проходив по лінії від Тісни до Хирова, мимо Перемишля до Львова і далі – на Яворів – Любачів – Раву-Руську і до Крилова на Холмщині, що означало втрату українцями 10 (з 59) повітів, де на початку листопада було проголошено ЗУНР⁸¹.

Настав новий 1919 рік, але існували лише окремі військові з’єднання, які вели розрізнені бойові дії. Тим часом польська група генерала Ромера, прорвавши фронт “*Північної групи*”, увійшла до Львова⁸². У вищих колах й далі панувала думка, що із здобуттям Львова припиняться військові дії. Вони наполягали на подальшому наступі. Проте українське командування не зробило належних висновків з першої невдалої операції, і тому в планах Начальної Команди наступ мали проводити не всі війська, а лише групи “*Схід*”, “*Старе Село*” і

⁷⁶ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 47

⁷⁷ Історія українського війська. – С. 491.

⁷⁸ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). – С. 53.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само. – С. 54.

⁸¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 49.

⁸² Історія українського війська. – С. 492.

“Щирець”. Їх загальна чисельність не перевищувала більше 4 тис. і значно поступалась противнику⁸³. 11 січня розпочався другий наступ. Несподівано для українського командування поляки, які теж готувались до активних дій в районі Львова, 12 січня розпочали свій наступ зі Львова. Зустрічні бої і протидія на західному і південно-західних фронтах зумовили припинення наступальної операції на Львів⁸⁴. Вона, як і попередня, закінчилася невдало. У верхах серйозно зайнялись переосмисленням воєнного становища. Почалося фактичне творення Української Галицької армії, якому сприяло і затишшя на фронтах⁸⁵.

Праця із організації війська велася в надзвичайно важких умовах. Бракувало зброї, амуніції, одягу⁸⁶. Як зазначав М.Омелянович-Павленко, вистачало лише ручних гранат⁸⁷. 2 лютого було видано наказ, за яким Начальна Команда Галицького війська перейменовувалась у Начальну Команду Української Галицької армії⁸⁸. Відчувалась нестача харчів. Велике занепокоєння в керівництва викликала проблема кваліфікованих військових кадрів. Характерною рисою УГА був великий відсоток старшин-іноземців. Для багатьох з них українська справа була чужою⁸⁹.

Брак кваліфікованих старшин, особливо вищого рангу, змусив М. Омеляновича-Павленка відмовитись від полкової організації і перейти до куренів як окремої військової організації; бригада мала відігравати роль першого великого з'єднання різних родів військ⁹⁰. УГА складалась із трьох корпусів (1-го – командуючий В. Курманович, з 13 лютого О. Микитка; 2-го – М. Тарнавський, мав назву “осадного”, через облогу Львова, і 3-го – Г. Коссак)⁹¹. До першого корпусу ввійшли бойові групи “Північ”, “Яворів”, “Угнів” і окремі загони, що діяли північніше Львова. Основу другого корпусу склали групи “Схід”, “Старе Село”, “Щирець” і “Наварія”. Третій корпус об'єднав південні

⁸³ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 241.

⁸⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 48-48 зв.

⁸⁵ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 495.

⁸⁶ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 51.

⁸⁷ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – С. 23.

⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 54.

⁸⁹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 52.

⁹⁰ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – С. 21-22.

⁹¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 52-53.

групи “Хирів”, “Рудки”, “Крукеничі” і “Гофман”⁹². На час організації Галицького армії в ній нараховувалось 45 куренів, 40 батарей і кілька сотень кінноти, 25000 гвинтівок, 150 гармат, 600 шабель. На озброєнні були також 2 бронепойзди⁹³ та 20 літаків (летунська сотня)⁹⁴. 3 лютого було створено Головну команду постачання та Етапну станційну команду⁹⁵.

22 січня 1919 року в Києві було проголошено Акт Злуки УНР і ЗУНР, за яким останній гарантувалась цілковита автономія, а ЗУНР прийняла нову назву – Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР)⁹⁶.

Тоді ж Є. Петрушевич привіз у Галичину одного з кращих старшин австрійського генерального штабу, полковника А. Легара, який після об’їзду фронту заявив, що якби йому передали командування українськими військами, то він би здобув Львів. Однак політичний провід і військове командування не бажало, аби командуючим УГА став чужинець⁹⁷. Хоч Є. Мишковський зробив дуже багато для організації українського війська, але він так і не зумів пристосуватись до місцевих умов і до того ж не зумів організувати успішні наступальні операції. Тому 13 лютого на його місце було призначено галицького полковника В. Курмановича, який одночасно замінив полковника Д. Вітовського (став військовим радником української місії в Парижі) на посаді Державного секретаря військових справ⁹⁸.

Провівши реорганізацію українського війська, Начальна Команда, очолювана В. Курмановичем, у першій половині лютого підготувала нову наступальну операцію, що мала на меті звільнити Львів обхідним маневром. Вона увійшла в історію як Вовчухівська і була гнучкіша в оперативному плані, ніж попередня. Здійснення її планувалось у три етапи: 1) 3-й корпус займає залізничну лінію Львів – Перемишль;

⁹² Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів.: Каменяр, 1991. – С. 88.

⁹³ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 53.

⁹⁴ Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва. – С. 88.

⁹⁵ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 53.

⁹⁶ Там само. – С. 52.

⁹⁷ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях. – С. 35.

⁹⁸ Там само.

2) 2-й корпус здобуває Львів; 3) українські війська оволодівають Перемишлем і виходять на рубіж по р.Сян. Важливу роль у забезпеченні 1-го етапу операції мали відігравати війська 2-го і 1-го корпусів, яким належало провести військові акції на своїх ділянках фронту. Так, 2-й корпус мав атакувати польські війська навколо Львова, а 1-й – здійснювати випаді в околицях Рава-Руської і Белза⁹⁹. З ініціативи М. Омеляновича-Павленка бригадам було присвоєно назви тих місцевостей, з яких вони отримували поповнення¹⁰⁰. Операція розпочалася 17 лютого обстрілом передових польських позицій на лінії Судова Вишня – Городок і у Львові. Спочатку вона розвивалась успішно, і вздовж усього фронту українські війська забезпечили собі відчутну перевагу. Першого ж дня вони підійшли до залізниці на відтинку Судова Вишня – Городок так близько, що мали змогу повністю обстрілювати її. Поляки змушені були припинити рух поїздів¹⁰¹. Того ж дня українські війська здобули Вовчухи, Бар, Малий Любінь, Дубову Долину¹⁰². Частини львівського гарнізону і польське населення міста охопила паніка¹⁰³. Але вже 19 лютого поляки, отямившись, розпочали контрнаступ із Городка та Перемишля. Після жорстоких боїв вони відвоювали Вовчухи, Бар та Довгомостиськ. Проте, подальші контратаки провалились¹⁰⁴.

На жаль, саме тоді, коли вздовж всього відтинку фронту українські війська забезпечили собі відчутну перевагу і готові були завершити виконання 1-го етапу наступальної операції, 24 лютого з Паризької конференції прибула місія генерала Бартелемі, що мала сприяти встановленню миру між Польщею і ЗОУНР. Під час роботи комісії (25.02-1.03.1919) бойові дії фактично не велися, за винятком окремих сутичок і знову зайняття поляками 26 лютого Вовчухів. Комісія запропонувала лінію кордону між Польщею та ЗОУНР, яка простягалася від північного кордону Галичини вздовж р. Буг до Кам'янки Струмислової, вздовж східних повітів Жовква – Львів – Бібрка – Соколівка – Вибранівка,

⁹⁹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 54.

¹⁰⁰ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна. – С. 24.

¹⁰¹ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 330.

¹⁰² Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 54.

¹⁰³ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 330-331.

¹⁰⁴ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 54.

південною межею Львівського повіту, а далі східними межами повітів Рудки, Дрогобич, Турка. Оскільки Львів віддавався полякам, українська сторона відкинула не вигідну пропозицію, і після закінчення роботи антантівської місії 2 березня військові дії відновилися¹⁰⁵. Упродовж 2-6 березня велась позиційна війна і здійснювалась передислокація сил¹⁰⁶. Початок українського наступу був запланований на 8 березня. Проте вранці 7 березня поляки, після сильної артилерійської підготовки, перейшли в наступ. Але розвинути ініціативу не зуміли – українці одразу ж пішли в контрнаступ і повернули собі Вовчухи і Долиняни, зайняли Братковичі і впритул підійшли до Судової Вишні¹⁰⁷. Протягом 9-11 березня бойові дії 3-го корпусу велися за Городок. На 11 березня припала кульмінація Вовчухівської операції, і хоч частини УГА досягли тоді найбільшого успіху, проте штурм Городка не вдався, більше того, стала зрозумілою його безперспективність. На думку А. Кравса, головний удар треба було перенести на Судову Вишню – Перемишль. Проте, командування УГА і 3-го корпусу вперто намагались наступати на Городок, послабляючи інші відтинки. Цим прорахунком відразу скористались поляки, які вже 13 березня завдали удару із Судової Вишні. Він призвів до катастрофи – до 18 березня поляки повністю заволоділи раніше втраченими позиціями¹⁰⁸.

Отже, Вовчухівська операція була невдалою. Вона виявила невміння вищого командування узгоджувати і координувати дії корпусів (наступ здійснювався фактично силами 3-го корпусу, а 2-й займався облогою Львова і участі в наступі не брав). На жаль, уряд ЗОУНР вперто домагався реалізації плану здобуття Львова як вирішального чинника перемоги у війні¹⁰⁹.

За таких умов українська сторона виявила готовність прийняти пропозиції Антанти від 19 березня про припинення бойових дій до вирішення територіального спору Паризькою конференцією, а польська – стала готувати наступальну операцію. Переговори між противниками 27-29 березня в Хирові виявились безрезультатними. Під впливом

¹⁰⁵ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 55.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 335.

¹⁰⁸ Там само. – С. 337-338.

¹⁰⁹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 56.

політичного керівництва, переконаного в справедливому вирішенні Радою Чотирьох українсько-польського конфлікту, УГА фактично припинила бойові дії, чим і скористались поляки¹¹⁰.

Під впливом невдач в українській армії розпочався розклад, з'явилася недовіра до командування, яке, до того ж, у більшості складалося з іноземців, мала місце зневіра у власні сили. До цього всього слід додати, що поляки сповна скористалися невдоволенням стрільців. Вони сіяли серед них смуту, що полегшувало вирішення бойових завдань. А галичани тим часом змушені були відступати¹¹¹. Їм довелось відволіктись від основних завдань, щоб ліквідувати виступ більшовиків у Дрогобичі¹¹².

Для кращого функціонування армії ДСВС з 22 квітня запровадив єдину форму для українського війська (*“зеленово-землистого кольору”*), відзнаки родів військ, старшинські та ін.¹¹³.

Проаналізувавши ситуацію, НКУГА зробила зміни в командному складі (командиром 3-го корпусу став А. Кравс, начальником штабу 2-го корпусу – А. Шаманек), а уряд запросив у поляків перемир'я. Разом з тим ЗОУНР звернулася з мирними пропозиціями до Найвищої Ради в Парижі і припинила бойові дії. Поляки ж у цей час відбивали одну позицію за одною. Вони не зупинились навіть після того, як у Галичину прибула нова комісія на чолі з генералом Бота (середина травня)¹¹⁴. 13 травня уряд ЗОУНР прийняв умови цієї комісії, оскільки вони були вигідніші від умов Бартелемі (за ЗОУНР залишались Борислав і Дрогобич), і чекав згоди поляків¹¹⁵. Але тим часом відбулись події, які дуже сильно вплинули на подальший хід протистояння. На допомогу полякам, за згодою Найвищої Ради, прибула сформована у Франції з польських емігрантів і чудово оснащена армія Ю. Галлера (80 тис. осіб). Хоч вона формувалась для боротьби з більшовицькою Росією, її кинули проти галицького війська¹¹⁶.

¹¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 278.

¹¹¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 56-57.

¹¹² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 142.

¹¹³ Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. – С. 54.

¹¹⁴ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 57.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 278.

Навесні 1919 р. для уряду ЗОУНР з'явилась можливість змінити міжнародне та внутрішньополітичне становище Східної Галичини і всіх західноукраїнських земель шляхом союзу з більшовиками. У цей час Червона армія досягла великих успіхів, а в Угорщині було проголошено радянську владу. Тому, зрозуміло, уряд УСРР був зацікавлений якнайшвидше ліквідувати Директорію і допомогти Угорщині. Для виконання цього плану він запропонував свій союз Держсекретаріату ЗОУНР. Таких пропозицій було дві: 7 березня і 9 травня. Передбачалось створення єдиного фронту в боротьбі з Польщею, єдиної Червоної армії з українськомовним командуванням; місце заступника командуючого мав посісти галичанин; два місця виділялось їм у Реввійськраді УГА. Після прийняття цих вимог на Східній Галичині мав бути скликаний з'їзд для прийняття ухвали про з'єднання. Цю пропозицію Є. Петрушевич залишив поза увагою¹¹⁷. Інша зводилась до того, що 1) уряд ЗУНР пориває відносини з Директорією УНР та відкликає всіх галичан з її військ; 2) прилюдно оголошує про це, а також про свій союз із радянською Україною; 3) укладає з радянським урядом угоду проти Польщі та Румунії; 4) УГА підпорядковується командуванню Червоної армії; 5) у галицькі військові частини радянський уряд призначає своїх політичних комісарів; 6) радянський уряд не буде втручатися у внутрішні справи Східної Галичини¹¹⁸. Проте, на радянські пропозиції Держсекретаріат офіційної відповіді не дав¹¹⁹.

Прибуття армії генерала Ю. Галлера різко змінило ситуацію на фронті на користь поляків. Першого могутнього удару галлерівці завдали 14 травня на півночі 1-му корпусу полковника О. Микитки і Волинській групі УНР. Галицькі частини чинили противникові завзятий опір. Утім, поразка на правому фланзі частин Волинської групи негативно вплинула на перебіг подій¹²⁰. 15 травня поляки розпочали наступ на всьому фронті¹²¹. В ході боїв група *“Глибока”* та гірська бригада змушені були відійти до чехословацького кордону. Потрапивши в

¹¹⁷ Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – С. 146.

¹¹⁸ Там само. – С. 147.

¹¹⁹ Малик Я. Історія української державності. – С. 147; Макарчук С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. – С. 160.

¹²⁰ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 353-354.

¹²¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 58.

безвихідне становище, 20 травня, після переговорів з представником чехословацької армії, галицькі частини склали зброю і були направлені до табору інтернованих у Яблонне¹²². За перші дні наступу поляки в декількох місцях прорвали оборону 3-го корпусу і відкинули його частини за Дністер. Частини 2-го корпусу під час польського наступу зробили спробу відтягнути на себе частину військ супротивника, зокрема не дозволити львівській залозі взяти участь у загальному наступі¹²³. У ті дні головний напрямок польського удару спрямовувався на Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. У цьому була дуже зацікавлена Антанта. Власне, тому вона, насамперед Франція, і не заперечувала проти польської окупації Східної Галичини, “не помічаючи” використання галлерівської армії на українському фронті. Після офіційного дозволу задіяти дві дивізії у травневому наступі генерал Ю. Галлер здійснив відповідне перегрупування сил. Розуміло всю значимість нафтового регіону і українське командування, і уряд ЗОУНР. Утім, втілити план командуючого М. Омеляновича-Павленка щодо контрнаступу, на жаль, не вдалося. Після короткої паузи поляки вранці 18 травня відновили наступальну операцію¹²⁴. Втрата Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну і важливого вузла комунікацій Стрия завдали дошкульного удару економічному становищу та міжнародному престижу ЗОУНР, обірвали шляхи доставки зброї і амуніції з Європи. 18 травня українська сторона запропонувала полякам перемир’я. Командири корпусів від НКУГА отримали наказ вислати парламентарів¹²⁵. Проте, спроба Держсекретаріату схилити поляків до виконання умов комісії Бота виявилась невдалою. Українські війська, знекровлені у важких боях, під тиском переважаючих сил противника почали відступ. Наступ був таким сильним, що поляки досить швидко зайняли значну територію (25 травня вони увійшли до Станіслава, де перед цим знаходився уряд ЗОУНР)¹²⁶.

До цих втрат приєдналось ще одне: 24 травня на півдні почали наступ румуни, які за три дні вони зайняли всі південно-східні повіти¹²⁷.

¹²² Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 356.

¹²³ Там само. – С. 357.

¹²⁴ Там само. – С. 358-361.

¹²⁵ Там само. – С. 362.

¹²⁶ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 58

¹²⁷ Там само. – С. 58.

Це був несподіваний і страшний удар для українців. Галицькі підрозділи, що діяли між Дністром і Карпатами, змушені були спішно відійти на лівий берег Дністра¹²⁸.

Воєнні невдачі тих днів спричинили розлад у діяльності уряду ЗОУНР і НКУГА. Начальник штабу В. Курманович знову нагадав про висловлені ним раніше пропозиції перевести оборону в Карпати. А командуючий М. Омелянович-Павленко вважав за найкраще оборонятися у трикутнику Дністер – Збруч – Золота Липа. Виказував свою безпорадність і уряд. Однак, попри всі негаразди, більшість галицьких стрільців виявляли високий бойовий та моральний дух, патріотизм і вірність присязі¹²⁹.

Слід зазначити, що в останні дні травня галицькі підрозділи відходили майже без опору. Українське командування за умов, коли противника зупинити не було змоги, намагалось зберегти армію. Однак подекуди – через паніку чи неорганізованість – галичани не лише зазнавали великих матеріальних втрат, а й потрапляли в полон до поляків¹³⁰.

Галицьке військо відходило в таких напрямках: 1-й корпус – на Красне – Золочів – Тернопіль; 2-й – Перемишляни – Бережани – Підгайці – Чортків, 3-й – через Галич на Монастирську¹³¹. Безплановість його відступу зумовлювала аналогічні дії поляків, що дещо послаблювало їх наступ. Польське командування було переконане, що Українська Галицька армія розгромлена і кінець війни – справа кількох днів¹³².

На початку червня відступ припинився¹³³. Скориставшись спадом бойової активності поляків та оперативною паузою, Начальна Команда впорядкувала своє військо. Воно зосередилось у трикутнику між річками Дністер і Збруч та залізницею Чортків – Гусятин. Відтак його знесилені, але непереможені частини зайняли кругову оборону, опинившись в оточенні польських, румунських і більшовицьких військ. Невеличкий коридор по річці Збруч з'єднував її з дружньою УНР¹³⁴.

¹²⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 152.

¹²⁹ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 364.

¹³⁰ Там само. – С. 365.

¹³¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 58-59.

¹³² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 157.

¹³³ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 366.

¹³⁴ Там само. – С. 366.

Така ситуація вимагала рішучих дій з боку Української Національної Ради. І тому 9 червня вся повнота влади була передана в руки Диктатора Є. Петрушевича¹³⁵. Він здійснив ряд перестановок: замість М. Омеляновича-Павленка командуючим УГА було призначено колишнього генерала російської армії О. Грекова, начальника штабу В. Курмановича замінив К. Штіпніц-Тернов. Замість посади секретаря з військових справ Є. Петрушевич запровадив посаду директора військової канцелярії при Диктаторі, яку запропонував К. Долежалю. На місце, яке обіймав останній, призначено А. Льобковіца¹³⁶. Утім, акт проголошення Президента ЗУНР Диктатором викликав незадоволення серед українських соціалістичних партій. Під впливом соціалістів Директорія не визнала Диктатури, позбавила Є. Петрушевича членства у своєму складі і утворила при уряді Міністерство в справах Галичини, яке очолив С. Вітик. Через колишнього старшину УСС Сіяка, командира окремого залізничного куреня, вона зробила невдалу спробу заарештувати Диктатора. Сіяк зі своїм загonom вимушено подався за Збруч і увійшов до складу Кам'янець-Подільської залоги¹³⁷. Такий перебіг подій, звісно, негативно позначився на становищі ЗОУНР і Української Галицької армії.

Новий командувач організував у війську оперативний штаб, головний відділ фронту, етапну команду, армійський вишкіл. Етапній команді він підпорядкував створену ще в травні Команду запілля¹³⁸.

Критична ситуація кінця травня і початку червня призвела до випадків самовільного переходу галицькими стрільцями р. Збруч. Тому нове командування заборонило такий перехід, зобов'язало повернутися тих, хто самовільно опинився по той бік річки (в разі неповернення до 16 червня їх мали вважати дезертирами)¹³⁹.

Здобуття 8 червня українськими військами Чорткова стало початком Чортківської операції¹⁴⁰. 1-й корпус УГА наступав через Тересов-

¹³⁵ Макарчук С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. – С. 171.

¹³⁶ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 59.

¹³⁷ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 41.

¹³⁸ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 59-60.

¹³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 97.

¹⁴⁰ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 42.

Чортківська операція

На 19 червня українсько-польський фронт проходив значно західніше вихідних позицій: Підкамінь – Пługів – Поморяни – Бережани – р.Нараївка – Галич¹⁴⁵. А вже наступного дня 1-й та 2-й корпуси своїми ударами розкололи польський фронт, примусивши противника відступати¹⁴⁶.

Успішний, стрімкий наступ справив велике враження на українське населення, яке почало записуватись до галицького війська. Поповнення було таким великим, що вдалось відшкодувати фізичні втрати, а також сформувати нові бригади (мали бути створені 4-й і 5-й корпуси)¹⁴⁷. На жаль, на всіх добровольців не вистачало зброї. Серед них були не лише українці. Так, галицькі євреї під час цієї операції

лю – Тернопіль – Збарж – Зборів; 2-й – Бучач – Ходорів – Перемишляни; 3-й – на Нижнів – Монастирську – Галич – Станіслав – Стрий¹⁴¹. Дії галичан були настільки несподіваними, що поляки декілька днів не могли повірити в це і лише з 11 червня розпочали серйозні і термінові заходи для контрдій. Польське командування гарячково закривало проломи свого фронту. Проте українці посилювали удари, не даючи полякам змоги прийти до тями¹⁴². 11 червня вони здобули Бучач, 15-го – Тернопіль¹⁴³. Після цього головні події розгорнулись навколо Бережан¹⁴⁴.

¹⁴¹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 61-62.

¹⁴² Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 374-375.

¹⁴³ Там само. – С. 376.

¹⁴⁴ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 63.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 379.

¹⁴⁷ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 62.

розпочали формування своєї бригади, проте на це не вистачило часу, і вони обмежились одним куренем, який згодом брав участь у боях на Правобережній Україні¹⁴⁸.

На літо 1919 р. Українська Галицька армія налічувала 100-тисячне військо з 160 гарматами, 550 кулеметами¹⁴⁹.

Опинившись перед серйозною загрозою, поляки припинили наступ на більшовицькому фронті і зосередили усі сили проти військ ЗОУНР в районі Бережани – Зборів – Золочів. У Польщі спішно формувалися нові частини. На жаль, не кращу роль у зміцненні антигалицьких сил відіграв уряд УНР, який 16 червня підписав договір про припинення військових дій проти поляків. Це дозволило зосередити проти галичан додаткові війська¹⁵⁰. Є. Петрушевич не визнав українсько-польської угоди і наказав продовжувати наступ. Ситуація з договором усе ж призвела до затримки наступу на Бережани, що в подальшому мало негативні наслідки, незважаючи на здобуття цього міста.

Хоч галицькі війська і далі виявляли активність, їх становище з дня на день погіршувалось. Розтягнутість фронту наступу призвело до зменшення бойових порядків. Опір поляків ставав дедалі відчутнішим, а галичанам бракувало кінноти, зброї, обмундирування. Давалися взнаки виснаження і втома. Про подальший наступ не могло бути і мови¹⁵¹. 28 червня поляки розпочали контрнаступ широким фронтом від Бродів до Калуша. Галичани відступали, але на цей раз їх відступ був скоординованим. 1-й корпус просувався шляхом Золочів – Тернопіль – Гусятин, 2-й – Бережани – Козова – Струсів – Теревовля – Чортків – Скала, і 3-й – Підгайці – Бучач – вздовж Дністра до Іване Пустого¹⁵².

В умовах відступу було припинено формування 4-го та 5-го корпусів. Новостворену 14-у бригаду включили до складу 3-го корпусу¹⁵³. Є. Петрушевич запровадив у війську нову посаду Начального

¹⁴⁸ Д.М. Жидівський курінь / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 257-258; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 136.

¹⁴⁹ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 62.

¹⁵⁰ Там само. – С. 63.

¹⁵¹ Там само. – С. 64.

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Там само. – С. 65.

Вождя (командуючого) і 5 липня призначив на неї М. Тарнавського¹⁵⁴, який вже наступного дня зробив кадрові зміни: начштабу армії став А. Шаманек, командуючим 2-го корпусу – А. Вольф¹⁵⁵. Проте, ці перестановки не змогли зупинити відступу, і на середину липня 1919 р. Українська Галицька армія опинилася коло р. Збруч¹⁵⁶. Диктатор шукав виходу зі становища. На Антанту не можна було покластися. Капітуляція перед поляками означала крах галицьких визвольних змагань. Нарада в Заліщиках, що відбулася в перших числах липня за участю політиків і військових, виявила різне бачення подальшої долі ЗОУНР і УГА¹⁵⁷. Так, виконуючий обов'язки військового міністра В. Курманович радив відступити в Карпати, де за допомогою дружньої Чехословаччини УГА змогла б протриматись до приходу поповнення з італійських таборів військовополонених. За цього варіанту поляки неминуче зіткнулися б з Червоною армією, що було вигідно українцям¹⁵⁸. Генерал О. Греків вважав за краще перейти до Румунії, де армія, ймовірно, мала бути роззброєна, але за якийсь час, при підтримці Антанти, вона б відновилася. М. Омелянович-Павленко наполягав на переході Збруча і об'єднанні з військом Директорії для визволення України від денікінців та більшовиків¹⁵⁹. Ідея переходу до Румунії і капітуляція перед Антантою не мала прихильників¹⁶⁰.

Знаючи про важке становище ЗОУНР, радянська влада зробила відповідні кроки для зближення з нею. Так, 24-25 червня її війська, відбивши у поляків Броди, залишили місто галичанам¹⁶¹. Кроки назустріч робили і галицькі військовики. На початку липня О. Греків, без узгодження з Диктатором Є. Петрушевичем, вислав делегацію на пе-

¹⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 173-174.

¹⁵⁵ Гордієнко В. Українська Галицька армія. – С. 64-65.

¹⁵⁶ Там само. – С. 65.

¹⁵⁷ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 287-288.

¹⁵⁸ Курманович В. Відворот УГА за Збруч / В. Курманович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 447-448.

¹⁵⁹ Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 287-288

¹⁶⁰ Олійник С.В. Відступ Української Галицької армії за Збруч та її прибуття в Наддніпрянську Україну в липні 1919 р. / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16: На пошану професора А. О. Копилова. – С. 121-122.

¹⁶¹ Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва. – С. 133.

реговори з командуванням 12-ї радянської армії. На Збараській ділянці фронту 1-го корпусу, під Дубнами, галичани зустрілись із представниками Червоної армії, а прибувши до Бердичева, провели переговори з наркомом у військових справах УСРР М. Подвойським. На пропозицію про допомогу з боку червоних боєприпасами і амуніцією нарком висунув подібні до весняних пропозицій умови. Галицька делегація, не маючи відповідних повноважень, лише доповіла про переговори Грекову¹⁶². Як зазначають О. Назарук, С. Ярославин, і як свідчать польські радіотелеграфні перехоплення, з боку уряду радянської України і Червоної армії на початку липня було зроблено нові пропозиції про союз на основі старих умов¹⁶³.

Тоді ж, 1-2 липня, в Чорткові Диктатор мав зустріч із делегатами від УНР і самим С. Петлюрою. Усі наддніпрянці переконували Петрушевича в необхідності якнайшвидшого переведення галицького війська за Збруч. Вислухавши всі аргументи, Диктатор звернув увагу на те, що представники республіканської влади весь час вели демагогічну агітацію проти уряду ЗОУНР, намагаються розкласти Українську Галицьку армію, підриваючи довір'я до старшин. Він висловив також побоювання щодо ворожого ставлення до них з боку УНР. В ході переговорів було прийнято рішення про перехід уряду ЗОУНР і галицького війська на Велику Україну та спільну боротьбу проти більшовиків¹⁶⁴.

Отже, верх все-таки взяла ідея Соборної України, задекларована ще в Акті Злуки 22 січня 1919 р. Після вказаної зустрічі, 4 липня Головному Отаману було направлено телеграму НКУГА за ч.3715 такого змісту: *“Під сильним напором польських військ, за браком муніциї й інших матеріалів, Галицька армія буде примушена перейти річку Збруч та шукати опори й охорони на широких ланах Великої України. З цих причин НКГА звертається з проханням до Головного Отамана – призначити район виключно для Галицької армії – простір між р. Збручем і лінією Сатанів – Борцівка – Городок – Купель – Смотрич – Черч*

¹⁶² Литвин М. Р. Українсько-польська війна. – С. 289.

¹⁶³ Назарук. О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – С. 26; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях. – С. 44; Макарчук С. А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. – С. 177.

¹⁶⁴ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У 2 т. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – С. 484-485.

– Голосківка – Кам'янець-Подільський – Жванець включно, де армія відпочила б та упорядкувалася б. Охорона границь Збруча й Дністра залишається Галицькій армії. Для врятування дорогого залізничного майна й матеріалів прохається дозволити на перешивку залізниці нашими залізничодорожними частинами від ст. Гусятина на наш бік аж до слідувочої станції.²¹⁶⁵

Отримавши це повідомлення, С. Петлюра і військове командування вирішили вітати перехід Української Галицької армії на Правобережжя, а також усіма засобами скрасити й полегшити її передислокацію. У телеграмі-відповіді, відправленій 5 липня 1919 р. Начальній Команді, повідомлялось: *“Головний Отаман принципово згоджується на перехід ГА на східний беріг Збруча, але за такою умовою, що по переході р. Збруч ГА має зайняти район Ожигівці – Купин – роз'їзд Наркевичі – Городок – Купель – Смотрич – Черч – Голосків – Шустівці, всі пункти включно. Так само Головний Отаман годиться на перешивку колії від Гусятина до слідувочої станції, про що даються відповідні розпорядження Міністерству Шляхів. З північної сторони указанного для Галицької армії району, ворожі банди тиснуть наші невеличкі відділи, через що для забезпечення району скупчення ГА з півночі, необхідно висунути відділи від Сатанова й Волочиська на північний кордон зазначеного для Галицької армії району. Українська Наддніпряньська Армія та її Головна Команда приймає Галицьку Українську армію як братню й всім їй допоможе, що в її силах. Гол. Отаман дає розпорядження в цій справі належним установам і має тверду надію, що тимчасове лихо зміниться й обидві армії, з'єднавшись в одне нерозривне ціле, в швидкому часі побачать кращі дні. Отаман В.Тютюнник²¹⁶⁶”*

Отже, галичанам запропонували район дислокації північніше, що було пов'язано з нагальною потребою відвоювати Проскурів.

Галицький провід допускав, що на новому місці УГА може зустрітися з неприхильністю населення. Щоб застерегти військо від непорозумінь, Начальна Команда розповсюдила своєрідний кодекс поведінки (див.: Додаток №1).

¹⁶⁵ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: короткий історичний огляд. – 2-е вид. / М. Капустянський. – Мюнхен, 1946. – Кн. 2. – Ч. 3. – С. 20.

¹⁶⁶ Там само. – С. 22-23.

Відповідно до домовленостей на вищому рівні 5-а бригада 10 липня 1919 р. переправилась через Збруч коло Волочиська і вирушила в напрямку на Проскурів. Загрожуючи ударом по тилах радянських військ, вона зайняла Чорний Острів¹⁶⁷. Один із куренів бригади залишився в Гусятині, де проводив розвідку. Хоча через декілька днів галичани залишили Чорний Острів, проте підняли бойовий дух у військах УНР і показали, якою грізною силою є галицьке військо¹⁶⁸.

14-15 липня на засіданні Кабінету Міністрів УНР було прийнято постанову про поширення дії закону про матеріальне та грошове забезпечення військових частин УНР на галицькі війська¹⁶⁹.

У той же час за Збруч було вислано 300 жандармів для обстеження виділеного УГА району та підготовки плацдарму для перевезення державного майна та переходу галицького війська¹⁷⁰.

Події листопада-грудня 1918 р. у Східній Галичині, головне – у Львові, знаменували початок української національно-демократичної революції, яка мала на меті реалізувати одвічні прагнення галицьких українців здобути власну державу. Суперечливість і складність становища українських національно-патріотичних сил в регіоні, серйозний опір з боку протилежного національного табору відразу викликали до життя потребу своєї військової організації, якою стала Українська Галицька армія. Період її становлення припав на гостре збройне протистояння з противниками ідеї української державності у Відні, Львові, інших галицьких містах. Вимальовувалася раціональна організаційна структура УГА. Гострою була проблема якісного командного складу, старшинського корпусу. Рядовий склад був представлений національно свідомою частиною галицької молоді, яка добре розуміла мету і завдання свого війська. Матеріально-технічне забезпечення впродовж всього дозбручанського періоду життєдіяльності армії було на незадовільному рівні, незважаючи на певну військову допомогу з боку УНР, закупки озброєння у Європі.

В оперативно-тактичному плані Українська Галицька армія була недостатньо підготовленою, що стало особливо зрозумілим після по-

¹⁶⁷ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 40.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3305. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 26.

¹⁷⁰ Там само. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 16 зв.

яви на галицько-волинському театрі бойових дій майже 100-тисячної польської армії Ю. Галлера. Проте в окремих випадках і цієї потужній, свіжій військовій силі, добре оснащений європейським озброєнням та амуніцією, галицьке військо чинило гідний опір, змушуючи панічно відступати.

Втративши контроль над переважною більшістю території ЗОУНР і перспективу вести бойові дії на своїй рідній землі, УГА на початку липня 1919 р. потрапила у патове становище, вихід з якого різним державним і військовим діячам бачився по-різному. Під впливом наддніпрянського проводу було прийнято історичне рішення про перехід галичан на територію УНР і об'єднання з її республіканським військом. Тим самим УГА уникла інтернування у Румунії чи Чехословаччині, а головне, не зважаючи на останні поразки і зниження бойового духу, вона отримала змогу прислужитися загальноукраїнській ідеї, революційній справі на Правобережній Україні, яка тоді знемагала під ударами Червоної армії.

За таких складних обставин перехід за Збруч мав велике значення для морального порозуміння між східними і західними українцями, позитивного впливу останніх на піднесення рівня національної свідомості господарів – важливого чинника розвитку національно-демократичної революції.

Розділ 2

УГА В БОЙОВИХ ОПЕРАЦІЯХ НА ПОДІЛЛІ (літо-осінь 1919 р.)

2.1. Перебазування на Поділля. Перші перемоги

Під тиском переважаючої польської армії галицьке військо відступило аж до р. Збруч. Ситуація вимагала швидкого вирішення. Виконуючи угоду про об'єднання українських військ для спільної боротьби з Червоною армією, Диктатор і весь уряд ЗОУНР вранці 16 липня переїхали до Кам'янця-Подільського¹. Наступного дня перехід зробила і армія: 1-й корпус – біля Гусятина, 2-й – коло Скали, 3-й корпус – в районі Ніври й Кудринець². УГА зуміла переправити на Поділля всі свої обози³. Разом з військом Збруч перейшла велика кількість біженців, що декілька днів супроводжувала армію і завдавала їй значних незручностей⁴. Так несподівано, вперше за багато століть, на історичній арені виступила об'єднана українська армія. Місцем її дислокації стало Поділля – по лінії Дністра на півдні, Збруча на заході, Гусятин – Ярмолинці – Бар на півночі і на захід залізничної лінії Жмеринка – Вапнярка, аж до Дністра⁵.

2-й та 3-й корпуси УГА зробили перехід за планом і вийшли до своїх місць розташування: 2-й корпус – в район Мар'янівки – Оринина (штаб – в Оринині), 3-й – в район Фридровець – Княгинина (штаб – у

¹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 168.

² Там само; Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 65.

³ Кузьма О. Обозництво / О. Кузьма // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 269.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 200-200 зв.; Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції / О. Назарук. – Відень: український прапор, 1920. – С. 184.

⁵ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Ф. Солдатенко, Б. П. Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – С. 51.

Жабинцях). Щодо 1-го корпусу, то тут виявились певні ускладнення, оскільки за ним слідом ішли польські частини, які в деяких місцях перейшли на територію УНР. У зв'язку з цим районом дислокації для 1-го корпусу став Лянцкорунь – Городок⁶.

**Мирон Тарнавський,
командуючий УГА**

На Поділля прибуло, за підрахунками В. Гордієнка, 49800 старшин і стрільців, які мали на озброєнні 603 кулемети, 187 гармат⁷. Приблизно такі ж самі відомості щодо кількісного складу армії – близько 50 тисяч вояків – фігурують в *“Історії українського війська”*⁸ і польських публікаціях⁹. Л. Шанковський наводить дещо інші дані – 47700 вояків, 550 кулеметів, 160 гармат і 20 літаків. А разом з тилловими частинами й обозами галицьке військо, за тим же автором, нараховувало 85000 осіб¹⁰. Однак з такою цифрою не погоджуються інші автори. Зокрема, П. Мірчук вважає, що УГА разом із тилловими частинами і цивільними біженцями нараховувала 100 тисяч осіб¹¹. На такій же кількості наполягають Д. Долинський¹² та М. Лозинський¹³. Л. Мишуга, який служив у штабі Головного Отамана військ УНР, називає дещо меншу цифру – 90 тис.¹⁴. А Р. Матейко та Б. Мельничук зменшують її до 40 тис. стрільців¹⁵. Та зустрічається й

⁶ Денник Начальної Команди. – С. 16.

⁷ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 65.

⁸ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) – С. 548.

⁹ Medrzecki W. Ukraińska rewolucja narodowa 1917-1921 // Nowig Wieki. – 1996. – №6. – С. 137; Slipiec J. Drogi niepodleglosci – Polska i Ukraina 1918-1921 / J. Slipiec. – Warszawa: Dom wydawniczy Bellona, 1999. – С. 159.

¹⁰ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – С. 140.

¹¹ Мірчук П. На історичному закруті. – С. 3; Його ж. Українська державність 1917-1920. – С. 331.

¹² Долинський Д. Боротьба українського народу за Волю і Незалежність. – С. 184.

¹³ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – С. 168.

¹⁴ Мишуга Л. Похід українського війська на Київ (серпень 1919). – С. 5.

¹⁵ Матейко Р., Мельничук Б. Шляхами стрілецької слави. – С. 55.

зовсім нереальна статистика – 11 тис. осіб¹⁶. На наш погляд, підрахунки, які сягають за 90 тисяч осіб, – сумнівні, зроблені швидше всього “*на око*”. Ми більше схиляємося до цифри, запропонованої Л. Шанковським, який запропонував її на основі значної кількості джерел. Такої ж точки зору дотримується Б. Якимович¹⁷ і В. Верига¹⁸. Їх підрахунки узгоджуються з даними, отриманими Начальною Командою від інтендантської служби війська станом на 25 липня 1919 р.: харчовий склад війська нараховував 2700 старшин та 84000 стрільців, разом 86700 осіб; а бойовий – відповідно 1200 та 39000, разом 40200 осіб¹⁹.

На момент перебазування на Поділля УГА складалася з трьох корпусів – 1-го (5-а, 6-а, 9-а, 10 бригади), 2-го (3-я, 4-а, 7-а, 18-а, 21-а бригади) і 3-го (2-а, 8-а, 11-а, 14-а бригади)²⁰. У складі 2-го корпусу діяла також бригада УСС. На чолі кожного з них стояли комендант та начальник булави. Штаб корпусу поділявся на два відділи: оперативний і організаційно-матеріальний²¹. В оперативному відділі, що керував бойовими діями, працювали референти зв’язку, розвідки і артилерії. Їм підлягали відповідно сотня зв’язку, розвідувальний відділ, майстерні і склади. Організаційно-матеріальний відділ керував діяльністю допоміжних структур. До нього входили: корпусний духівник, санітарний шеф, ветлікар, інтендант, обозний референт, референт вишколу, корпусний суддя та начальник канцелярії²². Кожна бригада мала від 3 до 6 куренів піхоти. Курінь нараховував по 400-800 осіб, в розпорядженні яких було до 20 кулеметів. При сотнях функціонували окремі кулеметні чоти (траплялось, що при курені була одна кулеметна сотня)²³.

За Л. Шанковським, артилерія галицького війська була не тільки найкращим родом зброї, але й можливо навіть найкращою в порівнян-

¹⁶ Фінкельштейн Ю.Е. Симон Петлюра. – С. 381.

¹⁷ Якимович Б. Збройні сили України. – С. 134.

¹⁸ Верига В. Визвольні змагання в Україні. – Т. 2. – С. 135.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 173.

²⁰ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 67.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп. 3. – Спр. 36. – Арк.2.

²² Микитюк Д. Організаційна структура УГА / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 73-84.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 131. – Арк. 73.

ні з іншими арміями Східної Європи²⁴. Після переходу Збруча УГА мала 12 гарматних полків²⁵. При бригаді знаходився артилерійський полк, який складався з 4 батареї (по 4-6 гармат у кожній). Він мав здебільшого одну батарею важких гармат (2 одиниці). Виняток складав 2-й корпус, до якого входив один важкий гарматний полк (3 батареї по 4 гармати)²⁶. На Великій Україні всі гармати австрійського зразка було замінено на гармати російського виробництва. Деякі гарматні полки мали кінні батареї, обслуга яких пересувалась верхи. Кожна батарея мала обозну валку, підручний верстат і телефонну стежу, очолювану підстаршиною. Керівний склад батареї складався з командира і двох старшин. Для підсилення охорони батареї виділили по 1-2 кулемети. Артилеристи були здебільшого озброєні короткими гвинтівками²⁷.

Слабкою ланкою галицького війська була кіннота. Незважаючи на широкі можливості її у маневреній війні, вона не відіграла в УГА великої ролі, оскільки в ДСВС панувала доктрина позиційної війни, в якій кінноті відводилась допоміжна роль²⁸. Кожна бригада мала кінні формування. При першому корпусі був кінний полк, другому та третьому – сотні²⁹. Функціонувала також 1-а кінна бригада³⁰. Кінна сотня, як структурний підрозділ бригади, складалася з 2-3 чот, кожна по 40-50 шабель³¹. В умовах бойових дій з Червоною армією при бригадах і куренях почали створювати кінні розвідки³².

²⁴ Шанковський Л. Українська Галицька Армія / Л. Шанковський // Енциклопедія українознавства. – Л., 2000. – Т. 9. – С. 3346.

²⁵ Мацькевич С. Артилерія УГА / С. Мацькевич // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 180.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 131. – Арк. 73.

²⁷ Історія українського війська. – С. 525.

²⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія / Л. Шанковський // Енциклопедія українознавства. – Л., 2000. – Т. 9. – С. 3346.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 131. – Арк. 73.

³⁰ Шанковський Л. І кінна бригада УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 210-213.

³¹ Історія українського війська. – С. 525-526.

³² Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії / О. Ганицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 207.

Галицьке військо мало на озброєнні і невеликий повітряний флот (його називали летунською ескадрою), який нараховував спочатку близько 40 літаків – австрійські “Альбатрос 27”, “Бранденбург”, німецькі “D.F.W”, “L.W.G”, “Фокер” і “Льойд”, французькі “Ньюпор”³³ (переважно уживані машини, що могли знаходитись в повітрі по 4-5 годин)³⁴ (див.: Додаток № 4).

На постойі

Українська авіація не мала спеціальних літаків для окремих завдань, наприклад, бомбардування, фотографування тощо, і тому використовувала у своїй діяльності весь свій авіапарк, незалежно від того, чи йшла мова про далеку стратегічну розвідку, чи звичайні комунікаційні функції між Начальною Командою і корпусами, чи зарубіжні польоти³⁵. Після переходу р. Збруч валка підвод із авіаційними матеріалами 20 липня розмістилася у Кам’янці-Подільському, а 23 липня летунські сотні перебазувалися до Шатави, де й пробули майже цілий місяць. За цей час було проведено ремонтні роботи і підготовлено машини до бойових дій. Першими визначними діями галицьких пілотів стали розвідувальні акції в напрямі на Старокосянтинів, Бердичів, Вінницю, Жмеринку і Вапнярку. 7 серпня літаки здійснили обстріл ра-

³³ Фостаківський І. Летунство УГА / І. Фостаківський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 225.

³⁴ Зуб П. Причини до історії нашого літунства / П. Зуб // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік. – Жовква; Львів: Червона Калина, 1922. – С. 75.

³⁵ Фостаківський І. Летунство УГА. – С. 232.

дянських броневиків під станцією Жмеринка і тим допомогли успішно виконати наступальну операцію. На час боїв за Вінницю летунські сотні перевели до Нової Ушиці, а після зайняття Козятина й Бердичева – до Вінниці. Тут сотні збагатились одним трофейним літаком, який назвали “червоний” і зарахували до фронтової служби. Через чотири дні летунські сотні перевели до Козятина, звідки проводилися польоти на Фастів – Київ³⁶.

Військове обмундирування (однострої) було подібне до австрійського. Короткий піджак з вертикальним коміром, на якому знаходилась суконна зубчатка кольору роду військ (синій, червоний, малиновий або сірий), у старшин зубчатка була обведена золотим на 3 мм широким шнурком, у булавних старшин – така сама зубчатка на золотій прямокутній підкладці, в генералів – срібна на золотому підкладці. Відзнаки ступенів нашивались на рукавах, на суконній підкладці кольору роду військ і відрізнялись розмірами та кількістю стрічок (у старшин) і поясків (у генералів). Підстаршини, від вістуна і вище, носили при багнетах жовто-блакитні, старшини – золото-блакитні привіски (див.: Додаток № 2).

Піхотинці були вдягнуті в штани в обмотках і взуті в черевики, вершники і артилеристи ходили в чоботах. Плащ був короткий, австрійського покрою, із зубчатками на комірах і відзнаками старшин на рукаві. Шапку носили округлу, з м'яким дном і твердим околицьком, кольору роду військ, по верху стрічка – у стрільців і підстаршин зелена, а в старшин – золота. Утім, галичанам, через брак одностроїв, доводилось носити і російське обмундирування, здобуте у противника³⁷.

Даючи характеристику бойових якостей галицького війська, генерал армії УНР М. Капустянський висловився так: *“Галицьку Армію скомплектовано майже виключно з тих елементів, з яких складалась австрійська Армія, тому цілком зрозуміло, що мусила заховати деякі риси, аналогічні з австрійською. Ось ці риси: організованість, нахил до муштри і карність навіть в дрібницях, акуратність, упертість і витривалість у боях суцільним фронтом з забезпеченими крилами, порив в атаці, однак без належного завзяття та настирливості до-*

³⁶ Фостаківський І. Летунство УГА. – С. 233.

³⁷ Історія українського війська. – С. 534-535.

вести її до кінця за всяку ціну. Негативні: страх за свої фланги та запілля, велика обережність у маневрах на одишбі, відсутність взаємної виручки як наслідок різномовності армій та ворожнечі між різними націями; до того при відвороті австрійці швидко губили всяку упертість, досить легко підпадали паніці й боялись кінних атак. Ще помічалася в них відсутність широкої ініціативи і чекання на детальні розпорядження й накази зверху. Але разом з цим Галицька Армія витворила деякі нові позитивні якості, а головне: одноманітний, національно вихований, з палкою любов'ю до свого краю елемент. Взагалі це була селянська армія, ще не захоплена заразливим і розкладовим духом революції. Вояки багато не вибагали й радо слухалися своїх старшин та були м'яким воском у їх руках. Щодо командного складу, то він був різноманітний. Значний відсоток вищого командного складу та офіцери генштабу були німці-австрійці, елемент знаючий, працьовитий, енергійний; вони чесно виконували свої обов'язки щодо Галицької Армії й бажали добра своїй новій батьківщині. Решта старшин була різноманітна. Значний відсоток з них мав бойовий досвід, чималий відсоток був з вищою загальною освітою. На жаль, більшість не мала належного стажу й досвіду для керування великим відділами, на чолі яких їм випало стояти.

Таким чином, на нашу думку, Галицька Армія уявляла з себе боєздатну регулярну армію з не зовсім відповідним командним складом; у ній панував лад, карність і надзвичайно добре було організоване запілля. З національного боку це була одноманітна маса з піднесенням національним почуттям³⁸.

Подібну оцінку галицького стрільця дав Л. Шанковський³⁹.

Отже, Українська Галицька армія, перебазувавшись на Поділля, була досить грізною силою. А в поєднанні з армією УНР, котра нараховувала близько 35 тис. бійців, та зважаючи на позитивні риси республіканських вояків, їх краще пристосування до маневреної війни, напівпартизанських методів боротьби, на думку М. Капустянського могла вийти “прекрасна комбінація” з'єднання акуратності й дисци-

³⁸ Капустянський М. Похід українських армій. – С. 24-26.

³⁹ Шанковський Л. Піхота УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 171, 173-174.

плінованості галичан з ініціативністю, войовничістю та широким розмахом наддніпрянців, яка могла забезпечити успішне ведення бойових дій та досягнення перемоги⁴⁰.

Однак, на практиці стосунки між двома українськими арміями склалися доволі важко. На початку особливо виразно давалася взаємна обопільна необізнаність вояцтва щодо цілей, характеру, бойової вартості збройних сил ЗУНР і УНР. Галичани з повагою ставилися до січових стрільців Є. Коновальця та окремих козацьких формувань, але на масу наддніпрянського вояцтва дивилися доволі зверхньо. Не знаючи бойових якостей Дієвої армії УНР, вони вважали її “*анархічним військом*”. Наддніпрянці, у свою чергу, вбачали в галичанах зукраїнізованих австріяків, що волею долі опинилися у вирі Української революції, та з недовірою поглядали на їхні, скроєні за австрійським зразком, мундири⁴¹.

16 липня 1919 р. для зустрічі галицьких підрозділів до Збруча вихали представники уряду і Трудового конгресу⁴². Запрошуючи галичан на Правобережну Україну, Головний Отаман С. Петлюра запевняв, що для війська є все необхідне. Однак швидко з'ясувалося, що підготовка до прийому великої армії була недостатньою. Скажімо, Начальну Команду розмістили в якомусь малому будинку, де не можна було налагодити нормальної роботи. Населення не було підготовлене до приходу галичан, що мало неприємні наслідки. Уряд не виконав попередніх вимог Є. Петрушевича щодо зміни кабінету Б. Мартоса, скасування Міністерства галицьких справ, проведення демократичної політики без ухилів у бік радянськості⁴³. Диктатора навіть офіційно не привітали. Загальну напругу поглиблювали закулісні партійно-політичні інтриги⁴⁴. Не додавала позитиву і розпочата за підтримки Міністерства військових справ УНР активна пропаганда серед галицького стрілецтва за перехід до республіканського війська⁴⁵.

⁴⁰ Капустянський М. Похід українських армій. – С. 26.

⁴¹ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 57.

⁴² До зустрічі війська. Кам'янець 17.-VII // Визволення. – 1919. – 19 липня; Зустріч галицьких частин // Трудовий шлях. – 1919. – 18 липня.

⁴³ Верига В. Визвольні змагання в Україні. – Т. 2. – С. 131.

⁴⁴ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 53.

⁴⁵ Там само.; Шухевич С. Споми́ни з УГА. – Ч. 3. – С. 12.

Щоб уникнути зіткнень з польськими частинами, які переходили Збруч, і дати змогу галичанам відпочити, Штаб Головного Отамана розпорядився передислокувати УГА східніше, в район між річками Вербова і Студениця, який з півночі обмежувався селами Слобода – Ковалівка – Цівківці – Глібів – Гірчична, а з півдня – Сказинці – Вільховець – Вахнівці – Крушанівка. Дві найбільш боєздатні бригади не пізніше 20 липня мали зосередитись в районі Солобківців – Фрамполя, як резерв штабу Дієвої Армії, а через 3-4 дні розпочати військові дії⁴⁶. Відповідно до цього розпорядження 18 липня галичани перебазувались на нові місця: 1-й корпус розмістився в селах Зеленці, Станіславівка, Січинці, Чечельник, Балин (штаб – у Січинцях), 2-й – у селах Вербка, Гниловоди, Шатава, Безнісківці і Цівківці (штаб – у Шатаві) і 3-й корпус – у селах Ходорівці, Янчинці, Кульчіївці, Баговиці (штаб – у Станіславівці)⁴⁷. Усі корпусні обози відправили на схід (1-го корпусу – у Миньківці, 2-го – Жванчик, 3-го – у Китайгород). 19 липня під Дунаївці прибула 7-а бригада, якій поставили завдання захищати підступи до Кам'яця⁴⁸.

Наступного дня бригади 1-го корпусу розташувалися в районі Гірчична – Вінцентівка – Побійна – Побіанка – Сцібори – Кузелівка – Синяківці (штаб – в Іванківцях), 2-го – Жванчик – Привороття – Рункошів – Патринці – Вихватнівці (штаб – у Жванчику) і 3-го корпусу – Залісці – Балин – Гниловоди – Чечельник – Чаньків (штаб – у Гуменцях)⁴⁹.

Безумовно, прихід галицького війська на Поділля сприяв підвищенню морального і бойового духу армії УНР, вселяв надію на успіх⁵⁰.

У той час, як галичани знаходилися на марші, трапились події, що внесли певні корективи у раніш вироблені плани. Вранці 18-го липня радянське командування, занепокоєне успіхами українського війська на жмеринському та вапнярському напрямках, віддало наказ своїм частинам розпочати наступ на Ярмолинці – Солобківці та вздовж р. Смотрич. Увечері того ж дня вони захопили Ярмолинці й Городок.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 158-158 зв.

⁴⁷ Там само. – Арк. 156.

⁴⁸ Денник Начальної Команди. – С. 17.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Українська революція: Документи, 1919-1921 / ред. Т. Гунчак. – С. 25.

Наступного дня командування УНР видало розпорядження запорожцям і Волинській групі вибити ворога з цих населених пунктів, а УСС, здійснюючи фланговий удар, мали допомагати цим групам. Виконуючи наказ, волиняни відбили Городок, здобули деякі трофеї, але під тиском ворога, до того ж не маючи підтримки з боку січовиків, змушені були відступити⁵¹.

Альфред Бізанц

Невтішна ситуація на фронті змусила українське командування перекинути в цей район 21-у галицьку бригаду, яку розмістили коло с. Гірчична. Разом з 7-ю бригадою, висунутою в район Маліївці – Лісовий Мукарів, вони утворили групу під командуванням підполковника А. Бізанца для контратаки супротивника, що насувався з району Зіньківців⁵². В район Макова – Шатави прибула бригада УСС. Один з її куренів (3-й) розмістили у Кам'янці-Подільському як залогу⁵³. Отже, державний центр УНР отримав надійний захист на випадок можливого просування радянських військ.

На 21 липня 1-й і 3-й корпуси УГА вийшли в призначені для відпочинку райони (1-й – Миньківці – Філянівка – Браїлівка – Карачаєвці – Олександрівський Майдан – Жуківка – Кузелєва; 3-й – Нова Ушиця – Великі Струги – Нова Гута – Вільховець – Шебутинці – Пісець – Іванківці)⁵⁴.

Захоплення червоними військами Смотрича і Мар'янівки 22 липня створило загрозу для 2-го корпусу, який знаходився тоді в районі Дунаївці – Дем'янківці – Синяківці – Кузелівка – Побіянка – Голозубинці (штаб – у Дунаївцях)⁵⁵.

⁵¹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу. – С. 64.

⁵² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 168-168 зв.

⁵³ Денник Начальної Команди. – С. 17.

⁵⁴ Там само. – С. 18.

⁵⁵ Там само.

Щоб виправити становище, галичани відразу перейшли у контр-наступ: 7-а бригада підійшла під Гайдамаки, 4-а зайняла Чорну, 3-я – Смотрич. Ворог змушений був відступити на північ. Після цих подій частини 2-го корпусу змогли стати на відпочинок: 3-я і 18-а бригади в Смотричі, 4-а – в Чорній, 7-а, зайнявши Зіньківці, залишилась тут разом з 21-ю бригадою. Для охорони лівого флангу і встановлення зв'язку із дислокованим там залізним куренем 1-у кавалерійську бригаду було відправлено до Лянцкоруня⁵⁶.

Відпочиваючи, галичани мусили рахуватись із просуванням полків на заході. Тому зі Смотрича і Лянцкоруня, до якого несподівано вступили польські вояки, частини корпусу були перекинуті до Дунаївців. Цей маневр призвів до надзвичайно великого скупчення військ 2-го корпусу на невеличкій території. Щоб розрядити ситуацію, було вирішено завдати концентрованого удару по Проскурову, захопити його і, таким чином, збільшити територію для дислокації корпусу. Для здійснення цієї військової операції командування провело відповідне перегрупування сил: 3-я бригада розмістилась у Лісовому Мукарові, Польовому Мукарові і Вихривцях; 4-а – у Нестерівцях і Циганівці; 18-а – у Станіславівці, бригада УСС (крім 3-го куреня) залишалась у Гуменцях як армійський резерв. 7-у бригаду, що знаходилась в районі Зіньківців, знову підпорядкували 2-му корпусу. Штаб 2-го корпусу мав переїхати до Дунаївців⁵⁷.

У цій першій спільній бойовій акції українських військ брали участь також частини УНР (корпус УСС, Запорізька група)⁵⁸.

Проти цього угруповання противник зосередив значні сили, близько 6500 вояків, які, однак, були значно деморалізовані попередніми невдачами.

Наступ розпочався 26 липня. В ході операції бригади 2-го корпусу вже першого дня просунулись у заданому напрямку. Так, 4-а бригада зайняла Глушківці, 21-а – Гремічку, 5-а – Бебехи і Петраші, 3-я – Зіньків, 18-а – Морозів⁵⁹. 27 липня 21-а бригада без бою вступила в Михалпіль,

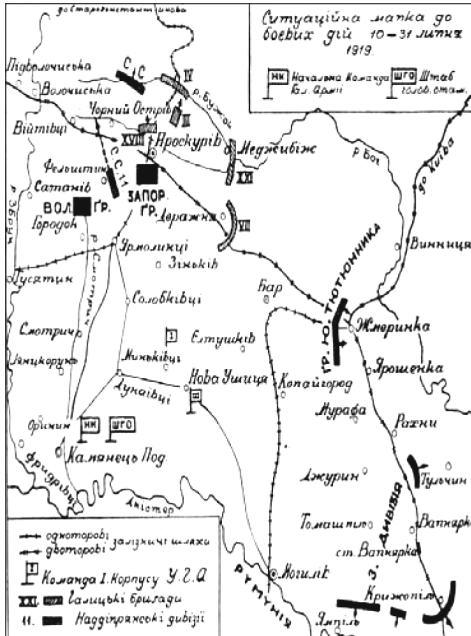
⁵⁶ Денник Начальної Команди. – С. 19.

⁵⁷ Там само. – С. 20.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само.

а 7-а вийшла в район Мазники⁶⁰. Наступного дня галичани, після оволодіння районом Ярмолинці (4-а бригада) – Шарівка – Татаринці – Вихалівка (3-я бригада), стягнули свої сили до Михалпіля для захисту деражнянського напрямку і на шосе Ярмолинці – Проскурів для удару по останньому⁶¹.

Бойові дії 10-31 липня 1919 р.

розпочали свій наступ запорожці на Ярмолинці та УСС – на Олексинець Пільний – Жищинці.

29 липня 4-а галицька бригада, яка днем раніше була ще в Солобківцях, переможно вступила разом із частинами УНР у Проскурів⁶², і парадним маршем пройшла вулицями міста та рушила далі до Гринівців, де наштотвхнулася на опір противника⁶³. У той час 3-я і 8-а бригади (остання була в резерві) рухалися з-під Шарівки – Татаринців – Вихалівки вздовж шосе до

взятого міста. 21-а бригада, захопивши Колибань, розвинула свою активність на станцію Богданівка, а 7-а – на Деражню. Обидві досягли успіху⁶⁴. На 30 липня під контролем галичан були всі переправи через Бужок – від Ярославки до Орлинців, західніше переправи контролювали УСС⁶⁵. 31 липня 21-а бригада однією своєю

взятого міста. 21-а бригада, захопивши Колибань, розвинула свою активність на станцію Богданівка, а 7-а – на Деражню. Обидві досягли успіху⁶⁴. На 30 липня під контролем галичан були всі переправи через Бужок – від Ярославки до Орлинців, західніше переправи контролювали УСС⁶⁵. 31 липня 21-а бригада однією своєю

⁶⁰ Денник Начальної Команди. – С. 20.

⁶¹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 73.

⁶² Там само. – С. 55;

⁶³ Денник Начальної Команди. – С. 21

⁶⁴ Там само. – С. 21; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 73.

⁶⁵ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 73.

сотнею зайняла Меджибіж. 18-а бригада розташувалася, як резерв, у Проскурові⁶⁶.

Для повного оволодіння районом над річкою Бужок частини 4-ї бригади зайняли Пашутинці, а розвідка дійшла до Западинців; група А. Бізанца увійшла 1 серпня в Летичів і Меджибіж⁶⁷. У перші дні серпня відділи 4-ї бригади під командуванням сотників Іванова і Гадзейки розбили радянські частини і захопили бронепоїзди “*Богунець*” і “*Комуніст*” сильної конструкції (по шість гармат і 12 кулеметів), яким дали назву “*Галичина*” та “*Черепиха*”⁶⁸. Отже, частини 2-го корпусу на початок серпня зуміли виконати поставлене їм завдання.

Тоді ж, після майже десятиденного відпочинку знялися з місць і вирушили на схід підрозділи 1-го і 3-го корпусів УГА, які на 1 серпня мали таку диспозицію: райони Гулі – Ялтушково (5-а бригада), Калюсік – Говори – Курники (6-а бригада), Охримівці – Вінківці (9-а бригада), Дашківці – Зенішківці (10-а бригада), Долиняни – Супівка – Снітків (8-а бригада), Житники – Петрімани – Дерешева (14-а бригада), Курашів – Посухів – Попівці – Перекоринці (2-а бригада), Котюжани – Верхній Ольчедаєв (11-а бригада). Штаби корпусів розмістилися у Глібові (1-й корпус) та Мурованих Курилівцях (3-й корпус)⁶⁹.

Слід зазначити, що наступ на Проскурів 2-й корпус здійснював без відпочинку з часу переходу Збруча. Йому були незвичними методи партизанської війни⁷⁰. Ця операція показала можливість проведення вдалих бойових дій об’єднаними українськими військами.

Паралельно з Проскурівською операцією Запорізька група армії УНР завдавала дошкульних ударів більшовикам на вапнярському напрямку⁷¹.

Такий успіх відкрив можливість проведення подальшого наступу. Разом з тим, українське командування на чолі з Головним Отаманом

⁶⁶ Денник Начальної Команди. – С. 21.

⁶⁷ Там само. – С. 22.

⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 18. – Арк. 8; Гайдучок С. З листів слави 4 золочівської бригади. – С. 11; Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920. – С. 89.

⁶⁹ Денник Начальної Команди. – С. 22.

⁷⁰ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 77.

⁷¹ Удовиченко О. Україна у війні за державність. – С. 115.

С. Петлюрою розуміло, що лише власними силами перемогти більшовиків надзвичайно складно, успішна подальша боротьба можлива лише за підтримки інших антибільшовицьких сил. Політичний і військовий провід УНР сподівався, що Антанта примусить генерала Денікіна врегулювати відносини з українцями і підтримати їх.

30 липня 1919 р. на нараді в штабі армії УНР українська сторона запропонувала представникам антантівської військової місії свій план ведення воєнних операцій проти більшовиків за участі поляків і денікінців. С. Петлюра, з властивою йому експресивністю, змалював грандіозні плани боротьби українських армій з більшовизмом. Згідно поданої пропозиції передбачалось наступне:

7) Українська армія звільняє Правобережну Україну, виходить на Лівобережжі на лінію Київ-Чернігів і, таким чином, забезпечує лівий фланг Добровольчої армії. Для цього українські війська мали розбити підрозділи Червоної армії, які розташовувались над Дніпром до Одеси і створювали серйозну загрозу для успішного просування денікінців.

8) Генерал А. Денікін, звільняючи сили з Лівобережжя, направляє додаткові війська для проведення наступу на Москву.

9) Польській армії передбачалось розгорнути наступ в Білорусії.

10) Керівництво цією операцією покладалося на Антанта, яка також мала врегулювати відносини українців з поляками та денікінцями.

Українські збройні сили розраховували отримати від країн Антанти таку ж допомогу (обмундирування, боєприпаси тощо), як і всі інші антибільшовицькі армії, що підтримувались цим блоком, для створення власної армії чисельністю 500 тис. бійців⁷².

На думку М. Капустянського (генерал-квартирмейстер штабу армії УНР), в разі прийняття цього плану всіма зацікавленими сторонами в успішному виконанні задуманого можна було б і не сумніватись. Його підтримав головнокомандуючий військовими силами Антанти французький маршал Ф. Фош⁷³. Голова надзвичайної місії УНР в Румунії генерал С. Дельвіг через білогвардійського представника в Бухаресті генерала А. Геруа передав вироблений українським командуванням

⁷² Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з большевиками / М. Дольницький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 454; Капустянський М. Похід українських армій. – С. 95.

⁷³ Капустянський М. Похід українських армій. – С. 95.

план до ставки головного мандування Збройних Сил Півдня Росії, де його мав розглянути А. Денікін. Поінформовано було й польську сторону. Однак ні Польща, ні Денікін, ані Антанта цей план не прийняли. Проблема полягала в серйозних розбіжностях між цими можливими союзниками українців в політичній площині.

Переговори з військовою місією Антанти, серпень 1919 р.

У Польщі були далекі стратегічні плани щодо відновлення своєї держави до Дніпра. Генерал А. Денікін стояв на засадах “*єдиної і неділимної Росії*”. Слід зазначити, що серед денікінців знаходились й прихильники співпраці з УНР в боротьбі з більшовиками. Однак голоси генералів А. Геруа та П. Врангеля не могли змінити поглядів генерала А. Денікіна. Тим більше, що влітку 1919 року, коли денікінські війська стрімко просувались до Москви, українська поміч йому здавалась зайвою. А Антанта, хоч і прихильно поставилась до такого можливого спільного походу, але ставку в боротьбі проти більшовиків робила на генерала А. Денікіна. Тому переговори про об’єднання сил проти більшовиків виявились безрезультатними⁷⁴.

⁷⁴ Олійник С. В. Переговори між УНР і військовою місією Антанти в Кам’янець-Подільському (липень – серпень 1919 року) / С. В. Олійник // Кам’янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: М-ли Всеукр. наук. конф. Кам’янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. та ін. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 289.

За цих умов українське командування мало вести надалі такі операції, які б давали максимальну політичну і стратегічну користь.

Тож, перебазування УГА на Поділля врятувало УНР від остаточної поразки і дозволило з оптимізмом дивитися на подальшу боротьбу за українську державність. Попри певні труднощі щодо адаптації в нових умовах, галицьке військо продемонструвало свій бойовий потенціал: його бригади успішно протистояли більшовицьким підрозділам. Проводячи спільно з наддніпрянцями Проскурівську операцію, галицький стрілець відчув смак перемоги, що мало позитивне значення для усвідомлення можливості майбутніх перемог та реалізації гасла *“Через Київ – на Львів!”*.

2.2. Участь в поході на Київ-Одесу

На початок серпня 1919 р., в результаті отриманих перемог, об'єднані українські армії здобули плацдарм для подальших наступальних операцій. Він розташовувався з півночі по лінії р. Бужок (УСС), Меджибіж (21-ша бригада), Деражня (7-ма бригада), околиць Жмеринки (група Ю.Тютюнника); з півдня і заходу його межі проходили по річках Дністер і Збруч, зі сходу – по лінії Вапнярка – Яруга (3-тя дивізія). З розширенням плацдарму та захопленням важливих стратегічних напрямків перед українськими арміями постало питання про проведення більш широких генеральних наступальних операцій.

Навколо вибору напрямку головного удару розгорнулась велика полеміка. Галичани були за наступ на Одесу, через яку можна було мати зв'язок з європейськими країнами, поповнити матеріальні ресурси. Частина керівництва Наддніпрянської армії і С. Петлюра особисто обстоювали київський напрямок (їх аргументи: здобуття Києва – великий політичний, моральний успіх, велика економічна база). У результаті досягли компромісу: наступати мали на Київ, не залишаючи поза увагою Одеси. Спочатку галицьке керівництво хотіло, щоб наступ на Київ проводила армія УНР. Однак без дивізії О.Удовиченка, прикутої коло Вапнярки, сил у неї не вистачало. Крім того, її слід було підсилити одним із галицьких корпусів. Галичани не заперечували проти такого плану. Вони розуміли, що звільнення Києва при допомозі УГА

буде мати велике політичне і моральне значення для всієї України, і справи визвольної війни⁷⁵.

Виходячи з таких міркувань, штаб Дієвої армії 30 липня 1919 р. видав директиву (Ч.2067/К) щодо загальних наступальних операцій на Київ–Одесу, початок яких припадав на 2 серпня. За цим планом, на першому етапі 2-й галицький корпус спільно з січовиками мав наступати на Старокостянтинів – Кульчин, з виходом на р. Хомору. Іншим корпусам поставили завдання просуватися через Летичів – Літин на фронті Янів – Уланів – Любар. У подальшому передбачалось розгорнути два корпуси УГА на лінії Козятин – Бердичів – Житомир, а 2-й корпус – в районі Шепетівки для підтримки наступу на Коростень, а запорожці, здобувши Вінницю, мали прикрити правий фланг наступаючих на Київ українських військ. Групі отамана Ю. Тютюнника, яка наступала на Брацлав – Христинівку, поставили завдання прикрити лівий фланг військ О. Удовиченка. Волинську групу та частини УСС відвели в резерв⁷⁶.

Враховуючи той факт, що противник не мав належних сил для протидії, можна було сподіватись на швидкий перший етап (6-10 днів) наступальної операції. А там і за два тижні можна було досягти й Києва. Після цього “вільні” частини мали бути спрямовані на допомогу малочисельним військам, що діяли на одеському напрямку⁷⁷.

Проте, за тих умов, коли належним чином не сформувалось загальне керівництво об'єднаних українських військ із представників обох армій, говорити про широкомасштабну наступальну операцію було нереально. НКУГА принципово відмовлялася виконувати директиву. Побоювання, що вона може бути усунута від військово-стратегічного керування, були не безпідставними. Не сприяло нормалізації й без того напруженої атмосфери втручання у вирішення фахово-військових питань з боку як галицьких, так і наддніпрянських партійно-політичних структур⁷⁸. Галицьке командування висловило незадоволення тим, що

⁷⁵ Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з большевиками. – С. 452-453; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 102; Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 208.

⁷⁶ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 103-104.

⁷⁷ Там само. – С. 104-105.

⁷⁸ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 67.

воно мало виконувати накази молодого начальника штабу армії УНР В. Тютюнника, який навіть не мав вищої освіти та бойового досвіду. Інший закид стосувався незгоди із напрямком наступу, пропонуваним 1-му і 3-му корпусам, у віддаленні від залізниць, лише ґрунтовими дорогами⁷⁹. Останній, на наше переконання, був не зовсім справедливий. Інша справа – зауваження про недоцільність спрямування корпусу УСС Є. Коновальця на ліве крило фронту, в район Шепетівка – Новоград-Волинський, а не безпосередньо на київський напрямок, що був їм відомий ще з попередніх боїв.

Узгодження цих суперечностей забрало чимало дорогоцінного часу, що у підсумку негативно позначилося на ході подальших бойових дій.

Усвідомлення цього прорахунку, ймовірно, прискорило досягнення 5 серпня компромісу між політичним і військовим керівництвом УНР і ЗУНР. НКУГА погоджувалася розпочати наступальні дії після того, як буде створено спільний оперативний військовий орган – штаб Головного Отамана, а також передано під контроль залізничні магістралі Козятин – Жмеринка та Шепетівка – Проскурів.

Після успішного проведення Проскурівської наступальної операції головну увагу було приділено здобуттю важливого стратегічного та залізничного вузла – Жмеринки. Важливість цього розуміло і радянське командування. Тому в цей район було направлено свіжі сили. Напередодні операції радянські війська нараховували в районі Вінниці більше 1200, а поблизу Жмеринки – до 4000 бійців. Передбачалось прибуття ще одного полку з Києва⁸⁰.

Здійснення задуму покладалось на підрозділи армії УНР – Запорізьку групу (крім 9-ї дивізії), групу Ю. Тютюнника та 2-у дивізію УНР (Січ отамана Божка)⁸¹. Однак, пасивність групи отамана Ю. Тютюнника під Жмеринкою, розформування Січі та повільний рух Запорозького корпусу на Вінницю змусив штаб Дієвої армії використати галицькі частини для штурму Жмеринки, щоб пробити шлях на Вінницю. НКУГА охоче погодилася на це і запропонувала свою співпрацю⁸². Вже 2 серпня, для зв'язку із групою Ю. Тютюнника і прикриття

⁷⁹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу. – С. 105-106.

⁸⁰ Там само. – С. 108.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само. – С. 110-111.

галицьких корпусів з боку Жмеринки, було висунуто 6-у бригаду в район Бара⁸³, а 5-у – під Ялтушково⁸⁴.

За планом наступу, 1-й корпус до 6 серпня вийшов на передові позиції: дві бригади (5-а і 6-а) зосередилися в районі Почапинці – Головчинці, дві інші (9-а і 10-а) – в районі Васютинці – Волківці. Штаб знаходився в Васютинцях. 3-й корпус на

Воєнна нарада на шляху до Жмеринки

6 серпня, як армійський резерв, розмістився в Ялтушково, Примощаниці, Барі, що призвело до зміни дислокації його частин. Так, 8-у бригаду розмістили у Барі, Іванківцях, 11-у – в Окладному і Регентівці, 2-у – у Буцні, Семенках, Сеферівці, Пилипах Черемиських, 14-у – у Мигалівцях, Черемисах Волоських. Штаб знаходився в Ялтушково. 3-й корпус, як резерв, розташувався в районі Бар – Ялтушково⁸⁵. НКУГА прибула до Деражні⁸⁶.

Проте, через незакінчене перегрупування 1-го корпусу, наступ на Жмеринку було перенесено з 7 на 8 серпня⁸⁷.

О 3-й годині ранку вказаної дати бригади 1-го корпусу та частини війська УНР пішли у наступ. Долаючи завзятий опір супротивника, підрозділи 5-ї бригади зайняли с. Мартинівку, перейшли річку коло Межирова і дійшли до с. Рів. Того ж дня 6-а та 10-а бригади з боєм здобули місто і станцію Браїлів⁸⁸. Сюди підтягувались підрозділи 3-го корпусу УГА (Сиверинівка – Чернятин – Мартинівка)⁸⁹.

⁸³ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу. – С. 111.

⁸⁴ Денник Начальної Команди. – С. 22.

⁸⁵ Там само. – С. 23.

⁸⁶ Там само. – С. 24.

⁸⁷ Там само. – С. 22-24.

⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп. 3. – Спр. 29 – Арк. 1; Денник Начальної Команди. – С. 24.

⁸⁹ Денник Начальної Команди. – С. 24.

9 серпня 5-а бригада спільно з наддніпрянцями досягла поставленої мети і увійшла в місто та на станцію Жмеринка⁹⁰. Відступаючі війська червоних направились до Браїлова, де відбувся великий бій з галицькими бригадами. На боці червоних нараховувалося 7 броньовиків та 10 полків піхоти⁹¹. Не зважаючи на змінний успіх бою, перемогу у підсумку здобули галичани⁹². Їх трофеями стали 2 бронепоезди, велика кількість зброї, амуніції та спорядження, яке противник не встиг вивезти. Понад 1000 червоноармійців потрапили в полон⁹³.

По завершенні операції 1-й корпус УГА зосередився в районі Могилівка – Гнівань – Ільківка (штаб – в Браїлові). До нього ж підтягнувся і 3-й корпус⁹⁴.

У цей час Запорозька група, яка просувалась до Літина, разом з 6-ю галицькою бригадою 10 серпня, після запеклого бою з більшовицьким ар'єргардом, який мав на озброєнні 5 бронепоездів⁹⁵, оволоділи Вінницею⁹⁶. Сюди підтягувались бригади 1-го корпусу, а 3-й корпус закріплювався в районі Жмеринки. Успішно діяли на своєму напрямку і наддніпрянці, здобувши Немирів та Вапнярку⁹⁷.

1 серпня корпус УСС розпочав рух в північному напрямку, а 3 серпня, прикриваючи його праве крило, на прохання Є. Коновальця, фактично самочинно, знялися з місць частини 2-го корпусу УГА. Вони просувались обережно, і вже наступного дня 4-а бригада переможно увійшла в Кузьмин і Старокостянтинів⁹⁸. В районі Кузьмина – Красилова вона перебувала декілька днів. В цілому наступальні операції мали невизначений характер. Зосередивши більші сили (близько

⁹⁰ Денник Начальної Команди. – С. 24; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 112.

⁹¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 29 – Арк. 7.

⁹² Денник Начальної Команди. – С. 24-25.

⁹³ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – С. 151.

⁹⁴ Денник Начальної Команди. – С. 25.

⁹⁵ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – С. 151.

⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп.3. – Спр.29 – Арк.9; Денник Начальної Команди. – С. 25; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 554; Лулу Л. Десятиліття переходу Збруча. – С. 80; Садовський М. Похід українських армій на Київ-Одесу і здобуття Києва. – С. 12.

⁹⁷ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – С. 151.

⁹⁸ Денник Начальної Команди. – С. 22-23; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 116.

1500 вояків), радянські війська вирішили скористатись сприятливою ситуацією і 10 серпня, атакувавши групу отамана Шашкевича (4-а і 21-а бригади), відбили Старокостянтинів. Галичани змушені були відступити і зайняти оборону вздовж річок Хомора і Случ⁹⁹.

Для захисту Проскурова від можливої небезпеки з боку поляків (їхня 6-а дивізія розташовувалась по Збручу) в район Війтівців 6 серпня було передислоковано Волинську групу¹⁰⁰. Хоча й українські підрозділи відступили під ударами значно слабшого противника, проте небезпеки втрати Проскурова не існувало. До того ж, повернення втрачених позицій було лише справою часу, так як в районі Проскурова знаходилась значна кількість підрозділів 2-го корпусу УГА, які у будь-який момент могли розпочати наступ і відвоювати втрачені позиції.

Нагромаджуючи перший воєнний досвід на протибільшовицькому фронті, УГА у цих боях пристосувалася до напівпартизанських методів боротьби.

Отже, перша частина вище зазначеного плану, викладеного в директиві Штабу Дієвої армії, була виконана, хоч і з певними змінами (див. Додаток № 3). Розширення району базування українських армій дозволило їм перейти до втілення в життя ідеї загального наступу на Київ – Одесу.

Для з'ясування військово-оперативної ситуації, що склалася, та уточнення плану подальшої боротьби 10 серпня у Вінниці відбулася нарада представників урядів УНР і ЗУНР та командування обох армій, на якій знову постало питання вибору напрямку головного удару. 11 серпня було створено Штаб об'єднаної української армії¹⁰¹, начальником якого призначили отамана М. Юнаківа, генералом-квартирмейстром – галичанина В. Курмановича¹⁰².

12 серпня штаб поставив завдання наступати на Київ – Одесу трьома ударними групами. Галицькі частини, як найбільш боєздатні, мали діяти на головному напрямку.

⁹⁹ Денник Начальної Команди. – С. 25.

¹⁰⁰ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу. – С. 112.

¹⁰¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 119; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 127.

¹⁰² Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 127-128.

Штаб об'єднаної української армії

ну Сквиря – Козятин – Бердичів, з блокуванням Житомира. Північний напрямок забезпечував 2-й корпус УГА (йому підпорядковувався корпус УСС), під загальним командуванням полковника А. Вольфа. Його завданням було зайняти Шепетівку і наступати на Житомир. Південний напрямок дістався армії УНР. Для її підсилення виділили 11-у галицьку бригаду. Це угруповання, очолюване отаманом В.Тютюнником, отримало завдання здобути район Бірзула – Умань – Володарка¹⁰³. Розмежовуючими лініями між угрупованнями стали Жмеринка – Липовець – Біла Церква, східніше середньої групи, і Деражня – Краснопіль – Житомир – західніше¹⁰⁴.

Важливо з'ясувати потенціал галицького війська, який був задіяний у наступі. За Л. Шанковським, на 15 серпня 2-й галицький корпус нараховував усього 12 300 осіб. Корпус УСС і 2-й корпус УГА нараховували разом 20900 осіб. З них у бою могли брати участь лише 11350 осіб, зокрема 650 кіннотників, та використати 84 легких і 10 важких гармат, 372 кулемети, 1 бронепοїзд 2-го галицького корпусу¹⁰⁵ (див. табл. 2.1).

¹⁰³ Денник Начальної Команди. – С. 26; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 551.

¹⁰⁴ Денник Начальної Команди. – С. 26-27.

¹⁰⁵ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 222-223.

До середньої групи, якою командував галицький генерал А. Кравс, увійшли 1-й та 3-й корпуси УГА (без однієї бригади 3-го корпусу) і Запорозька група. Це військове угруповання планували задіяти в напрямку на Київ, першим завданням якого було зайняття району

Таблиця 2.1

Чисельний склад і озброєння II корпусу УГА

	піхота (осіб)	кіннота (осіб)	легкі гармати (штук)	важкі гармати (штук)	кулемети (штук)
3-я бригада	1900	50	16	–	48
14-а бригада	1400	80	16	–	52
7-а бригада	2400	60	12	8	60
18-а бригада (до 21.08)	550	–	–	–	8
Всього	6250	190	44	8	168

Про потенціал 1-го корпусу, у якому нараховувалося 11500 осіб, свідчать дані таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Чисельний склад і озброєння I корпусу УГА

	піхота (осіб)	кіннота (осіб)	легкі гармати (штук)	важкі гармати (штук)	кулемети (штук)
1-й кінний полк	–	300	2	–	8
5-а бригада	1300	60	32	–	60
6-а бригада	1200	20	15	–	40
10-а бригада	1900	–	16	–	70
9-а бригада	1100	40	–	–	28
Всього	5500	420	65	–	206

До цієї структури було прикріплено автопанцерний дивізіон УСС, що нараховував 6 одиниць техніки¹⁰⁶.

Про бойові можливості 3-го корпусу (9100 осіб) можна судити за даними таблиці 2.3.

¹⁰⁶ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 224-225.

Таблиця 2.3

Чисельний склад і озброєння III корпусу УГА

	піхота (осіб)	кіннота (осіб)	легкі гармати (штук)	важкі гармати (штук)	кулемети (штук)
група отамана Віметалія:					
2-а бригада	950	70	12	–	44
8-а бригада	1200	25	8	2	35
1-а кінна бригада	–	460	–	–	16
14-а бригада	1200	45	12	–	24
Всього	3350	600	32	2	119

Київську групу посилили бронепоездами “Запорожець” і “Галичина”, летунським (авіаційним) дивізіоном в складі 8 машин, 2-м гарматним полком УСС (8 легких і 4 важких гармати) та 6-м важким гарматним полком УСС (9 гармат). Разом із Запорозьким корпусом київська група нараховувала 12600 осіб піхоти, 2055 кінноти, мала на озброєнні 141 легку гармату, 23 важких і 455 кулеметів¹⁰⁷.

11-а бригада УГА, яку 19 серпня 1919 р. приєднали до групи В. Тютюнника¹⁰⁸, нараховувала 2400 осіб. Із них до бойових дій залучали 1400 піхотинців, 30 кіннотників. На озброєнні бригади нараховувалось 16 легких гармат, 32 кулемети¹⁰⁹. Загалом, рішення про передачу 11-ї бригади у підпорядкування наддніпрянців було сприйнято штабом 3-го корпусу УГА болюче, адже вона була найсильнішою у війську¹¹⁰.

Як видно з даних таблиць, галицьке військо, не зважаючи на нестачу кінноти, представляло потужну силу, якій було під силу виконати поставлені завдання.

¹⁰⁷ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 226-227.

¹⁰⁸ Удовиченко О. Третя залізна дивізія. – С. 172.

¹⁰⁹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 227.

¹¹⁰ Денник Начальної Команди. – С. 27.

Загалом, у другій половині серпня 1919 р. УГА нараховувала на фронті від 41050 до 49795 осіб¹¹¹, бойовий склад був значно меншим і становив 19000 піхотинців, 1340 кіннотників, озброєних 177 легкими і 10 важкими гарматами, 603 кулеметами, 2 бронепоездами, 8 літаками. Армія мала також 3 радіостанції. У тиллових службах армії нараховувалося майже 8500 осіб¹¹². О. Удовиченко наводить дещо менші дані щодо озброєння УГА – 80 гармат, 546 кулемети¹¹³.

Поглянемо на потенціал об'єднаних українських військ. У цьому питанні мають місце суттєві розбіжності – особовий склад різниться в межах від 30 тисяч до 110 осіб¹¹⁴. За О. Удовиченком, республіканська армія нараховувала близько 35 тисяч бійців, що мали на озброєнні 90 гармат, 553 кулемети, 9 бронепоездів, 6 броневипомобілів¹¹⁵. За Л. Шанковським, чисельність війська становила 34350 осіб, але бойовий склад був значно меншим – 18350 піхотинців, 2385 кіннотників, що мали на озброєнні 128 легких, 27 важких гармат, 566 кулемети, 7 бронепоезди, 6 броневипомобілів та 18 літаків¹¹⁶. Подібну статистику подає В. Бережинський – 33 тис. піхоти, 335 гармат, 1100 кулеметів¹¹⁷. З нею погоджується М. Кравчук¹¹⁸. Якщо врахувати чисельність повстанських загонів, які діяли тоді в Україні, то можна стверджувати, що загальна чисельність тих, хто із зброєю в руках борювався за УНР, сягала 100 тис. осіб.

Об'єднаним українським військам протистояли підрозділи 12-ї (на сході) та 14-ї (на півдні) радянських армій¹¹⁹. Документи свідчать, що на кінець липня 1919 р. 14-а армія нараховувала понад 40 тисяч піхоти, декілька тисяч кіннотників і мала на озброєнні 770 кулеметів,

¹¹¹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 135; Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 231.

¹¹² Там само. – С. 228-231.

¹¹³ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – С. 117.

¹¹⁴ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. – С. 290.

¹¹⁵ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – С. 117.

¹¹⁶ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 228-229.

¹¹⁷ Бережинський В.Г. Військова організація основних українських державних формувань. – С. 30.

¹¹⁸ Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. – С. 200.

¹¹⁹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 143.

237 гармат та 24 бронепоезди; 12-а армія відповідно – 25 тисяч піхоти, 2403 кінноти, 684 кулемети, 137 гармат, 13 бронепоездів¹²⁰. Щодо того, які сили було зосереджено на той час безпосередньо проти українських військ, історики не мають однозначності. В *“Історії українського війська”* йдеться про 17-18 тисяч червоноармійців¹²¹. З цим згоден В. Бережинський¹²². За Л. Шанковським, радянські сили нараховували приблизно 32-33 тис. піхоти, 3 тис. кінноти, близько 700 кулеметів та 150 гармат¹²³. На наш погляд, останні підрахунки, які базуються на широкому колі джерел, більш реальні. Близькими до цих даних по-слоговується В. Солдатенко¹²⁴.

Арнольд Вольф

Незважаючи на значний опір з боку противника, наступ проходив досить успішно. У той час, як війська 1-го та 3-го корпусів підтягувались на київському напрямку, група А. Вольфа 13 серпня перейшла в наступ на Шепетівку – Житомир. В ході запеклих вуличних боїв 7-а бригада галичан 13 серпня вибила червоноармійців з Острополя, а 14-го – підрозділи УГА, після зайняття с. Лагодинці, повернули під український контроль Старокостянтинів, взявши у полон 200 червоноармійців¹²⁵. Такий успіх дозволив групі відразу перейти у швидкий наступ на Шепетівку – Полонне.

На вечір 15 серпня 7-а бригада вийшла до Лабуні, а 4-а – до Суль-

¹²⁰ Гражданская война на Украине. 1918-1920. – С. 251-252.

¹²¹ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 550.

¹²² Бережинський В.Г. Військова організація основних українських державних формувань. – С. 30.

¹²³ Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. – С. 202.

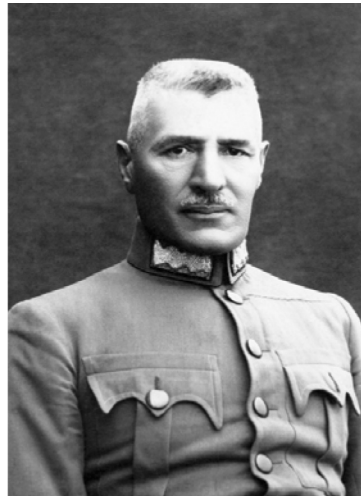
¹²⁴ Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – С. 792.

¹²⁵ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 143; Денник Начальної Команди. – С. 28.

жина. 3-я бригада, як корпусний резерв розташувалася в районі Лисинці – Бутівці, а штаб 2-го корпусу – у Старокосянтинові¹²⁶. В районі маршу галицьких підрозділів оперували повстанські загони Соколовського та Мордалевича, що, звісно ж, полегшувало ведення наступальних дій¹²⁷.

16 серпня передові підрозділи увійшли в Полонне, а 21-а галицька бригада спільно з УСС оволоділа Шепетівкою. В боях за Полонне в полон потрапило близько 400 червоноармійців, трофеями стали 25 кулеметів¹²⁸. Під час бою за Шепетівку між 21-ю бригадою УГА та 11-ю бригадою УСС, з одного боку, та польськими частинами, з іншого, які також того ж дня увійшли в місто, виникло деяке непорозуміння. Проте, за спільною домовленістю, Шепетівка залишилась за українцями¹²⁹. На 17 серпня 2-й корпус зосереджувався в районі Полонне – Миропіль¹³⁰. Після отримання наказу Штабу Головного Отамана корпус почав наступ через Ново-Миропіль і Романів на Житомир. Група УСС мала рухатись північніше – через Красностав і Новоград-Волинський на Коростень¹³¹.

Основні події широкомасштабного наступу відбувались на київському напрямку. Після відповідного перегрупування сил війська середньої групи (без 11-ї бригади, направленої в розпорядження наддніпрянців) 14-15 серпня розпочали наступальну операцію. Підрозділи цієї групи 14 серпня увійшли в Літин (5-а бригада), 16 серпня

Антін Кравчук

¹²⁶ Денник Начальної Команди. – С. 28.

¹²⁷ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920. – С. 98.

¹²⁸ Денник Начальної Команди. – С. 29.

¹²⁹ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – С. 143-144.

¹³⁰ Там само. – С. 144.

¹³¹ Денник Начальної Команди. – С. 30.

– в Янів (6-а), Хмільник (5-а) і після запеклих боїв здобули Калинівку (9-а, 10-а бригади 1-го корпусу та 2-а бригада 3-го корпусу)¹³². У цих бойових акціях українці зіткнулись із значним опором противника¹³³.

На 17 серпня галицькі корпуси зосередились в районі Чорнятин – Курава, фронтом на Козятин (3-й корпус), а також Калинівки, у напрямку на Бердичів (1-й корпус). 18 серпня 5-а бригада оволоділа Райгородком, 2-а, після запеклих сутичок з противником, здобула Голендри, 9-а вийшла в район Вуйна – Мшанець, а 10-а наблизилась до Махнівки¹³⁴.

На 19 серпня українські війська вже утримували рубіж Шепетівка – Полонне – Бердичів – Козятин¹³⁵. В тилу залишались лише 18 бригада – у Проскурові, 14-а – у Вінниці, 3-й курінь бригади УСС – у Кам'янці-Подільському та тилові структури (обозні валки, лікарні і т.п.). 20 серпня Начальна Команда перебралася до Вінниці, щоб бути ближче до лінії фронту.

Після захоплення 19 серпня Бердичева (5-а і 6-а бригади) та Козятина (2-а і 8-а бригади) українські війська продовжили свій наступ на Київ¹³⁶. 30 серпня після важкого бою в районі Білогородки і прориву ворожих позицій передові частини увійшли в столицю¹³⁷. Командування і війська готувалися до урочистого вступу, який відбувся 31 серпня¹³⁸.

Отже, галицьке військо, брало активну участь у поході на Київ – Одесу, впродовж серпня 1919 р. сприяло ліквідації більшовицької та відновлення української влади на теренах краю. Поступово звикаючи до напівпартизанських методів боротьби, галицькі стрільці набували бойового досвіду ведення війни в незвичних для себе умовах.

¹³² Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 67.

¹³³ Гражданская война на Украине. 1918-1920. – С. 299.

¹³⁴ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 67; Денник Начальної Команди. – С. 30-31.

¹³⁵ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 67.

¹³⁶ Там само. – С. 68.

¹³⁷ Денник Начальної Команди. – С. 40.

¹³⁸ Там само. – С. 41-42.

2.3. Оборонні бої восени 1919 р. У трикутнику смерті

Радість від здобуття Києва виявилася нетривкою. В події втрутився новий чинник – білогвардійський. 31 серпня, переправившись через Дніпро, до Києва увійшли денікінські війська. Вони змусили українські підрозділи залишити місто і відступити.

У вересні 1919 р. склалась своєрідна воєнно-політична ситуація. Усі три ворогуючі армії намагались уникати лобового удару одна проти одної, сподіваючись на зіткнення і знекровлення двох інших противників. У той час Запорозький корпус, за наказом Головного Отамана, зняли з фронту і направили у резерв. В результаті 1-й та 3-й галицькі корпуси, що знаходилися на північно-східному напрямку, залишились сам на сам з ворогом. Незважаючи на відносний спокій, мали місце поодинокі сутички з добровольцями, а також з підрозділами Червоної армії. Саме тоді у районі стику галичан і добровольців пробивалась на північ 14-а радянська армія під командуванням Й. Якіра. 11 вересня підрозділи галичан разом з повстанцями Соколовського зустрілись з нею¹³⁹. Бої тривали до 20 вересня¹⁴⁰.

Перехід радянських військ у наступ змусив галицьке командування зміцнити оборону Житомирського району на Коростенському напрямку. Однак, під ударами радянських частин, 17 вересня галицькі війська залишили Житомир, а корпус УСС, зазнавши великих втрат, покинув Новоград-Волинський. Щоб виправити становище, 19 вересня 1-й і 2-й галицькі корпуси вирішили об'єднати під командуванням полковника О. Микитки. Утім, через нестачу боєприпасів і виснаження 2-го корпусу постійними боями, задум провалився. О. Микитка передав командування 2-м корпусом А. Вольфу, який командував ним до того¹⁴¹. Його частини змушені були відійти до Бердичева, на лінію, а УСС – до Полонного та Шепетівки¹⁴². Після прориву групи Якіра на північ виникла загроза для українських військ з боку добровольців.

¹³⁹ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях. – С. 113-114.

¹⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 31. – Арк. 9-12; Денник Начальної Команди. – С. 61.

¹⁴¹ Денник Начальної Команди. – С. 57-59.

¹⁴² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 31. – Арк. 27.

З огляду на таке становище корпусні господарчі частини 20 вересня перебазувались до Бара, Деражні та Проскурова¹⁴³.

Отже, на середину вересня українські війська опинились між двома могутніми ворогами: з півдня і сходу наступала 40 тисяч білогвардійців, а з півночі – 20-тисячна радянська армія з більшими, ніж у них ресурсами¹⁴⁴. За іншими даними, Добровольча армія нараховувала тоді від 15 тисяч¹⁴⁵ до 60 тисяч бійців¹⁴⁶. Це була грізна сила, яка мала, зокрема, цілі офіцерські полки¹⁴⁷.

Українське політичне керівництво робило спроби порозумітись з Денікіним. Ясності у цьому питанні не було. До рук українського генштабу потрапив перехоплений 21 вересня наказ 30-му добровольчому корпусу від 4 вересня про наступ в райони розташування української армії¹⁴⁸. Такі дії з боку денікінців засвідчили, що знайти спільну мову з ними не вдалося. До того ж, наддніпрянці в районі Христинівки уже мали неодноразові збройні сутички з білогвардійцями. З огляду на такий стан речей, НКУГА вирішила, за згодою Головного Отамана, припинити бої з радянськими військами, звернути головну увагу на денікінський фронт¹⁴⁹.

24 вересня Директорія УНР оголосила Добровольчій армії Денікіна війну¹⁵⁰. В зв'язку з цим було видано наказ, за яким на УСС покладалось утримання району Полонне – Шепетівка, на 2-й корпус – Бердичева, а групу Кравса – району Козятин – Оратів. З 26 вересня розпочалось відповідне перегрупування сил¹⁵¹. Згодом було отримано наказ, за яким 29 вересня розформовувалась армійська група Кравса, а 11-а бригада, що воювала на наддніпрянському фронті, передавалась у розпоряджен-

¹⁴³ Денник Начальної Команди. – С. 61.

¹⁴⁴ Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – С. 132.

¹⁴⁵ Деникин А. И. Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919-март 1920 / А. И. Деникин. – Мн.: Харвест, 2002. – С. 70.

¹⁴⁶ Доценко О. Літопис української революції. – С. 235; История гражданской войны в СССР. – Т. 4. – С. 258.

¹⁴⁷ Какурин Н. Е. Как сражалась революция. – Т. 1. – С. 151-152.

¹⁴⁸ Денник Начальної Команди. – С. 66.

¹⁴⁹ Станімір О. Українська Галицька Армія в боях з армією ген. А. Денікіна. – С. 478.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Денник Начальної Команди. – С. 66-67.

ня Начальної Команди. 1-му корпусу ставилось завдання утримати Козятин, у той час як 3-й мав залишити місто і перегрупуватись для прикриття району Погребище – Липовець¹⁵². Було встановлено нову розмежовуючу лінію між УГА та армією УНР – Браїлів – Липовець¹⁵³. Зосередженню уваги на денікінському фронті сприяло продовження перемир'я з поляками, які загрожували українцям на заході. Враховуючи особливості воєнно-політичного становища і попередній досвід, ШГО 27 вересня видав наказ, за яким українським військам належало вчікувати в разі зіткнень між собою денікінців і більшовиків¹⁵⁴.

Проте, у перших числах жовтня відновилися бої між добровольцями і наддніпрянцями. Тим часом частини 2-го корпусу, згідно розпорядження Штабу Головного Отамана, стали на відпочинок¹⁵⁵. За директивами вищого воєнного командування, у разі наступу денікінців на захід 3-му корпусу належало відбити ворожий удар в напрямку залізниці через Липовець на Вінницю, а 1-й корпус мав бути напоготові для дій на південно-східному напрямку¹⁵⁶. 7 жовтня на фронті армії УНР денікінці перейшли в загальний наступ і зайняли Бершадь, Івангород, Севастьянівку і Сичівку¹⁵⁷.

Щоб допомогти наддніпрянцям утримати заданий район, галичани взяли на себе частину їх фронту – через Монастирище до Севастьянівки включно. Розмежовуюча лінія між арміями тепер дещо змінилася і пройшла через Гранів – Брацлав¹⁵⁸. За таких умов 3-му корпусу було поставлено завдання взяти на себе контроль району Оратів – Дашів – Балабанівка. Цей маневр мав запобігти наступу денікінців на Вінницю і забезпечити зв'язок та охорону стику УГА і армії УНР¹⁵⁹. Водночас галичани почали переговори з одним із більшовицьких загонів, де переважали українці, про їх перехід на бік об'єднаної української армії¹⁶⁰.

¹⁵² Денник Начальної Команди. – С. 70.

¹⁵³ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 69.

¹⁵⁴ Денник Начальної Команди. – С. 69.

¹⁵⁵ Там само. – С. 73.

¹⁵⁶ Там само. – С. 75.

¹⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 26 зв.

¹⁵⁸ Там само. – Арк. 9.

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 20, 27-27зв.

¹⁶⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 3.

Командування спішно вирішило кинути наддніпрянську армію і 3-й корпус УГА у наступ. Щоб унеможливити ворогові орієнтуватися в бойовому складі 3-го корпусу, його команда дала своїм підрозділам військові позивні. Так, сама команда дістала позивний *“Покутте”*, 2-а бригада – *“Кавказ”*, 8-а – *“Бескид”*, 11-а – *“Карпати”*, 14-а – *“Чорнагора”*, кавбригада – *“Горгани”*, 5-а – *“Урал”*, 9-а – *“Альпи”*. Назви полків співпали з наддніпрянськими містами, куренів – з назвами річок, сотень, батареї, ескадронів – з галицькими містами¹⁶¹.

Альфред Шаманек

та все ж зазнали великих втрат¹⁶⁵. 15 жовтня 8-а, 9-а та 2-а бригади відійшли відповідно на Олександрівку, хутір Черномського, Тягун, Іллінці. Проте 7-а, 14-а та кінна бригади витримали удар і продовжувала утримувати рубіж¹⁶⁶. Їм на допомогу спішно надіслали 4-у та 10-у

Наступ розпочався 12 жовтня¹⁶².

3-й корпус зранку розпочав рух двома бригадами вздовж залізниці на Монастирище, однією – на Терлицю. 8-а бригада вийшла на лінію Цибулів – станція Монастирище – Леухи. Наддніпрянці теж трохи просунулись вперед¹⁶³. За день до цього було продовжено перемир'я з поляками. Наступ галичан виявився невдалим, і вже з 13 жовтня вони змушені були відбивати контрнаступ противника, в ході якого командування 3-го корпусу відвело війська на лінію Дашів – Сабарівка¹⁶⁴. Протягом 14 жовтня головні події розвивались на фронті 2-ї та 9-ї галицьких бригад, які, хоч і відбили декілька атак добровольців,

¹⁶¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 273. – Арк. 60-61.

¹⁶² Денник Начальної Команди. – С. 79-80.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Там само. – С. 80.

¹⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 273. – Арк. 35-35зв.

¹⁶⁶ Там само. – Арк. 25.

бригади¹⁶⁷. В боях 16 жовтня підрозділи 3-го корпусу (2-а, 8-а та 14-а бригади) зазнали великих втрат і змушені були залишити свої позиції: 2-а бригада відійшла на лінію Іваньки – Павлівка, 8-а – Війтівці – Потока, а 14-а під ударами ворожої кавалерії відступила під Райки¹⁶⁸. У цих боях покрила себе славою 1-а кінна бригада, яка в боях в районі Дашево-Сорокани розгромила зведену козачу кінну бригаду генерала Склярова (42-й донський і 2-й лабинський кінні полки). Галицькі кіннотники навіть захопили казначея бригади противника з грішми¹⁶⁹. Переконавшись, що відступаючі галицькі частини не здатні загрожувати правому крилу його військ, білогвардійський генерал Я. Слащов вирішив розгорнути наступ на Гайсин, щоб вклинитися між армією УНР та УГА.

За поданням НКУГА Штаб Головного отамана прийняв у ті дні рішення про рух військ з більшовицького фронту на денікінський. Головним автором цього плану був начальник штабу УГА полковник А. Шаманек. До цього його спонукали, зокрема, ще й звістки про жорстокі бої білогвардійців з більшовиками під Києвом, які завершилися короткотривалим зайняттям останніми української столиці (15-18 жовтня). Тож 15 жовтня було вирішено запропонувати Штабові Головного отамана направити на білогвардійський фронт війська 2-го Галицького корпусу (3000 багнетів), що дислокувались у районі Бердичева.

Начальник Штабу Головного отамана генерал М. Юнаків схвалив цей проект, і командир 2-го Галицького корпусу полковник А. Вольф отримав наказ з 16 жовтня розпочинати рух у район Калинівки, а звідти – на позиції проти білогвардійців. Водночас Штаб Головного отамана віддав розпорядження групі Січових стрільців, що займала лінію Шепетівка – Полонне, перейти до Жмеринки для подальшого відправлення на білогвардійський фронт. Фактично усі війська, за винятком незначних охоронних загонів, з більшовицького фронту було знято. Сили генерала А. Кравса посилювалися бригадами 1-го корпусу УГА, які ще раніше було передано у його розпорядження. Отже, очікуючи значні підкріплення, Штаб Головного отамана планував силами усіх

¹⁶⁷ Денник Начальної Команди. – С. 82.

¹⁶⁸ Там само. – С. 83.

¹⁶⁹ Шанковський Л. І кінна бригада УГА. – С. 211.

галицьких з'єднань підтримати наступ армії УНР проти білогвардійських військ¹⁷⁰

З огляду на небезпеку ізолювання наддніпрянців від галичан, що з'явилася в зв'язку з діями противника на гайсинсько-брацлавському напрямку, 3-й корпус отримав завдання перегрупуватись так, щоб можна було вдарити з району Іллінців на південь. 2-й корпус зосереджувався в районі Вороновиця¹⁷¹.

Із переміщенням українських військ на денікінський фронт виникли певні проблеми, пов'язані з незадовільною роботою залізниць. Рух військових ешелонів сповільнився, що ускладнило своєчасне прибуття 2-го Галицького корпусу та групи Січових стрільців у визначені їм райони розташування. Оскільки перегрупування сил 2-го корпусу не вдалося здійснити повністю до визначеного терміну, загальний наступ було перенесено з 19 жовтня на 20-е¹⁷². Доки армійська група генерала А. Кравса чекала на підкріплення, білогвардійці отримали можливість повністю зосередитись на гайсинському напрямку. 17 жовтня білогвардійська 5-та піхотна дивізія відкинула з боями рештки 14-ї бригади УГА і захопила Брацлав¹⁷³.

Виснажені, погано озброєні, охоплені епідемією тифу, українські війська за наказом Штабу Головного отамана повинні були 20 жовтня перейти в загальний контрнаступ. Прийняте українським військовим командуванням рішення мало значний елемент ризику, адже ворожий прорив у тил армії ліквідовано не було. Розпочинаючи новий наступ, Штаб Головного отамана усвідомлював, що поразка може обернутися цілковитою катастрофою української армії. У планах українського командування було одночасним ударом армії УНР та УГА оточити й знищити основну частину військ уманського угруповання противника в районі Гайсин – Ситківці – Брацлав. У разі успішного виконання поставлених перед військами завдань противник у районі Гайсин – Брацлав потрапляв в оточення. Таким чином сподівалися не лише ліквідувати ворожий прорив, а й усю ударну групу Слашова.

¹⁷⁰ Ковальчук М. Невідома війна. – С. 167-168.

¹⁷¹ Денник Начальної Команди. – С. 80-84.

¹⁷² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 119. – Арк. 5; Оп. 2. – Спр. 127. – Арк. 10.

¹⁷³ Ковальчук М. Невідома війна. – С. 171-172.

Вранці, 20 жовтня, українські війська перейшли в наступ. Білогвардійські частини, заздалегідь попереджені своєю розвідкою про такий задум, зустріли атаку українців у повній бойовій готовності. Варто було А. Кравсу розпочати просування з району Іллінців на південь, як Я. Слащов розгорнув з Оратово наступ на Іллінці. У той час, як 10-та Янівська бригада УГА вийшла на лінію Ометинці – Юрківці, білогвардійці атакували під Іллінцями 2-гу Коломийську бригаду і примусили її перейти до оборони. А. Кравсу не залишалось нічого іншого, як призупинити наступ на південь, щоб спробувати відбити ворожу атаку зі сходу¹⁷⁴.

2-й корпус УГА, зосередившись у районі Немирова, розпочав виконання поставлених перед ним завдань. Операція розпочалася успішно: 10-а бригада вийшла на лінію Ометинці – Юрків; 2-й корпус досяг намічених рубежів; 7-а бригада повернула Немирів, 11-а – Кудлаї, 4-а – Райки – Бійовичі¹⁷⁵. У той самий час частини 3-го корпусу вели запеклі бої з ворогом. Так, Хутір Романів декілька разів переходив з рук в руки, але в кінцевому підсумку залишився за галичанами. У цих боях особистим прикладом запалював стрільців сам командуючий 1-го корпусу полковник О. Микитка. Переслідуючи ворога, 6-а і

Осип Микитка

9-а бригади вийшли в район Тягун – Мервин, а 5-а – Тягів – Ростовка¹⁷⁶. Частини 2-го корпусу підійшли до Брацлава. Наступ здійснювали 4-та Золочівська та 7-ма Львівська бригади корпусу. 3-тя Бережанська бригада залишилась у Вороновиці як армійський резерв. Пізно увечері 20 жовтня одна з сотень 14-го полку 7-ї Львівської бригади під командою П. Миговича сміливим наскоком, вибивши з міста чисельно переважаючі сили противника, захопила Брацлав¹⁷⁷. Проте, поки частини

¹⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 110. – Арк. 10.

¹⁷⁵ Денник Начальної Команди. – С. 87-88.

¹⁷⁶ Там само. – С. 89.

¹⁷⁷ Ковальчук М. Невідома війна. – С. 187.

2-го корпусу УГА підтягувались до Брацлава, білогвардійці перейшли у контратаку, і вранці 21 жовтня знову заволоділи містом¹⁷⁸.

Наступного дня група А. Кравса силами 9-ї, 6-ї і 5-ї бригад зайняла відповідно Оратів, Бабин, Лопатинку¹⁷⁹. Синхронно група Бізанца (4-а, 7-а бригади 2-го корпусу) вела важкі бої за переправу через Буг коло Брацлава¹⁸⁰. З огляду на важке становище Наддніпрянської армії (відступ правого флангу дивізії Удовиченка) для допомоги їй перейти Буг в районі Райгородка було створено групу отамана Р. Кнітля (3-я та 4-а бригади, остання перекинута сюди після поразки коло Брацлава). Проте група діяла слабко¹⁸¹. На інший берег Буга коло Печари вдалось переправитись лише групі отамана К. Шльоссера (8-а і 11-а бригади)¹⁸², яка почала просуватись на Бортники. Таке скупчення галицьких сил біля Райгородка занепокоїло денікінців, і вони перекинули в цей район підкріплення з Гайсина¹⁸³. У той же час контрнаступ армії УНР в районі Бершадь – Тульчин виявився невдалим, що призвело до відступу і втрати низки населених пунктів. Вийшовши на лінію Брацлав – Бершадь, білогвардійці глибше вклинилися між армією УНР та УГА. План Я. Слащова розбити українські армії поодиночі, перешкодивши їм з'єднатися, міг стати реальністю. А відступ наддніпрянців з Тульчина та Вапнярки ще більш погіршило ситуацію на фронті.

У Штабі Головного отамана шукали варіанти порятунку становища. 22 жовтня Головний отаман С. Петлюра закликав Українську Галицьку армію підтримати армію УНР з району Брацлава енергійним наступом на південь. Галицьке командування негайно віддало А. Вольфу черговий наказ взяти Брацлав і просуватись на Вапнярку для допомоги армії УНР. Однак, зусилля 2-го корпусу УГА не увінчалися успіхом.

23-24 жовтня наступ підтримали війська 1-го корпусу, які після запеклих боїв зайняли район Кантеліна – Зарудне, Оратово – Животів¹⁸⁴

¹⁷⁸ Ковальчук М. Невідома війна. – С. 187.

¹⁷⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 110. – Арк. 11.

¹⁸⁰ Там само. – Арк. 10.

¹⁸¹ Денник Начальної Команди. – С. 92.

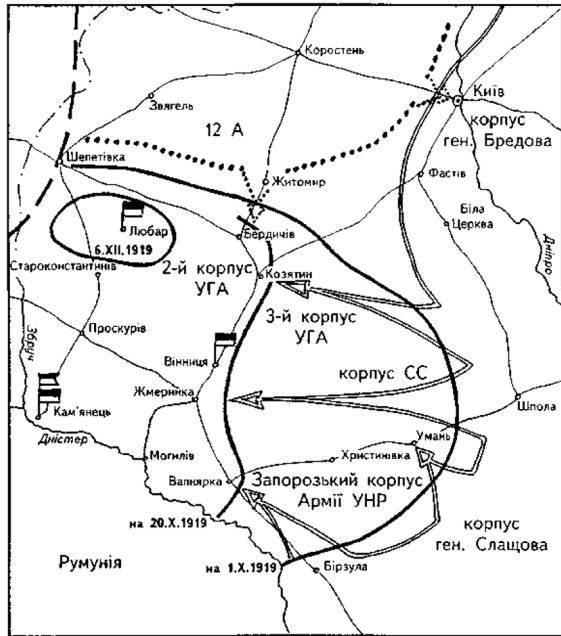
¹⁸² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 148. – Арк. 47.

¹⁸³ Денник Начальної Команди. – С. 91-92.

¹⁸⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2 – Спр. 112. – Арк. 30.

23 жовтня особливо відзначилась в боях 3-я бригада, яка розгромила сильну ворожу групу і відкинула противника до Гути Райгородської¹⁸⁵ та 9-а бригада, яка відбила наступ ворога на Оратово. Наступного дня група отамана К. Шльоссера провела невдалу спробу здобути Брацлав і Гріненки¹⁸⁶. А група отамана Р. Кнітля (10-а бригада) зуміла вибити противника з Ситківців, Лоївців та Вижної Кропивної. Це був значний успіх групи, хоч останній пункт вона не втримала¹⁸⁷.

25 жовтня група К. Шльоссера відкинула ворога з Монастирського і зайняла на деякий час Гріненки та Ічки¹⁸⁸. Наступного дня та ж група повернула Гріненки, але втратила Ічки. На фронті 1-го корпусу 6-а бригада здобула Дашів¹⁸⁹. Через день група К. Шльоссера досягла значного успіху і зайняла Брацлав. Проте 1-й корпус, повернувши Дашів, на жаль, знову його втратив¹⁹⁰. Галицькі війська, виснажені тривалими боями, підточені епідемією тифу та дезертирством, пере-

Умовні позначення

- Лінія фронту українських військ
- Лінія фронту Червоної армії
- === Лінія фронту Добровольчої армії
- - - Лінія фронту польських військ
- ☐ Місця перебування уряду УНР
- ☐ Місця перебування уряду ЗУНР

Бойові дії восени 1919 р.

¹⁸⁵ Денник Начальної Команди. – С. 91.

¹⁸⁶ Там само. – Оп. 2. – Спр. 127. – Арк. 7.

¹⁸⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 2, 3.

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 5.

¹⁸⁹ Денник Начальної Команди. – С. 94.

¹⁹⁰ Там само. – С. 95.

бували на межі своєї боєздатності. Попри взяття Вапнярки військами УНР та певні успіхи УГА, українським арміям не вдалося перехопити ініціативу. Армія УНР з кожним днем боїв втрачала боєздатність. Здобуту Вапнярку довелося залишити. Наступ українських військ був нетривкий, а тому й не приніс очікуваних результатів. Уже з 29 жовтня прийшлося вести важкі оборонні бої. Галичани поволі відступали і чинили жорстокий опір, зокрема, вони витримали семигодинний бій коло Сорокодубів, завдаючи противнику болючих ударів. А 30 жовтня група отамана Р. Кніттля вибила білогвардійців з Гути Райгородської. Особисту хоробрість у цих боях виявив командир 4-ї Золочівської бригади отаман Б. Шашкевич. Відступали й наддніпрянці, які 30 жовтня втратили Томашпіль¹⁹¹. Війська О. Микитки розпочали відступ на лінію Зозів – Липовець – Жорнище. 2 листопада 1-й корпус, ведучи важкі ар'єргардні бої з ворожою піхотою, вийшов на намічені позиції. О. Микитка зумів дещо організувати виснажені частини. Наступного дня на фронті усієї Української Галицької армії запанувало затишшя, яке порушувалось лише окремими сутичками з ворогом¹⁹².

Необхідно зазначити, що відступ, як і попередній наступ, проходили в дуже важких умовах: погана осіння погода (дощ, сніг), голод, погане забезпечення одягом, взуттям, нестача коштів, байдужість місцевого населення в справі оборони, тиф та інші хвороби¹⁹³. До цих негараздів слід додати ще й те, що майже весь час галичани вели бої без відпочинку, на них випадав основний тягар ведення війни. Тиф та інші лиха зумовили військову катастрофу галицького війська (з ладу виведено, за різними підрахунками, 70 – 90% його особового складу)¹⁹⁴. У листопаді 1919 р. на фронті було лише 7% боєздатних вояків¹⁹⁵. Як доводить В. Довбня, епідемія найбільш торкнулась галичан¹⁹⁶.

¹⁹¹ Денник Начальної Команди. – С. 95-96.

¹⁹² Ковальчук М. Невідома війна. – С. 213.

¹⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 31; Оп. 2. – Спр. 101. – Арк. 24; Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – Т. 1. – С. 236.

¹⁹⁴ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 69; Щуровський В. Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців. – С. 14.

¹⁹⁵ Там само. – С. 69.

¹⁹⁶ Довбня В. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях. – С. 80.

За підрахунками Б. Савчука, на початок листопада УГА втратила 10-11 тис. осіб (22%)¹⁹⁷, на фронті залишалось всього 4 тис. галичан та 2 тис. петлюрівців¹⁹⁸. На кінець листопада армії фактично не було¹⁹⁹. Вона перетворилась в суцільний госпіталь²⁰⁰. Як згадує А. Шустикевич, у фронтовій сотні боєздатними залишалось кілька стрільців²⁰¹.

Питання враження армії епідемією тифу потребує роз'яснення. Звісно, масові захворювання на тиф поширювалися не лише на українські підрозділи, а й на їх противників (Червона та Біла армії). Однак, як свідчать факти, найбільше постраждала саме українська сторона, особливо УГА. Така “українська” специфіка поширення епідемії тифу викликала згодом певні роздуми. Так з'явилася версія про штучне походження епідемії тифу, висловлювалося припущення, що проти українців у 1919 р. було застосовано методи бактеріологічної війни. Прихильником останньої був Л. Шанковський, який зробив спробу обґрунтувати її. На його думку, застосовувати бактеріологічний матеріал могли як більшовики, так і денікінці, “поширивши агентурно тифозні воші між вояцтвом української армії”²⁰². У подальшому, коли було розголошено факт викрадення навесні 1919 р. в Паризькому бактеріологічному інституті ім. Л. Пастера зразків тифу, ця версія почала все більше і більше знаходити прихильників²⁰³. На її користь свідчить той факт, що влітку 1919 р. на підконтрольній УНР території було зібрано значний врожай, що виключає вплив голоду на поширення епідемії. Сумнівно, що до цього причетна Антанта, яка підтримувала денікінців. Ватро взяти до уваги і те, що захворювання на тиф в Україні, у тій чи іншій мірі, були поширені і до осені 1919 р. А зростання масштабів епідемії можна пов'язувати із дуже скрутним становищем українських вояків (нестача одягу, взуття, медикаментів, різке погіршення погод-

¹⁹⁷ Савчук Б. Договір Галицької армії з А. Денікіним. – С. 214.

¹⁹⁸ Савчук Б. Збройні Сили України. – С. 35

¹⁹⁹ Островерха М. Тиф. – С. 3; Штерн С. В огне гражданской войны. – С. 177.

²⁰⁰ Кравс А. За українську справу. – С. 67.

²⁰¹ Шустикевич А. З останніх боїв (осінь 1919 року на В.У.). – С. 144.

²⁰² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 254.

²⁰³ Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба. – С. 205.

них умов), великим виснаженням від постійного ведення бойових дій²⁰⁴.

Усю складність ситуації добре розуміло командування. На нараді в Жмеринці на початку листопада 1919 р., у якій взяли участь Головний отаман, Диктатор та представники обох армій, представник Начальної Команди чотар Паліїв заявив, що тактичне становище УГА дійшло до критичної межі, і вона втратила ініціативу, мусить очікувати наступу ворога, не має жодних резервів і можливості пересуватись, а тому не може запропонувати будь-які дії. Катастрофа неминуча, і залежить лише від волі противника. У разі наступу добровольців втримати їх буде нікому. Тож панічна втеча була питанням годин²⁰⁵.

Командування УГА почало шукати вихід ще до Жмеринської наради. У зв'язку з тим, що спроби уряду УНР домовитись з Добровольчою армією про припинення бойових дій не увінчалася успіхом, як і переговори уряду УНР з більшовиками про спільні дії проти Денікіна, НКУГА, з метою збереження армії, вирішила діяти самостійно. Вона не приховувала своїх намірів розпочати переговори з Добрармією. До цього схилився і Є. Петрушевич²⁰⁶.

Хід переговорів з добровольцями досить докладно висвітлив учасник цих подій отаман О. Левицький. 25 жовтня командуючий УГА дав доручення отаманові О. Лиснякові, сотнику О. Левицькому і старшині, якого мало призначити командування 2-го корпусу (ним став сотник Куріца), перейти фронт на відтинку 2-го корпусу і зав'язати контакти з найвищим представництвом противника²⁰⁷.

Офіційне повноваження включало в себе подання протесту з приводу нелюдської поведінки з українськими полоненими та їх обмін на російських. Неофіційне повноваження передбачало з'ясування умов, на яких могло б бути укладене перемир'я з українськими арміями.

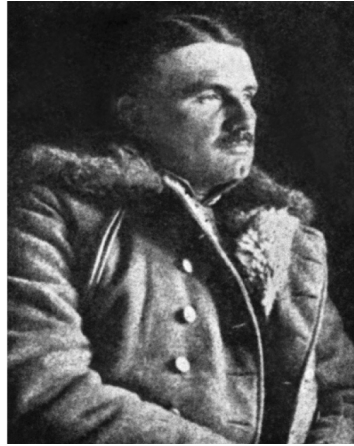
²⁰⁴ Олійник С. В. Бактеріологічна війна на українському театрі військових дій в 1919 році: міф чи реальність? / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 5. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – С. 35-36.

²⁰⁵ Денник Начальної Команди. – С. 101.

²⁰⁶ Кох Г. Договір з Денікіном. – С. 15-16; Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 494.

²⁰⁷ ЦДАВО України. – Ф .2188. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 14.

1 листопада делегація УГА на чолі з отаманом О. Лисняком зустрілась з уповноваженим Добрармії, командиром групи генералом Я. Слащовим. На офіційну заяву галицьких представників той відповів, що, за його відомостями, в Добрармії немає ніяких українських полонених, проте він готовий якнайдокладніше з'ясувати питання в головному командуванні Добровольчої армії. На неофіційну заяву генерал повідомив, що, згідно з наказом командування (генерал Шіллінг), розмова про перемир'я може йти лише з УГА, бо вона екстериторіальна і прибула на Правобережжя під тиском воєнних обставин. Як заявив Я. Слащов, Наддніпрянська армія є групою повстанців, що існує лише завдяки набагато сильнішій УГА. За російськими законами, це – громадяни колишньої Російської імперії, а тому мають поводитись згідно цих норм. Під кінець переговорів генерал вирішив передати через місію отамана О. Лисняка наказ, що стосувався армії УНР, про здачу зброї, розпуск війська і перехід старшин до складу Добровольчої армії. У разі його невиконання передбачались покарання за законами воєнного часу. Однак галицька делегація відмовилася бути кур'єром і не взяла цього наказу²⁰⁸. По завершенню переговорів отаман О. Лисняк і сотник Куріца залишилися в Гайсині, щоб отримати письмову відповідь генерала Я. Слащова, а сотник О. Левицький подався до Вінниці, щоб прозвітувати про хід переговорів перед командуванням УГА. Наступного дня отаман О. Лисняк і сотник Куріца привезли до Начальної Команди лист від генерала Шіллінга, у якому той запевнив, що УГА збереже свою цілісність за умови, якщо командування Добрармії зробить деякі зміни в командному складі галицького війська, давалася обіцянка не використовувати його проти армії УНР. Також були запропоновані й умови перемир'я: 1) УГА переходить на бік російської Добрармії і підчиня-

Омелян Лисняк

²⁰⁸ Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 496-498.

ється її командуванню; 2) відпочинок і переформування буде проведено в районі Гайсин – Балта – Умань – Ольгопіль; 3) забезпечується цілісність, організація і мова, частково змінюється командний склад, до штабів армії будуть прикріплені російські контролюючі органи; 4) армія не буде воювати проти військ отамана С. Петлюри; 5) між обома командуваннями буде встановлено телеграфний зв'язок (Вінниця – Христинівка); 6) галицький уряд тимчасово припиняє свою роботу і подається до Одеси під опіку Головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії. Відповідь НКУГА мала бути передана не пізніше півночі 3 листопада²⁰⁹.

Начальна Команда, даючи відповідь Я. Слащову про свою згоду на подальші переговори на умовах, запропонованих Добрармією, вказала іншу дату – 5 листопада, через, мовляв, необхідність порозумітися з власним урядом²¹⁰. Надії покладалися на рятувні рішення, які 4 листопада могла прийняти нарада у Жмеринці. Остання, на жаль, не могла запропонувати нічого конструктивного і дала принципову згоду на проведення переговорів з Добрармією. Керуючись цим, командуючий УГА генерал-чотар М. Тарнавський та начштабу полковник А. Шаманек відправили до командування Добровольчої армії для підписання перемир'я уповноважену місію (отамани А. Ерле, О. Лисняк, сотник О. Левицький)²¹¹, яка могла керуватися такою інструкцією: 1) УГА зберігає свою цілісність, повну автономію, устрій, командний склад, герб, мову, гімн та ін.; 2) з боку Добрармії призначаються офіцери не для контролю, а для підтримання зв'язку на випадок виникнення різноманітних спірних питань; 3) уряд ЗОУНР (Диктатура) залишає за собою повний суверенітет над УГА і лише галицький уряд має право призначати на командні посади і підвищувати військові ступені; 4) уряд ЗОУНР переходить до Одеси, де йому буде надана можливість вільних зносин з європейськими державами; 5) Галицька армія перебазується на територію, вільну від епідемій, і отримує кількомісячний відпочинок; 6) їй надається необхідне матеріальне забезпечення; 7) хворі отримують медичну допомогу; 8) денікінське командування

²⁰⁹ Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 499.

²¹⁰ Там само. – С. 502.

²¹¹ Там само.

сприятиме переїзду українських полонених з Італії та української бригади в Чехії для поповнення війська; 9) УГА не воюватиме проти армії С. Петлюри; 10) старшини і стрільці колишньої російської армії, які на цей час служать в УГА, залишаються при ній; 11) корпус УСС полковника Є. Коновальця вважати за галицьку частину; 12) для перебазування армії на іншу територію денікінське командування в порозумінні з галицькими чинниками надасть відповідну кількість санітарних і транспортних засобів²¹².

Одночасно делегація отримала вказівку всіляко затягувати переговори з тим, щоб після 6 листопада до них приєднався Головний отаман, намагатися, аби на час їх прибуття переговори не були завершені і була змога укласти прелімінарну угоду, яка б не базувалася на нових поступках денікінцям²¹³. Вранці 6 листопада 1919 р. на станції Зятківці, у вагоні генерала Я. Слащова, відбулась зустріч обох делегацій, під час якої було підписано договір на таких умовах:

1) Галицька армія у повному складі (з тиловими установами, складами і рухомим залізничним майном) переходить на бік російської Добровольчої армії і поступає в повне розпорядження Головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії, в даний момент через командуючого військами Новоросійської області.

2) Галицька армія на час знаходження її у вказаному вище підпорядкуванні не буде використовуватись у боротьбі з петлюрівськими військами, надалі, до отримання особливого завдання, відводиться в тил.

3) Галицький уряд тимчасово, через брак території, припиняє свою діяльність і поступає під контроль російського добровольчого командування. До вказівки Ставки, він поселяється в Одесі, куди негайно переїжджає.

4) При вищому штабі галицького війська знаходяться представники від російського добровольчого командування для вирішення на місцях питань оперативного і господарчого характеру, що можуть виникнути. Вищий галицький штаб командує до штабу військ Новоросії

²¹² Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 503.

²¹³ Кох Г. Договір з Денікіном. – С. 39-30; Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 503.

своїх офіцерів зв'язку, кількість яких буде встановлено командуючим військами Новоросії.

5) Зазначений протокол вступає у дію з дня його підписання. З цього ж дня Галицька армія виконує всі розпорядження добровольчого командування.

6) Галицька армія, починаючи з 25 жовтня старого стилю (7 листопада), приступає до зосередження в районі Погребище – Липовець.

7) Питання, підняті галицькими представниками щодо внутрішнього життя війська і права стосунків з іноземними державами, залишити відкритими до отримання роз'яснень генерала Денікіна. Для цього галицькі делегати, виділивши одного представника для негайного вручення справжнього протоколу вищому галицькому командуванню, з іншими двома представниками переїжджають в Одесу, до Штабу військ Новоросійської області.

8) Для поліпшення стосунків обидві сторони зараз же зобов'язуються встановити телеграфний зв'язок на апаратах “Морзе”, при чому до Липовця включно встановлюють добровольці, а далі до Вінниці – галичани²¹⁴.

Як зазначає А. Процик, угода з галичанами найбільш вигідною була для А. Денікіна, тому що без галичан Петлюра навряд чи міг би витримати більшовицько-денікінські удари. Військовий союз з УГА не порушував принципу територіальної цілісності Росії, оскільки Східна Галичина не була частиною Російської імперії²¹⁵. До того ж, А. Денікін сам наполягав ще з вересня встановлювати “дружні стосунки з галичанами, з метою вилучити їх з підпорядкування Петлюри”²¹⁶. Тому, мабуть, не буде дивним позиція, яку зайняли денікінці щодо галичан.

Наведений договір галичани уклали без порозуміння з Директорією, чим викликали велике незадоволення С. Петлюри та Є. Петрушевича. Диктатор розцінив дії М. Тарнавського та А. Шаманека як державну зраду, звільнив їх з посади²¹⁷. Командуючим став генерал-чотар

²¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1-2; Денник Начальної Команди. – С. 103-104; Тарнавський М. Спогади. – С. 105-107.

²¹⁵ Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революції й громадянської війни. – С. 135.

²¹⁶ Деникин А.И. Очерки русской смуты. – С. 289.

²¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 261.

О. Микитка, а начштабу – генерал-чотар Г. Ціріц²¹⁸. Попереднє керівництво було віддано до військового трибуналу²¹⁹. Останній засідав 11-13 листопада і, детально розглянувши справу (звинувачування включало в себе злочин у порозумінні з ворогом, веденні з ним переговорів, злочин перед Верховною владою, не виконання наказу), виніс виправдувальний вирок²²⁰. Та, незважаючи на це, резонанс від Зятківського договору був вкрай негативним. Його назвали державною зрадою. На всіх галичан почали чіпляти ярлик “зрадників”. Багато старшин та стрільців УГА, відмежовуючись від цієї угоди, почали переходити до республіканської армії²²¹. У Кам’янці-Подільському відбулись збори галицьких українців, які вину за цей крок поклали не на військових, а на своє керівництво²²², а з Проскурова залізничники-галичани надіслали листа, в якому заявили протест проти зради НКУГА, вимагаючи скасувати диктатуру і висловлюючи повну довіру урядові УНР²²³.

9 листопада на нараді з представниками Добровольчої армії в Тиврові Г. Ціріц від імені уряду зробив заяву такого змісту: 1) уряд не визнає договору, укладеного 24 жовтня за старим стилем (6 листопада – за новим) між представниками Добровольчої і Української Галицької армії тому, що М. Тарнавський не був наділений відповідними повноваженнями; 2) Начальна Команда УГА тепер має право від імені цілої соборної української армії проводити переговори з представниками Добрармії за участю представника уряду – осавула Крушинського і штабу Наддніпрянської армії – осавула Камінського. Домовленості можуть мати лише військовий характер. Після укладення умов про припинення військових дій можна приступити до переговорів урядів у політичних справах; 3) Повноваження названих делегатів обмежуються пунктом 2. У ході наради було встановлено 48-годинне пере-

²¹⁸ Денник Начальної Команди. – С. 103.

²¹⁹ Тарнавський М. Спогади. – С. 109.

²²⁰ ЦДІА у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 1-26; Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна. – С. 507.

²²¹ Державна зрада // Новини. – 1919. – 11 листопада; Зрада галичан // Трудова громада. – 1919. – 11 листопада; Кам’янець. 11 листопада. Хмари прояснились // Новини. – 1919. – 11 листопада; Кам’янець на Поділлі. Ми казали правду // Трудова громада. – 1919. – 11 листопада.

²²² Шляхами державної зради // Боротьба. – 1919. – 12 листопада.

²²³ Збори галицьких залізничників // Боротьба. – 1919. – 14 листопада.

мир'я²²⁴. Такий перебіг подій ледве не призвів до відновлення воєнних дій. Денікінці, згідно домовленостей, почали займати відповідні території, а українські війська не допускали цього через анулювання угоди²²⁵.

Услід за цим до добровольчого командування відбула галицька місія: отаман генштабу Ціммерман, сотник Турчин, поручник Давид, як учасник, але без права голосу підполковник Камінський²²⁶ з такими повноваженнями:

1) Перемир'я просить не переможена, а потребує відпочинку армія.

2) Укласти якнайдовше перемир'я для збереження жовнірської честі для УГА, і, якщо це можливо, то і для Наддніпрянської армії.

3) Після закінчення перемир'я відновлюються спільні бойові дії Української Галицької та Наддніпрянської армій.

4) Усі залізниці, телеграфні, телефонні установи, що є в районі армії, мають залишитися під контролем українського уряду.

5) По можливості, домовитися, щоб усі поранені та хворі обох армій, які не потребують перебування у лікарнях (близько 5000 осіб), були прийняті Добровольчою армією, мали належний догляд, а після одужання повернулись до своїх команд.

6) Проведення між демаркаційними лініями 4-кілометрової нейтральної смуги.

7) Простір для розташування армії має бути достатній для відпочинку, через нього мають проходити залізниці.

8) Не вести жодної пропаганди в рядах противника.

9) Перехід демаркаційної лінії можливий лише для осіб, забезпечених урядовими повноваженнями.

10) Умови перемир'я не контролюються або підпадають під взаємний контроль.

11) Спеціально важкі умови, на які у делегатів не має повноважень, слід направити Начальній Команді до прийняття рішення. Війська повідомляються про 48-годинне перемир'я²²⁷.

²²⁴ Денник Начальної Команди. – С. 106-107.

²²⁵ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. – С. 308.

²²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 7.

²²⁷ Денник Начальної Команди. – С. 107-108.

У ході перемир'я військових сутичок не було, проте добровольчі частини увійшли в Жмеринку та Липовець. Останній було розділено демаркаційною лінією на дві частини. Перед цим, правда, стався незначний інцидент. Коли до Липовця прибули два офіцери Добровольчої армії і зажадали, щоб галичани залишили місто, то їх було заарештовано стрільцями 5-ї бригади. Проте, арешт тривав не довго, і офіцерам дозволили розквартируватись у місті. Щоб більше не виникали подібні інциденти, генерал Я. Слащов телеграмою запропонував на час ведення переговорів зупинити похід своїх частин²²⁸.

На фронті відбулось деяке перегрупування: 11-а бригада перемістилася з Тиврова до Ярошівки, 14-а – з Красного через Тиврів до Витави; штаб 3-го корпусу перейшов до Гніваня, бригада УСС – до Браїлова, залишивши в Жмеринці охоронний загін для збереження майна, яке знаходилось там. Дивізіон УСС з 5 бронеавтомобілями у Вінниці перейменували на “*Автоманцерний дивізіон Галицької Армії*” і вивели зі складу 1-го корпусу. У той же час наддніпрянці втратили Могилів і Бар²²⁹.

11 листопада спільна українська місія прибула до Одеси для проведення переговорів від обох армій, але генерал Шіллінг категорично відмовився прийняти посланця Наддніпрянської армії полковника Камінського, заявивши, що може вести переговори лише з представниками УГА. За таких умов Начальна Команда 13 і 14 листопада звернулася до Диктатора з пропозицією укласти сепаратний договір. 14 листопада той дав згоду на це²³⁰, а 17 листопада було укладено новий договір на таких умовах:

1) Галицька армія у повному складі з усіма тиловими установами, складами переходить на бік російської Добровольчої армії і підчиняється Головнокомандувачу Збройними силами Південної Росії.

2) Галицьке військо зберігає свою організацію, мову, статuti, майно. Частини мають існувати в складі не менше 50% своїх штабів, передбачених штабом Галицької армії по 4/17 листопада. Корпус Є.Коновальця не вважається галицькою частиною.

²²⁸ Денник Начальної Команди. – С. 109-110.

²²⁹ Там само. – С. 113-114.

²³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 20.

3) Російське добровольче командування допоможе Галицькій армії в поповненні її рядів вихідцями з Галичини, які знаходяться як в чужих краях, так і на території Росії.

4) До вищих штабів, усіх самостійних установ і частин Галицької армії направляються російські офіцери і лікарі для зв'язку і вирішення на місцях різних спірних питань.

5) Питання про майбутнє Галичини не розглядаються, а залишаються відкритими до вирішення політичних переговорів. До їх з'ясування денікінці не керують і не контролюють внутрішнє життя галицького війська.

6) Галицька армія не воюватиме з армією С. Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7) Галицька армія не пізніше 17/30 листопада розташовується в районі Козятин – Вінниця – Іллінці – Оратів – Погребище – Козятин.

8) Галицька армія зосереджує частину своїх сил в районі Бердичева.

9) Штаб Галицької армії не пізніше 17/30 листопада переходить до Умані.

10) Всі тили пересуваються поступово і розташовуються на лінії Ольгопіль – Вознесенськ – Миколаїв. Санітарні установи, в яких знаходяться хворі і поранені, залишаються на місцях.

11) Хворі і поранені галицькі вояки, які не знайдуть місця у своїх шпиталях, будуть прийняті на лікування до Збройних сил Півдня Росії на рівних правах, а одужані повернуться до свого війська.

12) Для зв'язку між штабами Командуючого військами Новоросії і Галицької армії висилається окремий старшина.

13) Документ дійсний після ратифікації обома сторонами.

14) Ворожі дії між Галицькою армією і Добрармією припиняються ще до ратифікації договору²³¹.

18 листопада всій УГА повідомили про цю подію і припинення бойових дій проти добровольців. Наступного дня договір було ратифіковано²³², а 20 листопада відбулась нарада підкомісії²³³.

²³¹ Денник Начальної Команди. – С. 117-118.

²³² Кох Г. Договір з Денікіном. – С. 54; Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 269.

²³³ Денник Начальної Команди. – С. 119-121.

Як зазначає С. Венгринович, незважаючи на переговорний процес, потрібно було на місцях докладати сил, щоб галицьке майно не потрапило в розпорядження добровольців²³⁴.

Через сильну епідемію тифу санітарна комісія запропонувала зачекати з пересуванням, щоб не збільшувати кількості хворих. Лікуватись пропонували на місцях. Було обговорене залізничні питання, погоджено справу заміни австрійського стрілецького озброєння на російське та англійське²³⁵.

Офіцери 1-го куреня і штабу 6-ї бригади УГА

На заяву полковника Коновалова, що армія не може здійснити передбаченого в договорі скупчення через велику кількість хворих, генерал Шіллінг відреагував схвально і погодився, щоб галицькі частини залишались на своїх місцях. Відповідно до цього було видано спеціальну директиву: 1-й корпус знаходиться в районі Козятин – Махринці – Волоско – Самгородок – Заліванщина – Махнівка (штаб біля Махнівки); 2-й – по обидві сторони залізниці Браїлів – Вінниця;

²³⁴ ЦДА у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 81. – Арк. 11.

²³⁵ Денник Начальної Команди. – С. 119-120.

3-й корпус – вздовж вузькоколійки Турбів – Немирів; етапні відділи належало перевести в район Христинівка – Зятківці – Ольгопіль, Команду етапу – в Жмеринку. Саме тоді (21 листопада) від 2-го корпусу поступила заява, що через велику кількість хворих він не може виконати директиву²³⁶.

Обговоривши усі найневідкладніші питання, добровольча місія від'їхала до Одеси. Полковника генштабу Саборського було залишено в Начальній Команді для зв'язку, а капітана Сапунова – комендантом Вінниці. Разом з денікінцями до Одеси від'їхали і галицькі представники – отаман Оробко і сотник Левицький, останній як зв'язківець²³⁷.

Тим часом, напередодні приходу польського війська всі галичани, що перебували в Кам'янці-Подільському, вслід за Диктатором 16 листопада залишили місто і під керівництвом полковника Гембачева вирушили до Вінниці в розпорядження НКУГА²³⁸.

Кіннота 4-ї бригади УГА в Вінниці

²³⁶ Денник Начальної Команди. – С. 122.

²³⁷ Там само. – С. 123.

²³⁸ Кренжаловський Д. Могилівська група. – С. 96.

23 листопада генерал Шіллінг, допускаючи можливість зіткнення поляків і галичан, розпорядився, аби у таких випадках останні не вступали в бій і повідомили польське військо, що Українська Галицька армія є частиною Збройних сил Півдня Росії і поважає його як союзника в загальній боротьбі з більшовиками. У відповідь на це галичани попросили, щоб денікінське командування не допустило подібної зустрічі. Того ж дня за наказом Шіллінга для підсилення Добрармії в районі Фастова і забезпечення групування галицького війська до 5-ї добровольчої дивізії було прикріплено 5-у галицьку бригаду²³⁹.

У 20-х числах листопада, через важке становище війська, роботу ворожих агітаторів, поширився процес дезертирства. Через це на всіх дорогах, що вели на захід, було розставлено сторожові пости, а у частинах посилено роботу з морального і патріотичного виховання стрільців. А тим часом білогвардійці зайняли Проскурів, Ярмолинці і Дунаївці²⁴⁰. Щоб запобігти непорозумінням між *“союзниками”* в місцях розташування, генерал Шіллінг розпорядився, аби в таких випадках начальником гарнізону вважався старший за рангом без врахування приналежності до збройних сил. Допускалася паралельна робота двох комендатур, причому російський комендант міг представляти і цивільну владу там, де її з якихось причин не було²⁴¹.

28 листопада в район Козятин – Кордишівка – Махаринці прибула 10-а бригада, а до Заливанщини – Мончинців – 9-а, на місце 6-ї бригади, яка направилась з Вінниці до Сальника. Щоб не втратити контроль над містом, сюди прибула 11-а бригада 3-го корпусу²⁴². Того ж дня для зв'язку з Одеси прибули офіцери Добровольчої армії²⁴³.

Отже, волею історичних обставин та рішенням політичного проводу Галичини революційне військо в середині липня 1919 р. опинилося на Поділлі. УГА прийшла сюди, з одного боку, як нескорена, а з іншого, як рятувальниця УНР, що знемагала від протистояння з більшовиками, які на цей час були не слабшими, ніж галлерівська армія. За короткий час галицькі частини відтиснули червоні загони з усіх найважливіших

²³⁹ Денник Начальної Команди. – С. 123-124.

²⁴⁰ Там само. – С. 124-126.

²⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 19.

²⁴² Денник Начальної Команди. – С. 129.

²⁴³ Там само.

населених пунктів Поділля і південно-східної Волині, тим самим розширивши територіальну базу української державності і створивши можливості для спільного з наддніпрянською армією наступу на Київ. Реалізація цієї ідеї, на жаль, не внесла перелому в стратегічну боротьбу за виживання УНР. Зіткнувшись з денікінською армією, галичани відступили. Бої з нею в умовах осені призвели до того, що крок за кроком довелося відступати в протилежному напрямку, залишаючи ворогам все більшу частину території Поділля. Боездатність УГА катастрофічно впала через епідемію тифу. Залишки армії довелося рятувати, як це було на початку липня 1919 р. Тільки тепер становище було набагато гіршим. Уклавши перемир'я з денікінцями, командування УГА, яке прийняло на себе вогонь осуду від співвітчизників і наддніпрянців, зберегло від остаточної загибелі свої частини і хворих та поранених вояків. Нейтральність УГА в українсько-білогвардійській війні реально не вплинула на зміну співвідношення сил. Вона мала швидше морально-політичний ефект, що давався взнаки у реалізації галицько-наддніпрянського і наддніпрянсько-галицького співробітництва.

Розділ 3

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ПЕРЕБУВАННЯ УГА В РЕГІОНІ (грудень 1919 – травень 1920 рр.)

3.1. Вимушене передислокування у південному напрямку. Допомога учасникам Зимового походу армії УНР

На початку грудня підрозділами УГА було розпочато операцію з оволодіння районом Бердичева. Не зважаючи на підтримку з боку денікінців, сильнішими виявились радянські частини, які перейшли в контрнаступ і на середину місяця змусили противника відступити. Понесені втрати, зростання випадків дезертирства стали підставою для негативного висновку щодо їхнього використання на фронті. Небезпеці повної катастрофи УГА не міг запобігти і загальний наступ Добровольчої армії, який розпочався 23 грудня. Тоді ж галицькі частини були зняті з фронту і відправлені для прикриття Вінниці, а після зосередження в районі Жмеринка-Вінниця мали передислокуватися на південь, до Бірзули.

Відповідно до угоди з білогвардійцями, галичани в 20-х числах грудня активізували рух у південному напрямку. Цей відхід став одним із найтрагічніших в історії УГА і фактично останньою оперативнотактичною операцією, яку вона провела як цілісна військова формація.

1-й корпус УГА рухався вздовж залізниці Козятин – Вінниця для забезпечення евакуації Вінниці¹. У ніч з 24 на 25 грудня на місце денікінців у місто увійшли повстанці Шепеля, які розпочали агітацію серед галицьких стрільців і досягли в цьому певних успіхів. Загалом відносини між повстанцями і галичанами були приязними².

¹ Денник Начальної Команди. – С. 150.

² Там само. – С. 151.

Забезпечення прикриття евакуації Вінниці здійснювали група сотника Коссара (5-а бригада і кінний полк), яка відповідала за район Павлівка – Холевінці; 10-а бригада – район Щітки, 6-а – коло Луки Мілешковської. Тим часом НКУГА прибула до Жмеринки і готувалася від'їжджати до Вапнярки. 27 грудня під Гнівань перебазувалась 9-а бригада, а НКУГА прибула на станцію Крижопіль³.

Старшини 2-го куреня 3-ї бригади

Внаслідок погіршення ситуації на фронті добровольці вирішили утримувати лінію Памозна – на південний захід від Ново-Українки – Ольвіопіль – Бірзула. Відповідно до цього плану змінилося і розташування УГА. Замість району Балта – Вознесенськ – Миколаїв військо спрямовувалося південніше від Бірзули. Весь технічний матеріал,

харчові припаси і легко хворі мали покинути Вінницю, Жмеринку і тил та відправитись до Одеси⁴. Проте, транспортування перетворилось у суцільну проблему. На залізниці вартість оренди одного вагону сягала 60 тис. руб. Перевозити артилерію, майно, піхоту ґрунтовими дорогами було надзвичайно важко. Добровольчі залізничні команди у Вінниці, Жмеринці та Вапнярці відправляли, в першу чергу, свої ешелони і цивільні транспорти, а галицькі даремно чекали дозволу на від'їзд. Тому НКУГА надіслала добровольчому командуванню в Одесі прохання відкликати свої залізничні команди. У ньому повідомлялось, що з 15 грудня через Вапнярку пройшов лише один з ешелонів, 3 транспорти ще й досі знаходяться у Вапнярці, 16-у Жмеринці, 11-у Вінниці, за виключенням небагатьох хворих, які потребували хірургічної допо-

³ Денник Начальної Команди. – С. 159.

⁴ Там само. – С. 152.

моги. Жоден хворий не залишив району розташування армії. Разом з тим, НКУГА наполягала, щоб замість добровольчих залізничних властей були створені власні, а Одеса, Тираспіль, Миколаїв і Херсон прийняли хворих і одужуючих з числа галичан⁵.

Слід зазначити, що, перейшовши на бік Добровольчої армії, УГА неухильно дотримувалась пункту 6 угоди з Денікіним. Фактично вона не лише не робила ворожих кроків щодо армії УНР, а й негласно допомагала їй чим могла. Командуючий українськими військами в Зимовому поході М. Омелянович-Павленко був повністю впевнений в галичанах і ні на хвилину не вагався прориватися, чи ні через район розташування їх підрозділів⁶. Прорив відбувся 7 грудня. Галицькі частини не робили жодних агресивних дій проти військового угруповання УНР. Під час цієї події кінний відділ отамана Долуда (40 осіб) перейшов фронт в районі Хмільника, де діяли повстанці отамана Шепеля. За сприяння останнього Долуд зв'язався з командиром 2-ї галицької бригади сотником Б. Шашкевичем. Після цього кіннотників перевдягнули в уніформу галицького війська і відправили поїздом до Вінниці для зустрічі з НКУГА. Завдяки таким діям відділ армії УНР безболісно прорвався в тил добровольців⁷. У Пикові, де знаходилась галицька артилерія, київська дивізія, яка проходила селом, несподівано отримала подарунок – старі гармати галичани обміняли на свої нові. До того ж, її кінний парк поповнився десятком гарматних коней. В Корделівці галичани розмістили в своїй лікарні хворих вояків цієї дивізії⁸.

Договір з білогвардійцями не був популярний серед стрільців та старшин УГА. З ініціативи чотаря Д. Паліва (ад'ютант М. Тарнавського) при Начальній Команді виникла “Темна колегія” з кількох старшин НКУГА та представників від трьох корпусів. Підставою для такого рішучого кроку стало те, що, на думку змовників, обидва генерали – О. Микитка і Г. Ціріц часто йшли на поступки добровольцям. Зокрема, всупереч угоді, вони посилали галичан в бій, і навіть частіше, ніж того вимагав генерал Шіллінг. До “Темної колегії” увійшли

⁵ Денник Начальної Команди. – С. 152.

⁶ Доценко О. Зимовий похід. – С. 17; Омелянович-Павленко М. Зимовий похід. – С. 241.

⁷ Верига В. Визвольні змагання в Україні. – Т. 2. – С. 181.

⁸ Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. – С. 31-32.

отамани С. Шухевич, О. Лисняк, сотники Меленцій, Турчин та четар Д. Паліїв. Своє завдання вони бачили в тому, щоб: по-перше, забезпечити політичне керівництво; по-друге, порозумітися з Диктатором ЗОУНР; по-третє, налагодити нормальні відносини з українськими повстанськими загонами; по-четверте, розпочати переговори з групою М.Омеляновича-Павленка; по-п'яте, налагодити контакти з більшовиками і з'ясувати, як вони поставляться до УГА на випадок 1) розриву з Добрармією і 2) коли Румунія не пропустить її через свою територію⁹. Проте активної діяльності “колегія” не розвинула. За її ініціативи на місце хворого командуючого О. Микитки 17 грудня було призначено М. Тарнавського¹⁰.

З від'їздом галицького уряду за кордон Начальна Команда була змушена взяти на себе, крім виконання військово-стратегічних, ще й політичні функції. 17 грудня, згідно розпорядження М. Тарнавського, при Начальній Команді, “на час відсутності Диктатора”, створювалась політична реферантура як дорадчий орган Начального Вождя. Її очолив голова Радикальної партії І. Макух¹¹.

Поряд з цим, Начальна Команда була змушена вживати активних заходів для розшуку місця перебування Є. Петрушевича та налагодження з ним сталого зв'язку. 2 грудня у Відень на ім'я посла Сінгалевича відправили телеграму з проханням “*подати до відома, де знаходиться Диктатор*”. Також висловлювалася пропозиція відрядити уповноважену урядом особу для подальших політичних переговорів з урядом Денікіна¹².

Величезне виснаження сил і нелюдські умови існування не могли позначитися на морально-психологічному стані галицького вояцтва. Це, з одного боку, проявилось в посиленні денікінської пропаганди, після якої стрільці починали мимоволі піддаватися закликам вступати до Добровольчої армії. В поширених з цього приводу чисельних листівках і відозвах запевнялося, що “*лише в ній*” (Добрармії. – Авт.) кожен може “*свободно жити, як вільна людина*”, або виїхати до Га-

⁹ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 3. – С. 133; Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 70

¹⁰ Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – С. 70.

¹¹ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 120-121.

¹² Денник Начальної Команди. – С. 132-133.

личини¹³. Денікінці намагалися довести українському населенню та різним дипломатичним місіям, що приєднана УГА сумлінно виконує їх накази і знаходиться в бойовому стані. З іншого боку, переконуючи в неможливості воювати під гаслами єдиної та неділимої, Голова Директорії і Головний отаман С. Петлюра та командуючий армії УНР М. Омелянович-Павленко у своїх зверненнях закликали вступати до регулярних і повстанських військ, що діяли в Наддніпрянщині. Посилювався і вплив більшовицької партії, яка вміло використовувала гасла відновлення української державності. У документах вказувалося, що радянські війська, які наступають, мають завдання *“не поневолити Україну, але визволити її”*¹⁴. Поширення таких ідей серед стрільцтва готувало підґрунття для наступного союзу між УГА і Червоною армією. За таких військово-політичних умов нова хвиля дезертирства набула небачених масштабів і неухильно зростала, починаючи з моменту укладення договору з Добровольчою армією, і досягла апогею, коли галицькі частини почали використовуватися на антибільшовицькому фронті. Якщо раніше з війська втікали поодинокі або удвох, то тепер бойові лави почали залишати цілими групами¹⁵.

Незадоволення галичан своїм становищем і бажання спільно боротися з ворогами України призвело до того, що вже 15 грудня 1919 р. в Липовці розпочались неофіційні переговори представників обох українських армій (з участю делегатів уряду УНР) про об'єднання під єдиним командуванням¹⁶. Відомо, що трохи раніше в Хмільнику представник НКУГА Давид мав контакти з представником Міністерства внутрішніх справ УНР та висловив бажання Начальної Команди вступити в неофіційні відносини з урядом та партійними організаціями УНР¹⁷. Утім, посланці уряду галицького представника не знайшли. Отже, в середині грудня з'явилася надія на відновлення соборницького фронту. У переговорних процесах брали участь делегати уряду УНР (І. Мазепа, О. Безпалій і Паливода). Як зазначав О. Доценко,

¹³ Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців. Картина жертв і трудів /Ю. Шкрумеляк. – Львів, 1922. – С. 54-55.

¹⁴ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 124-125.

¹⁵ Там само. – С. 125.

¹⁶ Доценко О. Зимовий похід. – С. 30-32; Тютюнник Ю. Зимовий похід. – С. 32.

¹⁷ Доценко О. Зимовий похід. – С. 30.

республіканських представників у Вінниці було поінформовано про наміри галицького війська перейти в підпорядкування уряду УНР, що *“фактичний розрив УГА з Добровольчою армією має наступити в найкоротший час, в момент, коли уряд УНР і Начальна Команда УГА з практичних і стратегічних обставин уважатимуть себе за відповідне, що Галицька армія увійде до складу об’єднаної армії УНР під спільним командуванням, задержуючи при цьому свою організаційну окремішність”*¹⁸.

Вислана урядом УНР делегація для переговорів з НКУГА 23 грудня 1919 р. була вже у Вінниці. Начальна Команда заявила республіканським делегатам, що вона зобов’язується утримувати під своїм контролем район Вінниця-Жмеринка-Вапнярка з метою *“забезпечення адміністративної праці уряду УНР та удержання публічного ладу і порядку в згаданому районі”*¹⁹.

24 грудня 1919 р. представники українського уряду і НКУГА підписали угоду про злуку двох армій²⁰. Від УНР це зробили полковники Никонів та Вишневський, а від галичан – чотарі Веремієнко та Макаренко. Командуючим об’єднаної української армії мав стати М. Омелянович-Павленко, а головним інтендантом – хтось із галичан. За цією угодою НКУГА мали поповнити посланці армії УНР, а представники повинні були увійти до уряду УНР²¹. Командуючий Зимовим походом в проєкті листа до Начальної Команди від 5 січня 1920 р. зазначав: *“Сталось те, що мусіло статись. Я, особисто, в тім глибоко був переконаний”*. І далі додавав: *“Задля координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час було переведено побачення Командуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця”*²².

Втілити в життя одразу цю угоду було надзвичайно важко. Перейти до спільних дій галичани не могли через важке становище їх війська (тисячі хворих). Тому фактичний розрив з добровольцями мав ста-

¹⁸ Доценко О. Зимовий похід. – С. 31.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 47.

²¹ Там само.

²² Доценко О. Зимовий похід. – С. 31.

тись тоді, коли НКУГА буде вважати його найбільш сприятливим²³. Ситуацію ускладнювало ще й те, що командування армії УНР отримало звістку про цю подію лише 3 січня 1920 р.²⁴

29 грудня появилася директива про перебазування УГА в район між Бірзулою та Одесою. Починаючи з 31 грудня, корпуси мали розміститись у таких місцевостях: 1-й корпус – в районі за 8 км на північ від залізничної станції Затишся і за 1 км на південь від станції Іванівка, потім здійснити 5-кілометровий марш на південь від залізничної станції Веселий Кут; 3-й корпус – за 2 км на південь від станції Роздільна, 2-й корпус – за 2 км на північ від станції Вигода. Одночасно із відступом армії мала продовжуватися евакуація її майна. Охоронній групі, що прикривала відхід корпусів з Вінниці, після виконання завдання треба було повторити маршрут 1-го корпусу²⁵.

На випадок, якщо Вінниця буде зайнята більшовиками, Начальна Команда зажадала від денікінців передачі їм більшовицького комісара Максимовича, якого галичани свого часу взяли в полон коло Бердичева (добровольці вивезли його з Вінниці до Одеси). Бранця можна було використати для забезпечення недоторканості 3000 хворих у шпиталях²⁶.

У той час, як поляки 30 грудня зайняли Проскурів та Нову Ушицю, а радянські частини підійшли до Калинівки, підрозділи галичан були на марші до Липовця з півночі²⁷. У підпорядкування УГА, з огляду на залишення денікінцями району Жмеринки, перейшла залізнична управа²⁸.

Новий, 1920, рік УГА розпочала з виконання директив від 29 грудня 1919 р. про переміщення в район між Бірзулою та Одесою. Слід зазначити, що цей захід був ускладнений тим, що у корпусах була велика кількість хворих (понад 90%). До того ж, передислокація супроводжувалась в умовах наступу польських та радянських військ. Так, в перших числах січня 1920 р. підрозділи останніх оволоділи Калинівкою, Літином, Вінницею та Липовцем²⁹.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 48.

²⁴ Доценко О. Зимовий похід. – С. 131.

²⁵ Денник Начальної Команди. – С. 153-154.

²⁶ Там само. – С. 154.

²⁷ Там само. – С. 154-155.

²⁸ Там само. – С. 155.

²⁹ Там само. – С. 159.

Відступ УГА в січні 1920 р. Малюнок І.Іванця

Внаслідок дальшого погіршення боєздатності Добровольчої армії з Одеси розпорядилися, аби галицькі корпуси змінили район свого відпочинку. Так, 2-й корпус похідним порядком мав перейти в район Окни, північніше станцій Мардарівка, Ананьїв, Шимкове, і південніше станцій Перехрестово, Сошова, Єгерівка, Германівка. До Шираєво-Степанівки, Ново-Іванівки направлявся 1-й корпус, 3-й корпус – до Петроверівки, Цибулівки, південніше станції Новий Кут і Новопетровського, КЕУГА – до лінії Мігаєво – Кардамівка. На прохання командування 1-го корпусу кінну бригаду отамана Ю.Шепаровича було передано 3-му корпусу³⁰.

Виконуючи розпорядження добровольчого командування, 9 січня 1-й корпус прибув в район Юрківка – Ніка – Аннопіль, кінна бригада – в район Немирова; 2-й корпус розташувався в районі Тростянець – Тульчин; 3-й вийшов у район Гонорівка – Піщанна – Вербове – Антопіль, а частини КЕУГА перебували на марші в районі Комаргород-Томашпіль. Того ж дня керуючий залізничним транспортуванням отаман Зеєгорш повідомив, що всі транспорти галицького війська при переході врятовані і цілі³¹.

³⁰ Денник Начальної Команди. – С. 163-164.

³¹ Там само. – С. 164.

Попри труднощі, галицькі корпуси поступово просувались у південному напрямку, відповідно до денікінських вказівок. І вже на 11 січня вони досягли такого рубежу: 1-й корпус: 9-а бригада – Тиманівка – Липівка, 5-а – Білоусівка – Войтівка, 6-а – Журавлівка – Самгородок, 10-а – Кипієвка; 2-й корпус: 3-я бригада – Кернасівка – Клевань – Білоусівка – Богданівка, 4-а – Паланка – Ладизин – Лукашівка, 7-а – Демківка – Капустяни – Олександрівка, бригада УСС – Іцки – Кричинці – Колодієвка; 3-й корпус: 2-а бригада – Крутіє, 8-а – Французьке, 11-а – Рибки – Гонорівка, 14-а – Рудниця – Ставки, кінна бригада – район Немирова; частини Етапу – Дмитришевіці – Зеленці³².

Під тиском більшовиків добровольці відступали через український фронт, де знекровлені тифом галицькі частини були нездатні на будь-яку протидію. Якби вони спромоглися протриматися б певний час, то, звісно, галицько-денікінський союз сам би розпався.

Вимушене перебування в спілці з денікінцями дозволило зберегти рештки УГА, однак не виправдало сподівань галичан, які опинилися перед більшовицькою загрозою.

3.2. Політичні колізії 1920 р. Остання бойова акція

На початку 1920 р. УГА все ще балансувала на межі катастрофи. Хоча формально вдалося зберегти її єдність як військової формації, але вона не могла відновити своєї боєздатності. Питанням про те, як швидко це вдасться зробити, керівництво галицького війська не переймалося. Розгром Добровольчої армії активізував проблему самозбереження УГА. Червона армія, що переможно наступала в Україну, знищуючи добровольців, наближалася до місця розташування галицьких підрозділів. Не в силах протистояти цій потужній військовій силі ні зі своїм уже занадто ослабким союзником (Добровольчою армією), ні, тим більше, самотужки, на горизонті замаячила ще зовсім малоочікувана, маловиразна перспектива пошуку шляхів замирення з більшовиками і вироблення тактичної лінії щодо вчорашнього суперника, який

³² Денник Начальної Команди. – С. 165.

був незрівнянно сильнішим і, вочевидь, дедалі нарощував свій потенціал. Тяжіння частини галицьких старшин до союзу з більшовиками посилювалося із відходом армії УНР від місця розташування УГА³³.

У той самий час, як здійснювались директиви білогвардійців про передислокацію УГА на південь, її представники налагодили контакт з Червоною армією. Підставою для такого несподіваного кроку стало те, що, відступаючи під ударами більшовиків, галичани не встигали забирати хворих. Коло них залишилися майже всі лікарі. Лише в районі Вінниці – Жмеринки – Бару у лікарнях нараховувалось близько 18 тисяч важко хворих. Лікувальні заклади були переповнені і майже без ліків³⁴. Несподівано всі вони опинились на території, зайнятій Червоною армією, і не рахуватися з цим фактом було неможливо. Виконання цієї функції взяв на себе створений наприкінці грудня 1919 р. у Вінниці ревком Червоної УГА³⁵. До його складу увійшли Г. Давид (голова), Н. Гірняк (заступник), С. Шухевич, В. Чайківський та ін. Як свідчать документи, контакти радянських підпільників з галичанами здійснювались з метою не допущення відходу УГА до Румунії. Подільські комуністи взяли курс на повний розклад галицького війська, з подальшим переходом стрільців на радянський бік³⁶. Тому не дивно, що вже 31 грудня 1919 р. сторони підписали союзну угоду, яка ґрунтувалася на таких засадах:

1. УГА припиняє свій відступ на південь, розриває союз з армією російського білого генерала Денікіна, проголошує себе червоним військом і приєднується до революційної армії РСФРР, підчиняючись уряду УСРР.

2. УГА зберігає за собою своє військово майно, форму організації.

3. Після одужання хворих і завершення реорганізації, ЧУГА буде приєднана до Червоної армії як автономна військова одиниця. Вона буде боротися на польському фронті за визволення Галичини від ворожої окупації.

³³ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 127-128, 132.

³⁴ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 4. – С. 5.

³⁵ Березинський В.Г. Червона Українська Галицька армія. – С. 1; Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними. – С. 519-520; Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 278.

³⁶ Гражданская война на Украине. 1918-1920. – С. 682.

4. ЧУГА не буде задіяна проти військ УНР і українських повстанських загонів.

5. Для відпочинку і реорганізації червоне галицьке військо зосереджується у Вінниці.

6. Командування Червоної армії РСФРР забезпечує ЧУГА ліками, харчами й санітарним персоналом, а після реорганізації – воєнними матеріалами.

7. Не бажаючи бути предметом суперечки між поодинокими революційними угрупованнями в Україні, Червона Галицька армія організовує свою власну комуністичну партію, члени якої займуть у війську керівні політичні посади.

8. Договір підписують представники революційних і всіх політичних угруповань України.

9. Угода стає дійсною після ратифікації її урядом Радянської України та центральними комітетами всіх революційних організацій України³⁷.

Під цим документом поставили підписи Давид, Гірняк, Курах, Опока і Балицький – від ревкому галицького війська, А. Хвиля – від КП(б)У, Ковтунович і Коляда – від українських комуністів-боротьбистів та російський есер Власов³⁸.

Після завершення процедури підписання А. Хвиля заявив, що УГА має скріпити свій підпис багнетами, а саме відправити якусь частину на фронт під Калинівку, де радянські війська вели бої з добровольцями. Він також наполягав, щоб всі члени ревкому, які не брали участі в переговорах, завізували текст угоди.

Обміркувавши пропозицію більшовиків, ревком, для демонстрації своєї прихильності до нового союзника галицького війська, направив кінний відділ чотаря М. Панаса під Калинівку в розпорядження червоного командування, як авангард УГА, для боротьби проти ворогів радянської влади³⁹. Це, як заявив А. Хвиля, буде *“означати, що ви маєте за собою реальну силу, а не самих тифозників і трунів”*⁴⁰.

³⁷ Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними. – С. 519.

³⁸ Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – С. 14.

³⁹ Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними. – С. 519-520.

⁴⁰ Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – С. 15.

Після підписання угоди в штабі 12-ї радянської армії відбулась нарада галицького представництва з головою Реввійськради і командуванням цієї армії. В ході зустрічі В. Затонський, як головна дійова особа з боку червоних, прийняв до відома факт підписання угоди і позитивно оцінив її⁴¹.

Разом з тим, слід відмітити, що більшовики виявляли певне недовір'я до союзника. Тому вони, зокрема, намагалися запобігти спілкуванню червоноармійців з галичанами на тій підставі, що останні, як носії вірусу, можуть принести епідемію тифу. Насправді ж, контактам перешкодити було неможливо. До того ж, нерідко бійці Червоної армії вчиняли грабунки і брутальне насильство над галицькими стрільцями.

У своїх перших відозвах Вінницький ревком окреслював перспективи подальшої збройної боротьби, наголошуючи, що УГА *“має стати Червоною в цілісності, і вона понесе разом із синьо-жовтим прапором – червоний прапор революції”* як відповідь Денікіну за *“київську зраду”* і як протест Антанті за *“торг нашою кров'ю”*. Цікаво, що про визволення Галичини від поляків згадки не було. Проте, в іншій відозві, яка появилася через кілька днів, вже зазначалося, що УГА, як *“армія українських галицьких селян і робітників”*, через *“ряд прикрих непорозумінь була спрямована проти Червоної армії, але тепер вони з'єдналися, щоб спільно виступити проти польської буржуазії”*⁴².

Мирон Луцький

З січня 1920 р. УГА почала розвиватися у площині якісно нових військово-політичних процесів, що зумовило її розкол і втрату внутрішньої організаційної цілісності (тобто якраз того, чого найбільше боялися і заради відвернення чого вдавалися до непростих військово-політичних комбінацій, ішли на ризиковані, сумнівні, непопулярні кроки тощо). Відновлення боротьби соборницьким фронтом стало неможливим.

⁴¹ Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними. – С. 519-520.

⁴² Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 135-136.

Після залишення Вінниці, керовані Начальною Командою головної частини УГА продовжували відходити в південному напрямку. Командування кількаразово змінювало райони, призначені для відпочинку перевтомленого війська, але реалізувати це першочергове завдання так і не вдалося⁴³.

Складного характеру набирали стосунки між “денікінською” та “більшовицькою” частинами галицького війська, які передусім зводилися до вирішення питання про вибір шляхів продовження боротьби. Починаючи від 13 січня 1920 р., Вінницький ревком став надсилати до Начальної Команди і безпосередньо до корпусів УГА накази з вимогами негайно припинити відступ та вивезення хворих, а також закликав до обов’язкового примирення у разі зіткнення з військами Червоної армії. За невиконання цього погрожували революційним трибуналом⁴⁴.

Таке самоуправство відразу наштовхнулось на опір командування УГА. Начальна команда наказала всім корпусам не реагувати на розпорядження і заклики ревкому⁴⁵. А 15 січня генерал О. Микитка, який після хвороби повернувся до виконання обов’язків командуючого, відновив рух бригад УГА на південь⁴⁶. Фронтовим частинам дозволялося вступати у переговори з підрозділами Червоної армії лише у тих випадках, коли вони проривалися на територію розташування УГА, і тільки з питань, які стосувалися вирішення долі хворих і полонених⁴⁷.

Але ці та інші заходи не могли врятувати ситуацію, тому Начальна Команда вирішила перевести підконтрольні їй підрозділи галицького війська до Румунії.

На 19 січня Начальна Команда видала наказ усім корпусам і Етапові починати розташування в своїх районах. До переправ через Дністер було відправлено розвідку. Отаман Ціммерман відбув до Румунії для переговорів з урядом у справі переходу УГА на румунську територію на випадок зайняття більшовиками Одеси та їх сутичок з галичанами⁴⁸.

⁴³ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 137.

⁴⁴ Там само. – С. 139.

⁴⁵ Денник Начальної Команди. – С. 179-180.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 4 зв.; Спр. 55. – Арк. 313.

⁴⁷ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 137.

⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 6.

Але ревком продовжував вести свою лінію. Він домагався, аби 2-й корпус підійшов ближче до Вінниці, де з власної ініціативи мав би перейти на бік більшовиків і прийняти в свої ряди всіх вилікуваних вояків і старшин⁴⁹.

Командування 12-ї радянської армії, зі свого боку, висловило бажання, щоб Начальна Команда УГА розірвала угоду з Добрармією, не просувалась на південь і залишалась на місці. Проте ці вимоги прийняті не були. Війська продовжували просуватися, що ставило план ревкому ЧУГА під загрозу зриву. Як зазначає С. Шухевич, відносини між галицькими і радянськими військами складались загалом непогано – галичани отримали допомогу грішми, одягом, харчами та ліками⁵⁰. Є навіть свідчення про доброзичливе ставлення до галичан з боку кінноти Г. Котовського. Як стверджував В. Затонський, галичан не розбріли лише через те, що в районі їхнього розташування стояла українська Тарашанська бригада⁵¹. У той же час радянські бійці, потрапляючи в місця розташування ЧУГА, не цурались грабунку складів, обозів та шпиталів⁵².

Тим часом, 26 січня командування білогвардійців доручило УГА прикривати Бірзульський залізничний вузол і утримувати фронт Савронь – Піщанна – Абамаліково. Тож про відпочинок не могло бути й мови. Не вплинули на прийняте рішення й доводи Начальної Команди генералу Шіллінгу про те, що УГА небоєздатна⁵³. Як свідчать джерела, бойовий склад галицького війська на 20-ті числа січня нараховував 1078 бійців, а загальна кількість вояків – 31949 осіб⁵⁴.

Ревком ЧУГА, вирішивши свої завдання щодо переходу корпусів на бік більшовиків (перший та другий корпуси, які мали контакти з Червоною армією), наприкінці січня видав офіційний наказ, за яким обом корпусам належало залишатися в районі Перейма – Вінниця – Ободівка. Роз'яснювалось, як поводити себе при зустрічі з радянськими частинами (вітати їх появу і налагоджувати доброзичливі стосун-

⁴⁹ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 4. – С. 7.

⁵⁰ Там само. – С. 10.

⁵¹ Солдатенко В. Союз Української Галицької армії з більшовиками. – С. 3.

⁵² Там само.

⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 7 зв.

⁵⁴ Денник Начальної Команди. – С. 183-184.

ки). Ревком вимагав, щоб шпиталі підготували дані про хворих бійців⁵⁵.

У такій ситуації Начальна Команда 3 лютого 1920 р. прийняла ухвалу про переправу до Румунії через Дністер, на відріжку Тираспіль – Рашків, і направила військам відповідну директиву. Корпуси, Начальна Команда та Команда етапу отримали конкретні вказівки щодо місця переправи: 1-й та 2-й корпуси – в районі південніше Рибниці – Рашкова; Команда Етапу та Начальна Команда – північніше Бутошан – Дубосар; 3-й корпус – коло Тирасполя. Було заздалегідь визначено збірні пункти по той бік кордону, на місця переправ призначено комендантів (головний комендант отаман Льобковіц)⁵⁶.

У поході на Бершадь. Мал. І. Іванця

На переконання головного ініціатора переходу до Румунії генерала Г. Ціріца, залишення добровольцями Одеси означало втрату зв'язку з Антантою і позбавлення матеріальної бази. Сподівалися, що на румунській території УГА буде прийнята як союзна, оскільки є частиною Добровольчої армії. Чим сильнішою стане УГА в Румунії, тим вагомі-

⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 83в.

⁵⁶ Денник Начальної Команди. – С. 184.

шими будуть аргументи політичних лідерів у подальшому вирішенні проблеми західноукраїнської державності⁵⁷.

На переговори з румунами виїхав отаман Ціммерман, який незабаром і повідомив НКУГА, що питання переправи може бути вирішене лише верховним командуванням і Радою Міністрів Румунії. О. Микитка розумів, що зволікати з прийняттям рішення небезпечно, адже з півночі наступали радянські війська. На свій страх і ризик він терміново розпорядився, щоб переправу робили без згоди сусідів. Це, на його думку, мало засвідчити, що УГА ніколи не була й не буде зняряддям більшовицької влади⁵⁸. Комендантом усіх галицьких частин, що залишались на території України, було призначено сотника Кондрацького, начштабу – отамана Льонера⁵⁹.

Незважаючи на рішучість командування УГА, з'ясувалось, що лише невеликі частини Команди етапу та 3-го корпусу були готові перейти на румунську територію. Більшість галичан вирішили залишитися в Україні і об'єднатися з більшовиками, а до Румунії переправити 2000 вояків, щоб перестрахуватися на випадок можливої поразки⁶⁰. На їх переконання, союз з більшовиками відкриває шлях для спільної боротьби проти Польщі. Як зазначав М. Аліськевич щире сподівання отримати від нового союзника зброю, одяг, гроші *“підносило у нас духа і надії на переможне повернення до Галичини”*⁶¹. У той же час, небезпідставними були і побоювання, що Румунія може видати УГА польському уряду⁶².

Начальна Команда продовжувала наполягати на переправі. 5 лютого вона оголосила зрадниками всіх, хто не виконував наказу, самовільно залишався на місці і не збирався до Румунії. Але погрози не вплинули. Вже через день після цього 2-й корпус розпочав прямі переговори з радянськими військами⁶³.

⁵⁷ Денник Начальної Команди. – С. 193.

⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк.10; Легкий З. Терновий вінок Осипа Микитки. – С. 25.

⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 10 зв..

⁶⁰ Там само. – Арк. 11.

⁶¹ Аліськевич М. Півроку під більшовиками / М. Аліськевич // Літопис Червоної Каїлини. – 1933. – №9. – С. 23.

⁶² Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 140.

⁶³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 11.

Розкол УГА став цілком очевидним фактом. Політичний відділ, створений при Начальній Команді 25 січня 1920 р. для відповідної роботи у війську, виїхав до корпусів, але осів при команді 1-го корпусу в Балті, і 6 лютого створив “*Начальний Ревком УГА*” – ще один керівний орган Галицької армії⁶⁴. Він одразу ж встановив зв’язки з Вінницьким ревкомом, який виступив посередником у порозумінні з більшовиками. 7 лютого ця структура повідомила, що частини УГА, дислоковані на схід від Дністра, утворюють Червону УГА (ЧУГА)⁶⁵. Балтський ревком оголосив себе вищою політичною владою УГА-ЧУГА, якій мала підпорядковуватися Начальна Команда. Він звернувся до галицького стрілецтва із закликом не переходити Дністер

Враховуючи такий хід подій, Начальна Команда негайно звільнила полковника А. Шаманека з посади командуючого 1-м корпусом і викликала його до себе. Військам ще раз нагадали про необхідність переходу на територію Румунії⁶⁶.

Отже, станом на 7 лютого 1920 р. в УГА сформувалось два командування: 1) Начальний ревком, який, продовжуючи традицію ревкому ЧУГА, створеного у Вінниці, і підтримував більшовиків; 2) Начальна Команда, яка орієнтувалась на Антанту, і намагалася зберегти війська, переправивши їх до сусідньої Румунії.

Варто погодитися з тим, що після укладення договору з більшовиками формальний статус галицького війська і надалі залишався невідзначеним. Висланий для з’ясування ситуації наприкінці січня 1920 р. до Києва чотар О. Ганкевич повернувся з переконанням, що угоду необхідно якомога швидше розірвати.

Тоді 6 лютого з Вінниці до столиці виїхала представницька делегація галицьких військових і партійних діячів у складі Ф. Кондрацького, М. Опоки, М. Кухара та ін.⁶⁷. Делегація одразу з’ясувала, що доля УГА вирішується в Москві, а український радянський уряд є мовчазним виконавцем її волі. До галицького війська РКП (б) і КП(б) У ставилися як до “*гнізда націоналістичної контрреволюції та пристанища для недобитків петлюрівщини*”⁶⁸. За даними М. Хробака,

⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк.11 зв.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 143.

⁶⁸ Там само.

було дві делегації – від ревкому і Начальної Команди, які з'єднались у Кисві⁶⁹.

Коли в більшовицьких руках опинилась майже вся УГА, тоді В. Затонський заявив делегатам, що договір, підписаний 31 грудня, не дійсний, бо ні Головне командування Червоної армії, ні КП(б)У нікому не давали відповідних повноважень⁷⁰.

8 лютого Начальна Команда ЧУГА заборонила переходити Дністер і наказала військам залишатися на своїх місцях. Командування УГА, цілком природно, не визнало цих розпоряджень і звернулось до 1-го та 2-го корпусів з повідомленням, що румунський уряд згодився на перехід через річку⁷¹.

На 10 лютого дислокація 1-го та 2-го корпусів була такою: 2-й корпус – штаб – в Бершаді, три бригади зосередилися навколо Бершаді, 7-а бригада – в Ольгополі; оперативний штаб 1-го корпусу розміщувався в Чечельнику, 6-а бригада – в районі Чорномін – Гонорівка, біля станції Попелюхи, 9-а – в районі біля станції Слобідки, 10-а – коло Бендзари, східніше Балти, адміністративний штаб – в Балті. Частини 3-го корпусу, які розташовувались в районі Кассель – Захаріївка – Бергдорф, того ж дня підняли в себе червоний прапор⁷².

Але галицький генералітет не здавався. 10 лютого О. Микитка наказав 2-му корпусу негайно перейти Дністер, бо, мовляв, Начальна Команда була вже на румунському березі. Ця інформація була передчасною. Коли О. Микитка й Г. Ціріц зі своїм оточенням вийшли на міст у районі Рибниці, то їх на той бік не пропустили і змусили чекати. Генерал Г. Ціріц і отаман Грушка спробували перебратися за Дністер, пред'явивши паспорти, видані західноукраїнським посольством у Відні, та прикордонники були невблаганні⁷³.

Помітивши вагання у рядах галичан, командування Червоної армії зажадало від УГА скласти зброю. Були випадки роззброєння галичан у Бершаді і Фльорині. Останнє дуже обурило війська. Щоб погасити їх негативний настрій, ревком ЧУГА роз'яснив, що роззброєння – це тимчасове явище, яке не має ворожого характеру. Він наставляв, що

⁶⁹ Хробак М. В ім'я історичної правди. – С. 378.

⁷⁰ Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними. – С. 529.

⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 11.

⁷² Там само. – Арк. 13.

⁷³ Там само. – Арк. 13зв.

у подібних випадках треба вимагати розписки. Остаточо це питання буде з'ясовано після переговорів з більшовиками⁷⁴.

На прискорення процесу радянзації галицького війська, безумовно, мало вплив повернення зі столиці галицької делегації на чолі з Ф. Кондрацьким. Вона з'ясувала, що доля УГА залежить від рішення Москви, і в умовах тогочасного становища варто прийняти вимоги щодо реорганізації армії⁷⁵.

10 лютого отаман Лисняк отримав від Начального ревкому наказ арештувати генерала-чотара О. Микитку, генерала-чотара Г. Ціріца та генерала-майора Стойкіна з усіма добровольчими старшинами, що і було виконано того ж дня⁷⁶. Галицьке військо отримало наказ причепити поруч з українськими відзнаками на шапках червоні стрічки⁷⁷. Щоб заспокоїти особовий склад, оцінити становище і виробити заходи із збереження війська, ревком ЧУГА на 25 лютого дав розпорядження скликати у Вінниці 1-й військовий з'їзд⁷⁸.

Тривала робота із визначення долі війська. 12 лютого в Києві галицькі представники і делегати 12-ї радянської армії підписали договір, за яким:

1) з галицького війська, розташованого в районі Волинської, Подільської та Херсонської губерній, формувалися три піхотних бригади з артилерією (по одному легкому дивізіону 2-х батареиноного складу і по окремій важкій або гаубичній батареї в кожній бригаді) і кавалерія (по одному полку 4-х ескадронного складу при кожній бригаді) за штатами, передбаченими Вищою Військовою Радою РСФРР 13 листопада 1918 р. і 19 липня 1919 р.;

2) відповідальність за це формування покладалося на начдивів і представників від інспектора піхоти, кавалерії й артилерії;

3) сформовані бригади прикомандировувалися четвертими бригадами до 44-ї, 47-ї і 58-ї дивізій;

4) начальнику Політичної управи разом із представниками від партії більшовиків Прикарпаття належало вжити заходів для перегляду

⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 13.

⁷⁵ Солдатенко В.Ф. Союз Української Галицької армії з більшовиками. – С. 3.

⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 13 зв.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само. – Арк. 14.

командного складу галицького війська і вибрати відповідних комендантів і комісарів, ознайомлених з мовою та побутом галичан;

5) при Політичній управі армії засновувалась секція для керівництва політичним вихованням галицьких старшин;

6) галицькі бригади мали формуватись на взірець Червоної армії;

7) в цих бригадах, їх підрозділах діловодство належало вести українською мовою;

8) бригади ЧУГА поповнювались виписаними з шпиталів та всіма галичанами, здатними до фронтової служби, які знаходились на території радянських республік;

9) в галицьких бригадах залишалися на службі вибрані річники від 18 до 35 років. Особи старших річників і професій, які не підлягали мобілізації, звільнялись від неї в порозумінні з Політичною управою і комуністичною партією більшовиків Прикарпаття і отримували призначення за їх вказівками;

10) воєнне майно, яке було в розпорядженні Галицької армії і залишилось не використаним при формуванні галицьких бригад (інтендантське, артилерійське, залізничне, саперне, телефонне, авіаційне і різного роду майстерні), передавалось на армійський склад, щоб надалі використовуватись діючими, а також тими галицькими частинами, які були в стадії формування;

11) Санітарній управі армії належало допомагати медикаментами, санітарним матеріалом і лікарськими силами галицьким бригадам при формуванні лазаретів і перев'язочних пунктів;

12) бригади ЧУГА мали бути направлені, перш за все, на польський фронт, а відтак – проти інших ворогів робітничо-селянської влади на Західному та Південно-Західному фронтах;

13) 12 лютого 1920 р. галицькі війська зачислялися на всі види постачання при 12-й армії, а хворі передавались під опіку Санітарної управи армії⁷⁹. Того ж дня командування 1-го корпусу отримало наказ про розформування 4-ї бригади. Підставою для такого репресивного кроку стало масове незадоволення, викликане роззброєнням, проведенням більшовиками, і бажанням йти до Румунії. Також розформовувався кінний відділ, який відіграв роль повстанського осередку⁸⁰.

⁷⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 14зв.

⁸⁰ Там само. – Арк. 14.

13 лютого ЧУГА займала такі позиції: 1-й корпус – команда в Чечельнику, 6-а бригада – в Чорноміні, Гонорівці, 9-а – в Тимкові, Слободзеї, Слобідці, 10-а – в Балті, Бендзарах, Перелітах; 2-й корпус – команда в Бершаді, 4-а бригада – в Усті, бригада УСС – Баланівці, 5-а бригада – Бершаді, Фльорині, 7-а – в Ольгополі; 3-й корпус – команда в Бергдорфі, 11-а бригада – в Захаріївці, 8-а – в Гліксталі, Гайдорфі, 2-а – в Касселі, 14-а – в Григоріюполі; Команда етапу армії – в Бірзулі⁸¹.

Оскільки ЧУГА стикувалася не лише з 12-ю, а й з 14-ю армією, то й з нею 16 лютого було укладено договір. Він передбачав:

1) всі харчові ешелони, які знаходилися на залізничній лінії Бірзула – Одеса і Роздільна – Тираспіль, направляються в район розташування УГА після вказівок команди названої армії;

2) всі здорові стрільці частин УГА, що знаходилися в Одесі, і взагалі всі частини, які перебували поза районом розташування армії, мали бути повернуті галицьким командуванням до своїх частин; всі одужуючі по виходу з лікарень поступово поверталися на попередні місця;

3) в одеській лікарні буде прийнято 2000 хворих ЧУГА, що знаходилися в Тирасполі чи Роздільній;

4) питання про вивіз літаків, автомобілів та іншого майна ЧУГА з Одеси стане предметом додаткових переговорів;

5) договір набирає силу негайно.

Його підписали: від 14-ї радянської армії – командарм Уборевич і начштабу Мармузов, від ЧУГА – Сенечко, Дикий, Воловодюк⁸². Наступного дня 4-а бригада і кінний відділ четара Панаса заявили про підчинення НКЧУГА⁸³.

Починаючи з 19 лютого, впродовж трьох днів, ЧУГА, виконуючи відповідну директиву⁸⁴, змушена була вести бої з добровольчою групою військ генерала Бредова, що пробивалась через розташування галичан до Польщі. В ході цих боїв білогвардійцям було завдано відчутних втрат⁸⁵. Ревком призначив тимчасовим командувачем

⁸¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 14зв.-15.

⁸² Там само. – Арк. 15-15зв.

⁸³ Денник Начальної Команди. – С. 210.

⁸⁴ Директиви Главного командования Красной Армии. – С. 499.

⁸⁵ Денник Начальної Команди. – С. 211-215; Яворський Є. Денікінада УГА. – С. 20-21.

ЧУГА підполковника А. Вітошинського, а політкомісаром – Д. Барчука⁸⁶.

21 лютого Начальна Команда розпочала транспортування одужуючих з Вінниці – Немирова – Брацлава – Тульчина в район розташування корпусів. Усі, хто знаходилися західніше, мали з'явитися до Вінниці на збірний пункт, для наступного відправлення у війська. Того ж дня новий ревком ЧУГА (утворився внаслідок злиття Вінницького та Начального ревкомів) перебрався з Вінниці до Балти, а в Київ направилася місія (Гірна, Ерле, Паліїв і Гадзінський), якій належало відстояти в переговорах галицьке військо як самостійну одиницю, а не розпорошене в 12-й радянській армії формування. До командування 14-ї армії в Одесу відправилася делегація в складі Куніша, Бемка, політкомісара Сірка, яка мала з'ясувати питання про 1) переміщення ешелонів і майна ЧУГА з Одеси – Роздільної – Тирасполя на північ, 2) організацію ЧУГА в складі 14-ї армії, 3) передачу ешелонів ЧУГА⁸⁷.

Отже, плани щодо збереження цілісності та зміцнення боєздатності галицького військового формування було перекреслено підписанням зазначених угод. Галичанам навіть не дозволили провести свій військовий з'їзд, на який вже розпочали обирати делегатів.

Своєрідним *“похороном”* УГА та *“народженням”* ЧУГА стали події 27 лютого 1920 р. Саме тоді з Києва до Начальної Команди прибув В. Порайко – призначений командуванням 12-ї армії тимчасовим командуючим ЧУГА⁸⁸. Йому допомагали прибулі до війська В. Затонський, член Реввійськради 12-ї армії, Солодуб, помічник командуючого ЧУГА у військових справах, Михайлик, помічник в політичних справах, Іванів, як начштабу ЧУГА, Пучко-політкомісар і спеціалісти в артилерійській та інтендантській справах⁸⁹. Не гаючи часу, ця делегація взялася до справи. Начальна Команда була перейменована в Польовий штаб ЧУГА, а після закінчення реорганізації взагалі перестала існувати⁹⁰. А. Шаманек став начальником оперативно-адміністративного

⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 19.

⁸⁷ Денник Начальної Команди. – С. 214-215; Литвин М. Історія ЗУНР. – С. 289.

⁸⁸ Денник Начальної Команди. – С. 217.

⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 1; Сохоцький І. Польовий штаб ЧУГА. – С. 534.

⁹⁰ Денник Начальної Команди. – С. 217; Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 4. – С. 115.

відділу Польового штабу. Дотеперішнього Начального Вождя А. Вітошинського звільнили з посади. Поодинокі референти Начальної Команди, залишившись на своїх місцях, працювали по-старому. Ревком ЧУГА, за наказом В. Порайка, було розпущено. Всі свої справи комітет передав наркоматові комуністичної партії (більшовиків) східної Галичини і Буковини⁹¹.

Як зазначають Ф. Солдатенко і Б. Савчук, призначення партійних діячів помітного рангу на командні посади ЧУГА свідчить, що, приступаючи до її реформування, більшовицьке керівництво головну увагу приділяло політичним, а не військовим аспектам⁹².

На 28 лютого дислокація ЧУГА була такою. Польовий штаб розміщувався у Балті, штаб 1-го корпусу і 5-а бригада – у Чечельнику, 6-а – у Гонорівці, Чорномінцях, 10-а – у Переймі, 9-а – у Кодимі; штаб 2-го корпусу – у Бершаді, 3-я бригада – в Усті, бригада УСС – у Бирлівці, 4-а бригада – у Білому Камені (де і розформовується), 7-а – в Ольгіюполі; штаб 3-го корпусу – у Бергдорфі, 11-а бригада – у Захаріївці, 14-а – у Найдорфі (де і розформовується), 2-а – у Касселі, Комарівці. Наступного дня для збору одужуючих і відправлення їх до місць розташування галицьких частин в Жмеринці було створено Збірну станицю⁹³.

Незважаючи на одужання значної частини хворих, у стрій направлялися далеко не всі. Згідно статистичних даних, на 1 березня 1920 р. з 1550 старшин здоровими було 1180, з 14411 стрільців – лише 10102 бійців⁹⁴.

Після проведення кадрових змін у керівному складі реорганізація ЧУГА пішла прискореними темпами. Польовий штаб зробив спробу повернути з Одеси до Балти генералів О. Микитку та Г. Ціріца. Для використання факту переходу галичан на бік радянської влади в пропагандистських цілях провели збори старшин Польового штабу. Крім того, відбулось їх представлення новому начштабу.

⁹¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 1; Денник Начальної Команди. – С. 217.

⁹² Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 149.

⁹³ Денник Начальної Команди. – С. 219-220.

⁹⁴ Там само. – С. 223-224.

1 березня при цьому штабі створюється ревтрибунал на чолі з комісаром Пучком⁹⁵. Його заступниками стали С. Шухевич та В. Гадзінський. Завдяки голові цієї структури багатьом галичанам вдалося уникнути покарання. Взагалі ревтрибунал ухвалив усього два смертних вироки, але й вони не були виконані⁹⁶.

Завершивши справи, В. Порайко та В. Затонський розповсюдили відозви до галичан, у яких вітали перехід на бік Червоної армії і відбули до Києва⁹⁷.

3 березня Польовий штаб видав наказ, за яким усі старшини старої російської армії мали здати свої справи і прибути в його розпорядження. Офіційною версією цього наказу стало те, що в полках не вистачало командного складу, тому офіцерів мали відправити на курси червоних командирів. Насправді ж, армійські ідеологи боялися їх впливу на рядову масу. Щоб зовсім порвати з минулим, було заборонено звертатися відповідно до звань і залишено лише посади, наприклад, товариш стрілець-роєвий і т.д. Цей наказ також вносив деякі зміни у внутрішній статут війська (привітання, боротьба з пияцтвом тощо)⁹⁸.

Для закріплення процесу більшовизації галичан запроваджувались комісарські посади. Їх посіли: у 1-й бригаді – Я. Струхманчук, 2-й – Р. Дідуник, 3-й – М. Балицький⁹⁹. Утім, як зазначав І. Цьокан, стрільці, навіть за таких умов, намагались залишатись вірними національній самобутності. Так, зокрема, вони займались комбінуванням відзнак – червоні зірки кріпили на жовто-блакитну основу¹⁰⁰.

Випадків публічного незадоволення, а тим більше відкритого протесту щодо цих нововведень, майже не було. Найбільш вагомим такого роду фактом, що відобразив загальні настрої вояцтва, став виступ 10-го гарматного полку проти запровадження червоної зірки на місце тризуба. Стрільці були переконані, що саме тризуб є історичним символом самостійності України, під яким пролилося немало крові. Спеціальна комісія, яка розслідувала цей інцидент, погрожувала зачинщикам рев-

⁹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 3.

⁹⁶ Сохоцький І. Польовий штаб ЧУГА. – С. 535.

⁹⁷ Денник Начальної Команди. – С. 223.

⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 12.

⁹⁹ Там само. – Арк. 11.

¹⁰⁰ Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків. – С. 13.

трибуналом, але в підсумку обмежилася прийняттям рішення про необхідність посилення політроботи в названому підрозділі. А відтак, Польовий штаб направив у частини ЧУГА попереджувальні накази про недопустимість будь-яких проявів “політичної незрілості”¹⁰¹.

У лавах ЧУГА постійно поширювалася більшовицька пропаганда. Характерно, що зміст, спрямованість, зрештою, й термінологія численних відозв і розпоряджень, що видавалися як галицькими ревкомми і командирами, так і радянським військово-політичним керівництвом, ставали дедалі схожими. Дობільшовицький період УГА в них визначався як скромний, бо він, за офіційною версією, слугував реакційній політиці Антанти. С. Петлюра, Є. Петрушевич та інші провідні діячі Української революції оголошувалися приспівниками імперіалізму, зрадниками свого народу. А галицьке вояцтво, як стверджувалося, лише зараз прозирає, піднімається на боротьбу за справжню ціль¹⁰².

Незважаючи на договір, червоноармійці пограбували в Барі хворих старшин і стрільців, багатьох із них забрали до своїх частин. За цим фактом Польовий штаб висловив протест, який адресував штабу Реввійськради 12-ї армії. Після важкої тяжби Польовому штабу вдалося відстояти в своїх рядах артилеристів-наддніпрянців¹⁰³.

Щоб збільшити свій вплив у галицьких частинах, радянське командування видало директиву, за якою ЧУГА мала направити до Києва 100 своїх вояків некомандирського складу для дальшого вишколу: 50 із них повинні були потрапити в школу командирів, інші 50 – в політшколу Червоної армії. До цих шкіл 1-а бригада УСС делегувала 35 стрільців (відповідно 15 і 20), 2-а – 30 (15 і 15), 3-я бригада – 20 (10 і 10), а частини прямо підлеглі Польовому штабу ЧУГА, – 5 стрільців на командирські курси. Всі вони до 10 березня мали прибути в Балту¹⁰⁴.

Про стан реорганізації ЧУГА можна судити з даних, зафіксованих на 7 березня: піхота сформована майже на половину штату; артилерія ще не розпочала перебудови через поганий стан доріг, нестачу обслуги і коней; в кінноті змогли провести зміни на половину, бо не вистачало

¹⁰¹ Денник Начальної Команди. – С. 230.

¹⁰² Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 152.

¹⁰³ Денник Начальної Команди. – С. 226.

¹⁰⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 34; Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 13.

сідел; лише технічні підрозділи були сформовані повністю. Не вийшло і з обозами, через ті ж причини, що і в артилеристів¹⁰⁵.

Слід відмітити, що весь процес реорганізації здійснювався на основі власних ресурсів галицького війська. З боку радянського командування на потреби ЧУГА не було виділено жодного рубля.

За планом, реорганізація мала закінчитися 12 березня. Бригадам належало зайняти район на схід від Вінниці: 1-й – коло Самгородка, 2-й – коло Прилук, 3-й – під Липовцем¹⁰⁶. Визначався і маршрут пересування. Для 1-ої бригади він пролягав через Бершадь – Ладижин – Нижню Кропивну – Жорнище – Липовець – Самгородок, 2-ої – Чечельник – Ободівку – Капустяни – Тульчин – Брацлав – Немирів – Ободное – Прилуки і 3-ої – через Бергдорф – Чубівку – Бірзулу – Балту – Чечельник – Ободівку – Тростянець – Ладижин, а далі, як 1-ої бригади. Проте, в планах відбулися зміни. В березні група отамана Ю. Пютюнника та армія генерала М. Омеляновича-Павленка почали пробиватись на захід на з'єднання з армією УНР, яка мала воювати в складі польського війська. Українські частини наближались до розташування галичан. Коли 10 березня до 1-ої бригади УСС прибули представники М. Омеляновича-Павленка для ведення переговорів, їм заявили, що Українська Галицька армія входить до складу червоного війська¹⁰⁷. Хоч галичани й не збиралися зраджувати більшовикам, їх контакти з противником сильно занепокоїло радянське командування, яке вирішило вивести “*потенційних зрадників*” із зазначеного району і тим самим не допустити їх переходу на бік УНР. Для додаткового контролю і відповідної роботи в полки направили політкомісарів. Але цим не обмежилися, і вирішили вивести ЧУГА з району бойових дій. До того ж, нашвидкоруч відправили до Києва 100 стрільців на командирські курси¹⁰⁸.

Для пришвидшення процесу більшовизації галицького війська 12 березня провели святкування 3-ї річниці лютневої революції. За сценарієм відбувся святковий парад на Соборній площі в Балті¹⁰⁹. Проте,

¹⁰⁵ Денник Начальної Команди. – С. 227.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 58.

¹⁰⁷ Денник Начальної Команди. – С. 229-230; Шухевич С. Вказана праця. – Т. 4. – С. 152.

¹⁰⁸ Денник Начальної Команди. – С. 223.

¹⁰⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 21.

ці заходи не могли дати командуванню необхідного результату. Так, В. Затонський, побувавши у підрозділах ЧУГА, неодноразово вказував на істотні недоліки в політичній роботі з галичанами. Наголошуючи на потребі її посилення, він зауважував, що частини УГА перейшли на бік Червоної армії не через революцію, без внутрішнього перевороту, а під тиском обставин¹¹⁰. Більшовицьке керівництво постійно підкреслювало, що *“прийнявши до себе”* УГА, воно зробило їй велику послугу. Насправді ж, із наближенням війни з Польщею воно прагнуло примножити свої сили, а також використати

Стрільці 1-ї бригади

галицьких українців як додатковий аргумент для реалізації своїх політичних цілей. Форсування процесу передислокації та *“розчинення”* галицьких частин у Червоній армії зумовлювалося бажанням уникнути непередбачених виступів з боку вояцтва, адже в районі розташування УГА знаходилися численні повстанські загони, а неподалік від нього проходив маршрут Зимового походу військ М. Омеляновича-Павленка¹¹¹.

Слід зазначити, що галицьке стрілецтво, навіть перебуваючи на боці більшовиків, постійно продовжувало підтримувати зв'язки з армією та урядом УНР. Ще на початку своєї діяльності, як Вінницький, так і Начальний ревкоми, направляли до наддніпрянців своїх кур'єрів.

¹¹⁰ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 162.

¹¹¹ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 149-150.

Розроблялися плани, за якими у разі наближення республіканського війська до Вінниці, галичани мали перейти на їх бік. Крім того, були спроби налагодити контакти з окремими повстанськими групами.

Загалом, у наддніпрянському таборі вважали, що УГА “пливе за течією”, а факт її “почервоніння” сприймався спокійно і вважався “черговою ланкою в ланцюгу галицької трагедії – від Денікіна до більшовиків”. А Ю. Тютюнник взагалі згадував, що перехід галичан на бік більшовиків в самій армії УНР навіть не засуджувався¹¹².

У ході реорганізації сталися зміни в командному складі війська: 1-шу бригаду очолив М. Баран, змінивши Б. Білінкевича, 2-гу – Ю. Головінський замість О. Лисняка, і 3-ю – О. Станімір, змінивши А. Кравса¹¹³.

З 17 березня по 3 квітня бригади ЧУГА з місця дислокації (Балта – Бершадь – Чечельник) переміщалися на північ. 1-а бригада у складі 45-ї дивізії 12-ї армії рухалася в район Чуднова, 2-а у складі 44-ї дивізії тієї ж армії – під Жмеринку, 3-я бригада у складі 58-ї дивізії 14-ї армії – до Вапнярки¹¹⁴. Всі етапні і запасні частини, а також вільних старшин направили до Києва. Туди ж перевели штаб і партком ЧУГА та запасний курінь під командуванням О. Нагуляка¹¹⁵. Переміщення галицьких підрозділів було зафіксовано в одній з радянських директив. Згідно неї, на частини ЧУГА покладалась велика надія і тимчасово відводилась роль армійського резерву¹¹⁶.

Тотальна, цілеспрямована ідеологічна пропаганда більшовиків серед галичан приносила свої плоди. Частина стрілецтва повірила в те, що за допомогою Червоної армії можна буде вигнати поляків та відновити українську владу в Галичині. Проте, ідеологічний тиск у тому ж середовищі чимдалі викликав і зворотню реакцію. Тому навіть ті, хто спочатку з ентузіазмом сприйняли більшовицький союз, поступово виявляли неприховане невдоволення, що переростало у ворожість і ненависть.

¹¹² Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. / Ю. Тютюнник. – Нью-Йорк, 1966. – С. 50.

¹¹³ Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 291, 293.

¹¹⁴ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 568.

¹¹⁵ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 162.

¹¹⁶ Директиви командования фронтов Красной Армии. – С. 424.

Всупереч сподіванням радянського керівництва, ЧУГА не стала революційним авангардом у більшовицькому поході на Захід. Причини цього полягали не лише в глибоких національно-патріотичних переконаннях галицького стрілецтва, але й великою мірою, у помилках і прорахунках більшовицької політики. Зокрема, А. Хвиля цілком слушно закидав, що у ставленні до галицького війська, наприклад, В. Затонський діяв не як *“революціонер”*, а як *“бюрократ”*. Він доводив, що *“революція не потребує того, щоб тисячі галичан загаяти в чека ..., щоб брудними ногами топтати святощі галичан ..., щоб грабиту шпиталі, грабувати їх постачання, насилувати їх жінок. Це все є найчорнішою контрреволюцією”*¹¹⁷.

Більшовицькі комісари протиставляли себе галицьким воякам. Окремі з них допускали зухвалі вчинки, які викликали велике невдоволення у бригадах. Так, комісар Тобукашвілі вбив відомого в армії галицького артилериста отамана Воевідку за те, що той не захотів віддати свого коня (у Вапнярці стрільці 4-го куреня колишньої 11-ї бригади, дізнавшись про цей факт, мабуть, сумніваючись у справедливості майбутнього суду, роззброїли варту, яка везла комісара, і розстріляли його). Більшовицькі комісари на чолі з Я. Струхманчуком зірвали проведення в Бершаді шевченківського свята¹¹⁸. Все це аж ніяк не сприяло лояльному ставленню галичан до радянської влади. Так, засудженому до розстрілу галицькому старшині Старуху земляки-конвоїри влаштували втечу¹¹⁹.

Загалом, ще від самого початку союзу з більшовиками в галицьких частинах зростала напруженість, виникали суперечності, виявлялася непокоря. Наприкінці лютого 1920 р. 4-а бригада УГА (командир – отаман Б. Шашкевич) взагалі відійшла в нейтральну зону. Тож галицькому командуванню довелося переконувати більшовиків, що подібний факт більше не повториться в інших частинах¹²⁰.

З огляду на цей прецедент, не випадковими були події 6 квітня 1920 р., коли 1-й галицький кінний полк спільно з Чорноморським

¹¹⁷ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 153.

¹¹⁸ Якимович Б. Збройні сили України. – С. 143-144.

¹¹⁹ Алиськевич М. Пів року під більшовиками // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1933. – № 11. – С. 23.

¹²⁰ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 154.

полком 41-ї радянської дивізії (колишні вояки Запорозького корпусу) підняли повстання проти більшовиків. Зайнявши Тираспіль, вони скинули радянську владу в місті і спільно з чорноморцями вирушили до місця розташування 3-ї бригади в Бергдорфі, щоб залучити її на свій бік. Коли отаман Ю. Шепарович, що командував повсталим з'єднанням, переконався в неможливості реалізації цього плану (командування 3-ї бригади вирішило не виступати проти радянської влади, щоб не наразити на небезпеку інші фронтові та тиллові частини), направив бійців на станцію Затишся і далі, на північ, для об'єднання з армією М. Омеляновича-Павленка, що перебувала в 1-му Зимовому поході. Під час виступу до Ю. Шепаровича приєднувались сотні однопідданих. Так, в Бергдорфі до них влилася кінна сотня охорони штабу, в Затишші – кіш 3-ї бригади ЧУГА й жандарми. 25 квітня в районі Ободівки повсталі з'єдналися з армією УНР. Того ж дня, в районі Балти, їх вчинок повторив технічний курінь ЧУГА, яким командував поручник Кізюк¹²¹. У подальшому галицькі кіннотники були досить активними в складі армії УНР.

По завершенню бойових дій колишні галицькі старшини зробили закид Ю. Шепаровичу, що, мовляв, він своїм виступом викликав негативне ставлення до галичан з боку радянської влади. Відповідаючи опонентам, той наголошував, що його дії у квітні 1920 р. були погоджені з генералом А. Кравсом¹²². На жаль, підтвердити чи спростувати цю заяву немає змоги.

Виступ Ю. Шепаровича не знайшов підтримки у галицького командування, яке вважало, що успішним він міг бути лише при загальному одночасному виконанні.

Для підготовки такого виступу наприкінці березня при збірній старшинській станиці у Бірзулі утворили таємний комітет з молодих офіцерів, який встановив контакти з усіма галицькими бригадами та армією УНР. Утім, у своїх планах вони орієнтувалися на політичні чинники. Через кур'єрів підтримувалися контакти з Є. Петрушевичем і С. Петлюрою, від яких очікували вказівок щодо подальших подій.

¹²¹ Мороз В. “Кавалерія Шепаровича” // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали наук.-практ. конф. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – № 1. – С. 87-89; Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 262.

¹²² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 262.

Однак, Диктатор був у Відні і не міг впливати на хід подій, а Головний отаман ставку робив на поляків. На переговорах з представниками армії УНР галицькі посланці заявили, що бригада ЧУСС входить до складу Червоної армії і буде вжита проти поляків. За таких умов М. Омелянович-Павленко наголосив, що коли питання ставиться таким чином, то зносини припиняються¹²³.

Проте, коли за тиждень антибільшовицький виступ ЧУГА став переходити в практичну площину, галичани знову почали шукати контактів з різними збройними силами наддніпрянських українців. Причому вони розраховували то на підтримку повстанських загонів, то на приєднання до армії УНР або принаймні до Залізної дивізії О. Удовиченка.

Галицькі командири не встигли спланувати й підготувати антибільшовицький виступ своїх підрозділів. У квітні 1920 р. розпочалася радянсько-польська війна. ЧУГА, яка опинилася на боці РСФРР, не бажала воювати проти армії УНР, що наступала разом із поляками. Напередодні польсько-українського наступу генерал М. Омелянович-Павленко направив до галицьких частин своїх представників із пропозицією приєднатись до нього і виступити проти Червоної армії. Перспектива союзу з поляками, після підписаної у квітні Варшавської угоди, галичан не приваблювала. Проте, переконання, що скликана на 23 квітня у Києві конференція ухвалить рішення про встановлення більшовицького режиму в Галичині, змінила погляди галицького командування. 23 квітня командуючий 2-ї бригади ЧУГА Ю. Головінський, порозумівшись зі своїми старшинами і скориставшись тим, що до Києва поїхали всі парткерівники, видав наказ про повстання проти більшовиків і перехід на бік УНР. Цей наказ надіслали командуючим 1-ї та 3-ї бригад ЧУГА¹²⁴. Згідно плану дій передбачалось розгромити тили 12-ї радянської армії та з'єднатись з армією М. Омеляновича-Павленка¹²⁵. Однак повсталі підтримала лише 3-я бригада.

В історичній літературі можна зустріти твердження, що 1-а бригада не отримала повідомлення про виступ своїх товаришів і тому не підтримала їх. З цим поясненням важко погодитися, бо ще на за-

¹²³ Денник Начальної Команди. – С. 231.

¹²⁴ Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва. – С. 163.

¹²⁵ Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 303.

сіданні спеціальної комісії галицьких старшин командир 1-го полку цієї бригади З. Носковський заявив, що посланці 2-ої бригади, пересвідчившись, що січовики не підуть проти червоних, пакет не віддали і лише вранці 26 квітня розповіли про “ціль свого приходу”¹²⁶. Причини ігнорування виступу 1-ю бригадою слід шукати в пробільшовицькій позиції її командира М. Барана, перебуванні тут радянських керівників В. Затонського та І. Дубового, які вирішували питання про долю бригади. Після ухвали зберегти цей підрозділ, його направили проти наступаючих поляків. Цілком ймовірно, що та бригада не сприйняла союзу С. Петлюри і Ю. Пілсудського і категорично не бажала воювати на боці своїх ворогів.

23 квітня 1920 р. 2-а і 3-я бригади ЧУГА перейшли на бік УНР¹²⁷. Спільний виступ з армією М. Омеляновича-Павленка давав формальну запоруку, що поляки не розгромлять галицькі підрозділи, але відомі умови Варшавської угоди, навіть за умов вигнання більшовиків з Києва, не збільшували, а можливо, й зменшували шанси на звільнення Галичини.

Вранці 24 квітня, покинувши свої позиції, дві галицькі бригади під Вінницею наштовхнулись на тиллові частини 45-ї дивізії Й. Якіра і кавбригади Г. Котовського. В короткому бою галичани, зазнавши відчутних втрат, відступили¹²⁸. Ліквідація 2-ї та 3-ї бригад, як бойових структур, сталась 27 квітня. Їхні підрозділи потрапили в оточення, були роззброєні поляками і направлені в табори¹²⁹.

¹²⁶ Дівнич А. Конєць УСС / А. Дівнич // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1925 рік. – Львів; Жовква: Червона Калина, 1924. – С. 129; Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва. – С. 165.

¹²⁷ В.К. Сумерк УГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 548-549; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 586; Шухевич С. Спомини з УГА. – Т.5. – С. 71, 85; Slipiec J. Drogi niepodleglosci – Polska i Ukraina 1918-1921. – S. 56.

¹²⁸ Луцький М. 2-га бригада ЧУГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 232; Станімір О. 3-тя бригада ЧУГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 245.

¹²⁹ Березинський В.Г. Червона Українська Галицька армія. – С. 16; Українські січові стрільці 1914-1920. – С. 144.

Сумна доля спіткала і 1-у бригаду¹³⁰. Спочатку, 30 квітня, після відступу з-під Чуднова в Махнівку, 1-й курінь 1-го полку разом з штабом 44-ї радянської дивізії потрапив в оточення і в ході важкого бою був захоплений у полон частинами польської кінної дивізії генерала Ромера¹³¹. Рештки 1-ї бригади ліквідували дещо пізніше – 10 травня в районі Райгородка¹³². Щоправда, перед цим частини 1-ї бригади (3-й курінь 1-го полку, 3-й і 7-й полки) під командуванням полковника А. Бізанца, вирвавшись з оточення, зробили спробу приєднатись до армії М. Омеляновича-Павленка, яка поверталась із Зимового походу¹³³.

Слід зазначити, що однією з причин роззброєння й інтернування галичан поляками було те, що ще до початку війни, 14 квітня, підрозділи 3-ї бригади О. Станіміра вступили з ними в бій і тим самим вберегли від розгрому радянські частини¹³⁴. Не забули поляки й того, що підрозділи 1-ї бригади разом з більшовицькими військами атакували їх позиції під Голендрами¹³⁵.

Радянське командування, обурене зрадою галицьких бригад, вирішило ліквідувати рештки їх армії. І вже 25-26 квітня радянські частини на станції Вапнярка розбили великий підрозділ ЧУГА, живих взяли в полон. У ході наступу військ УНР на початку травня було завдано відчутної поразки 14-й радянській армії, проте це не врятувало гали-

¹³⁰ Іванець І. Під Чудновом // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 90-91.

¹³¹ Бережинський В.Г. Червона Українська Галицька армія. – С. 16; Д.М. 1-ша бригада ЧУГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 225; Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 86.

¹³² Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА. – С. 86; Мигович П. При 1-й Бригаді Червоних Українських Січових стрільців // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – №4. – С. 19.

¹³³ Д.М. 1-ша бригада ЧУГА. – С. 225; Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА. – С. 86.

¹³⁴ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях. – С. 140; Станімір О. 3-тя бригада ЧУГА // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 242-243.

¹³⁵ Мигович П. При 1-й Бригаді Червоних Українських Січових стрільців. – №2. – С. 17.

чан, одна частина яких була ліквідована червоним військом, а інша – польським¹³⁶.

Отже, з кінця квітня 1920 р. галицьке військо перестало існувати. Проте, не всі його частини були роззброєні й інтерновані. Так, 20 травня військове міністерство УНР наказало реєструвати рештки стрільців та старшин 1-ї бригади, що виявили бажання служити в українській армії. На облік стали майже всі старшини і невелика кількість стрільців. Незареєстрованих рядових відправили додому, а старшин – у табір до Тухолі. Так само генерал М.Омелянкович-Павленко прийняв до себе всіх бажаючих галичан, що були у Вінниці і потім від'їхали з ним до Ямполь¹³⁷. До цього війська приєдналися і ті, хто зумів пробитись через фронт, зокрема бійці 3-го куреня 1-ї бригади¹³⁸. До армії УНР прилучалися й втікачі з польського полону, а також стрільці, що одужували від тифу. Багато галичан влилося до кінної бригади Ю. Шепаровича¹³⁹. Вояки УГА взяли активну участь в останній стадії Першого зимового походу.

У результаті виступу галичан по всій Україні прокотилась хвиля їх арештів. Найбільш масові було зроблено в Києві, Вінниці та Одесі. У першу чергу, зазнали репресій представники командування армії, курсанти київської школи червоних старшин, запасні курені і тилові частини. Частину галичан, за вироком ЧК, одразу ж розстріляли¹⁴⁰.

Слід також зазначити, що незначна частина найбільш збільшовизованих галичан, зведена в 3-й батальйон 395 полку під командою Шеремети, в складі 44-ї радянської дивізії продовжувала боротьбу з поляками¹⁴¹. Після закінчення війни, на вимогу Польщі, цей останній галицький підрозділ було розформовано поблизу Умані в 1922 р.¹⁴².

¹³⁶ Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 р.р. – С. 66.

¹³⁷ Шухевич С. Споми́ни з УГА (1918-1920). – Т.5. – С. 86-87.

¹³⁸ Бережинський В.Г. Червона Українська Галицька армія. – С. 16; Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. – С. 144.

¹³⁹ Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – С. 163.

¹⁴⁰ Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва. – С. 168-169.

¹⁴¹ Чарнота. Останні західноукраїнські частини на Великій Україні // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 9. – С. 14; Сірко І.М. Червоні Галичани в боротьбі за владу Рад / І.М. Сірко, В.Ю. Лапшин // Укр. іст. журн. – 1966. – № 12. – С. 33.

¹⁴² Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА. – С. 86; Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 314.

Отже, перебуваючи на Поділлі з грудня 1919 р. по травень 1920 р., Українська Галицька армія зазнала дуже складних випробувань. З одного боку, доводилось виконувати угоду з денікінцями, підчинятися їх розпорядженням і посилювати антиукраїнський табір. З іншого, поразки білогвардійського руху і посилення радянської влади породжували надії на співпрацю з новим режимом. Неодноразові спроби Начальної Команди організувати переправу вірних собі галицьких частин на територію сусідньої Румунії і в такий спосіб врятувати військо від вимушеної співпраці з більшовиками провалились. Натомість проникнення більшовицьких ідей в середовище армії призвело до утворення ревкому, поширення його впливу, а згодом і до прийняття радянської платформи. Реорганізоване військо стало Червоною УГА. Новий статус Галицької армії офіційно змінив її політичну орієнтацію – вона із проденікінської сили перетворилась у свій антипод, номінально стала антибілогвардійською, прорадянською. Послаблення денікінського табору на Правобережжі через від'єднання від нього УГА мало, швидше всього, політичне, морально-психологічне, а не стратегічне значення. Більшовизація нової структури проходила важко і суперечливо, по суті, так і не була завершена. Новації сприймалися в підрозділах ЧУГА по-різному – від тихого погодження до різних акцій непокори. Тож до галичан командування Червоної армії ставилось як до потенційних дезертирів і зрадників. Бійці галицьких частин досить бурхливо реагували на різного роду несправедливі вчинки комісарів, не зупиняючись перед окремими антирадянськими виступами.

З початком радянсько-польської війни виявилася вкрай слабка більшовицька орієнтація ЧУГА. Повстання двох галицьких бригад проти червоних, на підтримку українських дивізій, які наступали разом з поляками, негативно вплинули на долю цих формувань – у кровопролитних боях їх розгромили радянські війська. Частина галичан попали в польський полон, були роззброєні й інтерновані. На бік української армії перейшли лише незначні вцілілі військові підрозділи і окремі бійці. Більшість галицьких вояків, які знаходилися в радянських структурах, зазнали жорстоких репресій, не зважаючи на їх відданість революційній справі.

Розділ 4

ВІДНОСИНИ З МІСЦЕВИМ НАСЕЛЕННЯМ. ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ТИЛУ ТА ДОПОМІЖНИХ СТРУКТУР

4.1. УГА – національно-політичний, культурно-просвітній і морально- психологічний чинник впливу на подолян

Українська Галицька армія за час перебування на Поділлі була відома не лише як військова організація, а й як чинник політичного і культурного впливу на українські маси. Ці функції координувало створене при Начальній Команді УГА Бюро пропаганди, яке очолював чотар І. Герасимович. У листопаді 1919 р. воно було реорганізовано у Пресову квартиру¹. Крім них, для налагодження культурно-просвітницької праці в тилу в серпні 1919 р. відкрили “Відділ для Освіти при Команді Етапу УГА”².

Одразу після переходу Збруча окремі галицькі частини та відділи розпочали культурно-просвітню діяльність серед подолян. Найбільшу активність проявив комендант етапу 3-го корпусу УГА сотник П. Білоус. За його ініціативи в Кам’янецькому повіті відбулась низка збрів селян, на яких роз’яснювалась мета прибуття галичан на Велику Україну³. Однак цій роботі не вистачало організованості та координування. Тому не випадково, що в серпні 1919 р. у структурі галицького війська при Команді етапу УГА було створено зазначений відділ. Начальником

¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 291.

² Левицький О. Пропаганда й преса / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 325.

³ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919) / О. Левицький. – Відень, 1921. – С. 69.

його було призначено сотника О. Левицького⁴. Місцем базування цієї структури став Кам'янець-Подільський. Завдання Відділу полягало у поглибленні освіти серед війська в тилу УГА, пізніше передбачалось поширити його діяльність і у фронтівій зоні. Одночасно Відділ мав проводити освітню роботу і серед місцевого населення, підвищувати його національну свідомість. На цих засадах *“мав повстати великий освітній центр, апостольська організація науки та національного виховання”*⁵.

Організація роботи Відділу відбувалась у складних умовах. Як згадував О. Левицький, приступаючи до виконання своїх обов'язків, у нього була лише незначна кількість паперу та олівців, отриманих від Команди етапу УГА. Питанням приміщення та підбору кадрів він мав займатись самотужки. Попри всі старання керівника відділу, знайти належне приміщення не вдалося. Відділ для освіти змушений був ютитись при канцелярії однієї із структур Команди етапу⁶.

Не зважаючи на труднощі, начальнику вдалося укомплектувати Відділ, закупити невелику кількість книжок, отримати від Міністерства преси певну кількість пропагандистського матеріалу та забезпечити пересилку часописів та видань. Значну допомогу новоствореній структурі надала канцелярія Диктатора ЗОУНР – більше 100 примірників видань та матеріали бібліотеки просвітнього гуртка при Диктатурі⁷.

З переїздом до Жмеринки робота Відділу значно поживавилась. Вона охопила не лише військові частини, а й місцеве населення. Найактивнішими працівниками відділу були: А. Озарков (сільський вчитель із с. Віспи, колишній шкільний референт Рогатинського повіту), В. Апостол (богослов), П. Івасевич (управитель школи в Бурштині), Ю. Стефанюк (правник), І. Чабан (управитель народної школи зі Стрийщини), хорунжі І. Романків, О. Бійовський, І. Сенюта (диригент, театральний референт), Костів (театральний референт). Крім галичан, активну участь у цій роботі брав також наддніпрянець М. Кравець⁸.

⁴ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 64.

⁵ Там само. – С. 65.

⁶ Там само. – С. 66.

⁷ Там само. – С. 66-67.

⁸ Там само. – С. 67.

З перших днів існування Відділу полем його діяльності були частини тилу галицького війська (запасні й етапні сотні та курені, шпиталі і т. п.). Проте, невдовзі сфера його діяльності поширилася на всю армію. Спочатку він охоплював 17 етапних сотень, поділених на три групи (по 5-6 сотень). До кожної із них було призначено по одному старшині, а до всіх інших етапних відділів – освітній старшина. Представники Відділу були забезпечені інструктивним матеріалом, де докладно розписувалися поставлені завдання та способи їх виконання⁹.

Попри значні труднощі, станом на вересень 1919 р. Відділ сформував чотири підвідділи при Станційних командах УГА. Три із них розташовувались на Поділлі – у Могилеві-Подільському, Проскуріві та Дунаївцях. У полі їх діяльності були й вишколи УГА¹⁰.

Одним із пріоритетів задекларованої роботи було підвищення освітнього рівня галицького стрільця. Для частин, розміщених в тилу, було створено центральну бібліотек (близько 350 книг). Окрім цього, завдяки закупівлі книг у Кам'янці-Подільському та Вінниці, вдалося створити 11 похідних бібліотек (по 50-60 книг). Поряд із цим розпочалось улаштування курсів для ліквідації неписьменності серед стрільцтва, читання лекцій з історії України та української літератури, історичних оповідань, поезій¹¹.

Важливе значення надавалось поінформуванню вояків через часописи (“Україна”, “Стрелець”, “Трудовий шлях” та ін.). На жаль, нормально забезпечити армію періодикою (за виключенням “Боротьби”) не вдалося. Такий стан речей намагалися виправити через видання різноманітних відозв. Попри значні затрати (близько 2000 крб за наклад) до кінця листопада було видано близько 30000 листівок, розповсюджених як серед військових, так і цивільних¹².

Значно складнішою виглядала робота Відділу серед місцевого населення. Зауважимо, що через складні військово-політичні умови по-

⁹ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 70.

¹⁰ Олійник С. В. Діяльність Відділу для освіти при Команді етапу Української Галицької армії на території Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”, 22 жовтня 2011 року. – С. 336.

¹¹ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 68, 70-71.

¹² Там само. – С. 71.

яви УГА на Поділлі не отримала серед мешканців регіону необхідної поінформованості. Тому й не дивно, що подоляни, у переважній більшості, не знали, яке військовоє формування вступило на їх територію. У ряді випадків вони неприязно ставилися до галичан¹³, вважаючи їх “австріяками”, “мадярами” і навіть “англічанами”¹⁴. Як згадував В. Волицький, селяни призбручанської смуги “ставилися до нас з неприхованою ворожістю, в кращих випадках – з недовір’ям, неприязно. Тут діяла більшовицька пропаганда, яка поширювала вістки, буцім то ми “австріяки” прийшли в Україну, щоб у селян відібрати поміщицьку землю”¹⁵. А “згадка про австрійців нагадувала селянам 1918 рік, тобто час союзницької австро-німецької збройної допомоги Україні, що в пам’яті народу залишила картини грабунків і безправства, які над населенням чинили різні відділи”¹⁶. Про недовіру до галичан з боку подолян згадував і О. Станімір. Він вказував також і на боязнь краян, що поляки підуть за галичанами на їхні землі¹⁷.

Траплялися випадки використання подолянами проти прибульців зброї. Так, зокрема 22 липня в Маліївцях селяни напали на один із куренів 7-ї бригади, вбили старшину та кількох стрільців. За цей вчинок маліївчани були суворо покарані галицьким військом¹⁸. У зв’язку з тим, що частина місцевих жителів неодноразово виступала зі зброєю в руках та нападала на деякі частини, С. Петлюра 30 липня 1919 р. видав наказ, за яким належало вживати репресивних заходів проти таких осіб, не зупиняючись перед розстрілом. Зокрема, передбачалось,

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 23.

¹⁴ Аріо. Нарис історії 14-ї бригади / Аріо // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – №1. – С. 17; Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу / В. Бемко // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 363; Волицький В. На Львів, Київ: Воєнні спогади 1918-1920 / В. Волицький. – Торонто, 1963. – С. 165, 168; Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 325.

¹⁵ Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918-1919 / В. Волицький. – Торонто: Гомін України, 1963. – С. 165-166.

¹⁶ Там само. – С. 166.

¹⁷ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях / О. Станімір. – Торонто, 1966. – С. 85.

¹⁸ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К: Укр. письменник, 1993. – С. 303.

що вороже настроєні люди мали відправлятись до етапної станційної команди у Жванчику або до тилового коменданта для проведення слідства. Крім того, в селах належало робити обшуки, забирати зброю¹⁹.

Одним із дієвих заходів, спрямованих на покращення ставлення подолян до галицького війська, стало *“ходіння в народ”*, насамперед, проведення масових віч (зібрань), що часто супроводжувалися виступами стрілецького хору, який виконував народні, патріотичні пісні. *“Населення, що перед вічем недовірливо “бокувало” від галичан та пускало на їхню адресу образливі вислови, – зазначав О. Левицький, – після віча, триваючого іноді більше години, підходило до цих галичан, включалося у співрозмову, запрошувало їх приїхати в те чи інше село і провести подібне віче”*²⁰. Після того, як місцеве населення було поінформовано про те, хто такий галицький стрілець, чому він прийшов на Велику Україну, можна було розраховувати на плідну співпрацю, можливість закладання різних освітніх закладів, організацій, насамперед *“Просвіт”*.

Вічевиками Відділу (А. Озарков, В. Апостол, Ю. Стефанюк, М. Кравець) лише в районі Жмеринки було проведено 18 віч, відновлено три сільські гуртки *“Просвіти”* та створено новий селянський освітній гурток, який забезпечувався необхідною літературою. В організації народних зібрань участь брали представники національних меншин, зокрема євреї, які з подивом для себе відзначали відсутність закликів до погромів, наявність пропозицій братися до розумної державної праці²¹. Активна вічева діяльність Відділу проводилась також на Могилівщині та в прикордонній полосі над Збручем²².

Театральна дружина Відділу для освіти, створена хорунжим Костівим, дала в Жмеринці, Барі, Браїлові кілька вистав (*“Наталка-Полтавка”*, *“Ой не ходи Грицю”* та *“Жидівки-вихрестки”*)²³. Її виступи часто ставали завершальною частиною проведених галичанами віч. Нестача належних декорацій, приміщень, музичного супроводу не

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 54. – Арк. 39-40.

²⁰ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 69.

²¹ Там само. – С. 71-72.

²² Олійник С. В. Діяльність Відділу для освіти при Команді етапу Української Галицької армії на території Поділля. – С. 337.

²³ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 72.

стала на заваді діяльності галицьких театралів. Поряд із ними активністю відзначився сформований Відділом хор²⁴.

Робота щодо налагодження нормальних стосунків з місцевим населенням велась у тісному взаємозв'язку з діючими структурами Бюро пропаганди, яке функціонувало як складова Розвідувального відділу при Начальній Команді.

У зв'язку з тим, що мали місце непорозуміння та конфлікти між подолянами і галичанами, Бюро пропаганди відразу взялось за роз'яснення мети передислокації УГА. З цією метою відбулись зустрічі, наприклад, 12 серпня з членами волосної управи в Меджибіжі. Галичани вели бесіди з метою встановлення порозуміння з місцевими жителями і підвищення їх національної свідомості. Перед виборами управи вони покинули зібрання, щоб не було розмов про військовий тиск на свободу виборців²⁵. Не відставав від Бюро пропаганди і Відділ для освіти²⁶.

Проведена робота позитивно вплинула на ставлення до галицького війська, зняла напруженість у стосунках з місцевими жителями. Так, УГА, вирвавшись з околиць Кам'янця-Подільського, де проводилась деструктивна робота величезної кількості агітаторів різних політичних партій, в околицях Проскурова, Літина, Жмеринки і Вінниці була радо зустрінута тамтешніми жителями²⁷. Проскурівський повітовий комісар повідомляв, що населення *“після пояснення щиро каж[е], що це краще, як злодії – більшовики, Галицькі війська дисципліновані”*²⁸. В Мурованих Курилівцях підрозділи УГА були зустрінуті з хлібом-сіллю²⁹. Зокрема, віче в селі Пархомівка вітало прихід галичан, висловило повну довіру їхньому війську і ухвалило рішення допомогти йому всім, що буде потрібно³⁰. А в скрутну хвилину селяни і міщани надавали воякам посильну допомогу. Так, 22 липня, під час бою за Смотрич, місцеві жителі (українці і євреї) виносили з домівок стріль-

²⁴ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 72.

²⁵ Дописи. Меджибіж, Летичівського повіту (від власного кореспондента) // Трудова громада. – 1919. – 17 серпня.

²⁶ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 327.

²⁷ Шухевич С. Спомини з УГА (1918-1920): У 5 т. – Львів, 1929. – Т.3. – С. 41.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 1-3.

²⁹ Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 57. – Арк. 200.

³⁰ Із Бахматовської волости Летичівського повіту // Трудова громада. – 1919. – 21 серпня.

цям воду та кисле молоко. Місцевий аптекар і санітари, використовували свої бинти та ліки, надавали пораненим допомогу, перев'язуючи їм рани³¹. Дещо пізніше жителі Старокостянтинова, бажаючи допомогти галичанам, під керівництвом єврейської управи відбудували за один день спалені більшовиками мости. За весь час перебування тут стрільців їх відносини з горожанами були цілком нормальними. Командуючий групою А. Вольф оголосив старокостянтинівцям щире подяку за допомогу³².

Зміни на краще у ставленні подолян до галицького війська зафіксував О. Левицький. Від імені жителів УНР він повідомляв таке: *“Все, що ви розповідаєте – нам нове. Нас ніхто цього не чув. Багато вертілося між нами агітаторів з міста, – остогиділо, ми вже їх гонимо. То есери, то есдеки, то есери, то большевики – кожен своє. Ви одні, що сказали: вперед лад та спокій, перш усього сильна українська держава. ... І щойно після того, – як тому народу сказано, що він безумовно повинен бути есером, чи есдеком – він довідався, що в Галичині не “австріяки” і не “угорці”. А українці такі ж як він, що далі такі самі українці і за сніжними Карпатами, і на зеленій Буковині, і на плодючій Кубані; той народ почув від нас свої думи, що їх співали його прадіди, пізнав, за що вони боролися і голови буйні клали. Тай почав розуміти порив галицького стрільця, що серед злиднів та нестач сповнював своє завдання, до якого його покликала історія. Таким чином народ будився з байдужості і дозрівав...”*³³.

Найбільш яскравим прикладом пропагандистської та культурно-освітньої діяльності серед східних українців може слугувати робота Дунаєвецького освітнього гуртка. Його вплив поширювався на всю волость та прилеглі території. Серед гуртківців виділялись старшини військових частин, що знаходились в Дунаївцях та окрузі (станційна команда, запасний саперний курінь, харчовий склад, 12-а етапна сотня, армійська майстерня, військова пекарня, запасна обозна валка і викупний відділ). Управа гуртка (польовий курінний отаман Рак, по-

³¹ Смотрич, 22.VII // Трудова громада. – 1919. – 24 липня.

³² При заняттю Старокостянтинова // Український козак. – 1919. – 19 серпня; Старокостянтинів. Кам'янець, 14-VII // Визволення. – 1919. – 15 серпня.

³³ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 73.

ручник Гасман, чотарі Ганчак і Цавольський) заручилась підтримкою місцевих просвітян, діячів різного рівня.

Основна робота гуртка була спрямована на:

1) поширення освіти серед населення (проводились різноманітні читання, організовувались курси для неписьменних, закладались бібліотеки, читальні, створювались курси з пасічництва та різноманітних промислів);

2) організацію найбільш свідомої частини селянства і міщанства в культурно-освітні товариства, до яких незабаром приєднувались й інші групи;

3) пропаганду ідеї самостійності України під час проведення різних сходів, віч, концертів, аматорських вечорів, патріотичних свят, на сторінках часописів;

4) боротьбу проти антиукраїнської агітації;

5) виховання національної свідомості, підвищення освітнього рівня вояків армії УНР.

Велику допомогу гуртківцям надавали місцеві діячі: у Заставлі – Риндик, Могилівці – Богацька, Січинцях – Зазулінська, Підгурський, Панасівці – Бриндак, Іванківцях – Остафіїв, Ланінська, Слобідці – Густановський, у Тинній – Білянський. У переважній більшості сіл робота гуртка була досить успішною. Лише в Мушкутинцях, Остоях і Вінценівці не вдалося розгорнути значної діяльності³⁴. Таку співпрацю можна було спостерігати й в інших місцевостях, де знаходилось військо галичан³⁵.

Досить часто проведення мітингів супроводжувалось конкретними діями та хорovým чи театральним виступом. Так, 25 вересня у Барі, після великого мітингу, для присутніх було поставлено комедію “Сватання на Гончарівці”. Наступного дня її ж дивилися військово-службовці. Перед театральним дійством присутні прослухали доповідь про визвольну боротьбу українського народу проти Речі Посполитої. Тому й не дивно, що по завершенню вистави лунали українські пісні та гімн “Ще не вмерла Україна”. 29 вересня на мітингу в с. Потоках Літинського повіту було вирішено заснувати вищу початкову шко-

³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 47. – Арк. 1-3.

³⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 113.

лу та зібрати 40 тис. гривень на перші видатки. 5 жовтня у Витаві Вінницького повіту відбулися збори громадян за участю стрільців, які тоді ж відвідали школу і подарували учням чимало книг та брошур³⁶.

Слід зазначити, що на покращення стану взаємин з місцевим населенням великий вплив справляли відносно високий культурний рівень і дисциплінованість галицького війська. Не випадково, міські громади при виборі захисників досить часто віддавали перевагу загалом не армії УНР, а галицькому війську. Стрільці легко знаходили в селах помешкання і харчування, а міщани запрошували їх у гості³⁷. Взагалі, як зазначав С. Шухевич, *“УГА населення уважало, як щось вищого, як якусь гвардію, та не пануючу, але власне гвардію населення, а кожного стрільця і кожного старшину уважало, як свого рідного, до котрого ставилося справді з довірям і любов’ю”*³⁸. Так, коли 10-а бригада маршем проходила через Ходорків, єврейське населення звернулось з проханням залишити в населеному пункті хоча б невелику частину для підтримки порядку. На утримання галичан громада запропонувала значну суму грошей³⁹. З прибуттям до Літина залоги УГА на чолі з поручником О. Колодницьким у всьому повіті запанував лад і спокій. Вдячне населення відкрило на власні кошти лікарню на 200 місць, організувало догляд за хворими і пораненими⁴⁰. Дякував їм і губернський комісар⁴¹. Місцеві жителі не хотіли відпускати від себе дисциплінованих галичан⁴².

І все ж, незважаючи на проведену велику пропагандистську роботу, влітку-восени 1919 р. ще траплялись випадки байдужого, негативного ставлення до підрозділів галицького війська. Наприклад, невста-

³⁶ Білгородський М. М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА на Вінниччині на сторінках газети “Стрілець” / М. М. Білгородський // Тези доповідей Х Вінницької обл. краєзн. конф. – Вінниця, 1991. – С. 83.

³⁷ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 3. – С. 31.

³⁸ Там само. – С. 31-32.

³⁹ Островерха М. Блиск і темрява: 1918-1919-1920 / М. Островерха. – Нью-Йорк, 1966. – С. 101; Островерха М. Рік 1919 / М. Островерха // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 7. – С. 4.

⁴⁰ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 61-62.

⁴¹ Лах П. Під Жмеринкою / П. Лах // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран]. – Львів, 2002. – С. 43.

⁴² ЦДДА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1131. – Арк. 33.

новленою групою осіб було викрадено коней з господарської частини польового госпіталю⁴³.

Велика виховна робота проводилась і всередині галицького війська. Для стрільців створювались бібліотеки, читальні, школи національної свідомості, освітні гуртки. Практикувались бесіди й лекції з актуальної тематики, аматорські вечори, концерти. Культурно-освітній і пропагандистський вплив поширювався і на тил (школи, лікарні, будинки для одужуючих, обози, майстерні, пекарні тощо). Усіх придатних до такої праці корпуси, бригади, полки і курені направляли на відповідні курси до Бюро пропаганди.

Наприкінці вересня 1919 р. замість О. Левицького, якого було відкликано у розпорядження Начальної Команди, керівником Відділу для освіти став чотар І. Сенюта⁴⁴.

У вересні 1919 р. постало питання про виділення Бюро пропаганди з Розвідуючого відділу та розширення його компетенції. Першими кроками дії оновленої структури стали проведення 22 жовтня конференції пропагандистів⁴⁵ та вироблення планів роботи⁴⁶. Після цього в Українській Галицькій армії з'явилась нова структура – Пресова квартира, яку спочатку очолював колишній голова Бюро пропаганди І. Герасимович, а пізніше, з 24 листопада, сотник О. Левицький⁴⁷. Вибір керівника, на наш погляд, не був випадковим, адже О. Левицький зарекомендував себе здібним керівником на посаді очільника Відділу для освіти.

Відразу ж з'ясувалося, що Пресова квартира стала виконувати ті ж самі функції, що й Відділ для освіти. Щоправда, повноваження та завдання, які покладалися на нову структуру, були значно ширшими. У той же час Начальна Команда УГА не відмовлялася від послуг й Відділу для освіти, який в подальшому сформував ще дев'ять похідних бібліотек⁴⁸.

Чотарем І. Герасимовичем спільно з чотарем І. Онищуком було розроблено проект статуту, який через примхи Начальної Команди,

⁴³ Державний архів Вінницької області. – Ф. 1168. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.1-10.

⁴⁴ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 327.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 108-116.

⁴⁶ Там само. – Оп. 3. – Спр. 44. – Арк. 1.

⁴⁷ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 327.

⁴⁸ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 74.

що зажадала перекладу 60 сторінок німецькою мовою, на жаль, не був затверджений⁴⁹. Структура Пресової квартири, за проектом статуту, мала такий вигляд:

1) Начальний референт (на нього покладалось загальне ведення справ);

2) Відділ організаційно-інструкторський – займався пропагандистською і організаційно-інструкторською роботою у війську і серед цивільних, працював над підвищенням національної свідомості у війську і масах, організацією пропаганди, видавав докладні інструкції, програми, слідкував за правильним і рівномірним розподілом пропагандистської літератури (очолював чотар І. Онищук);

3) Відділ преси та видавництва інформував військові частини та цивільних про найактуальніше через видання брошур, відозв тощо, контролював періодичні і неперіодичні видання у краї та місцях постою армії, видавництво щоденних часописів (чотарі Старосольський, Герасимович, Масляк та хорунжий Бабинський);

4) Культурно-освітній відділ забезпечував проведення у різних формах культурно-освітньої праці серед українського війська та цивільних (крім партійно-політичної агітації), мав дбати про поширення просвіти у війську, наглядати та співпрацювати з культурно-освітніми товариствами “*Просвіта*”, “*Січ*” (поручник П. Артимович);

5) Літературно-бібліотечний відділ (складався з референта, якому підпорядковувались бібліотекар, інструктор, урядовець, писар) займався управлінням бібліотеки Пресової квартири, що призначалась, у першу чергу, для референтів і пропагандистів, організацією, інструктажем і контролем за постійними та рухомими бібліотеками при частинах, обозах, майстернях тощо, розподілом літератури серед бібліотек, підготовкою кваліфікованих кадрів (хорунжий Ф. Івасевич);

6) Відділ експедиції та контролю (референт, експедитор з помічником, кур’єри) відав пересилкою періодичних та неперіодичних видань цивільним, військовим частинам, здійснював контроль за їх надходженням та використанням;

7) Історико-архівний відділ збирав, впорядковував матеріали з історії УГА, охороняв пам’ятки української старовини, мистецтва від нищення, науково узагальнював зібраний матеріал, співпрацював з укра-

⁴⁹ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 328.

їнськими музеями (референти – чотар Колцуляк, хорунжі Шкрумеляк, І. Кривецький, фотограф та художники)⁵⁰.

За О. Левицьким та О. Доценком, праця Пресової квартири була налагоджена дещо по-іншому, ніж передбачалось проектом. Так, культурно-освітній відділ дістав назву театрального, відділ експедиції і контролю – інформаційного (ним керував чотар Ткачівський, який у своїй роботі активно використовував радіозв'язок, що був у розпорядженні Начальної Команди). Діяв також вічевий відділ, непередбачений статутом (керував А. Озарков). Однак проявити себе ефективною роботою він так і не зміг⁵¹. З-поміж важливих справ історико-архівного відділу виділяється підготовка Пам'ятної книги УГА.

Ще у ході українсько-польської війни 1918-1919 рр. серед військових, політиків та громадських діячів зародилась ідея написати історію галицького військового формування. Першим кроком у її реалізації стало розміщення на сторінках часописів уривків із оперативних звітів, різнобічні інформації про бойовий шлях армії, її командирів тощо. Із перебазуванням на Поділля ця робота продовжилась. Так, зокрема, часопис “*Стрілець*” вмістив серію “*життєписів вождів української армії*”⁵². У цьому та інших періодичних виданнях подавалися оперативні зведення з фронту, різні матеріали роз'яснювального характеру, наприклад, “*Організація і завдання етапу армії*”⁵³. Згадували в пресі і про значні події з життя та побуту окремих військових підрозділів⁵⁴. Фактично преса стала одним із цінних джерел з історії УГА.

Після успішного проведення проскурівської операції наприкінці липня 1919 р., яка сприяла тимчасовій стабілізації воєнно-політичного становища УНР, з'явилась реальна можливість втілити у життя ідею

⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 4-14 зв., 54; Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції / О. Доценко. – К; Львів, 1923. – Т. 2, Кн. 4. – С. 245; Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 328-329.

⁵¹ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 329; Доценко О. Літопис української революції. – С. 245.

⁵² Генерал Віктор Курманович /Життєпис вождів української армії. – Стрілець. – 1919. – 27 липня; – 31 липня; Генерал-четар Мирон Тарнавський // Стрілець. – 1919. – 10 серпня.

⁵³ Організація і завдання етапу армії // Стрілець. – 1919. – 31 липня.

⁵⁴ Ірчан М. Перегляд бригади УСС в Кам'янці / М. Ірчан // Стрілець. – 1919. – 5 серпня.

створення історії галицького війська. Здійснення задуму пояснювалося не лише необхідністю узагальнення бойового шляху цього військового формування, а й потребою популяризації УГА серед населення, що мало сприяти росту її авторитету.

Офіційним початком написання історії УГА можна вважати розпорядження Начальної Команди УГА *“Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної Облaсті УНР)”*, зроблене в порозумінні з Диктатором ЗОУНР Є. Петрушевичем і опубліковане в *“Стрільці”* 14 серпня 1919 р.⁵⁵. У документі зазначалось, що *“збереження традицій, творення і боїв армії Західної Облaсті УНР”* матиме важливий вплив на зміцнення національної свідомості і гордоців подальших поколінь, а також висловлювалось сподівання, що цей почин буде підтриманий армією УНР⁶.

У тому ж числі *“Стрільця”* появилася стаття О. Назарука *“Історія армії”*, у якій стверджувалося, що *“культурна сила кожного народу визначається тим, як він оберігає пам’ять своїх змагань”*, і наголошувалося, що *“слід збирати особливо цифри, дати, картини й життєписи”*. Автор наставляв, що треба нагромаджувати дані про кількість війська у різні часи; його організацію, матеріальне забезпечення; з ким і з яким успіхом боролися; втрати, понесені у боях тощо. Завдання із створення правдивої історії галицького війська покладалися як на бойові, так і на тиллові структури УГА, причому, як пояснювалося, *“якщо все це не буде написано, то може скластись враження про те, що УГА й не було, ... а дальші покоління навіть не знатимуть, що це за сили були, ... які люди працювали й боролися, що ними руководило, чому вони вигравали або програвали”*⁵⁶.

Відповідно до зазначеного, у кожній самостійній частині, бригаді призначався окремий старшина, який відповідав за збір матеріалів з історії галицького війська. Йому допомагав підстаршина. Упродовж місяця цим особам наказали зібрати книги наказів фронтових і тиллових відділів, бойові і ситуаційні звіти тощо. Зібраний матеріал мав стати основою для написання історії кожної бригади УГА, зокрема: 1) коли, ким, де і як організовувалась бригада чи інша самостійна частина; 2)

⁵⁵ Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної області УНР) // Стрільць. – 1919. – 14 серпня.

⁵⁶ Н. О. Історія армії / Осип Назарук // Стрільць. – 1919. – 14 серпня.

у яких місцевостях вона формувалася; 3) хто із старшин і стрільців відзначились при організації куренів і сотень (для кожної особи треба було вказати дату і місце народження, національність, де і яку школу чи вищий навчальний заклад закінчив, показати службу, ступінь і участь в боях в австрійській і українській арміях; перебування за кордоном); 4) як допомагало населення при організації підрозділу; 5) зафіксувати докладну статистичну інформацію про чисельність підрозділу, його матеріальне забезпечення (продукти харчування, одяг, взуття і т. п.); 6) у хронологічній послідовності вказати участь у боях куренів, сотень, чот та місця постою за кожен день (так звана “*кровава карта*”); зафіксувати погоду під час боїв, втрати, по можливості коротко з’ясувати перебіг битв і найбільш відважні особи (все це треба було згрупувати територіально – Галичина, Велика Україна)⁵⁷. Крім того, кожен старшина мав подати свою автобіографію та фотокартку. Вимагалось також зафіксувати імена тих, хто загинув чи помер від поранення в бою, додати коротку інформацію про їх життя. Для оперативного збору інформації пропонувалось звертатися по допомогу до духовенства та комендантів шпиталів, залучати до роботи окремі частини, які могли посприяти у зборі різноманітної літератури, пов’язаної з їх історією. Окремі історичні сюжети представляли діяльність Держсеркретаріату військових справ, Начальної Команди УГА, старшинських шкіл, жандармерії, окружних, повітових станційних та двірцевих (залізничних) команд. У поле зору потрапили також військові суди, оркестри, хори, концертні виступи, вокальні вечірки і т.п. Для того, щоб збір матеріалів з історії УГА пройшов якнайуспішніше, всіх старшин, відповідальних за цю справу, звільняли від виконання інших обов’язків, надавали приміщення, транспорт і грошове забезпечення⁵⁸.

За вказівкою Диктатора ЗОУНР та Начальної Команди УГА у “*Стрільці*” появився спеціальний додаток з інструкціями щодо підготовки Пам’ятної книги УГА, де чітко роз’яснювалось, що підготовку цієї книги треба проводити через з’ясування історії організації УГА, її бойового шляху та збір мемуарного матеріалу. В інструкції наголошувалось, що написання книги – “*це робота наукового характеру, при*

⁵⁷ Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної області УНР) // Стрелець. – 1919. – 14 серпня.

⁵⁸ Там само.

якій треба звертати головну увагу на те, щоби факти були представлені систематично та вичерпно”. Для цього пропонувалося залучати накази та звіти, які знаходились в бригадній, полкових, курінних та сотенних канцеляріях. У разі їх втрати велику увагу треба було приділяти свідченням очевидців, відновленню мапи маршруту та боїв бригади. У підсумку передбачалось складання детальних мап боїв з мірилом 1:75000 (за основу рекомендувалось брати мапи України, розроблені військово-географічним інститутом. Для відображення українсько-польської війни рекомендувати мапу Галичини Флеммінга, а також й інші наявні мапи)⁵⁹.

Робилася ставка на те, що польові духівники допоможуть скласти списки особового складу, насамперед загиблих, їх біографічні дані. Інформацію про тих, хто відзначився в боях, повинні були подавати їх командири і товариші. А творення спогадів доручали стрільцям, які мали до цього хист.

При зборі фотокарток треба було подбати про відповідні підписи до них. Щоб заохотити стрільців та старшин надавати фото для Пам’ятної книги, обіцяли швидко повернути їх після репродукції. Крім того, рекомендувалось робити нові групові фотозйомки під час постою військових підрозділів. На зворотній стороні фотокартки обов’язково треба було вказувати імена, прізвища та військові звання. Пропонували фотографуватися й під час маршу, зміни варти, військових вправ тощо⁶⁰.

У процесі підготовки Пам’ятної книги використовували стрільців, які мали художній хист (у вільний час вони виконували портрети, робили різні замальовки), збирали пісенний репертуар, що відповідало вимогам інструкції⁶¹. Весь зібраний матеріал надсилали або до пресового референта при Начальній команді УГА, або до Пресової квартири при Диктаторі ЗОУНР⁶².

Попри складну воєнно-політичну ситуацію восени 1919 р., поширення епідемії тифу робота із підготовки історії УГА продовжувалася. У цьому контексті велику роль відігравала преса. Одним із ефектив-

⁵⁹ Для грядущих поколінь. Пропамятна книга Галицької Армії (практичні вказівки до збирання матеріалів) // Додаток до “Стрільця”. – 1919. – 24 серпня.

⁶⁰ Для грядущих поколінь. Пропамятна книга Галицької Армії.

⁶¹ Там само.

⁶² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 131. – Арк. 12, 93.

них методів фіксації матеріалів з історії УГА продовжували виступати періодичні видання. Слід зазначити, що з серпня по листопад 1919 р. у галицьких військових та у подільських часописах значно зросла (порівняно з липнем) кількість публікацій, присвячених історії галицького війська. Зокрема, побільшало мемуарних та історичних матеріалів про різних осіб, більшість яких загинули або померли в ході боротьби⁶³. Найбільшим успіхом у процесі підготовки розділів історії УГА став вихід у світ брошури *“Життєпис українських вождів Галицької армії”*⁶⁴.

Певну допомогу Пресовій квартирі у цій справі надавали *“Відділ для освіти при Команді етану УГА”*⁶⁵ та освітні гуртки, які створювались галицькими військовими у місцях постою⁶⁶. Польові духівники, крім своїх основних обов’язків, заповнювали *“метрики смерті”* військовослужбовців, загиблих у боях чи померлих у лікарнях.

На жаль, зусилля тих, хто займався збиранням матеріалів для здійснення цього проекту, реалізувати не вдалося. Листопадова катастрофа та інші події, і врешті поразка українських визвольних змагань не дозволили втілити у життя задум із створення історії УГА, видання її Пам’ятної книги. Однак, зроблені напрацювання не були даремними. У міжвоєнний та післявоєнний період ці матеріали, хоч і не в цілісно-му вигляді, все-таки вдалось опублікувати⁶⁷.

Культурно-просвітницьку і пропагандистську роботу в корпусах проводили підлеглі Пресовій квартирі бюро пропаганди. Їх керівниками були чотар Гачкевич (1-й корпус), поручник В. Бабяк (2-й корпус), сотник М. Щуровський, а після його смерті чотар В. Чайківський (3-й корпус)⁶⁸. Для ефективної роботи пропагандистів виробили цілу низку інструктивних матеріалів.

⁶³ Олійник С. В. Пам’ятна книга Української Галицької Армії: організація написання та реалізація задуму / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17: Пам’яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 541.

⁶⁴ Життєпис українських вождів Галицької армії. – Кам’янець-Подільський: Пресова квартира НКГА, 1919. – 40 с.

⁶⁵ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 330.

⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 47. – Арк. 1-3.

⁶⁷ Олійник С. В. Пам’ятна книга Української Галицької Армії. – С. 542.

⁶⁸ Левицький О. Пропаганда й преса. – С. 330.

Для організації ефективної роботи пропагандистів продукували чимало всіляких інструктивних матеріалів. Зокрема, “Інструкція в справі висилки пропагандистів” давала такі настанови і роз’яснення: “1) Пропаганда складається з усної й письмової діяльності; 2) усна агітація полягає у проведенні в селах систематичних зборів, читань, дискусій, лекцій; 3) письмова агітація здійснюється через: а) поширення відозв, летючих листків на актуальні теми; б) постачання періодичної літератури; в) бібліотеки; г) розклеювання на видних місцях часописів і відозв; 4) велика роль відводиться театральним виставам з артистично-агітаційним репертуаром, кінематографу; 5) слід вживати заходів для швидкої доставки літератури на місця; 6) збори, лекції, читання, театри по селах повинні бути безкоштовними; 7) залучення до праці місцевої інтелігенції; 8) всі органи пропаганди мають підтримувати постійний зв’язок з Начальним Бюро Пропаганди (Пресовою Квартирою) НКУГА; 9) слід висилати пропагандистами тих людей, які можуть служити взірцем ідейності, рішучості і т.п.; 10) на село відправляти лише таких працівників, які добре ознайомлені з психологією і життям селян, в курсі всіх політичних справ і в даний момент можуть дати вичерпну відповідь на такі питання, як наприклад: про українську владу; завдання української армії; хто такі галичани; земельне питання; що діється у нас в краю, а що за кордоном; як ставитися до єврейської справи і до справи римо-католиків; як Денікін нищить Україну і здобутки революції; хто такі комуністи і їх ставлення до України; крім того, пропагандисти повинні бути ознайомлені з розпорядженнями, наказами та інструкціями уряду УНР; 11) пропагандистами можуть бути ті, хто мають відповідні теоретичні знання та практичні навички; 12) вони повинні мати при собі найновішу літературу (газету) і в разі потреби нею скористатись; 13) молодих пропагандистів треба відправляти разом з досвідченими старшинами, щоб працювали під їхнім керівництвом; 14) не можна часто направляти одного й того ж пропагандиста в одне й те саме місце, їх потрібно міняти”⁶⁹.

В іншій інструкції, виданій спеціально для пропагандистів, зазначалось, що: 1) прибувши на місце свого призначення, відмітитись у

⁶⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 5-6.

місцевому Бюро пропаганди даної військової частини, а в разі відсутності його – у місцевого сільського комісара і повідомити про мету свого приїзду; 2) у своїй роботі керуватись інструкціями та розпорядженнями свого керівництва; 3) дізнатись про настрої населення та місцеві відносини; 4) робота має вестись у порозумінні з місцевим Бюро пропаганди, разом з освітніми гуртками, місцевою радою “Просвіти” або сільським комісаром; 5) починати роботу треба із скликання ради “Просвіти”, а якщо такої немає, то кількох “кращих людей” і щоб: а) згуртувати всіх найкращих і найсвідоміших людей, яким не байдужа доля України, до праці з менш свідомими громадянами; б) залучити їх до активної праці в цьому напрямку; 7) наступним кроком має стати скликання народного віча, на якому виступатимуть промовці-патріоти; 8) пропагандистові належить звернути увагу селян на необхідність їхньої активної участі в розбудові і обороні Української Народної Республіки, допомоги уряду й армії. Він також має роз’яснити, наприклад, що “народ, оборонивши рідну землю перед ворогами, які намагаються його поневолити, та закріпивши кордони своєї держави, буде мати і сіль, і нафту, і мануфактуру, а піднявшись освітньо, заживе гараздом, якого не мають інші народи на землі. Щодо волі і землі вияснити, що це все залежить лише від селянства: як вони оборонять себе, тоді і постановлять народну владу і буде воля та земля; а як поставляться байдуже до цієї справи, то пропаде все. З народом буває так само, як з якою-небудь рослиною: посієш що-небудь в городі (кукурудзу, буряк, картоплю), а не виполеш бур’яну, він підніметься високо і знищить рослину, заступить їй сонце, витягне з землі ті соки, яких вона потребує до життя, розвинеться сам гарно-високо, а знищена рослина зжовкне й помарніє. Так і з народом. Засядуть чужинці по всій Україні, заберуть землю і всі скарби, які є в її надрах, множаться, розвиваються в добрі та законами закують народ в кайдани неволі, закриють йому світло правди і науки, тобто не буде рідних шкіл, народ збідніє, знидіє як та рослина в бур’яні. Але зараз настав час, коли народ зібрався полоти бурян рідної землі, він звільняє себе від ворогів-чужинців; як зуміє він використати цей час і прочистить землю від ворогів, то буде мати в достатку землі та сонця-волі і розживеться сам на своїй вольній землі гараздом; а якщо ні, то внуки в неволі й нужді, поневолені ворогами, проклинатимуть кістки своїх

нерозумних батьків”; 9) розподілити серед селян літературу, отриману від бюро пропаганди, зауваживши, що а) слід читати уважно і розсудливо про те, що там мовиться; б) розповідати іншим про прочитане; в) перечитані часописи не знищувати, а передавати іншим, навіть в інше село; 10) слід уникати ідеалізування Галичини, переконувати стрільців і народ у відданості ідеї Соборної України, не акцентувати уваги на національні традиції (приміром, ходити лише у вишиваних сорочках і т.п.). Головне закликати до праці в душі національної державності без надвеликого моралізування⁷⁰.

Для кращої роботи пропагандистам вручали пам’ятку, на основі якої належало зробити звіт. Вона передбачала такі пункти:

- 1) Назва села.
- 2) Хто веде культурно-освітню і організаційну працю на місці (імена, прізвища і звання)?
- 3) Чи є в селі Товариства “Січ”, “Просвіта”, кооперативна або інші організації і яку діяльність вони серед українців проводять?
- 4) Як ставляться до української справи учитель, священник, начальник громади та інші?
- 5) Хто і у який спосіб веде ворожу агітацію серед селян?
- 6) Чи доходять до села часописи, від кого і як часто?
- 7) Як ставиться зараз селянство до української справи взагалі і, зокрема, до мобілізації, української влади, галичан, комуні, Денікіна?
- 8) Що не зрозуміло селянам щодо вище згаданих пунктів?
- 9) Як працює місцеве самоврядування?
- 10) Подати докладно зауваження селян, їхні бажання, потреби.
- 11) Подати свої пропозиції і спостереження щодо справ, зазначених вище.
- 12) Скільки разів пропагандист скликав віче, наради; докладно прозвітуватись про них із обов’язковим висвітленням: де і коли відбулися, скільки було учасників, хто і про що говорив на зборах, які настрої і бажання селян, ухвалені резолюції, як приймали селяни пропагандиста, вказати результат його роботи.
- 13) Звіт підписати власноруч і передати до Бюро пропаганди⁷¹.

⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 6-7.

⁷¹ Там само. – Арк. 7.

Проводити пропагандистську роботу без підтримки місцевої інтелігенції було неможливо. Про це йшлося у спеціальних настановах: *“Пропаганда має залучати до праці якнайширші кола українського громадянства, а передусім всю ідейну інтелігенцію. Завданням пропаганди є вмілий підхід до тих кіл, які ставлять себе далеко від народної справи, або часом відносяться до неї вороже, приєднання їх до цієї справи, змусить їх щиро трудитися для неї, служити Україні своїм знанням, технікою, методами і взагалі жертвувати вітчизні всі свої інтелектуальні цінності. Справа будівництва держави буде поставлена краще, якщо кожен виконуватиме свою роботу на тому суспільному становищі, на якому його призначено (урядовець – на пошті, залізниці, вчитель – у школі, священник – у церкві і т.п.). Передусім слід докласти всіх сил, щоб влада на місцях була як слід налагоджена. А всі управи – починаючи від громадянських і волосних, а закінчуючи найвищими, та їхні органи – працювали на потреби українського населення та української державності. Слід вжити всіх заходів, щоб народні Управи не ставили самі себе виконавчими органами, але взяли на себе передусім ініціативу в справах шкільної і позашкільної освіти, в справах кооперативній, торгово-промисловій, санітарній, комунікаційній і т.п. Зрушити вже зараз з мертвої точки справи шкільної і позашкільної освіти, бо це основні справи і за цим прийде організація всього, що досі ще пів або зовсім неукраїнізоване”*⁷².

Для підвищення ефективності роботи пропагандистів у всіх військових частинах було створено школи національної свідомості, які мали посилювати національно-патріотичні прагнення, сприяли підвищенню бойового духу особового складу. У зв'язку з цим було налагоджено читання старшинам, підстаршинам і стрільцям лекцій з української історії, української літератури та географії, на основі затверджених навчальних планів та різних інструкцій. Про результати цієї роботи керівники шкіл щотижня звітувалися перед своїми командирами (відповідні матеріали згодом надсилали в Бюро пропаганди відповідного корпусу, а також до Відділу для освіти при Команді етапу армії). Зведений місячний звіт подавали до Бюро пропаганди НКУГА. Для обговорення різних питань і вдосконалення роботи шкіл націо-

⁷² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 6.

нальної свідомості проводили обласні конференції старшин і шкільних референтів⁷³.

У лекціях з історії та географії України, історії української літератури надавалися відомості, які розвивали знання стрільців. Лектори роз'яснювали *“дух теперішнього часу”*, допомагали розібратися в питаннях внутрішнього та зовнішнього становища України, поглиблювали національну свідомість і усвідомлення тих високих завдань, які *“має здійснити стрілець в цій визвольній боротьбі українського народу”*.

З метою забезпечення високої ефективності навчального процесу лектори керувалися такими настановами: *“Кожен виклад мусить бути доступний, популярний, по можливості з наочністю (картою, образами, портретами і т.п.); б) відомості подавати так, щоб між окремими лекціями був зв'язок, однак щоб кожна з них мала свою мету і цілісність; в) в кожній лекції слід дотримуватись такої послідовності: 1) повторення попередньої лекції; 2) пов'язування нової лекції з попередньою; 3) нова лекція; 4) після лекції – дискусія”*.

У кожній школі належало створити таку атмосферу, за якої учні *“самі з радістю слухають лекцію, щоб корисно і приємно провести час. Це можна здійснити лише тоді, коли старшина-вчитель буде старанно готуватися до кожної лекції. Він повинен розуміти свою роль як духовного наставника стрільців і не жаліти праці щодо піднесення національної свідомості та боєздатності Української Армії, так як це – єдиний шлях до перемоги”*. Їм пропонувалось опрацювати такі підручники: *“Історія України”* М. Грушевського, *“Українська історія”* Г. Коваленка, *“Історія України, виложена народними думами та піснями”* Н. Григоріїва, *“Історія українського письменства”* С. Єфремова, *“Географія України”* С. Рудницького, а також окремі твори письменників⁷⁴.

Дбала Пресова квартира і про вишколи, де готувався резерв УГА. *“Організація вишколу нашої армії, – йшлося у плані роботи Пресової квартири, – вже налагоджена, але нам необхідно подбати про чисельність резервів і їхню якість, щоб дух, який підняв наших стрільців до боротьби з ворогами самостійності УНР, не лишив тих, хто вступає*

⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 5-6, 8.

⁷⁴ Там само. – Арк. 8.

зараз до лав Української Армії, щоб в їхніх серцях горіла та сама завзятість, те саме розуміння справи, які горіли у всіх тих, незабутніх героїв, що поклали голову за народну славу”. Тому велика увага зверталася на роботу з новобранцями у вишколах для стрільців, підстаршин і старшин. Старшинам і підстаршинам наказувалось тримати дисципліну, ставитись до новобранців вимогливо і водночас справедливо, по-людському, по-батьківськи.

Наставникам належало працювати цікаво, забезпечуючи живий, наочний виклад і чітке розуміння предмету викладу. Також бралися до уваги психологічні особливості та індивідуальні здібності учнів⁷⁵.

При кожному вишколі запроваджувалась “Школа національного освідомлення”, де працювали бібліотека, читальня, гуртки самоосвіти, влаштовувалися концерти, лекції тощо. Разом з тим при старшинських і підстаршинських вишколах діяли інструкторські курси з організації та ведення культурно-освітньої праці⁷⁶.

Важливе значення для поширення серед галицького війська національних і культурних ідей мало створення стрілецьких читалень. Вони забезпечувалися літературою, періодичними виданнями. Тут проходили групові читання для неписьменних, роз’яснювалися важливі події в Україні і за кордоном, розучували патріотичні і стрілецькі пісні. Щонеділі тут проводилися колективні читання цікавих брошур, газет, декламування, співали пісень, організовували товариські ігри тощо.

Для розширення масштабів пропагандистської роботи у різних містах України створювалися стрілецькі приюти і чайні. Вони мали “*оберігти стрільців перед погубною роботою провокаторів і дати їм здорову духовну поживу та надійний захист, в якому могли би відпочити по трудах*”. Крім кімнат для нічлігу та їдальні, тут розміщувалися бібліотека і читальня. Чайні влаштовувалися при всіх великих залізничних станціях для полегшення умов проїзду стрільців. До їх послуг були література і часописи. Нагляд за чайними покладался на жіночі комітети⁷⁷.

Не залишались поза увагою пропагандистів лікарні, будинки одужуючих, обози, майстерні і пекарні. З метою поширення національної

⁷⁵ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 5-6, 8-9.

⁷⁶ Там само. – Арк. 9.

⁷⁷ Там само.

свідомості, освіти та культури в зазначених місцях створювались бібліотеки, читальні, курси грамоти, проводились концерти і т. ін.

Крім того, при Диктатурі ЗОУНР, Команді етапу Української Галицької армії та при Команді групи етапу армії діяли три освітні відділи. Перший інформував про політичне становище в краї та за кордоном, другий (відомий як *“Відділ для освіти при Команді Етапу УГА”*) організував і керував пропагандистською роботою в тилу, а третій займався освітніми гуртками етапних станційних команд⁷⁸.

У галицькому війську служило чимало представників інших націй (у більшості командний склад – німці, австрійці, чехи)⁷⁹. У відповідь на звернення старшин німецької національності Пресова квартира 22 листопада 1919 р. влаштувала для них курси української мови⁸⁰. Євреїв, які служили в галицьких частинах, восени було звільнено від служби на час іудейських свят⁸¹.

Восени 1919 р., коли становище галицького війська стало надзвичайно важким, почастишали випадки дезертирства, Бюро пропаганди (Пресова квартира) отримали завдання викоринити це явище. Ціною величезних зусиль вдалось звести його до мінімуму. Проте, підписання в Зятківцях договору з Добрармією, а особливо розмови навколо нього, коли галичан звинуватили у зраді, викликали різке зниження бойового та морального духу, нову хвилю втікачів із армії. Ці події негативно вплинули на ставлення місцевого населення до стрільців УГА. У війську поширювалась ворожа (денікінська та більшовицька) агітація. Під її впливом зростала недовіра до політичного проводу, Начальної Команди, які, на думку частини вояків, продали військо. Перед Пресовою квартирою постало завдання переломити песимістичні і панічні настрої, довести неправдивість вигадок. Якщо серед військових галичан вдалось у значній мірі відновити довіру до ко-

⁷⁸ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 21-22

⁷⁹ Ключенко О. Генералітет УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10. – С. 4-7; Ключенко О. Генеральна Булава УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 4. – С. 5-10; Кох Г. Військовий провід Української Галицької Армії / Г. Кох // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 127-135;

⁸⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 185.

⁸¹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 3.

мандного складу, то цивільне населення трималось попередніх поглядів. Ситуація була досить складною. *“Багато стрільців і старшин думають, що корисним для нас (галичан) був би перехід окремих людей і відділів до повстанців, щоб боротися з ворогами УНР. Інші кажуть – не будуть боротися за чужу – тобто – денікінську справу, а повернуться до Галичини. Свідоме селянство і українська інтелігенція підозріває нашу армію в зраді загальній українській ідеї і ставиться до нас недовірливо”*⁸².

Контрпропагандистська кампанія, яку змушена була проводити Начальна Команда у війську і поза ним, базувалась на таких положеннях: 1) договір з Добровольчою армією має виключно військовий характер і продиктований потребою порятунку УГА від остаточної поразки і загибелі. *“Коли б армія відступала і боролася до останнього, то в шпиталях знаходилось близько 30000 хворих та поранених. Втім, межа відступу була невелика. Остаточне розбиття армії і слава її смерть українській справі не принесла б ніякого зиску. Це означало б упадок нашої державності на довгі роки”*; 2) договір забезпечує УГА автономію, змогу відпочинку, переїзд полонених галичан з Італії, Чехії, Німеччини, Угорщини, отримання технічної й матеріальної допомоги через Денікіна від Англії, лікування поранених і хворих стрільців та їх наступне повернення до української армії. *“Збільшена повертаючими полоненими (всіх разом 60 тис.), виздоровцями, майже сотисячна Українська Галицька Армія відіграє важливу роль”*; 3) справа буде вирішена в ході переговорів Диктатора з урядом Денікіна; 4) українському громадянству роз’яснювати, що УГА, не зважаючи на невелику допомогу з боку народу, зуміла виконати свій обов’язок перед ним. Слід наголошувати, що *“галицькі українці перші піднесли клич самостійності і жертвували все для її досягнення. Теперішній крок – це акт порятунку перед загибелю. Однак, в кожній ситуації наша армія намагатиметься боротися за українську ідею. Нашим першим бажанням є боротьба з Польщею й оборона не тільки Галичини, а й української Волині, Холмищини, Підляша і Поділля, які загарбали ляхи. Боротьба за ці землі була боротьбою за інтереси цілої України, а не лише Галичини”*; 5) НКУГА відстоює загальноукраїнську ідею, а *“військовий договір не має з цим питанням нічого спільного”*; 6) *“На кож-*

⁸² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 1.

ному кроці поборювати виключно галицький патріотизм, вкорінити загальноукраїнський, поборювати слово “Галичани”, а на його місці впроваджувати “галицькі українці, галицька Україна”. Намагатись більше вживати написів і підкреслювати назву нашої армії – УГА”;

7) денікінцям протиставляти таке: ми знаходимося не на “русской землі”, а на землі українського народу, який “покликав нас сюди для оборони з більшовиками. Ми оборонили своїх братів і вони вважають нас за своїх. Тут такі звичаї, мова і як у нас. Український народ має свою історичну культуру. На території України знаходимося також з волі Антанти, яка веліла нам вийти зі своєї землі і битися з більшовиками”;

8) роз’яснювати, що відступати під ударами Денікіна до Румунії або Польщі не було змоги: “а) евакуація майна залізницями була неможлива; б) обидві країни не прийняли б слабку, обдерту та голодну армію, не відібравши її військового майна; в) ми, в такому випадку мали б залишити поранених і хворих на поталу противникові; г) з іншої сторони, відступаючі частини бандитів з місцевого населення”; 9) наголошувати на недопустимості зближення з більшовиками. “Більшовизм, попри свої теперішні перемоги, не вдержиться. Він перейде на помірковану течію. З поміркованими більшовиками погодиться Європа, з нами вона говорити тоді не хотіла б, тому слушний був би закид, що ми шукали опори не в поміркованих, а в крайньо лівих більшовиків. До того ж більшовизм розложив нашу армію”; 10) слід наголосити про недопустимість участі в переговорах з денікінцями представників від республіканської армії через полонофільську орієнтацію її керівників та багатьох політиків УНР; 11) акцентувати увагу на таких актуальних завданнях: не допускати розпаду і дезертирства в армії, втрати віри, що “наші стрільці – це борці за українську ідею. Стрілець не повинен почувати себе жовніром, який б’ється за чужу справу ще й тому, що іншого виходу нема, так як він бездомний”; поширювати і підтримувати переконання, що “УГА кожним своїм поступком наближає здійснення наших мрій. Справа оборони Галичини перед Польщею не пропаде навіть за умови ослаблення більшовиками сили Денікіна”; не втрачати довіри й любові українського народу до УГА, не допускати, щоб наддніпрянці ставилися до неї, як до Добровольчої армії, а українські повстанці боролися з нею. “Українці повинні вбачати в галичанах свою народну силу, яка шукала опори в одного з противників, так як

битися з усіма ворогами України (поляки, большевики, румуни, денікінці) не могла”⁸³.

Через декілька днів, для налагодження відповідної пропагандистської роботи в тилу, було зроблено спеціальне розпорядження по Команді етапу УГА⁸⁴. Пропагандистські і контрпропагандистські заходи дали певні позитивні результати. Так, до січня 1920 р. особливих проявів невдоволення з боку населення до галичан не було помічено. Навпаки, стосунки між ними залишались у більшості випадків приязними. Наприклад, 25 грудня 1919 р. населення Вінниці щиро прощалося з відступаючими галицькими частинами, які своєю тактовністю, толерантністю викликали велику симпатію⁸⁵. Проте, з другої половини січня галичан все більше ототожнювали з денікінщиною. Давалась взнаки потужна антигалицька агітація, яка викликала відповідну реакцію з боку подолян. Так, мешканці Фльорини роззброїли 2-й гарматний полк⁸⁶, Антонівців – 8 стрільців коменданта куреня 8-ї бригади (сам командир утік), Великого Луга – одну батарею гарматного полку УГА⁸⁷.

Навесні 1920 р. ситуація змінилась на краще. Стрільці, об’єднані в ЧУГА, відновили свій авторитет у місцевого населення⁸⁸. Так, зокрема, селяни Вербки дали їм 1500 пудів збіжжя⁸⁹. Жителі Бершаді навіть надіслали телеграми до Харкова та Москви з проханням залишити галичан у місті для захисту від повстанців⁹⁰. А мешканці Демчика зголошилися вступити до ЧУГА⁹¹.

⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 1-4.

⁸⁴ Там само. – Спр. 16. – Арк. 16, 17.

⁸⁵ Денник Начальної Команди. – С. 151.

⁸⁶ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т.4. – С. 68-69.

⁸⁷ Там само; Сенечко Г. Розброєння частин V гарматного полку селом Великі Луги / Г. Сенечко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – № 12. – С. 7-12.

⁸⁸ Алиськевич М. Півроку під більшовиками / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1933. – № 11. – С. 20; Андрусак М. Серед останків УГА (спомини) / М. Андрусак // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 114; Онишук Д. Останній акт / Д. Онишук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 9. – С. 4-5; Бережинський В. Г. Червона Українська Галицька армія / В. Г. Бережинський; [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1997. – С. 8.

⁸⁹ З політичного життя в ЧУГА // Червоний Стрілець. – 1920. – 25 березня.

⁹⁰ Литвин М.Р. Історія ЗУНР. – С. 292-293.

⁹¹ Андрусак М. Серед останків УГА. – С. 115.

Із реорганізацією УГА в складі Червоної армії на початку березня 1920 р. було ліквідовано Пресову квартиру, яка тоді знаходилась під безпосереднім керівництвом Польового штабу ЧУГА. Всю пропагандистську роботу було покладено на комісарів та газету “*Червоний Стрілець*”⁹². У березні політико-пропагандистська робота серед ЧУГА набрала великих обертів: було створено гуртки комуністів; читались лекції для старшин (“*Хто такі комуністи?*”) і стрільців (“*Про диктатуру пролетаріату*”)⁹³. З метою ідейно-політичної обробки стрільців червоним галицьким видавництвом поширювались брошури комуністичного спрямування: “*Ульянов-Ленін*”, “*Основи комунізму*” та інші⁹⁴. Щоб краще виглядати перед вищими політорганамі, комісари влаштовували кампанії масового прийому в компартію. Незважаючи на такий ідеологічний тиск, галичани загалом не втратили свого національного духу.

Важливу роль у розвії національно-культурного життя як галицьких стрільців, так і місцевого населення відігравали військові театри при галицьких підрозділах. З перших днів перебування на теренах Великої України при Відділі для освіти Команди етапу діяв театр під керівництвом хорунжого Костіва, в репертуарі якого були вистави побутового характеру. Менші театральні трупи функціонували в Жмеринці, Барі та Браїлові⁹⁵. Начальна Команда бажала мати дійсно професійний театр. На її звернення до державних чинів УНР про заснування такого театру відповіді не надійшло. Тому до культурно-просвітньої праці залучили “*Новий Львівський театр*”, який був у розпорядженні Міністерства преси і пропаганди. У вересні 1919 р. артисти прибули до Вінниці, де тоді знаходилась Начальна Команда УГА, і впродовж вересня-листопада були мобілізовані на пропагандистську роботу⁹⁶. Акторів призначили пропагандистами XI рангу і поставили на харчове забезпечення, а весь театр – на реквізиторське. Артистам дозволялось

⁹² Заклик редакції “*Червоний Стрілець*” до стрільців ЧУГА // *Червоний Стрілець*. – 1920. – 27 березня.

⁹³ З політичного життя в ЧУГА // *Червоний Стрілець*. – 1920. – 25 березня.

⁹⁴ Бережинський В. Г. Червона Українська Галицька армія. – С. 9.

⁹⁵ Демчук Т. Військові театри при ГА / Т. Демчук // *Календар Червоної Калини на 1924 рік*: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 153.

⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 1.

носити військову форму, але без відповідних відзнак. У випадку зміни місця дислокації Начальної Команди УГА театр разом зі своїм майном мав вирушати услід за штабом. Обов'язковим було дотримання майже військової дисципліни (це стосувалось передусім репетицій). Акторам надавали безкоштовні квартири, а у випадку їх хвороби – медичну допомогу⁹⁷.

Театром керувало Бюро пропаганди, а потім Пресова квартира, яка 15 грудня 1919 р. виробила його статут та регламент. Референтом театральних справ в Пресовій квартирі призначили П. Артимовича, якого 4 грудня замінив Л. Грінішак. Театральна управа складалась з 5 осіб⁹⁸.

“Новий Львівський театр” ставив щонайменше 4 вистави на тиждень⁹⁹. П'єси історико-побутового і європейського репертуару: “Невільник”, “Чорна пантера і білий ведмідь”, “Наталка Полтавка”, “Сватання на Гончарівці”, “Мартин Боруля” та ін. користувались великим успіхом. Крім того, театр давав концерти і брав активну участь у громадському житті, зокрема, збиранні пожертв у фонд “Тижня українського козака”. Хор залучали до польових богослужінь і похоронів стрільців та старшин. Театральна трупа видавала гумористичний журнал “Pina”¹⁰⁰.

Наприкінці грудня театр нараховував 50 працівників. З перебазуванням Начальної Команди на південь трупу було поділено на дві частини: одна (керівник М. Бенцаль) вирушила у південному напрямку (на Бірзулу, Балту), інша – залишилась у Вінниці.

Після реорганізації УГА трупа М. Бенцалю стала похідним театром при ЧУГА, інші актори об'єдналися у Головний театр ЧУГА¹⁰¹.

На шпальтах часописів вміщувалися оголошення про виступи “Нового Львівського театру”. Лише з кінця вересня до середини жовтня 1919 р. у Вінниці були поставлені такі вистави: 30 вересня –

⁹⁷ ЗУНР, 1918-1923: Ілюстрована історія. – Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – С. 447.

⁹⁸ Демчук Т. Військові театри при ГА. – С. 153; Клим Т. “Новий Львівський Театр” при Начальній Команді Галицької Армії / Т. Клим // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 6. – С. 8.

⁹⁹ Демчук Т. Військові театри при ГА. – С. 154.

¹⁰⁰ Клим Т. “Новий Львівський Театр” при Начальній Команді Галицької Армії. – С. 8.

¹⁰¹ Демчук Т. Військові театри при ГА. – С. 154.

“Запорожець за Дунаєм”, 1 жовтня – “Мартин Боруля”, 2 жовтня – “Безталанна”, 3 жовтня – “Зимовий вечір” та “Куди вітер віє”, 4 жовтня – “Молода кров” та “Перехитрили”, 9 жовтня – “Медвідь”, 14 жовтня – “Заручини по смерті” та “Куди вітер віє”¹⁰².

Виступи театру відбувались не лише в губернському центрі, чи місці постою командування УГА. Так, у серпні він гастролював у Проскурові, де 9 серпня глядачам поставили п’єси “Невільник” та “Суєта”. Наступного дня було дано безкоштовну виставу для вояків¹⁰³.

Важливим елементом військово-патріотичного виховання особового складу, згуртування військового колективу, піднесення національної свідомості і примноження гордоців за своє військо була стрілецька пісня, яка стала культурним надбанням усієї України. Так, відомі українські композитори М. Леонтович, М. Гайворонський, Л. Лепкий, Р. Купчинський займались обробкою стрілецьких пісень, які увійшли до репертуару української капели О. Кошиця, що мандрувала Європою¹⁰⁴. Лише з-під пера М. Гайворонського (головного капельмейстера УГА) вийшло близько 30 військових пісень. Окремі з них народилися на Поділлі. Пісня стала невід’ємною частиною душі та побуту бійців. Після щоденних занять, вправ і служби українські вояки часто співали пісень, які, зокрема, сприяли згуртуванню наддніпрянців і наддністрянців. Популярними серед подолян стали стрілецькі пісенники. Загалом стрілецька пісня стала серйозним чинником піднесення національної свідомості вояків армії УНР та подільських українців. Так, в умовах встановлення радянської влади на території Поділля, під час урочистостей з нагоди роковин Т. Шевченка у березні

¹⁰² Олійник С. В. Театральньо-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 56.

¹⁰³ Олійник С. В. Театральньо-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР. – С. 56.

¹⁰⁴ Сьпіваник Українських Січових Стрільців. – Відень: Заходом “Артистичної Горстки”: накладом “Центральної Управи Українських Січових Стрільців”, 1926. – 126 с.; Лиско К. Орхестра І Галицького корпусу / К. Лиско // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / Уклад., авт. передм. і прим. М. Баран. – Львів, 2002. – С. 33-35; Правдюк О. Січові стрільці в піснях і в реальній дійсності / О. Правдюк // Народна творчість та етнографія. – К., 1991. – № 3. – С. 3-10.

1920 р., мешканці Бершаді виконували стрілецькі пісні, чим, звісно, сильно роздратували більшовицького комісара¹⁰⁵.

М. Голинський (працівник Пресової квартири), керуючи культурно-масовою роботою у Кам'янці-Подільському, створив при університеті великий студентський хор, який *“давав самостійні концерти, брав участь у національних святах і був гордістю студентів”*¹⁰⁶.

У війську створили три духових оркестри. Головний капелмейстер УГА М. Гайворонський, після об'єднання двох українських армій, очолив спільну оркестрову службу. Виступи духових оркестрів УГА користувались популярністю серед стрільців та подолян¹⁰⁷. С. Ріпецький писав, що *“Батьківщина, честь і слава – ці найвище цінненні вартості кожної людини становлять основний зміст бойової і національно-політичної тематики стрілецьких пісень. Стрілецька пісня, як культурно-національний чинник, стала в історії українського народу політичним фактором”*¹⁰⁸.

В умовах війни Пресова квартира, в міру можливостей, займалась навіть кінообслуговуванням галицьких вояків. Цей процес здійснювався стаціонарними і пересувними кіноустановками, охоплював як тил, так і фронтові частини. Творами кіномистецтва послуговувалися і місцеві жителі. У репертуарі були здебільшого голівудські та трофейні російські драми – *“Жінка і паяц”*, *“Тайфун”*, *“Темніці ієрогліфів”*, історична драма про наполеонівські часи *“З вершин могутності в ніщо”*, а також комедії, зокрема *“Танець серед вогнів”*¹⁰⁹.

Вагому роль в політичній і культурно-просвітній роботі, як всередині війська, так і в стосунках з місцевим населенням краю, відігравали

¹⁰⁵ Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні / М. Дольницький // Український скиталець. – 1923. – № 5. – С. 14-15.

¹⁰⁶ Голинський М. Спогади / М. Голинський. – К.: Дніпро, 1993. – С. 73.

¹⁰⁷ Гайворонський М. Перша орхестра УСС / М. Гайворонський // Літопис Червоної Калини. – Львів: Червона Калина, 1935. – Ч. 12. – С. 12-14.

¹⁰⁸ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – С. 143.

¹⁰⁹ Олійник С. В. Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української Галицької Армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 233.

польові духівники, які перейняли і примножили кращі традиції капеланів легіону УСС. Священики проводили служби, панахиди, проповіді і для місцевого населення. Так, зокрема в Корнині галицький священик провів панахиду по селянах, розстріляних більшовиками¹¹⁰. Знаючи про потужну антирелігійну пропаганду більшовиків, священики одностайно заявили: *“Наших стрільців і старшин в ніяких обставинах ми не лишемо. Разом з ними ми вийшли з дому, і з ними останемо аж до кінця”*¹¹¹. Така позиція, звісно, додавала їм поваги як серед стрілецьтва, так і місцевого населення. В ЧУГА було ліквідовано преподобництва корпусів, але польові духівники, як *“товариші учителів моралі”*, продовжували виконувати свої обов’язки. Проте, здійснювали їх вони під наглядом органів радянської влади¹¹². Стрільці і старшини без перешкод продовжували відвідувати службу Божу та місцеві храми. До святкування Великодня 1920 р. приєдналось і місцеве населення¹¹³. У с. Багринівці, за спогадами І. Лебедовича, місцевий священик дозволив галичанам проводити службу в церкві, де серед прибулих переважали селяни. Коли розпочалась проповідь українською мовою, настрій багринівців дістав нових імпульсів. Сильний вплив на присутніх справив стрілецький хор. Все це позитивно вплинуло на ставлення до галицького війська, через що старшини і стрільці почувалися тут наче серед своїх родин¹¹⁴.

Вагомою ланкою політичної роботи, утримання дисципліни і порядку (боротьба з дезертирством – *“стежні листи”*) в армії стало судівництво, яке функціонувало по основній вертикалі – Польовий військовий суд при Начальній команді та корпусні польові суди¹¹⁵.

¹¹⁰ Галан В. На Київ / В. Галан // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік. – Львів: Червона Калина, 1930. – С. 72.

¹¹¹ Лебедович І. Польові духовники Української Галицької Армії (Матеріали до історії) / І. Лебедович. – Вінніпег: Накл. автора, 1963. – С. 132-133.

¹¹² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. – 15. – Арк. 29.

¹¹³ Дидик Є. З повстанцями (весна 1920 р. на Великій Україні) / Є. Дидик // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 81.

¹¹⁴ Лебедович І. Польові духовники Української Галицької Армії. – С. 173.

¹¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 76. – Арк. 168-172; Оп. 3. – Спр. 3. – Арк. 13; Ставничий Р. Судівництво / Р. Ставничий // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 321-324.

Однією з складових політичної та культурно-просвітньої роботи в галицькому війську стало інформування через періодичні видання. У перші дні після листопадового зриву на західноукраїнських землях з'явилися часописи органів української державної і військової влади. Ця традиція була продовжена і після переходу галицьких підрозділів через Збруч. Поряд з державними, урядовими та регіональними періодичними виданнями в УГА існувала власна військова преса, яка базувалась на традиціях журналістики січового стрілецтва. Командування галицького війська, яке розуміло силу друкованого слова, відводило часописам значне місце у культурно-освітній, політичній і пропагандистській роботі. Восени 1919 р., коли ситуація на фронті значно погіршилась і посилились песимістичні настрої, в одному з номерів *“Стрільця”* для подолання зневіри і піднесення бойового духу було опубліковано заклик отамана С. Петлюри до Української Галицької армії та всіх українців такого змісту: *“Всі, хто має силу і любов до свободи, в кого не згасло стремління до землі і волі, всі кому дорога демократична єдина Соборна Українська Республіка, вставайте до посліднього рішучого бою з вашим ворогом”*¹¹⁶. Великий вплив на психологічний стан і моральний дух стрілецтва мали публікації фронтовиків про героїчні подвиги підрозділів і окремих вояків. Значна увага приділялась вихованню особового складу на бойових традиціях героїчного минулого Української Галицької армії¹¹⁷. Велике морально-політичне значення мало видання силами Пресової квартири та поширення у підрозділах *“Життєпису українських вождів Галицької армії”*¹¹⁸. Звісно, що в умовах взаємовідносин між стрільцями та населенням Поділля останнє отримувало інформацію з галицьких часописів, що мало неабиякий вплив на формування їхньої свідомості. Так, зокрема 14 жовтня 1919 р., після мітингу у Станіславчику Вінницького повіту, галичани роздали селянам чимало примірників своїх часописів¹¹⁹.

¹¹⁶ До Галицької армії, Головного Отамана, Диктатора ЗУНР // *Стрелець*. – 1919. – 1 жовтня.

¹¹⁷ Кренжаловський Д. Львів у перших днях листопада 1918 р. / Д. Кренжаловський // *Стрелець*. – 1919. – 1 листопада.

¹¹⁸ *Життєпис українських вождів Галицької армії*. – Кам'янець-Подільський: Пресова Квартира НКГА, 1919. – 40 с.

¹¹⁹ Білгородський М.М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА. – С. 83.

На шпальтах армійської преси і літературно-мистецьких збірників, у виступах пропагандистів і театральних дійствах надзвичайною популярністю відзначалась творчість Кобзаря. У березні 1920 р. Начальна Команда ЧУГА видала розпорядження про відзначення роковин Т. Шевченка. Святкування проходило за активної участі місцевого населення і охопило велику кількість населених пунктів. Чи не найгучніше воно відбулося у Бершаді. Як згадував М. Дольницький, проведенню свята передувала довга і копітка робота, за підтримки місцевих жителів, насамперед інтелігенції. Заходи проходили впродовж двох тижнів. 9 березня відбувся урочистий концерт, наступного дня – панахида, урочиста хода вулицями, а завершилась вона політичними промовами біля церкви¹²⁰.

Отже, відносини галицьких вояків з подолянами загалом були мирними, приязними. Дещо ускладнилися вони через зміну політичної орієнтації УГА. Впродовж всього періоду перебування цього військового формування на Поділлі, поряд із культурно-освітньою роботою у війську, проводилася ще й відповідна діяльність серед місцевого населення. Багато селян і горожан належно оцінили зусилля культурно-просвітніх працівників галицької армії, які збагачували їх національно-культурне життя, позитивно впливали на підвищення рівня національної свідомості українців Подільського краю.

4.2. Матеріально-технічне і кадрове забезпечення та діяльність допоміжних структур

Усі тилові функції, а також вирішення проблем забезпечення входили до компетенції Команди етапу УГА. На території Правобережжя цю структуру очолював полковник А. Вітошинський. Йому допомагали сотники Паліїв, Штукгайло і Бемко¹²¹.

¹²⁰ Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні / М. Дольницький // Український скиталець. – 1923. – № 5. – С. 14-15.

¹²¹ Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу / В. Бемко // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 362.

Оскільки всі інтендантські відділи після переходу Збруча майже не мали передусім харчових запасів, то їм, для поповнення необхідних ресурсів, було виділено низку господарств, власники яких або загинули, або повтікали¹²². Звісно, цього було замало, тому щоб забезпечити себе харчами, галичани, за згодою місцевих виконавчих органів, допомагали місцевим хліборобам у зборі врожаю, за що отримували натуральну плату. Так, у Новоушицькому повіті реалізація врожаю була налагоджена за їхньої безпосередньої участі. У Косиковецькій волості третину зібраного врожаю продали галичанам¹²³. Загалом, за рахунок своєї участі в жнивах, УГА отримала від селян 700 тис. пудів хліба, що, за прогнозом, мало вистачити на 8 місяців¹²⁴. Проте, траплялись випадки і свавільних покосів, нищення збіжжя¹²⁵.

На перших порах непоодинокими були випадки, коли в харчових складах КЕУГА майже не було продуктів. Така ситуація склалась, зокрема, 31 липня на харчовому складі, який розміщувався в Дунаївцях. Чотири етапних сотні, що підчинялись цьому складу, не могли заготовити жодних продуктів харчування¹²⁶. Це був важкий час. Здавалось, найлегше забезпечити себе обмундируванням зможуть відділи етапної служби. Утім, їхні прохання до керівництва вище згаданого складу видати військовий одяг не були задоволені через його дефіцит¹²⁷.

Поширеною стала практика закупівлі сільськогосподарської продукції, якою займались інтенданти. Їм потрібно було рахуватись із досить високими ринковими цінами. Так, 1 пуд зерна пшениці і жита коштував 300 крб., вівса і ячменю – 150, гороху, квасолі, чечевиці – 100, сала – 700, м'яса свинного – 600, яловичини – 400 крб.¹²⁸. Більше того, потрібно було рахуватися й з тим, що селяни не мали особливого бажання продавати галичанам харчі. Доходило навіть до того, що у призбручанських селах подоляни пропонували не хліб і м'ясо, а набой

¹²² Хробак М. Інтендантура / М. Хробак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 265.

¹²³ Поїздка на жнива // Бюлетень Міністерства Земельних Справ. – 1919. – 4 серпня.

¹²⁴ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 14.

¹²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 203; – Спр. 103. – Арк. 71.

¹²⁶ Там само. – Спр. 103. – Арк. 212.

¹²⁷ Там само. – Арк. 213-214.

¹²⁸ Там само. – Спр. 120. – Арк. 16.

та ручні гранати в обмін на цукор і шкіру¹²⁹. Оскільки товарність селянських господарств у цей час була низькою, то військова і цивільна влада спрямовували товарну продукцію села за фіксованими цінами на задоволення потреб галицького війська. За таких умов, у середині липня було прийнято рішення про закупівлю харчів в порозумінні з волосною управою¹³⁰. У випадках відмови продати їх за встановленими цінами передбачалась конфіскація. При купівлі домашніх тварин заборонялось брати останню молочну худобу¹³¹. Разом з тим практикували побори. Наприклад, артилерійський вишкіл в Безнісківцях 9 серпня просив дозволу на побір збіжжя в зерні і крупі в Боришківцях або в самих Безнісківцях¹³². Проте, траплялись і поодинокі випадки свавільних поборів з боку галичан, що непокоїло повітові управи. Так, у середині серпня 2-м корпусом з Красилівської цукроварні було взято 5000 пудів цукру для обміну на чоботи та одяг¹³³.

У перші дні перебування на Поділлі галичани для забезпечення себе харчами подекуди вдавались до реквізицій, залишаючи селянам реквізиційні картки¹³⁴, хоча інколи обходились і без них, що не могло не викликати нарікання з боку місцевих жителів¹³⁵. Тому, щоб якось владнати цю справу, НКУГА видала роз'яснює розпорядження про те, що контрибуції та реквізиції можна буде проводити лише тоді, коли буде доведено антидержавну поведінку населення конкретної місцевості (свідомо боролосся чи допомагало в боротьбі проти українського війська). У великих населених пунктах галичанам належало встановити свій контроль над всіма найбільшими складами з одягом, харчами тощо. Про всі ці дії, як і про реквізицію та контрибуцію, потрібно було інформувати НКУГА¹³⁶.

Ще однією важливою проблемою, з якою зіткнулися галичани по переході Збруча, було забезпечення зброєю, боєприпасами і амуніцією (в Наддніпрянщині важко було знайти боєприпаси до австрійсь-

¹²⁹ Волицький В. На Львів і Київ. – С. 170.

¹³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.198.

¹³¹ Там само. – Спр. 120. – Арк. 163в.-17.

¹³² Там само. – Спр. 104. – Арк. 74.

¹³³ Там само. – Спр. 105. – Арк. 130.

¹³⁴ Там само. – Спр. 106. – Арк. 33.

¹³⁵ Там само. – Спр. 1. – Арк. 41.

¹³⁶ Там само. – Спр. 104. – Арк. 332.

ких зразків зброї, а російської українська республіканська влада не надала)¹³⁷.

Проблемами матеріально-технічного, харчового та грошового забезпечення галицьких частин займалась Начальна інтендантура УГА, створена 4 жовтня 1919 р., як частина етапної служби¹³⁸. Усі необхідні ресурси вона отримувала через закупівлю на місцях та за кордоном, надходження від Головного начальника постачання української армії, у вигляді власно виробленої продукції та через реквізиції у населення, приватних і державних установ. Грошове забезпечення надходило з військового міністерства УНР. Отримані гроші і придбані ресурси Начальна інтендантура розподіляла між інтендантурами корпусів і тих відділів, що не входили до складу корпусів, але підлягали безпосередньо НКУГА та Інтендантурі етапних формацій.

Начальну інтендантуру очолював Начальний інтендант (сотник І. Цьокан), який мав заступника (сотник М. Хробак). Ця структура мала різні відділи. Так, загальний відділ (поручник Славута) займався організаційними справами, визначав і конкретизував функції відділів, референтів, установ Інтендантури, готував накази і розпорядження для всіх відділів і т.п. Начальник канцелярії вів діловодство, забезпечував підлеглих необхідним приладдя; персональний референт налагоджував статистику всіх інтендантських, харчових і рахункових старшин та урядовців. Він також розглядав пер-

**Керівництво Інтендантури
2-го корпусу УГА**

¹³⁷ Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях. – С. 86.

¹³⁸ ЦДДА України у Львові. – Ф. 749. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

сональні справи старшин, урядовців і канцелярських працівників, а також питання просування їх по службі.

Бюджетно-статистичний відділ (сотник Гіжовський) складав загальний бюджет для всієї армії та її окремих установ, зокрема, з'ясовував стан усіх відділів, частин та установ, зводив всі статистичні дані. Відділ очолював начальник, який реферував усі справи Головному інтендантові армії. Йому підпорядковувався Ліквідуючий Головної скарбниці УГА (перевіряв надходження грошових дотацій і їх використання), референт з торгівельних актів (допомагав укладати контракти та інші правові акти) і референт для старшини (займався збором статистики).

Відділ належитостей (поборів) доводив до відома особового складу розпорядження економічного та адміністративного змісту Диктатора, відповідав на всі запити, прохання, претензії військових осіб та установ один до одного, а також цивільними особами, державними інституціями, вносив пропозиції Диктатору щодо зміни та видання нових розпоряджень економічно-адміністративного характеру, редагував загальні розпорядження інтендантури (поручник Цимбала).

Харчовий відділ (поручник Черкаський) займався придбанням усіх видів харчів та фуражу через заготівлю у власній службі, закупівлю, ревізиції, торгівлю, набір у державних установах, організацією і забезпеченням усіх харчових складів і пекарень, нормуванням видачі продуктів по війську, статистикою і використанням в армійських цілях державних і приватних складів, заводів та знярядь, забезпечував ресурсами для освітлення та опалення, задовольняв потреби у предметах першої необхідності. В міру потреби створювались викупно-позичковий відділ та добична (трофейна) комісія.

Відділ одностроїв (мундирів) займався придбанням матеріалів для пошиття одягу, взуття, білизни, шведських та кравецьких знярядь праці, організацією відповідних майстерень, пересортуванням старих речей, розподілом мундирів, взуття, білизни серед військових частин, влаштуванням пралень та дезинфекційних пристроїв для старих, виміняних мундирів тощо (поручник Коновалець).

Інший відділ – технічно-матеріальний (сотник Фідлер) – опікувався придбанням всіх технічних матеріалів та засобів для армії через за-

купівельні операції на батьківщині та за кордоном, збором і ревізією власно виробленої продукції, розподілом усіх технічних засобів серед структур галицького війська, їх ремонтом через організацію цехів та майстерень, статистикою і використанням усіх тих засобів і установ краю для військових цілей, організацією військово-технічних складів, обліком техніки, технічного персоналу та їх фахового життя, підготовкою фахівців через створення професійних технічних курсів.

Головна скарбниця УГА (сотники Дольницький і Зінкевич) приймала грошові дотації від уряду УНР і відшкодовувала всі приватні претензії до свого війська. Розрахунково-контрольний відділ (сотник Пиріг) займався прийняттям і відсиленням урядових листів, різних актів, листуванням зі всіма начальними інтендантурами частин, частковою перевіркою виконання актів, точністю ведення денників і записників, складенням у ході перевірки відповідних актів.

Інтендантуру при НКУГА було створено для полегшення стосунків Начальної Команди з армією. Начальна інтендатура інформувала про господарські запити і потреби війська; стежила за рівномірним та раціональним розподілом усіх отриманих засобів від Начальної інтендантури чи здобутих трофеїв; доповідала про всі події на фронті, які могли мати вплив на господарський стан галицького війська¹³⁹.

У жовтні, для ліквідації можливого свавілля з боку етапних структур, при НКУГА запровадили посаду Інспектора етапу армії¹⁴⁰. 1 листопада, через погіршення загального становища, з добувних сотень при корпусах було створено охоронну сотню Начальної інтендантури УГА. Її командиром призначили чотаря Білоуса¹⁴¹.

Одним з шляхів часткового розв'язання продовольчого питання були добровільні пожертвування місцевих жителів. Так, через декілька днів по зайнятті Проскурова, селяни Меджибожа, дізнавшись, що група галичан, яка розташувалась у місті, має велику потребу в хлібі, привезли їм 15 пудів борошна¹⁴². У Летичівському повіті селяни Бахматівки з власного почину дали безкоштовно харчі для кількох від-

¹³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 749. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2-4.

¹⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 23.

¹⁴¹ Там само. – Спр. 101. – Арк. 33 зв.

¹⁴² Нам Допомагають. Кам'янець. 3-8. УГА // Останні Новини. – 1919. – 5 серпня.

ділів армії¹⁴³. У жовтні жителі с. Вербівці передали в дар галицьким воякам значну кількість сала, круп, м'яса, хліба¹⁴⁴. Але суттєво поліпшити харчове забезпечення галицького війська ці пожертви не могли.

Галичанам доводилось займатись вимінюванням. Під час наступу вони отримали, як здобич, велику кількість цукру на заводах в Барі, Гнівани, Красилові і Сиверинівці. Згодом його вдалося обміняти на м'ясо, хліб та одяг. Особливо великих розмірів це явище набуло в листопаді, в момент великої скрути в армії¹⁴⁵. Крім того, галичани поповнювали свої запаси за рахунок закупок. Так, у перші дні перебування за Збручем інтендантські служби одного з галицьких корпусів на базарі в Шатаві закупили 5 корів та кілька кілограмів сала¹⁴⁶.

Для збору, охорони і оптимального розподілу у війську відбитих у противника цивільних трофеїв і державного майна було запроваджено відповідні комісії, по одній у кожному корпусі, яка складалась з одного старшини, як голови, харчового старшини та збираючої сотні у складі 3 старшин і 50 стрільців¹⁴⁷.

Під час відступу проблема постачання різко загострилась, хоча населення продовжувало надавати галичанам певну допомогу. Тому армія все частіше вдавалась до реквізицій. Це, звісно ж, викликало незадоволення у місцевого населення. Почастішали скарги. Щоб не загострювати відносин, С. Петлюра вніс це питання до порядку денного Державної наради, яка відбулась 29 жовтня у Вінниці. З метою посилення допомоги українським арміям, зокрема УГА, політичні і громадські чинники організували "*Тижні козака*", під час яких населення зносило для війська одяг, білизну, взуття тощо¹⁴⁸.

Маючи певні кошти, Начальна інтендантура укладала з місцевими торговцями відповідні угоди. Документи свідчать, що вони стосувались придбання найрізноманітнішого майна і продуктів харчування. Так, купець Фіттерман зобов'язався доставити 55 пар мундирів¹⁴⁹, Оксман –

¹⁴³ Дописи. Із Летичівського повіту // Трудова громада. – 1919. – 14 серпня.

¹⁴⁴ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 60.

¹⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 12.

¹⁴⁶ Там само. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 18.

¹⁴⁷ Там само. – Спр. 104. – Арк. 73.

¹⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 9. – Арк. 5-5 зв.; Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 20.

¹⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 137.

1000 мішків¹⁵⁰, Хайцман – 200 пудів картоплі, 1000 пудів вівса¹⁵¹, Анцелович – 60 пудів сала і 30 пудів вепрового м'яса¹⁵², Баверман – 1500 пар білизни¹⁵³ і т. ін. Начальна інтендантура розраховувалась з ними не лише грішми, а й цукром, проте суму виплачувала поступово – спочатку її більшу частину, а згодом – решту. Угоди укладались також і з галицькими купцями. Наприклад, купці Райх і Герцвайг зі Східної Галичини взамін за цукор і гроші доставляли з-за Збруча значну кількість вівса¹⁵⁴. У результаті різних заходів вдалось нагромадити значну кількість продовольчих ресурсів. Скажімо, харчовий склад УГА, що знаходився у Жмеринці, на 1 жовтня мав на обліку: вівса – 785 кг, збіжжя – 212634 кг, капусти – 805 кг, цукру – 17000 пуд., нафти – 49 л, м'ясних консервів – 7090 банок тощо¹⁵⁵.

У вересні Начальна інтендантура зіткнулась з проблемою нестачі сіна для коней. Тому, за її вказівкою, щоб якимось виправити становище, було створено пункти нарізки січки¹⁵⁶.

14 жовтня за розпорядженням Начальної інтендантури усі засоби харчування, усі склади амуніції звели в Головний склад Начальної інтендантури УГА. До трьох набірень Команди етапу (розміщувались у Жмеринці, Дунаївцях і Проскуріві) мала додатись ще одна – її планували створити у Кам'янці чи Могилеві-Подільському. За цим розпорядженням, набірні ставали адміністративно самостійними відділами, а організаційно і фінансово підлягали Головному складові. З метою кращого контролю усі склади і набірні мали подавати Головному складу 21 числа кожного місяця відомості про необхідний і фактичний стан харчів у магазинах і з'ясовували дефіцит. Керував цим всім начальник Головного складу сотник О. Руцький¹⁵⁷. З цих складів харчувались і сім'ї командного складу галицького війська¹⁵⁸.

¹⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 135.

¹⁵¹ Там само. – Спр. 94. – Арк. 9.

¹⁵² Там само. – Спр. 105. – Арк. 283.

¹⁵³ Там само. – Спр. 73. – Арк. 132.

¹⁵⁴ Там само. – Спр. 94. – Арк. 2.

¹⁵⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 7.

¹⁵⁶ Там само. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 8.

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 30.

¹⁵⁸ Там само. – Спр. 104. – Арк. 50.

20 жовтня при Головному складі, як адміністративно самостійна одиниця, створюється “Збірня худоби НІУГА”, де концентрувалися закуплені для потреб армії тварини¹⁵⁹. Цей захід не поліпшив продовольче забезпечення армії. За тих обставин навіть було вирішено зменшити пайку м’яса для польових частин на 250 г, частинам етапу – на 200 г; іншим підрозділам – замість м’яса видавати борошно¹⁶⁰. Галичани, знаючи ціну племінній худобі, не дозволили використати її з розплодових станцій в Сутисках, Якушинцях та Голяках Вінницького повіту¹⁶¹.

Під час перебування на Великій Україні командування УГА турбувалось і про формування професійних кадрів інтендантської служби. Так, зокрема, 16 серпня було оголошено наказ про проведення іспиту для підстаршин на старшин при економічно-адміністративному відділі Диктатора ЗОУНР. До іспиту допускалися ліквідуючі (рахункові) і харчові підстаршини. Відбір на допуск проводився за такими критеріями: 1) ті, хто працюють за призначенням уряду; 2) ті, хто по закінченню 12-річної активної військової служби мали їх отримати; 3) ті, хто не менше 5 років були зайняті цією роботою; 4) ті, хто мають освіту від 6 класів, чи закінчили учительську семінарію, і хоча б 1 рік працювали в ліквідуючій чи харчовій службі. Відповідно до цих критеріїв кандидати мали пройти 6-місячну практику при чужих відділах і лише після цього, пред’явивши свідоцтво про завершення практики, мали можливість бути допущеними до іспитів. Усі, хто отримали ступінь хорунжого через колишні Окружні команди чи команди корпусів, без попереднього іспиту отримували звання хорунжого лише на час війни, якщо ж вони були допущені на звання чотаря, то повинні перед тим здати іспит¹⁶². Саме випробування включало в себе знання устрою української армії, норм поборів тощо¹⁶³. З небоєздатних старшин утворили школу етапних старшин¹⁶⁴.

В цілому ж, КЕУГА була дуже розгалуженою службою. Станом на 8 грудня до неї входили вишколи, кіш зведеного полку, залізничні

¹⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188.. – Оп. 3. – Спр. 21. – Арк. 9.

¹⁶⁰ Там само. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 31.

¹⁶¹ Там само. – Арк. 32.

¹⁶² Там само. – Спр. 104. – Арк. 212.

¹⁶³ Там само. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 8.

¹⁶⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 3.

сотні, булавна сотня, сторожі, збірні старшин, підстаршин і стрільців Команди етапу, сотні (телефонна, вантажних автомобілів, охоронна та 12 етапних), викупно-позичковий відділ ПНУГА, дві набірні харчів, головний технічний склад, армійський запасний обоз, залізничні війська охорони, обозна валка, запасна обозна чета, етапні валки, армійська обозна майстерня, три запасні лікарні, ветлікарня, армійська обозна майстерня зброї, польовий суд. Всього ж, за списками, харчовий склад КУЕГА нараховував 8123 вояків (з них 2243 старшини)¹⁶⁵.

18 липня, відповідно до постанови Диктатора ЗОУНР, на основі реального стану фінансів у війську було встановлено суму платні усім чинам галицького війська з поділом на бойовий та польовий. У вересні, в зв'язку з інфляцією, суми були відповідно змінені. Так, генерал (М. Тарнавський) отримував у липні 80 і 70 грн, а у вересні – 5350 грн, полковник – 75 і 60 і відповідно – 2700 грн. Така градація була зроблена згідно військового звання¹⁶⁶. Щоправда, сума могла коливатись, і то в значних розмірах, що зумовлювалось різними службовими доплатами (50 грн), наприклад, на мундири, квартиру тощо¹⁶⁷.

Розв'язуючи проблеми свого матеріально-технічного та харчового забезпечення, відповідні структури галицького війська співпрацювали з органами влади УНР, зокрема з Директорією та урядом. Спеціально для цього було створено Міністерство галицьких справ (Міністерство в справах західних областей республіки) на чолі з С. Вітиком, головою президії Трудового конгресу, вихідцем з Галичини. Це, однак, не означало, що українська держава могла забезпечити всім необхідним галицькі підрозділи та тисячі біженців. Фінансові і матеріальні статки УНР були досить скромними, і все ж уряд прийняв рішення про виділення на потреби галицького війська щомісяця по 300 млн грн. Утім, вказана сума виявилась непосильною для бюджету. Так, у серпні УГА отримала всього 120 млн грн, у вересні – тільки 80 млн грн¹⁶⁸. Дефіцит частково компенсувався тим, що 14-15 липня уряд УНР поширив чинність законів про задоволення потреб військ УНР і на УГА¹⁶⁹.

¹⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 91.

¹⁶⁶ Там само. – Спр. 1. – Арк. 19; Спр. 162. – Арк. 44-56.

¹⁶⁷ Там само. – Спр. 162. – Арк. 44-56.

¹⁶⁸ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 10.

¹⁶⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3305. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 26.

А вже 18 липня було прийнято законопроект про асигнування Українській Галицькій армії за цією статтею державних витрат 70 млн грн¹⁷⁰. Щоправда, гіперінфляція з'їдала значну частину цих сум, зменшуючи тим самим реальні можливості задовольнити найнеобхідніші потреби війська. Тож зрозуміло, що схвалені влітку 1919 р. законопроекти про асигнування на потреби УГА 347200000 грн. були недостатнім кроком у вирішенні фінансової проблеми¹⁷¹. Галицьке військо не отримало від УНР цілої низки потрібних засобів і матеріалів, і це тоді, коли Директорія фінансувала різні політичні партії, щедро видавала гроші повстанцям і різним авантюристам¹⁷². Щоб якось врегулювати процес постачання, наприкінці вересня створюється колегіальний орган, який мав займатися спільним постачанням обох армій. Сюди увійшли як наддніпрянці (наддніпрянець-голова), так і галичани¹⁷³. О. Доценко у своїй праці навів доповідь директора кредитової канцелярії П. Барановського до міністра фінансів, у якій зазначається, що за весь час перебування галицького війська на Великій Україні їй асигнували 310000000 грн. (за постановами від 19 липня – 70000000 та 1 вересня – 240000000). На основі цієї доповіді О. Доценко робить висновок про достатнє фінансування галицьких астин¹⁷⁴. У наш час теж простежується недооцінка ролі галицького війська у визвольних змаганнях і закиди на безпідставні скарги стрільців щодо фінансування армії¹⁷⁵.

Щоб розібратися у цьому питанні, зробимо такі підрахунки. Після уточнення з властями УНР 23 липня було встановлено денну пайку харчів для УГА. Вона складала 60 грн (хліб – 500 г (18 грн.), м'ясо – 300 (15), крупи – 200 (8), сало – 25 (3), сіль – 30 (2), борошно – 20 (1), цукор – 20 (2), кава – 72 (4), інші харчі – 7 грн.)¹⁷⁶. Якщо врахувати, що стрільців нараховувалося 50 тис., то для їх харчування на один день не-

¹⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3305. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 28 зв.

¹⁷¹ Там само. – Арк. 40.

¹⁷² Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. – С. 101.

¹⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 3305. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 42.

¹⁷⁴ Доценко О. Літопис української революції. – С. 306.

¹⁷⁵ Литвин С. Симон Петлюра і Західна область УНР (нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії в 1919 році) / С. Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ. – 2000. – № 4. – С. 102-109.

¹⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 174.

обхідно було витратити 3 млн грн, а на період з кінця липня до початку листопада 1919 р. приблизно вийде зазначена П. Барановським сума. І це без урахування гіперінфляції. Якщо кількісний склад галицького війська був дещо меншим, то все одно на кошти, які залишилися, не можна було забезпечити її потрібною кількістю медикаментів, одягу, взуття, поповнити боєприпаси, виплатити зарплату стрільцям та старшинам тощо. А у вересні одна денна пайка зросла до 75 грн¹⁷⁷.

Значна роль у подоланні зазначених труднощів відводилась місцевим продовольчим управам. У перший же день перебування на Великій Україні УГА зарекомендувала себе законослухняним військовим формуванням. Так, 17 липня в одному з перших наказів по війську було вказано, що закупівлю продуктів харчування належить проводити лише в разі крайньої потреби і то в порозумінні з повітовою управою¹⁷⁸. Завдяки цим контактам галичани брали участь у зборі врожаю, отримували за це натуральну плату. Їх, як дисциплінованих вояків, запрошували на постій, для охорони громадського майна¹⁷⁹.

Слід відзначити, що галичани не завжди могли заручитись підтримкою місцевих органів влади і управління, не раз відчували протидію у вирішенні питань, узгоджених на найвищому рівні. Траплялись випадки, коли, намагаючись взяти участь у жнивах чи заготівлі збіжжя в державних економіях, вони були покинуті напризволяще, їх уникали агенти продуправ, яким належало співпрацювати з прибульцями, сприяти їм в отриманні хліба. За таких обставин частини УГА не раз діяли так, як їм підказувала ситуація. Наприклад, у жовтні 1919 р. в район Шаргорода прибув загін галичан на чолі з поручником Задуровичем. Розсіявши більшовицькі частини, які тут діяли, стрільці приступили до жнивування. Проте ніхто із хліборобів не погоджувався віддавати збіжжя, зібране з державних полів раніше. Довелось застосовувати силу, що відразу змінило ситуацію на краще. Коли вирости скирти немолоченого хліба, несподівано з'явилися агенти продвідділу, магазинери (комірники) та інші особи. Усі вони розсипались в компліментах на адресу галичан: *“Коли б не було вашої частини, то б селяни*

¹⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 174. – Арк. 20.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 198.

¹⁷⁹ Там само. – Спр. 103. – Арк. 195.

не звезли ні одного снопа”. Але варто було приступити до молотьби, як ставлення до загону Задуровича з боку офіційних осіб змінилося на гірше. Як наголошував агент Ямпільського повітового продрвідділу, це була пора “щось заробити”. А галицькі стрільці не дозволяли розкрадати хліб, надійно охороняли склади, використовуючи свої замки. Цим вони зберегли і для волосних потреб, і для держави тисячі пудів зерна. Чинячи перешкоди частинам УГА в отриманні хліба з державних складів, окремі продагенти намагались не відкривати приміщення, “зубили” ключі тощо. Добре знаючи, що під “галицький шумок” зерно збувається різним приватним особам, торгівцям, галицькі підрозділи у таких випадках вдавались до самочинних, не завжди законних дій. Так, вони зламували замки, реkvізували без будь-якого обліку хліб, чим викликали роздратування і навіть вороже ставлення чиновників та селян. Такі факти гостро поверталися проти самих галичан, оскільки представники місцевих органів влади відразу сигналізували про них до Міністерства земельних справ і Міністерства народного господарства. В ряді сіл Східного Поділля (Деребчин, Антонівка, Шендерівка та ін.) селяни, піддавшись антигалицькій агітації (хліб забирають “австрійки”), пограбували державні магазини, чим викликали відповідну реакцію, наприклад, загону поручника Ружицького. Відібравши у селян державний хліб, галичани переправили його у спокійне село Хоменки. Про цей випадок швидко стало відомо голові волосної земельної управи, який відразу зв’язався із військовиками армії УНР. Командира патруля, який забезпечував перевезення хліба, за наказом представника державного інспектора і коменданта тилу армії УНР полковника Труби, було заарештовано. Згодом під арешт потрапив поручник Ружицький; галичани отримали образливе клеймо “бандити”. Інцидент через деякий час вичерпався, однак відділ УГА, через комерційну діяльність продагентів, втратив значну кількість збіжжя¹⁸⁰. На жаль, такі випадки були непоодинокими¹⁸¹. За таких умов практика реkvізицій, до якої вимушено вдавалися галицькі частини¹⁸², стає зрозумілою.

¹⁸⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 9. – Арк. 160-160 зв.

¹⁸¹ Поділля в роки громадянської війни. Документи і матеріали. – Вінницьке книжково-газетне вид-во, 1959. – С. 289.

¹⁸² ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 2.

Під час успішного наступу Української Галицької армії в липні-серпні 1919 р. її контакти з органами місцевої влади характеризувалися значно більшою лояльністю і виваженістю, співчуттям і співробітництвом. Восени ці якості все більше поступалися іншим – нерозважливості, нерозумінню, протидії, і навіть крайнім заходам. Отже, загалом ці стосунки складались нерівномірно, еволюціонували від співробітництва до байдужості, ігнорування потреб захисників української держави, що було одним із чинників погіршення становища галицького війська.

Улітку 1919 р., під час жнив, Міністерство земельних справ, розуміючи, що своїми силами не зможе зібрати і забезпечити охорону врожаю, розпорядилось дозволити галицьким тиловим службам і частинам брати на себе ці обов'язки, а для належного контролю над зібраним врожаєм, Міністерство народного господарства, щоб з'ясувати скільки хліба взято військом, 19 вересня звернулось до Начальної інтендантури УГА з проханням взяти на себе контролюючу функцію. Ці всі дані належало передати до хлібного департаменту вказаного міністерства¹⁸³.

По закінченню реорганізації ЧУГА Начальної інтендантури, як такої, вже не було. Вся справа постачання зосереджувалася у відділі постачання при 12-й червоній армії. Шефом цього відділу став Л. Грушко, його заступником – М. Станько. Персональним референтом шефа призначили Л. Калинчева, ад'ютантом і перекладачем – Д. Юркевича. Питаннями постачання займалися кілька відділів: 1) заосмотрення (займався проблемами харчування і обмундирування), 2) побору і бюджету, 3) рахунково-перевірочний, 4) ліквідатури і 5) операційно-скарбничий¹⁸⁴.

Важливе значення для існування боєздатної армії мала проблема поповнення її рядів. Основний тягар у цьому питанні випав на етапну службу. Упродовж літа 1919 р. цей процес мав неорганізований характер, бо українські армії наступали, і тому великих ускладнень не було. Під час осіннього відступу проблема стала надзвичайно гострою. Тому з вересня посилилась робота із вербування до галицьких

¹⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 36.

¹⁸⁴ Там само. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 21-22.

підрозділів, оскільки корпуси мали на той час лише по кілька сотень добровольців. Ті, хто були трохи навчені, відсилались до корпусних вишколів, а хто ні – до армійського вишколу. В цілому на останній (командував отаман Клюн, а з жовтня Слюсаренко), що розмістився по переході Збруча в Грушці, випало найбільше навантаження з підготовки мобілізованих¹⁸⁵. Проте, проводити навчання як слід армійський вишкіл не зміг, бо його стрільці, як й інші тиллові служби, змушені були стати жнивними сотнями, завдання яких полягало допомагати селянам у зборі та охороні збіжжя¹⁸⁶. Навчальну працю проводили лише старшинська школа, школа підстаршин та сотня кулеметників. У той час армійський вишкіл підготував кілька сотень стрільців для різних відділів і окремо дві похідні сотні (300 стрільців) було направлено до Жмеринки. Важким видався перевишкіл колишніх підстаршин царської армії, але він себе виправдав. Зате серед новобранців звичним явищем було дезертирство. У листопаді 1919 р. армійський вишкіл, як і вся армія, змушений був здійснити передислокацію. Це завдання виявилось надзвичайно складним. Так, в Говорах, поблизу Ялтушкова, де він зупинився на більш-менш тривалий відпочинок, нараховувалось всього три неповних сотні. На час співпраці галичан з радянським режимом армійський вишкіл знаходився в Рибниці. В ході реорганізації його ліквідували, а 160 стрільців направили до одного з піхотних полків¹⁸⁷.

З переходом на Поділля 19 липня старшинська школа піхоти розташувалась в Гуті Чугорській Ушицького повіту. Комендантом і викладачем був сотник В. Драган. Він навчав слухачів обов'язкам старшини, озброєнню і структури УГА. Сотник Любінський викладав службові статuti (Ч.1, 3) та військову стилістику, сотник Л. Балицький – службовий статут (Ч. 2), тактику і вогневу підготовку, поручник Яцишин – фізичну підготовку, поручник Райлян – польові укріплення і картогра-

¹⁸⁵ К-в. Я. Армійський Вишкіл / Я. К-в // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 75-76.

¹⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.2188. – Оп. 3. – Спр. 21. – Арк. 10.

¹⁸⁷ Клюн О. Армійський Вишкіл УГА / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 366-367.

фію, булавний Герман – економіку і адміністрацію галицького війська, чотар-медик Д. Парашук – соматологію¹⁸⁸. Польову муштру і вишкіл забезпечував чотар А. Кардаш¹⁸⁹.

Старшинська школа, Гута Чугорська

Школа нараховувала 63 курсанти і була поділена на три чоти, якими командували старший десятник І. Дубицький, десятники І. Тарнавський і В. Бакун. Польові вправи проводилися до обіду, а в післяобідню пору – теоретичні заняття. Майже всі курсанти були підстаршинами, дві третини мали повну підготовку і фронтову службу. Канцелярією школи завідував булавний Герман, який одночасно був і справником¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Ярбій В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА (Віїмки зі щоденника фреквентанта, підхорунжого УСС Казки) / В. Ярбій // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 3. – С. 16.

¹⁸⁹ Толюк – Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 4. – С. 265.

¹⁹⁰ Там само.

Поява старшинської школи викликала спочатку недовірливе і стримане ставлення з боку місцевих мешканців, але згодом воно змінилося на приязне. Більше того, курсанти школи змогли викоринити у селі таке явище як злодійство та конокрадство¹⁹¹.

Старшинська школа була тісно пов'язана з інтендантурою армійського вишколу, яка забезпечувала її харчами. Перший випуск цієї школи відбувся 8 жовтня 1919 р. Головою екзаменаційної комісії був командир армійського вишколу полковник К. Слюсарчук. Усіх кандидатів на молодших старшин було направлено до Вінниці, де Начальна Команда піднесла всіх (63 особи) на один ступінь і розподілила до вишкোলів бригад¹⁹² (див.: Додаток № 6). Чотирьох найздібніших було залишено для роботи інструкторами¹⁹³.

Другий курс, на якому навчалось 50 слухачів, розпочався 10 жовтня. Однак, у зв'язку з листопадovими подіями, старшинська школа 13 листопада виїхала з Гути Чугорської, а через 4 дні в с. Колобаївцях Новоушицького повіту сотник Драган розпустив її. Слухачі подались хто куди¹⁹⁴.

Існував також вишкіл Команди етапу, що знаходився в Ямполі. Процес підготовки проходив важко, без зброї. У серпні 1919 р. тут нараховувалось близько тисячі осіб, проте пізніше почались масові втечі. Спроби розшукати дезертирів успіху не мали¹⁹⁵.

Свою однорічну старшинську школу мали і артилеристи. Розміщувалася вона в Безнісківцях. Тут навчалось 25 курсантів, здебільшого підстаршини. Спочатку її очолював отаман Л. Северин, а пізніше – сотник І. Сітницький, який викладав у цій школі балістику. Інші предмети викладали інструктори сотник В. Михайло, поручники Я. Островський і В. Мішкевич, а бунчужний Вагель був ще й справником. Курс навчання тривав майже три місяці і закінчився іспитом, який приймав отаман Л. Северин. Випускників підвищили до звання

¹⁹¹ Толюк – Кульчицький С. Старшинські школи ГА. – С. 265.

¹⁹² Ключ О. Старшинська Школа Піхоти / О. Ключ // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 368.

¹⁹³ Толюк – Кульчицький С. Старшинські школи ГА. – С. 266.

¹⁹⁴ Ключ О. Старшинська Школа Піхоти. – С. 368.

¹⁹⁵ Алиськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 3. – С. 14-17.

підхорунжих та десятників. Не змогли завершити навчання ті курсанти, які захворіли на тиф¹⁹⁶.

Через зазначені вишколи пройшло кілька тисяч новобранців, з яких більша частина захворіла на тиф, або розійшлася по домівках.

З метою відшкодування людських втрат УГА отримала право проводити мобілізацію за рахунок місцевого населення. У вересні Головним отаманом С. Петлюрою було видано накази про мобілізацію місцевого населення 1898-1899 років, як запас, і 1899-го, як новобранців¹⁹⁷. КЕУГА, відповідно до наказу від 22 вересня, отримала можливість проводити мобілізацію в районі Літин – Терешпіль – Чорна – Гриців – Сахнівці, а корпусні частини – у прифронтовій смузі¹⁹⁸. Разом з тим, команди вишколів підбирали приміщення для новобранців, складали організаційний та навчальний плани. Всіх новобранців формували у сотні. Ними командували підстаршини тих бригад, до яких вони мали потім потрапити¹⁹⁹. За новим наказом С. Петлюри від 27 вересня район мобілізації значно розширювався²⁰⁰. 2 жовтня до нього увійшли Житомирський, Новоград-Волинський та Проскурівський повіти. Мобілізаційні команди, в порозумінні з повітовими військовими комендантами і цивільною владою, створювали поборову (мобілізаційну) комісію. Коменданту належало подати точний список новобранців і запасних, бути присутнім при мобілізаційних заходах. Встановлювалась точна дата набору. Якщо новобранець порушував її, то вважався дезертиром. Після проведення мобілізації всі списки доставлялись командуванню корпусу. Озброєних новобранців відразу відправляли на фронт, усіх інших – до корпусного вишколу. До фронтових частин поповнення доставляли транспортом. Командування корпусу повідомлялось про це за день до відправлення. Мобілізації підлягали також лікарі, фельдшери, фармацевти і медсестри (чоловіки у віці до 55, жінки – до 45 років). Особи, які знаходились на державній або земській посадах, до війська не закликались. Мобілізований лікарський персонал потрапляв у розпорядження санітарного шефа 2-го

¹⁹⁶ Толюк – Кульчицький С. Старшинські школи ГА. – С. 270.

¹⁹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 15.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 71.

²⁰⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 11.

корпусу. До складу мобілізаційної комісії входили два старшини, лікар, санітарний старшина та представник місцевої влади. На кожного призвоника видавався спеціальний лист, в якому записувалися: 1) ім'я і прізвище; 2) дата і місце народження; 3) віросповідання, соціальний стан, звання. В кінці потрібно було зробити відмітку: а) служили: 1) при піхоті 2) артилерії; 3) кінноті, технічних відділах і т.п. б) взагалі не служили. Бажаючі вивчитись на старшину повинні були мати освіту не менше 6 класів середньої школи (в армії УНР – всього 4 класи)²⁰¹.

Одним з головних мобілізаційних пунктів став Проскурів, де розміщався вишкіл 2-го корпусу УГА²⁰². Для перевезення новобранців з Вінницького та Липовецького повітів до вишколу 2-го корпусу 11-а бригада виділила цілу сотню²⁰³.

Незважаючи на всю важливість мобілізаційного процесу, він на жаль, не дав очікувальних результатів²⁰⁴. Так, у Проскурівському повіті 10 жовтня ніхто не з'явився на призовні пункти. Пасивну позицію зайняли волосні власті. Вони заявляли, що рекрути – це не їх справа, і війську нічого не дадуть. Селяни роззброювали галицькі мобілізаційні команди, наголошуючи, що так і надалі чинитимуть. На жаль, через скруту на фронті, покарати їх не було змоги²⁰⁵. Особливою непокірністю відзначались селяни Пашковецької волості Проскурівського повіту²⁰⁶.

Не корилися мобілізації і в інших місцевостях. Навіть у відносно благополучних у питанні мобілізації повітах траплялись невдачі. Так, 8 жовтня у Вінницькому повіті сотня, вислана для проведення мобілізації, повернулась ні з чим²⁰⁷. У зв'язку з цим команди вишколу звертались з проханням до корпусних команд виділити їм на допомогу старшин і підстаршин²⁰⁸. Але і це не дуже допомагало. Реальний стан

²⁰¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 7.

²⁰² Там само. – Спр. 275. – Арк. 9; Оп. 2. – Спр. 118. – Арк. 59.

²⁰³ Там само. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 72.

²⁰⁴ Там само. – Спр. 271. – Арк. 85; Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 56, 59.

²⁰⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 56-57.

²⁰⁶ Там само. – Спр. 276. – Арк. 89.

²⁰⁷ Там само. – Спр. 275. – Арк. 83.

²⁰⁸ Там само. – Спр. 273. – Арк. 5-5зв.

з набором до війська був далеким від бажаного. Становище ускладнювалось ще й тим, що підрозділи армії УНР звертались до галичан з проханнями передати їм частину своєї мобілізаційної території²⁰⁹, або навіть самостійно поповнюватись з районів для УГА²¹⁰.

Незважаючи на всю складність становища, починаючи з другої половини вересня і до початку жовтня, в УГА влилося близько 6000 новобранців (17 старшин, 108 підстаршин, 3495 козаків, 2336 новобранців), значну частину яких представляли подоляни²¹¹. Перебуваючи на Великій Україні, Начальна Команда та Є. Петрушевич весь час сподівались на поповнення свого війська власне галицькими вояками, які знаходились в італійському полоні. На жаль, поки що недоступні матеріали, які змогли б пролити світло на те, як до Могилева-Подільського з полону прибули 19 старшин та 322 стрільці, які поповнили особовий склад Української Галицької армії²¹².

Галицьке військо мало добре налагоджений зв'язок, користувалося послугами телеграфу, телефону та вістових. При піхотних сотнях і куренях зв'язок здійснювався за допомогою телефону або вістових. Телефонний зв'язок при сотнях встановлювали телефонні стежі (3-4 особи) з 1-2 телефонними польовими апаратами; більші стежі були при куренях та батареях. Бригадні команди і гарматні полки мали телефонні відділи, до яких входили по одній четі (25-35 осіб). При Начальній Команді та при корпусних командах існували сотні зв'язку з відділами – телефонним та телеграфним²¹³. Командував телеграфною сотнею поручник Струмінський. Після Зятківської угоди дехто із зв'язківців пішов з армією УНР у Зимовий похід. Неодноразово вони налагоджували контакти з галицькими зв'язківцями, отримували від них цінну інформацію. В складі ЧУГА галичани через засоби зв'язку часто мали контакти з повстанськими групами в районі Балти і Ананьєва, з армією УНР і навіть з генералом Удовиченком по інший бік фронту. Крім так званого дротяного зв'язку – телеграфного і телефонного, у війську

²⁰⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 31.

²¹⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 101. – Арк. 59.

²¹¹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 276. – Арк. 4.

²¹² Там само. – Спр. 273. – Арк. 13, 14.

²¹³ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 529-530.

використовувались радіостанції, які давали змогу лише підслуховувати розмови, перехоплювати шифровані телеграми. В період існування ЧУГА цей зв'язок ліквідували. Найдовше працювала радіостанція поручника Сітницького²¹⁴.

Серед допоміжних служб Галицької армії були й технічні війська, які нараховували 14 саперних рот, 4 саперних склади, 3 автоколони, 3 залізничних роти, залізничний склад, дивізіон бронеавтомобілів, автомобільну й телефонну майстерню. Бракувало фахових старшин та спеціалістів. Технічними справами керували технічні референти при корпусах і Начальній Команді²¹⁵. Саперні роти займались спорудженням мостів, шляхів, військових об'єктів, а також нищили об'єкти, які могли служити ворогові, створювали перешкоди на його шляху. Начальна Команда та кожен корпус мали по автомобільній сотні, яка складалася з 3-х чот (тяглової, особових автомобілів, ремонту), декількох мотоциклів та санітарних автомобілів²¹⁶.

Турбуючись про поповнення кадрів технічної служби, командування УГА прийняло рішення про відкриття восени технічного вишколу²¹⁷. Тоді ж вишкіл із поповнення персоналу залізничної служби пройшли 350 новобранців-добровольців. Другий випуск відбувся у грудні 1919 р. в Балті²¹⁸.

У ЧУГА структура технічних військ значно звузилась: в розпорядження армії було переведено важку і легку автороти, у першій нараховувалось 60 автомобілів, у т.ч. 20 справних, у другій відповідно 30 і 15, автомайстерню, роту бронеавтомобілів (4 одиниці – 2 з яких були справними). У структурі служби залишилося 3 саперних і 3 телефонних роти, 3 радіостанції і відповідні майстерні²¹⁹.

²¹⁴ Білінський П. Служба зв'язку УГА / П. Білінський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 255-256; Ляйнберг Л. Радіослужба в УГА / Л. Ляйнберг // Календар-альманах Червоної Калини на 1922 р. – Львів; Жовква, 1922. – С. 131-132.

²¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 131. – Арк. 73-73 зв.

²¹⁶ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 531.

²¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 58.

²¹⁸ Ржевський В. Технічні формації / В. Ржевський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 247.

²¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 131. – Арк. 73 зв.

До допоміжних служб відносилися також польова жандармерія²²⁰, булавні відділи, станційні команди, польова пошта. Перші три, які забезпечували порядок у бойових і прифронтових смугах, створювались лише при командах бригад і вище²²¹. Всього на Поділля прибуло 1150 жандармів²²². Бригадна польова жандармерія налічувала 35-50 осіб, корпусна мала сотні. Вони були озброєні як піхотні частини, і в разі потреби ставали до бою²²³.

Використовуючи сприятливі обставини, Збруч перейшла значна частина галицьких поштовиків. Беручи до уваги недостатньо ефективну роботу адміністративного апарату УНР, інспектор М. Секретар та старший поштовий контролер С. Добрянський запропонували Начальній Команді план реорганізації польової пошти. Його було розглянуто й схвалено. У другій половині серпня було відкрито Головний Польовий поштовий уряд. Управителем польових пошт було призначено С. Добрянського, а його помічниками – інспектора М. Секретара і О. Дениса²²⁴. При корпусах, бригадах, етапі, диктатурі, а також в головних містах постою армії було створено 27 польових поштових урядів²²⁵. У Проскуріві та Жмеринці вони мали статус роз'їздних. У цій службі працювало близько 50 урядовців²²⁶.

Польова пошта приймала та перевозила, насамперед, урядову кореспонденцію та приватне листування стрільців та старшин. Нестача вісток з-за Збруча, суперечливі вісті, вміщені у періодичній пресі, непокоїла галицьке вояцтво. Листування з ріднею було частково налагоджено при сприянні Штабу Головного отамана, який, відправляючи кур'єрів до Польщі, став посередником у пересиланні листів. Для цього

²²⁰ Козак І. Польова жандармерія УГА / І. Козак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 291-296.

²²¹ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 528.

²²² Козак І. Дещо про державну жандармерію / І. Козак // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 6. – С. 16.

²²³ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 528-529.

²²⁴ М. Д. Польова пошта УГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 294; Секретар М. Польова пошта УГА / М. Секретар // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 9. – С. 7.

²²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 39.

²²⁶ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 534.

було видано спеціальні подвійні листівки, пристосовані для листування (одна – до Галичини, інша – для відповіді). Ця кореспонденція підлягала цензурі. Заборонялось вказувати місце знаходження, військовий підрозділ. Цю ідею подав начальник розвідувального відділу Р. Ковальський²²⁷. Траплялось, що листівки доходили до адресатів, і дехто з галичан навіть отримував відповідь²²⁸.

З відходом УГА на південний схід польова пошта знизилась активність, а після переходу армії до більшовиків вона одразу ж припинила функціонування²²⁹.

В цілому урядової пошти було не багато, більше пересилали часописи і різноманітну літературу. Всього на Правобережжі польова пошта переправила приблизно 5 млн одиниць різної кореспонденції²³⁰. Кожен з видів пересилки мав відповідний тариф. Так, звичайне кореспондентське відправлення коштувало 1 грн. 50 коп., лист – 2 грн. 50 коп., рекомендований лист – 5 грн.²³¹.

У плані реорганізації ЧУГА не було місця Команді етапу. Тому постало питання її ліквідації. Для цього було видано відповідне розпорядження, за яким відділ Народної сторожі у Брацлаві зливався з запасним куренем 2-го корпусу, всі інші відділи розподілялись між частинами 1-го та 3-го корпусів; булавна сотня потрапила в розпорядження фронтових частин 1-го корпусу, всі старшини Етапу армії підлягали навчанню в школі командирів, якою завідував Красіцький. Всі лікарняні установи Етапу, як і залізничні сотні, потрапили в підпорядкування Польового штабу ЧУГА в Балті²³².

При Начальній Команді діяв Розвідувальний відділ, якому підлягали розвідвідділи при корпусах і бригадах, і займався розвідкою і контррозвідкою. За розвідку відповідав поручник Р. Ковальський²³³.

²²⁷ Секретар М. Польова пошта УГА / М. Секретар // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 9. – С. 7-8.

²²⁸ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 321.

²²⁹ Секретар М. Польова пошта УГА. – С. 8.

²³⁰ Там само. – С. 8.

²³¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп.1. – Спр. 131. – Арк. 25.

²³² Там само. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 83.

²³³ Вислоцький І. Військова розвідка УГА / І. Вислоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 355.

Старшинський склад відділу складався з 2-х поручників, 2-х четарів, 2-х хорунжих, підстаршинський – з 2-х осіб, які займались виключно канцелярською роботою. Кількість детективів і розвідників постійно змінювалась. Корпусні і бригадні розвідвідділи мали лише по одному старшині і 1-2 підстаршин з відповідним штатом детективів і розвідників²³⁴. Для збільшення ефективності роботи розвідки Начальна Команда 12 грудня 1919 р. ухвалила рішення створити розвідувальні курси. До них Команда етапу мала прислати 15 старшин, які повинні були підтвердити досвід роботи в розвідці і несудимість в минулому²³⁵. На жаль, з'ясувати перебіг діяльності цих курсів немає змоги через брак відповідної інформації.

Про ефективність розвідроботи свідчить, зокрема, звіт за першу декаду жовтня 1919 р. У ньому йдеться про становище на більшовицькому фронті: 2-му корпусу протистояла 1-а богунська бригада, їй на допомогу з фронту УСС прибув полк чисельністю 1000 багнетів, на озброєнні якого було 3 гармати, 20 кулеметів. На фронті УСС залишились 7-й і 8-й полки 3-ї бригади 44 радянської дивізії; Таращанський полк воював з поляками; проти військ Денікіна вели бойові дії 517-й, 519-й та 3-й інтернаціональний полки в районі Макарова. 9 жовтня 6-й піхотний полк Несмянова (1000 багнетів, 300 шабель) виступив проти радянської влади і зайняв Вишполь і Зорков; почались непорозуміння між українськими та російськими комуністами.

Детально інформувала розвідка і про денікінців: проти радянських військ на півночі і північному заході від Києва діяли 7-а і 15-а дивізії, проти 1-го корпусу УГА – 2-а терська дивізія (штаб у Фастові), з її складу на залізничній лінії з 6 жовтня діяли 500 піхотинців і 2 ескадрони кінноти, озброєних 6 гарматами і 1 броньовиком. До Фастова їм на підмогу прибула 2-а поволоцька дивізія (близько 1500 осіб) і транспорт із танками (кількість невідома); проти 3-го корпусу УГА діяла 5-а зведена дивізія генерала Осовського (2-й кінний полк – 500 шабель, 75-й севастопольський піхотний полк – 1500 осіб, 78-й новопінський піхотний полк – 500 осіб, 2-й кубанський полк вийшов зі складу дивізії); на лінії Монастирище – Христинівка – Тальне були задіяні 3 бронепоезди: “Пластун”, “Генерал Макаров”, “Генерал Гайсман”; з

²³⁴ Вислоцький І. Військова розвідка УГА. – С. 356.

²³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 48.

підслуханих розмов отримали відомості про безуспішні бої денікінців з повстанцями, в районі Умані виявили 2-й козачий донський полк і 73-й севастопольський полк (загальна кількість полку 1000 бійців), а в район Христинівки мали прибути частини 4-ї дивізії (4000 осіб).

Не залишався поза увагою розвідки і польський фронт. Так, понад Збручем у той час окопувалась 7-а дивізія армії Галлера, а на 1 жовтня поляками було оголошено мобілізацію 19-24-літніх чоловіків без різниці в національності²³⁶. Для розвідувальних цілей використовувались, в міру можливості, галицькі авіатори²³⁷.

Велику увагу розвідвідділ приділяв боротьбі з більшовицькими шпигунами, які під виглядом сестер-жалібниць діяли особливо активно в перші дні по переходу галичанами Збруча. Проте активна антишпигунська діяльність змогла ліквідувати загрозу з цього боку. Наступного дня після зайняття Жмеринки було викрито в шпигунстві 7 медичних сестер, одна з них мала документи австрійської сестри милосердя і, за легендою, була донькою угорського офіцера²³⁸. Як свідчать архівні джерела, в місцях постою галицьких частин та армії УНР активно діяла більшовицька шпигунка Роза Кляймен. Для попередження її діяльності, з відома розвідвідділу, вояків інформували про цю небезпечну особу²³⁹.

Прибувши на Правобережжя, Начальна Команда воліла мати точні відомості про стан армії УНР та повстанські загони. За декілька тижнів необхідну інформацію було зібрано²⁴⁰. Напередодні укладення угоди з денікінцями, згідно вказівки Начальної Команди, зібрали інформацію про політичні настрої у війську²⁴¹.

Доволі успішно на території Правобережної України діяла польська розвідка, прикриваючись кур'єрством між урядами УНР та

²³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 273. – Арк. 62-62зв.

²³⁷ Там само. – Оп. 2. – Спр. 101. – Арк. 73, 85.

²³⁸ Вислоцький І. Спомини розвідуючого старшини 1919-1920 на Великій Україні / І. Вислоцький // Літопис Червоної Каліни. – Львів, 1934. – № 5. – С. 6.

²³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 61.

²⁴⁰ Вислоцький І. Спомини розвідуючого старшини 1919-1920 на Великій Україні. – С. 7-8.

²⁴¹ Вислоцький І. Політичні настрої старшин УГА / І. Вислоцький // Літопис Червоної Каліни: історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 7-9. – С. 10-11.

Польщі. Вона знаходила підтримку в польського населення краю. Тому надзвичайно великим успіхом начальника розвідвідділу поручника Р. Ковальського став арешт у Вінниці керівника польської розвідки капітана Ковалевського. Той видав надзвичайно цінну інформацію про польську армію на східному фронті²⁴².

Підписавши угоду з денікінцями, Начальна Команда УГА направила на територію Чехословаччини представника розвідувального відділу, який мав налагодити контакти з розвідниками, що діяли в Галичині, і підготувати ґрунт для повернення стрільців на батьківщину для звільнення її від поляків²⁴³.

З переходом УГА під контроль Червоної армії Розвідвідділ зазнав репресій. Багато його представників було знищено. Випадково врятувався від розстрілу Р. Ковальський²⁴⁴.

Галицьке військо мало у своїй структурі санітарну службу. З переходом на Поділля санітарним шефом було призначено полковника А. Бурачанського (у 1-му корпусі за санітарну справу відповідали сотники – доктор Яцик і доктор Сеген; у 2-му – сотник, доктор Ляндес; у 3-му – полковник, доктор Левицький, сотник, доктор Свідерський)²⁴⁵.

А. Бурачанському довелося майже заново організувати санітарну службу через те, що в умовах відступу і переходу Збруча вона була дезорганізована, втратила частину медперсоналу та ліків. Ситуація ускладнювалась браком харчів, потрібних приміщень. Уже на другий тиждень перебування галичан на Поділлі почалась епідемія поворотного тифу, боротись з яким не було змоги, бо частини знаходилися в постійному русі²⁴⁶. Усього з армією пе-

Авмрозій Бурачанський

²⁴² Вислоцький І. Військова розвідка УГА. – С. 358.

²⁴³ Там само. – С. 359.

²⁴⁴ Вислоцький І. Спомини розвідуючого старшини 1919-1920 на Великій Україні. – № 7-8. – С. 9.

²⁴⁵ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – С. 532.

²⁴⁶ Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 17.

рейшло три польові лічниці (лікарні), кожна з яких могла прийняти 250-300 хворих, і чотири лічниці на 100-120 хворих²⁴⁷. Усіх лікарів нараховувалось 35²⁴⁸.

Обстеживши стрільців, санітарний шеф виявив 125 хворих, яким, на його думку, не вистачало солі (траплялось, що деякі стрільці по 8 днів не отримували ні грама цього продукту)²⁴⁹. Лікарі намагались виправити становище.

Санітарний поїзд УГА

Найяскравішим прикладом турботи про здоров'я стрільців була робота лічниці бригади УСС. Коли відбувався відхід галичан до Збруча, хорунжий Цибульський з станіславської аптеки вивіз дуже багато лі-

²⁴⁷ Щуровський В. Медична і санітарна Служба / В. Щуровський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 282.

²⁴⁸ Там само; Шанковський Л. Українська Галицька Армія / Л. Шанковський // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3347.

²⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 257.

ків, а начальник лічниці Свідерський при переході через Збруч не побоявся ще раз з возами повернутись на залізничну станцію коло Скали і прихопити значну кількість медикаментів. Завдяки цьому лічниця мала достатньо ліків на весь час перебування на Великій Україні²⁵⁰.

21 липня у Кам'янці-Подільському відкрили Етапний госпіталь з хірургічним відділом, а наступного дня аналогічний заклад з'явився у Макові²⁵¹. У серпні в Кам'янець-Подільському госпіталі відкрили стоматологічне відділення²⁵².

Під керівництвом санітарного шефа згодом було створено 4 польових госпіталі для кожного корпусу та бригади УСС і 4 запасних госпіталі. При бригадах знаходилися перев'язочні пункти, при куренях – пункти першої допомоги. Легко поранені та легко хворі залишалися при перев'язочних пунктах, а важкі відправлялись до корпусних польових лічниць. До запасних лічниць доставляли хворих з етапних служб, а також тоді, коли польові лічниці були переповнені або у випадках необхідності спеціального лікування²⁵³. Великою популярністю користувалась лічниця бригади УСС. Завдяки організаторським здібностям лікаря Свідерського, на хуторі Сорокани за короткий час з'явився госпіталь на сто ліжок²⁵⁴.

У серпні, під час наступу галичан на північному напрямку, санітарний шеф 2-го корпусу УГА влаштував в Проскуріві дезинфекцію від вошей. Проте, не всі підрозділи, які перебували в цьому регіоні, мали змогу скористатись такими послугами. До того ж, через віддаленість, нестачу резервів командири не мали змоги зняти хоча б один курінь для профілактики. Усіх хворих потрібно було відсилати в лікарню, створену за сприяння голови Червоного Хреста в Проскуріві Ільницького. Тут же знаходився санітарний поїзд лікаря Баготнера, але

²⁵⁰ Гаванський. Р. Памятного 1919 року. (Спомини з Великої України) / Р. Гаванський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 122.

²⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 8.

²⁵² Там само. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 40.

²⁵³ Щуровський В. Зі записків лікаря бригади УСС / В. Щуровський // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 85.

²⁵⁴ Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 17.

з невідомих причин частини 2-го корпусу не мали змоги ним користуватися²⁵⁵.

Галичани отримували медичну допомогу і в лікарнях армії УНР. Проте, як з'ясувалося у серпні 1919 р., стрільці, що лікувалися тут, отримували лише належне натуральне утримання (харчі, заміна білизни тощо), без грошових виплат. Тому було вирішено переводити, в міру можливостей, галичан до своїх лікарень, а в разі відсутності такої змоги видавати гроші через найближчі військові відділи²⁵⁶.

Восени, передчуваючи посилення епідемії різних інфекційних хвороб, було вирішено підготувати лікарські кадри для боротьби з майбутніми негараздами. Так, на 1 жовтня при запасній лікарні передбачалось створити санітарний вишкіл, до якого направили по 7 санітарів від кожної лікарні²⁵⁷.

15 листопада 1919 р. до Вінниці прибула санітарна місія Міжнародного Червоного Хреста для боротьби з інфекційними захворюваннями в Україні, яка вже у 20-х числах розгорнула свою діяльність. Її начальником був отаман, лікар Новак (колишній австрійський військовослужбовець). Йому допомагали декілька лікарів. Штати лікарні, яку Міжнародний Червоний Хрест відправив з Відня через Румунію, складала ще 10 санітарок-німкенів і куховарку-чешку²⁵⁸. Таким чином, санітарна служба отримала в своє розпорядження цілком обладнану лікарню на 200 ліжок, з великою кількістю ліків, які було розподілено між усіма лікарнями²⁵⁹. Однак їх не вистачало, щоб задовільнити потреби всієї армії. Взагалі, потрібних ліків в аптеках не було, а їх ціна на чорному ринку сильно зростала. Наприклад, ампула йоду коштувала 18 крб., кофеїну чи камфори – 85-100, йодоформу – 56, гіпермантану – 12 крб.²⁶⁰.

²⁵⁵ Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді. – С. 17.

²⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 279.

²⁵⁷ Там само. – Оп. 3. – Спр. 32. – Арк. 51 зв.

²⁵⁸ Демчук В. Санітарна Місія для поборення пошестей на Україні: Спомини, листоп. 1919 – груд. 1920 рр. / Д. Демчук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – № 6. – С. 8.

²⁵⁹ Лазурко О. Дещо з санітарних відносин УГА / О. Лазурко // Український скиталець. – Відень, 1923. – № 12. – С. 22.

²⁶⁰ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. – С. 315.

Восени ситуація ще більше ускладнилась. Надзвичайно великих масштабів сягнула епідемія тифу. Робота велася у дуже складних умовах. Якщо 1 жовтня 1919 р. в УГА нараховувалось 2300 хворих в лікарнях і 600 – в будинках оздоровлення, то вже на початку листопада цей показник зріс до майже 12 тисяч. Лікарні були переповнені. Значною була смертність в лікарнях: за жовтень померло 149 осіб, в середньому по 5 щодня, на початку листопада – 69, в середньому 7 на день²⁶¹. Хворих розміщували скрізь, де могли, як правило, білизна у них була подерта, не прана, кишіла вошами. Заражені на п'ятнистий тиф лежали вперемішку з хворими на поворотний тиф, роблячи лікування безцільним. Лікарі у цьому не були винні, адже в кожній лікарні їх було по два, а санітарної прислуги не вистачало²⁶². Як вказує О. Левицький, на той час лікарський склад УГА разом з санітарами нараховував всього 28 осіб²⁶³. Восени 1919 р. медична служба галицького війська складалася з 4-х запасних і 3-х польових лікарень, польової лікарні 1-ї бригади УСС, військової лікарні при вишколі УСС (д-р Я. Солтикевич), лікарні Українського Червоного Хреста та евакуйованої лікарні із Золочева²⁶⁴. Деякі лікарні цілими днями не отримували м'яса, у кращому випадку мали квасоллю та капусту²⁶⁵. Разом з тим, значна кількість хворих знаходилась у війську²⁶⁶. Щоб зарадити проблемі, окремі військові частини намагалися створювати для своїх потреб окремі лічниці. Проте, у них не було ні фахівців, ні медикаментів. Вони надавали хворим лише дах над головою і хоч якийсь догляд. Справою лікування у них займалися в основному польові духівники. Ті, хто одужували, направлялись до збірних пунктів у Проскуріві та Жмеринці, звідки вони транспортувались до своїх частин. Тих, хто потребував відпочинку не менше двох тижнів, переправляли в будинок одужуючих в Браїлові²⁶⁷. В лікарнях були встановлені дієти відповідно до стану здоров'я хворих²⁶⁸.

²⁶¹ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 3. – С. 15-18.

²⁶² Там само. – С. 61.

²⁶³ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 31.

²⁶⁴ Щуровський В. Медична і санітарна Служба. – С. 282-283.

²⁶⁵ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 29.

²⁶⁶ Шухевич С. Спомини з УГА. – Т. 3. – С. 61.

²⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк.1 зв.

²⁶⁸ Там само. – Арк.11; Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 66.

У низці випадків галицькі лікарні допомагали місцевому населенню²⁶⁹. Селяни відповідали взаємністю. Наприклад, у Літинському повіті вони на власні кошти організували для поранених лікарню на 200 місць²⁷⁰. Санітарна служба, незважаючи на надзвичайні зусилля, не могла справитися з важким становищем – 70% хворих та тиф²⁷¹. Командування намагалось максимально покращити побут хворих. Великим досягненням слід вважати той факт, що після отримання лікарської допомоги за рахунок санітарної місії Міжнародного Червоного Хреста смертність хворих наприкінці листопада 1919 р. значно зменшилась²⁷².

За домовленістю між УГА та добровольцями, останні мали надати галичанам належну медичну допомогу. Щодо цього пункту угоди, то в джерелах мають місце суперечливі твердження. Як вказує В. Березинський, денікінці взяті на себе зобов'язання повністю виконали²⁷³. В. Щуровський наполягає, що поміч від денікінців була мінімальною²⁷⁴. Незважаючи на цей розбій, перехід на бік Денікіна, сприяв, на наше переконання, покращенню санітарної справи, хоча, ясна річ, ситуація вимагала кращого.

Галицькі лікарі надавали допомогу і хворим повстанцям. Скажімо, при повстанському загоні отамана Шепеля вони посприяли організації санітарної служби. Особливо виділявся лікар Т. Яцик²⁷⁵.

В ЧУГА санітарну службу очолив доктор Козакевич. У 1-й та 2-й бригадах нараховувалось по одному польовому госпіталю, у 3-й – 2²⁷⁶. Кожній із цих структур належало мати військово-санітарний, транспортний, епідемічний і дезинфекційний відділи, а також перев'язочну²⁷⁷. 25 березня 1920 р. встановлено штати санітарних поїздів і

²⁶⁹ Гаванський. Р. Памятного 1919 року. – С. 125.

²⁷⁰ Левицький О. Галицька армія на Великій Україні. – С. 61.

²⁷¹ Щуровський В. Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців і I Бригади УСС / В. Щуровський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – № 1. – С. 14.

²⁷² Демчук В. Санітарна Місія для побороення пошестей на Україні. – С. 8.

²⁷³ Березинський В.Г. Військова організація основних українських державних формувань / В. Г. Березинський / [Акад. Збройн. сил України]. – К. – 1995. – Ч. 3. – С. 31.

²⁷⁴ Щуровський В. Зі записків лікаря бригади УСС. – С. 88.

²⁷⁵ Щуровський В. Медична і санітарна Служба. – С. 285.

²⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 73 зв.

²⁷⁷ Там само. – Спр. 167. – Арк. 3-3зв.

санітарних валок з оплатою. Кожна бригада мала свій епідемічний відділ на 160 місць з обозом²⁷⁸. При цьому відділі знаходилась і дезінфекційна служба з обозом. Планувалося організувати відсильний пункт хворих²⁷⁹. Керівництво санітарної служби ЧУГА мало намір відкрити притулок для одужуючих на 500 осіб²⁸⁰. За штатами радянських військ, при бригаді повинен був функціонувати окремий санітарно-гігієнічний відділ, але через брак лікарського персоналу на всі галицькі бригади створили всього один такий відділ²⁸¹. Для покращення санітарної служби при санітарному відділі було створено курси для підготовки санітарів під керівництвом Мартюка²⁸².

У квітні 1920 р., коли виконувалися накази радянського командування про передислокацію, у Жмеринці знаходилось 1200 хворих, Барі – 1500, Могилеві – 800, Браїлові – 700, Ялтушкові – 1000, Новій Ушиці – 800, Гнівані – близько 600, Немирові – 250, Глібові – 120, всього близько 7000 осіб²⁸³. Крім того, багато хворих розмістились по селах поблизу цих міст, і їх ніхто не обліковував. Під час відступу зі Жмеринки для допомоги хворим залишили санітарну комісію, якій належало відсилати вилікуваних стрільців до Збірної станції (комендант Волянський). Було створено спадкову комісію та інформбюро (начальник Малицький). Збором усіх галицьких вояків, які знаходилися в районі Вінниці та Жмеринки, займалися повноважні представники галицького війська.

Ветеринарну службу (14 ветеринарів, 17 помічників) очолював доктор Бородієвич. При кожному корпусі знаходилась ветеринарна лікарня, а при Етапі армії – запасна. В ЧУГА запасну лікарню ліквідували²⁸⁴. Ветеринарний персонал нараховував 31 особу, у т. ч. 14 дипломованих. У кожній бригаді ЧУГА передбачались посади ветеринарного референта, 2-х ветлікарів для коней, 3-х ветлікарів – для полку піхоти, одного – для полку кінноти, 2-х – для артилерійських полків, одного –

²⁷⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 2-5.

²⁷⁹ Там само. – Арк. 4.

²⁸⁰ Там само. – Арк. 3-3зв.

²⁸¹ Там само. – Арк. 3.

²⁸² Там само. – Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 47.

²⁸³ Там само. – Оп. 2. – Спр. 184. – Арк. 1-1 зв.

²⁸⁴ Там само. – Спр. 131. – Арк. 73-73 зв.

при Польовому штабі ЧУГА і двох – при лікарні Етапу армії. Однак відчувалась нестача і кваліфікованих лікарів, і ліків²⁸⁵.

УГА продовж липня 1919 – травня 1920 рр. мала своє тилове забезпечення та допоміжні структури, що загалом дозволяло розв'язувати відповідні тактико-стратегічні завдання.

Отже, крім бойової діяльності та забезпечення військово-технічних і господарських потреб, галицьке військо, в силу своєї національної природи та історичного покликання, виконувало й інші, супутні, але не менш важливі для продовження на Великій Україні революційного процесу функції чинника національно-політичного, культурно-просвітнього життя і морально-психологічної стабільності. Його розгалужений пропагандистський апарат (вертикалі Бюро пропаганди, Пресової квартири, Відділу освіти) скеровував свою діяльність як серед війська (видання військової преси, різних брошур, відозв, організація, підтримка і спрямування роботи театральних труп, культурно-просвітніх товариств, шкіл національної свідомості, забезпечення росту і функціонування в підрозділах бібліотек, читалень, налагодження потужної контрпропагандистської роботи, охорони місцевих пам'яток мистецтва й старовини, збору історико-архівних матеріалів тощо), так і місцевого населення. Тисячі представників Поділля з вдячністю сприймали хорові виступи галицьких вояків, які увібрали в себе як регіональні, так і загальноукраїнські традиції народної пісенної культури, і супроводжувалися доступними роз'ясненнями складного політичного становища України та перспектив розвитку революції, потреби зміцнення органів влади на місцях, ролі галицького війська у визвольних змаганнях, допомогою книгами, брошурами, часописами українською мовою, а також організаційними заходами у заснуванні товариств “*Просвіти*” тощо. Ці контакти, що в багатьох випадках переростали у ділову і результативну співпрацю, сприяли зміцненню довір'я до стрільців, усували спотворене розуміння мети їх бойової діяльності, стимулювали пробудження і ріст національної свідомості східних українців. Виявом справжнього єднання стало спільне відзначення релігійних, державних і шевченківських свят.

УГА обходила переважно тим арсеналом, з яким прибула за Збруч. Трофеї, здобуті в боях, використовувалися в наступально-обо-

²⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 176. – Арк. 95.

ронних операціях. Складно вирішувалася проблема з забезпечення війська харчами, фуражем, а з осені – теплим одягом, білизною і взуттям. Заробляючи на жнивах, галичани отримували хліб, вимінювали і купляли худобу, м'ясо. Продукти харчування надходили і як добровільні пожертви від населення. Практика реквізицій не набула масовості.

Грошове забезпечення держави значно відставало від реальних потреб, які загострювалися в умовах гіперінфляції. Органи місцевого самоврядування не завжди надавали галичанам належну допомогу, створюючи тим самим штучні перешкоди на шляху взаєморозуміння і сіючи сумніви у війську щодо потреби продовження бойової діяльності.

Важче розв'язувалося питання поповнення втрат у живій силі. Екстериторіальність УГА не давала їй змоги самостійно проводити мобілізацію. Проведений з дозволу Головного отамана армії УНР примусовий набір до війська не міг компенсувати втрат в його особовому складі. Поповнення проходило необхідну підготовку. З числа новобранців готувалися й старшинські кадри.

Вкрай гострою, складною і не вирішеною до кінця справою, що завдавала величезної шкоди боєздатності армії і ставила під сумнів доцільність її використання на фронті, була незадовільна в цілому медична допомога хворим і пораненим воякам через відсутність достатньої кількості шпиталів, лікарських кадрів, середнього медичного персоналу і особливо ліків. Потребувала серйозного вдосконалення санітарна служба. Надання медичної допомоги ускладнювалося міжнародною ізоляцією УНР, скромними внутрішніми припасами республіки та прогресуючою фінансово-економічною кризою.

ВИСНОВКИ

Національно-визвольні рухи у Західній і Східній Україні в десятих роках ХХ ст. стали складовою частиною загального, прогресивного, історично-зумовленого процесу ломки двох найбільш визначних європейських імперій. Кожен із них протікав в конкретних історичних умовах, мав свої зміст, особливості і самостійність. Це, однак, не означає, що вони характеризувалися ізольованістю. У 1917-1919 рр. стають все більш очевидними спроби спочатку ідеологічно, політично, а згодом й державно об'єднати українців, розділених кордонами, в союзній незалежній українській державі. І хоча історичні умови цьому аж ніяк не сприяли, а українство виявилось загалом не готовим до таких надзвичайних подій, все ж цей досвід став етапним в осмисленні призначення, місця й ролі української нації в світовому історичному поступі.

В ході розв'язання своїх конкретних національно-революційних завдань українці, що проживали по різні боки Збруча, в міру можливості приходили на допомогу один одному матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами. Цей чинник за умов обмеженості їх не міг бути вирішальним. Тому у 1917-1918 рр. кожна із державно безграничних груп українства робила ставку переважно на власні сили.

У той час, як в Наддніпрянщині було проголошено Українську Народну Республіку, йшов процес внутрішньої поляризації державницьких сил, що призвів до появи Гетьманської держави П.Скоропадського, галицькі українці відставали від своїх східних братів. Лише восени 1918 р., у зв'язку з поразкою центральних країн у Першій світовій війні, появилася змога активізувати домагання. Створення Української Національної Ради, Військового Комітету, проголошення Західноукраїнської Народної Республіки стали історичними подіями. Без військової організації революція не могла мати продовження. Українська Галицька армія, створена на базі повстанських сил, у грудні 1918 р. заявила про себе як реальну силу. Воєнні умови не дали змоги спокійно і розважливо відпрацювати важливі питання військового будівництва. Українсько-польський конфлікт за встановлення національної влади в регіоні, який протікав із змінним успіхом, незабаром переріс у широкомасштабну війну, в якій брали участь від 15 до 100 тис.

українців. Ріст чисельності УГА привів до її організаційної структуризації (3 корпуси). Об'єктивно у лютому 1919 р. українці мали схилити перевагу на свій бік. Однак цьому завадило втручання в конфлікт делегації Паризької конференції. А після появи на фронті 100-тисячної армії Ю.Галлера, перекинутаї в Галичину з Франції, факт протистояння сумніву не викликав. І хоча місцями УГА чинила впертий опір, провела наступальну операцію, змінити воєнно-стратегічне становище в регіоні на свою користь вона не могла. Сподіватися на пропонований воєнний союз з червоними взамін відмови підтримувати С. Петлюру було примарно. За подібну довірливість згодом поплатилися і отаман Григор'єв, і селянський вождь Н.Махно. Поляки ж мали набагато більше можливостей здобути загальну перемогу, чим і скористалися при політичній підтримці великих європейських держав.

Розгляд альтернативних варіантів привів Є.Петрушевича до висновку про необхідність переміщення УГА (48-49 тис. осіб) на Велику Україну, де на неї з нетерпінням чекали провідники УНР. Передислокація галицького війська на театр бойових дій, специфічний з погляду втрати зв'язку зі своїм родинно-етнографічним середовищем, топографічною обізнаністю, відмінний наявністю досі невідомих для них, але не менш небезпечних, ніж поляки, антиукраїнських сил – більшовиків та білогвардійців, відкрила новий етап його літопису, дала змогу перевірити свої бойові якості і застосувати їх для досягнення загальної стратегічної мети – збереження і зміцнення української держави

Перебазувавшись 16-17 липня 1919 р. своїми основними силами на Поділля, УГА уберегла себе від неминучої остаточної поразки, дістала історичний шанс продовжити на деякий час літопис своїх бойових діянь, підпорядкованих ідеї української соборної державності.

Зміцнивши збройні сили, що захищали УНР, за короткий час галичани врятували армію С.Петлюри від очікуваного фіаско і припинення участі в національно-визвольних змаганнях українського народу. Відбивши десятки населених пунктів і відновивши в них українську владу, вони на деякий час пробудили в політиків надію на успішне продовження революції і її переможне завершення. Втоплена, зріділа, але дисциплінована і морально незломлена армія фактично без оперативної паузи пішла разом з наддніпрянським військом у наступ на Київ-Одесу, повертаючи УНР рештки втраченої території, збільшуючи

державний простір, який слугував джерелом поповнення матеріальних, фінансових, військових і людських ресурсів.

Поява на театрі бойових дій іншого, більш грізного і небезпечного противника – денікінської армії (40 тис. осіб) зірвала плани українців оволодіти державним центром народної республіки, спричинила до їх небажаного відходу на невизначені позиції. Цей рух, хоч і мав на меті захистити Українську революцію в оборонних боях, все ж не додав УГА і республіканському війську оптимізму. До того ж було ясно, що здолати білогвардійців, яких озброїла і підтримала найбільша держава континентальної Європи – Франція, не вдасться. І навіть за цього, наперед програного розкладу сил, галичани виявилися вірними присязі, сподіванням, які на них продовжували покладати, довели, що вони є вірними революції і готові за неї померти. Фізичні жертви, падіння бойового духу не завдали УГА такого страшного удару, як епідемія тифу. Не більше 7% особового складу армії, які залишалися на фронті у листопаді 1919 р., не могли чинити опору кінноті противника і фактично зняли питання про подальшу участь її в збройній боротьбі. Залишалося або дочекатися повної загибелі цього формування, або спробувати порятувати його рештки і величезну кількість хворих та поранених. Контакти з противником, який вбачав в УГА екстериторіальне військо, що опинилося за Збручем не з власної волі, призвели до порозуміння і укладання з ним офіційних угод (Зятківська, Одеська). Командування армії, підтримане після вагань політичним проводом ЗОУНР, досягло поставленої мети – небоєздатна, знесилена, вражена пошестями УГА, не втративши своєї організаційної структури, військової честі, офіційної політичної орієнтації, вимушено зійшла з дистанції, залишивши республіканську армію УНР віч-на-віч з денікінцями. Фінал цього двобою не забарився – залишок території (кілька повітів Поділля) Директорія і уряд віддали під польський військовий контроль, справедливо сподіваючись, що проти Польщі Денікін не піде. Обов'язковою умовою договору з білогвардійцями галичани висловили свою позицію про неможливість використання їх у війні проти УНР. Це положення було дотримано сповна.

Перехід УГА на бік заклятих великодержавників викликав величезний громадсько-політичний резонанс, який базувався не на тверезому аналізі подій, а на емоціях. Зросла можливість непорозумінь між

наддністрянцями (галичанами) і наддніпрянцями. Цей настрої охопив і політичний провід, який з останніх сил бився в пошуку порятунку. Ніхто із його представників не наважувався сказати, що через загрозу всезростаючої катастрофи УНР пізньої осені 1919 р. кілька тисяч не обмундированих, не належно озброєних стрільців УГА (в селах Поділля переховувалося в багато разів більше дезертирів з республіканського війська) становища не виправили б всерівно, навіть якби вдалося протриматися до поразки денікінців від більшовицького війська (з останнім треба було таки воювати).

Вирішивши питання своєї участі в Українській революції на користь самозбереження і нейтралітету, Українська Галицька армія знову опинилась проти більшовиків. Тимчасовий мир з Денікіним, як і поразки УНР, посилили ліворадикальні течії серед молодих галичан, які призвели спочатку до політичного розколу в їх рядах, а через певний час до створення організаційних структур (Таємна Колегія, Ревком) більшовицької орієнтації, які, склавши опозицію командуванню армії, заманіфестували в погодженні з радянськими частинами створення Червоної УГА – противника денікінщини. Внутрішні протиріччя у війську вирішувались болісно, але загалом на користь його нових кольорів. Галицькі генерали не зуміли переправити вірні частини за Дністер, зазнали повного фіаско. Реорганізування і збільшовичення УГА призвело до втрати її самостійності, запровадження порядків, не властивих самій природі народного війська, опору і повстання з боку найбільш непіддатливих бійців і командирів. Саме через останнє галицькі бригади не сприймалися новими покровителями як надійні. В ході радянсько-польської війни колишня УГА знову потрапила у двояке становище – хотіла воювати проти поляків, але не українців, яким допомагали під час Зимового походу генерала М. Омеляновича-Павленка і яких тепер бачили перед собою на фронті. Польський військовий контроль, який був переважаючим протягом 1-1,5 місяця на Правобережній Україні, визначив подальшу долю значної кількості галичан в таборах для інтернованих. Чимало вояків загинули як вороги то поляків, то більшовиків.

Змінивши регіон дислокації УГА подбала про своє життєзабезпечення, її тил було організовано відповідно до тодішнього динамічно-го воєнно-оперативного становища при участі армії і влади УНР. В

матеріально-технічному плані галицьке військо знаходилося спочатку на самозабезпеченні. Продовольчо-фуражне питання вирішувалось через діяльність армійської інтендантської мережі. Крім придбання чи реквізиції продовольства, стрільці заробляли хліб як натуральну оплату праці на жнивях у державних економіях. Практикувався натуральний обмін з фонду, відбитого у відступаючого противника. Харчове забезпечення погіршилося через відступ армії. Не надавали їй належної допомоги місцеві органи влади.

Заміщення втрат УГА проходило переважно через мобілізаційні заходи, санкціоновані Головним отаманом війська УНР С. Петлюрою. Команда етапу, попри великі труднощі, при сприянні польової жандармерії забезпечила надходження лише протягом трьох тижнів близько 6 тис. осіб. Новобранці проходили військовий вишкіл. Проводилась підготовка старшинських і підстаршинських кадрів.

Гірше, ніж з ворожими арміями і величезним дефіцитом матеріальних ресурсів, галицьке стрілецтво боролось з небаченим противником – застудними захворюваннями і масовими пошестями. Санітарно-медична служба не могла впоратися з цією небезпекою, припинити широкомасштабну госпіталізацію, яка призвела до зміни бойового статусу УГА – із воюючої вона все більше перетворювалась в армію, що лікувалась. Гостро не вистачало медикаментів, медичного персоналу.

На відміну від республіканської армії УНР, галицьке військо було більш дисциплінованим, освіченим, патріотично налаштованим. Ці його якості відразу помітило населення Поділля. Галичан, яких за схожістю до мундирів називали австріяками, сприймали по-різному. Відомо лише кілька фактів збройних сутичок між галицькими вояками і сільськими (містечковими) жителями, каральних акцій за вбивство стрільців. Через малописьменність подолян, бідність усної пропаганди в петлюрівській армії і серед населення передислокація галицького війська на незнайомі терени Правобережжя попередньо не була доведена до тих, кому прийшли на допомогу із-за Збруча галицькі українці. Упродовж короткого періоду адаптації до нового територіального, політичного і етнокультурного середовища, військово-стратегічної обстановки галицькі вояки добре познайомилися з відмінними від Східної Галичини рисами, у низці випадків тісно зійшлися з жителями,

представниками органів місцевого самоврядування, запропонувавши їм свою посильну допомогу в зборі врожаю, його транспортуванні і охороні, патрулюванні населених пунктів, громадських роботах тощо. Слава про добропорядне військо йшла попереду нього. Діючи швидше за стереотипом (був досвід конфіскації продовольчих ресурсів, худоби, майна різними наступаючими, відступаючими чи квартируючими військовими частинами різних армій), ніж за велінням серця, селяни допомагали галицьким підрозділам харчами, одягом, взуттям, нехитрими пожитками, що відразу знаходило застосування у війську. Після запобігання погромів в ряді населених пунктів галичанам адресували не лише традиційні народні почесті, а й значні матеріальні цінності. Єдине, в чому подоляни залишалися непоступливими і були вкрай непривітними, – це мобілізація до галицького війська. Проблема полягала не лише в конкретному війську, до якого примусово закликали чоловіків воювати (становище із мобілізацією до республіканської армії було не набагато кращим), а в тому, що у своїй більшості населення взагалі не хотіло воювати, при першій спробі мобілізовані покидали позицію, військову частину і втікали додому. Боротися з цим лихом галичани не мали змоги. Відносини вояків з подолянами склалися загалом як дружельобні. Підрозділи УГА проводили значну культурно-освітню роботу в населених пунктах краю, сприяли підвищенню національної свідомості подільських українців. Свій духовно-культурний, політико-пропагандистський потенціал галичани звертали на місцевих жителів, роз'яснюючи їм доцільність формування органів місцевого самоврядування, важливість української державності, її збройного захисту. Найбільш освічена частина старшинського корпусу сприяла росту мережі “*Просвіти*”, налагодженню її багатогранної діяльності. Місцевим жителям неодноразово пропонували театральні вистави, виступи військової художньої самодіяльності, пропагандистську літературу, пресу.

Участь УГА в державотворчих процесах в Подільському регіоні стала чинником, сприяючим продовженню Української революції, руху молоді нації до своєї головної мети – увійти до кола поважних, цивілізованих європейських народів.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
КЕГА – Команда етапу Галицької армії
КЕУГА – Команда етапу Української Галицької армії
НІГА – Начальна інтендантура Галицької армії
НІУГА – Начальна інтендантура Української Галицької армії
НКГА – Начальна Команда Галицької армії
НКУГА – Начальна Команда Української Галицької армії
РЧУГА – Ревком Червоної Галицької армії
УГА – Українська Галицька армія
УНР – Українська Народна Республіка
УНРада – Українська Національна Рада
УСС – Українські січові стрільці
ЧУГА – Червона Українська Галицька армія
ШГО – Штаб Головного Отамана

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

1. Центральний архів вищих органів влади і управління України

1.1. Фонд 538. Кам'янець-Подільський губернський комісар УНР

1. Оп. 1. – Спр.55. Листування з повітовим комісаром про погроми, грабежі і бешкети козаків та свавілля представників військової влади на місцях 21 січня – 22 листопада 1919 р. 70 арк.
2. Оп. 1. – Спр. 92. Донесення Проскурівського повітового комісара про загальнополітичний стан повіту (1-9 вересня 1919 р.).

1.2. Фонд 1429. Канцелярія Директорії УНР

3. Оп. 2. – Спр.1. Накази та копії наказів, постанови, інформаційні повідомлення і інструкції законів Директорії та головного отамана військ УНР 63 арк.

1.3. Фонд 2188. Начальна Команда Галицької Армії

4. Оп.1.– Спр.1. Накази Начальної команди Галицької армії 4 листопада 1918 – 16 січня 1920 рр. 241 арк.
5. Оп.1.– Спр.58. Оперативні донесення військових частин та розпорядження Начальної команди Галицької армії про хід військових дій і розташування військ 12 червня – 13 серпня 1919 р. 191 арк.
6. Оп.1. – Спр.60. Переговори з Добровольчою армією в справі припинення воєнних дій. Оперативні донесення військових частин про хід воєнних дій та радіозведення на німецькій мові 8 – 14 листопада 1919 р. 305 арк.
7. Оп.1. – Спр.61. Листування з штабом армії про перехід Галицької армії до Добровольчої армії. Оперативні донесення військових частин про хід воєнних дій, тяжкий санітарний стан війська та повстання населення проти Галицької армії. Радіозведення на німецькій мові 15 – 24 листопада 1919 р. 194 арк.
8. Оп.1. – Спр.73. Листування з головною інтендантурою штабу армії про порядок проведення реквізиції хліба для потреб армії, по-

- стачання і забезпечення її провіантом, обмундируванням і грошовим задоволенням 1919 р. 170 арк.
9. Оп.1. – Спр.74. Листування з Головним начальником постачання, інтендантурами груп і загонів про організацію видачі плати й обмундирування, заготівлю і реквізицію худоби і провіанту для потреб армії 6 грудня 1918 – 26 лютого 1920 рр. 143 арк.
 10. Оп.1. – Спр.94. Умови на поставки фуражу для Галицької армії 11 вересня – 2 листопада 1919 р. 30 арк.
 11. Оп.1. – Спр.99. Накази Команди етапу Начальної інтендантури 4-30 серпня 1919 р. 50 арк.
 12. Оп.1. – Спр.101. Розпорядження по Команді етапу Начальної інтендантури 5 вересня – 26 листопада 1919 р. 37 арк.
 13. Оп.1. – Спр.103. Листування з Диктатором ЗУНР, Держсекретаріатом військових справ, штабом армії про реквізицію у населення продовольчих продуктів, постачання й забезпечення провіантом і обмундируванням армії, призначення й увільнення командного складу інтендантури. Списки старшин, призначених до організацій, підвідомчих інтендантурі 15 липня – 11 серпня 1919 р. 314 арк.
 14. Оп.1. – Спр.104. Листування з Державним секретарем військових справ, корпусами про постачання й забезпечення провіантом і обмундируванням армії, виплату утримання козакам. Списки старшин, призначених до провіантських складів 7 серпня – 6 жовтня 1919 р. 338 арк.
 15. Оп.1. – Спр.105. Листування з Державним секретаріатом військових справ, начальником постачання про поступлення і забезпечення провіантом і обмундируванням армії, виплату процентних надбавок на дорожнечу та інших фінансово-господарських питань. Списки козаків, які потребують обмундирування 26 серпня – 26 листопада 1919 р. 439 арк.
 16. Оп.1. – Спр.106. Листування з Державним секретаріатом військових справ, командою бригади УСС про поступлення й забезпечення провіантом і обмундируванням армії, виплату утримання козакам та реквізицію продовольчих продуктів у населення 21-30 вересня 1919 р. 337 арк.

17. Оп.1. – Спр.117. Плани організації Пресової квартири Галицької армії 30 квітня – 19 грудня 1919 р. 45 арк.
18. Оп.1. – Спр.120. Накази І галицького корпусу 1919 р. 45 арк.
19. Оп.1. – Спр.121. Заяви про реквізицію худоби, хліба та майна козаками частин І Галицького корпусу та рапорт про передачу родини інтендантурі цього корпусу 18 червня – грудень 1919 р. 13 арк.
20. Оп.1. – Спр.131. Накази Команди 3-ї бригади 20 серпня 1919 – 4 березня 1920 рр. 52 арк.
21. Оп.1. – Спр.136. Звіт про бойові операції та стан бригади Галицької армії 1918-1919 рр. 24 арк.
22. Оп.1. – Спр.139. Оперативні розпорядження отамана Кніттеля про розташування військ групи 24-25 жовтня 1919 р. 7 арк.
23. Оп.1. – Спр.162. Відомості про виплату грошового забезпечення військовим частинам Галицької армії за грудень 1918, березень-жовтень 1919 рр. 99 арк.
24. Оп.1. – Спр.174. Відомість на виплату утримання артистам театру Начальної Команди Галицької армії за листопад – грудень 1919 р. 4 арк.
25. Оп.1. – Спр.270. Оперативні зведення, накази по адміністративним частинам, військам Галицької армії 1919-1920 рр. 298 арк.
26. Оп.1. – Спр.271. Оперативні звіти, відомості про стан частин Галицької армії 1919 – 1920 рр. 299 арк.
27. Оп.1. – Спр.272. Оперативні і розвідувальні зведення штабу Галицької армії 1919 – 1920 рр. 300 арк.
28. Оп.1. – Спр. 273. Оперативні зведення штабу Галицької армії 1919-1920 рр. 301 арк.
29. Оп.1. – Спр.275. Оперативні зведення Галицької армії, відомості про стан Галицької армії 1919 – 1920 рр. 303 арк.
30. Оп.1. – Спр.276. Оперативні і розвідувальні зведення та накази по Галицькій армії 1919 – 1920 рр. 304 арк.
31. Оп.2. – Спр.1. Приказы командующего Галицкой армии 1919 г. 3 арк.
32. Оп.2. – Спр.5. Копии протокола заседания объединенной комиссии представителей командования Галицкой армии и денкинской армии 2 арк.

33. Оп.2. – Спр.15. Приказы временного командующего галицкими частями 26 февраля – 25 марта 1920 г. 38 арк.
34. Оп.2. – Спр.18. Приказы Полевого штаба Галицкой армии 22 февраля – 14 апреля 1920 г. 39 арк.
35. Оп.2. – Спр.38. Приказы по Красным Украинским Галицким войскам 23 февраля – 21 апреля 1920 г. 111 арк.
36. Оп.2. – Спр.43. Оперативные сводки штаба Галицкой армии 1 февраля – 31 марта 1920 г. 41 арк.
37. Оп.2. – Спр.54. Приказы Начальной команды Галицкой армии 1919 – 1920 гг. 211 арк.
38. Оп.2. – Спр.55. Приказы Начальной команды Галицкой армии 1919 – 1920 гг. 332 арк.
39. Оп.2. – Спр.70. Приказы Полевого штаба Галицкой армии 23 апреля 1920 г. 221 арк.
40. Оп.2. – Спр.76. Переписка с Государственным секретариатом военных дел о работе полевого суда, списки осужденных Галицкой армии 1919 – 1920 гг. 200 арк.
41. Оп.2. – Спр.101. Переписка Галицкой армии о мобилизации в районах Литин, Летичев, Винница, о массовом дезертирстве и разложении армии, перевозке войск по железной дороге 1919 г. 96 арк.
42. Оп.2.–Спр.110. Приказы и оперативные сводки о действиях в районе Брацлава. Радиоизвестия, информационные известия Пресс-бюро Украины 14-22 октября 1919 г. 59 арк.
43. Оп.2.–Спр.112. Приказы и оперативные действия оперативно-армейской группы генерала Кравса в районе Винницы 22-23 октября 1919 г. 106 арк.
44. Оп.2. – Спр.115. Приказы и оперативные сводки штаба Галицкой армии. Воззвание генерала Слащева “Ко всем чинам Галицкого войска” 24-26 октября 1919 г. 61 арк.
45. Оп.2. – Спр.118. Оперативные сводки штаба Галицкой армии и донесения о переброске частей 17 апреля 1920 г. 67 арк.
46. Оп.2. – Спр.119. Оперативные сводки штаба 2 галицкого корпуса 1920 г. 77 арк.
47. Оп.2. – Спр.127. Переписка с штабом о действиях армии в районе г.Немирова. Указания о военной цензуре 19-20 октября 1919 г. 48 арк.

48. Оп.2. – Спр.131. Доклады командования Галицкой армии Революционному Военному Совету XII армии о их реорганизации. Переписка с Полевым штабом по оперативным вопросам 30 марта – 24 апреля 1920 г. 94 арк.
49. Оп.2. – Спр.132. Протокол конференции пропагандистов Галицкой армии 1919 г. 124 арк.
50. Оп.2. – Спр.133. Разведывательные и информационные сводки штаба Галицкой армии 27-28 сентября 1919 г. 75 арк.
51. Оп.2. – Спр.148. Приказы войскам Галицкой армии по организационным вопросам. Разведсводки штаба Галицкой армии 20-21 октября 1919 г. 69 арк.
52. Оп.2. – Спр.167. Штаты и организация санитарных учреждений Галицкой армии 29 февраля – 25 марта 1920 г. 84 арк.
53. Оп.2. – Спр.176. Переписка с штабами Галицкой армии по административным вопросам 1 марта – 15 апреля 1920 г. 140 арк.
54. Оп.2. – Спр.184. Переписка с штабом армии о снабжении войсковых частей боеприпасами 3-12 апреля 1920 г. 45 арк.
55. Оп.3. – Спр.8. Приказы штаба Начальной команды Галицкой армии 15-29 июля 1919 г. 46 арк.
56. Оп.3. – Спр.14. Приказы Команды этапа армии и оперативные сводки о ходе боев с поляками 29 апреля – 3 октября 1919 г. 52 арк.
57. Оп.3. – Спр.16. Приказы Команды этапа армии 3-18 октября 1919 г. 8 арк.
58. Оп.3. – Спр.18. Приказы войскам Галицкой армии 6 апреля – 30 ноября 1919 г. 37 арк.
59. Оп.3. – Спр.21. Приказы Начальной интендантуры 13 сентября – 5 ноября 1919 г. 10 арк.
60. Оп.3. – Спр.29. Приказы Начальной команды и оперативные сводки о боях с поляками 5-25 августа 1919 г. 69 арк.
61. Оп.3. – Спр.31. Приказы Начальной команды и оперативные сводки о боях с поляками 12 августа – 24 сентября 1919 г. 33 арк.
62. Оп.3. – Спр.32. Приказы Начальной команды и оперативные сводки о боях с поляками 25 августа – 12 сентября 1919 г. 52 арк.
63. Оп.3. – Спр.36. Именной список командиров, сведения о штатах штаба Начальной Команды Галицкой армии 13 июня-14 ноября 1919 г. 31 арк.

64. Оп.3. – Спр.39. Інструкції для пропаганди о цілях Української Народної Республіки і список старшин Начальної Команди 31 мая – 25 ноября 1919 г. 12 арк.
65. Оп.3. – Спр.44. Заметки к плану організації пропаганди о цілях Української Народної Республіки 1 декабря 1919 г. 10 арк.
66. Оп.3. – Спр.47. Отчет о проведенні пропаганди среди населення за “самостійність України” 27 сентября 1919 г. 3 арк.
67. Оп.4. – Спр.3. Прикази штаба главної управи військ октябрь 1919 г. 17 арк.
68. Оп.4. – Спр.9. Переписка с главным атаманом, военной канцелярией, военными управами о сборе денег в пользу армии, организацию практических инженерных гарматных курсов и др. октябрь – ноябрь 1919 г. 286 арк.
69. Оп.4. – Спр.12. Прикази Полевого штаба армии за февраль-апрель 1920 г. 71 арк.
70. Оп.4. – Спр.17. Доклад коменданта ст.Бережан, воззвание к гражданам Львова, рапорт и доклады начальников караулов 10 ноября 1918 г. 18 арк.
71. Оп.4. – Спр.20. Донесения о ходе уличного боя с поляками в г.Львове, боевые распоряжения начальника гарнизона и пр. 3-7 ноября 1918 г. 56 арк.

1.4. Фонд 2192. Диктатор ЗОУНР

72. Оп.1. – Спр.3. Листування з Начальною Командою Галицької армії про перехід за Збруч, забезпечення війська транспортом, накази військам про боротьбу з ворожою агітацією в зв'язку з переходом армії на східноукраїнську територію, відношення до цивільного населення та ін. 28 арк.

1.5. Фонд 3305. Міністерство праці УНР.

Департамент загальних справ. Канцелярія

73. Оп.1. – Спр.8. Журнали засідань петлюрівського кабінету Ради Міністрів Директорії 8 травня-8 вересня 1919 р. 54 арк.
74. Оп.1. – Спр.9. Журнали засідань петлюрівського кабінету Ради Міністрів Директорії 11 серпня – 3 листопада 1919 р. 74 арк.

2. Центральний державний історичний архів у м. Львові

2.1. Фонд 309. Наукове товариство ім. Тараса Шевченка

75. Оп.1. – Спр.1131. Спогади хорунжого УГА Бурчака Т., переписані Лисовичем р. 1918-1920 рр. 98 арк.
76. Оп.2. – Спр.81. Щоденник хор. УГА Венгриновича С. 1919-1920 рр. 28 арк.

2.2. Фонд 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР

77. Оп.1. – Спр.149. Судова справа по обвинуваченню генерала Галицької армії М.Тарнавського, полковника Шаманека та отамана О.Левицького в невиконанні наказу Штабу Головного Отамана 1919 р. 86 арк.

2.3.Фонд 749. Начальна інтендантура Галицької армії

78. Оп.1. – Спр.1. Розпорядження Начальної інтендантури про організаційну структуру 1919 р. 3 арк.

3. Державний архів Вінницької області

Фонд.1168. Полевой суд 3-го Галицького корпусу

79. Оп.1. – Спр.1. Справа по делу Бермана, Стефана Черницького, Марьяна Шимановского и др. обвиняемых в краже лошадей с полевого госпиталя 10 арк.

Опубліковані документи і матеріали

80. Генерал Віктор Курманович / Життєпис вождів української армії. – Стрілець. – 1919. – 27 липня.
81. Генерал-чотар Мирон Тарнавський // Стрілець. – 1919. – 10 серпня.
82. Гражданская война на Украине. 1918-1920: Сб. док. и материалов: В 3 т. и 4 кн. / [Под ред. С.М. Короливского]. – К.: Наукова думка. – Т. 2. – 603 с.
83. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.

84. Державна зрада // Новини. – 1919. – 11 листопада.
85. Директивы Главного командования Красной Армии (1917-1920): Сб. док. / [Сост. Т.Ф.Каряева]. – М.: Воениздат, 1969. – 882 с.
86. Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922): Сб. док.: В 4 т. – М.: Воениздат, 1972. – Т. 2. – 803 с.
87. Для грядущих поколінь (в справі історії армії Західної області УНР) // Стрілець. – 1919. – 14 серпня.
88. Для грядущих поколінь. Пропамятна книга Галицької Армії (практичні вказівки до збирання матеріалів) // Додаток до “Стрільця”. – 1919. – 24 серпня.
89. До Галицької армії, Головного Отамана, Диктатора ЗУНР // Стрілець. – 1919. – 1 жовтня.
90. До зустрічі війська. Кам’янець 17.VII // Визволення. – 1919. – 19 липня.
91. Дописи. Із Летичівського повіту // Трудова громада. – 1919. – 14 серпня.
92. Дописи. Меджибіж, Летичівського повіту (від власного кореспондента) // Трудова громада. – 1919. – 17 серпня.
93. З політичного життя в ЧУГА // Червоний Стрілець. – 1920. – 25 березня.
94. Заклик редакції “Червоний Стрілець” до стрільців ЧУГА // Червоний Стрілець. – 1920. – 27 березня.
95. Збори галицьких залізничників // Боротьба. – 1919. – 14 листопада.
96. Зрада галичан // Трудова громада. – 1919. – 11 листопада.
97. Зустріч галицьких частин // Трудовий шлях. – 1919. – 18 липня.
98. Із Бахматовської волости Летичівського повіту // Трудова громада. – 1919. – 21 серпня.
99. Інформація про урочисті збори // Урядовий кур’єр. – 1999. – 22 січня.
100. Ірчан М. Перегляд бригади УСС в Кам’янці / М. Ірчан // Стрілець. – 1919. – 5 серпня.
101. Історія Галицької Армії: Програма збирання матеріалів. – Кам’янець: Вид-во “Стрільця”, органу Галицької Армії, 1991. – 24 с.
102. Кам’янець. 11 листопада. Хмари прояснились // Новини. – 1919. – 11 листопада.

103. Кам'янець на Поділля. Ми казали правду // Трудова громада. – 1919. – 11 листопада.
104. Кренжаловський Д. Львів у перших днях листопада 1918 р. / Д. Кренжаловський // Стрілець. – 1919. – 1 листопада.
105. Нам Допомагають. Кам'янець. 3-8. УТА // Останні Новини. – 1919. – 5 серпня.
106. О. Н. Історія армії / Осип Назарук // Стрілець. – 1919. – 14 серпня.
107. Однині воєдино... (з виступу віце-прем'єра-міністра В. Смолія на урочистих зборах, присвячених 80-річчю проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР) // Суспільство. – 1999. – № 4. – С. 4.
108. Організація і завдання етапу армії // Стрілець. – 1919. – 31 липня.
109. Поділля в роки громадянської війни. Документи і матеріали. – Вінницьке книжково-газетне вид-во, 1959. – 487 с.
110. Поїздка на жнива // Бюлетень Міністерства Земельних Справ. – 1919. – 4 серпня.
111. Постанова Президії Верховної Ради // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – С. 986.
112. Президент України Л.Кучма. Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 23 січня.
113. При заняттю Староконстантинова // Український козак. – 1919. – 19 серпня.
114. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – Т. 1. – С. 326.
115. Смотрич 22.VII // Трудова громада. – 1919. – 24 липня.
116. Старокостянтинів. Кам'янець 14-VII // Визволення. – 1919. – 15 серпня.
117. Сьпіваник Українських Січових Стрільців – Відень: Заходом “Артистичної Горстки”: накладом “Центральної Управи Українських Січових Стрільців”, 1926. – 126 с.
118. Указ Президента України “Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років та вшанування пам'яті її учасників” № 297 від 12 квітня 2007 року // <http://www.president.gov.ua/documents/5998.html>
119. Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М.Баран]. – Львів, 2002. – 122 с.

120. Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – 670 с.; Т. 2. – 384 с.; 1966. – Т. 3. – 232 с.; 1968. – Т. 4. – 292 с.
121. Українська революція: Документи, 1919-1921 / [ред. Т.Гунчак]. – Нью-Йорк, 1984. – 424 с.
122. Шляхами державної зради // Боротьба. – 1919. – 12 листопада.

Мемуари, спогади

123. Аліськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні / М. Аліськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – №3. – С.14-17.
124. Аліськевич М. Півроку під більшовиками / М. Аліськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1933. – № 9. – С. 21-23; № 11. – С. 20-23.
125. Андрусак М. Серед останків УГА (спомини) / М. Андрусак // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1932 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – С.111-116.
126. Арію. Нарис історії 14-ї бригади // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 16-18; № 2. – С. 18-19; № 3. – С. 19-20; № 4. – С. 20-21; № 5. – С. 19-21; № 6. – С. 20-22; № 10. – С. 19-20.
127. Бачинський В. Повстанчий відділ Брацлавського повіту / В. Бачинський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 3. – С. 5-6.
128. Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність. / М. Безручко. – Каліш, 1932. – 82 с.
129. Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу / В. Бемко // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 362-364.
130. Білінський П. Служба зв'язку УГА / П. Білінський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 249-256.
131. Бородієвич Є. В чотирикутнику смерті: Причинки до трагедії УГА на Великій Україні (із воєнного записника 3-ї бригади) / Є. Бородієвич. – Нью-Йорк: Говерля, 1975. – 86 с.

132. В.К. Сумерк УГА / К. В. // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 547-552.
133. Верхотурский А. Прорыв южной группы / А. Верхотурский. – М.: ГИЗ, 1924. – 68 с.
134. Винниченко В. Відродження нації. Репринтне відтворене видання 1920 року / В. Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч. 3. – 542 с.
135. Вислоцький І. Військова розвідка УГА / І. Вислоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 354-359.
136. Вислоцький І. Спомини розвідуючого старшини 1919-1920 на Великій Україні / І. Вислоцький // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – № 5. – С. 6-10; № 7-8. – С. 8-11; № 9. – С. 6-8.
137. Вислоцький І. Політичні настрої старшин УГА / І. Вислоцький // Літопис Червоної Калини: історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 7-9. – С. 10-11.
138. Волицький В. На Львів, Київ: Воєнні спогади 1918-1920 / В. Волицький. – Торонто, 1963. – 239 с.
139. Гаванський. Р. Пам'ятного 1919 року. (Спомини з Великої України) / Р. Гаванський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 120-132.
140. Гайдучок С. З листів слави 4 золочівської бригади / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 11.
141. Гайдучок С. Воєнні спогади / С. Гайдучок. – Львів, 2010. – 58 с.
142. Гайдучок С. На Старокостянтинівщині / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 5. – С. 5-6.
143. Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 золочівській бригаді / С. Гайдучок // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 16-18.
144. Галан В. На Київ / В. Галан // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік. – Львів: Червона Калина, 1930. – С. 72-75.
145. Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії / О. Ганицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визволь-

- них змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 205-209.
146. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії / Н. Гірняк. – Perth Amboy, N.J.: Вид-во Українського військового інституту в США, 1959. – XV, 285 с.
147. Гірняк Н. Українська Галицька Армія в союзі з червоними / Н. Гірняк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 515-533.
148. Голинський М. Спогади / М. Голинський. – К.: Дніпро, 1993. – 78 с.
149. Д.М. 1-ша бригада ЧУГА/ Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 223-226.
150. Д.М. Короткі історичні нариси бригад УГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 85-126.
151. Д.М. Польова пошта УГА / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 293-296.
152. Дашкевич Р. Артилерія січових стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота / Р. Дашкевич. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965. – 208 с.
153. Демчук В. Санітарна Місія для поборення пошестей на Україні: Спомини, листоп. 1919-груд. 1920 рр. / Г. Демчук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – № 6. – С. 8-14.
154. Демчук Т. Військові театри при ГА / Т. Демчук // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 153-155.
155. Дедик О. Війна на залізничних коліях: Панцирники УГА / О. Дедик // Літопис Червоної Калини: Історико-краєзнавчий часопис. – Львів, 1992. – №6-7. – С. 2-5.
156. Деникин А.И. Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920 / А. И. Деникин. – Мн.: Харвест, 2002. – 464 с.

157. Дидик Є. З повстанцями (весна 1920 р. на Великій Україні) / Є. Дидик // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 80-88.
158. Дівнич А. Кінець УСС / А. Дівнич // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1925 рік. – Львів; Жовква: Червона Калина, 1924. – С. 129.
159. Дольницький М. Українська Галицька Армія в боях з большевиками / М. Дольницький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 451-468.
160. Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні / М. Дольницький // Український скиталець. – 1923. – № 5. – С. 14-16.
161. Дяченко П. Чорні запорожці: Спомини командира полку Чорних запорожців / П. Дяченко (газетні вирізки) [З б-ки УНР в Канаді]. – 128 с.
162. Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918 – 1 листопада 1919). З новим роком боротьби галицькоукраїнської армії: Видання уряду преси і пропаганди / М. Євшан. – Відень, 1920. – 26 с.
163. Земик р. Дещо про летунство УГА / р. Земик // Український скиталець. – 1928. – № 13. – С. 9-11; № 14. – С. 3-6; № 15. – С. 4-5.
164. Зуб П. Причини до історії нашого летунства / П. Зуб // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік. – Жовква; Львів: Червона Калина, 1922. – С. 75-76.
165. І.Ц. Святий Вечір на Україні / І. Ц. // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів, К.: Червона Калина, 1923. – С. 155-157.
166. Іванець І. Під Чудновом / І. Іванець // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 83-96.
167. Какурин Н. Киевская операция поляков 1920 г. / Н. Какурин, К. Берендас. – М.-Л., 1928. – 28 с.
168. Калічак І. Записки четаря (спомини 1918-1919) / І. Калічак. – Львів: Червона Калина, 1931. – 104 с.
169. Клим Т. До історії Нового Львівського театру при Начальній Команді Галицької Армії / Т. Клим // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 3. – С. 7-8.

170. Клим Т. “Новий Львівський Театр” при Начальній Команді Галицької Армії / Т. Клим // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 6. – С. 7-9.
171. Климчук В. Похід на Київ на підставі спогадів очевидців / В. Климчук // Український інвалід на 1939. – Львів, 1939. – № 4. – С. 12-15.
172. Клюн О. Армійський Вишкіл УГА / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 365-367.
173. Клюн О. Старшинська Школа Піхоти / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 368.
174. Ключенко О. Генералітет УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10. – С. 4-7.
175. Ключенко О. Генеральна Булава УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 4. – С. 5-10.
176. Козак І. Дещо про державну жандармерію / І. Козак // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 6. – С. 15-17.
177. Козак І. Польова жандармерія УГА / І. Козак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 291-296.
178. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – 2-е вид. / Є. Коновалець. – Львів: Накладом Проводу Укр. націоналістів, 1930. – 48 с.
179. Кох Г. Військовий провід Української Галицької Армії / Г. Кох // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 127-135.
180. Кох Г. Договір з Денікіном (від 1 до 17 листопада 1919 р.) / Г. Кох. – Львів: Червона Калина, 1930. – 55 с.
181. Кравс А. За українську справу: Спомини про Ш корпус УГА після переходу за Збруч / А. Кравс. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.

182. Кренжаловський Д. Могилівська група / Д. Кренжаловський // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 94-101.
183. Кривокульський В. Після переходу / В. Кривокульський // Календар Червоної Калини на 1926 рік. – Львів: Червона Калина, 1926.–С. 136-141.
184. Кузьма О. Обозництво / О. Кузьма // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 268-270.
185. Купченко В. Армійська група ген.Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року / В. Купченко // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1923 рік. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 108-117.
186. Курманович В. Відворот УГА за Збруч / В. Курманович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 445-450.
187. Кучабський В. Зовнішньо-політичне положення об'єднаних українських армій у “Чотирикутнику Смерті” в липні-серпні 1919 р. / В. Кучабський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 10. – С. 13-17; № 11. – С. 7-10; № 12. – С. 15-18.
188. Кучабський В. Корпус січових стрільців: Воєнно-історичний нарис: юв-не вид. 1917-1967: На основі книги “Золоті ворота” вид-ва Червона Калина в Львові, /1937/ з доп. / В. Кучабський. – Чикаго, 1969. – 663 с.
189. Л.Л. В чотирикутнику смерті / Л. Л. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 3-4; № 2. – С. 2-3.
190. Лазурко О. Дещо з санітарних відносин УГА / О. Лазурко // Український скиталець. – Відень, 1923. – № 5. – С. 31-36; № 6. – С. 19-23; № 7. – С. 22-25; № 9-10. – С. 26-29; № 12.– С. 19-22; № 13. – С. 21-27; № 14.– С. 12-16.
191. Лах П. Під Жмеринкою / П. Лах // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М.Баран]. – Львів, 2002. – С. 36-60.
192. Лебедович І. Польові духовники УГА / І. Лебедович // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Ма-

- теріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 313-318.
193. Лебедович І. Польові духовники Української Галицької Армії (Матеріали до історії) / І. Лебедович. – Вінніпег: Накл. автора, 1963. – 326 с.
194. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919) / О. Левицький. – Відень, 1929. – 193 с.
195. Левицький О. Договір Української Галицької Армії з армією ген. Денікіна / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 484-514.
196. Левицький О. Пропаганда й преса / О. Левицький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 325-333.
197. Лемківський І. Летунство УГА / І. Лемківський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 11. – С. 7-10; №12. – С. 15-17.
198. Лиско К. Орхестра І Галицького корпусу / К. Лиско // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. МБаран]. – Львів, 2002. – С. 33-35.
199. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920/ М. Лозинський. – Відень, 1922. – 228 с.
200. Лулу Л. Десятиліття переходу Збруча (1919.16/VII) (Спомини) / Л. Лулу // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 76-81.
201. Лулу Л. На Україні / Л. Лулу // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1928 рік. – Львів, 1927. – С.90-98.
202. Луцький М. 2-га бригада ЧУГА / М. Луцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 227-233.
203. Ляйнберг Л. Радіослужба в УГА / Л. Ляйнберг // Календар-альманах Червоної Калини на 1922 р. – Львів; Жовква, 1922. –С.130-132.
204. Льобковіц А. Похід УГА на Київ в 1919 році / А. Льобковіц // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 155-204.

205. М. Д-в. Як зв'язковий старшина з Денікіним / М. Д-в. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – С. 8-10.
206. Магас П. В обіймах тифозної горячки / П. Магас // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 10. – С. 4-5.
207. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1927-1921 / І. Мазепа. – Прага: Пробоєм, 1942. – Т. 2. – 232 с.; Т. 3. – 346 с.
208. Мацькевич С. Артилерія УГА / С. Мацькевич // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 177-181.
209. Мигович П. При 1-й Бригаді Червоних Українських Січових стрільців / П. Мигович // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 1. – С. 17-19; №2. – С. 17-19; № 4. – С. 17-21.
210. Мигович П. При 7-й бригаді УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – №9. – С. 4-6; №10. – С. 17-19; № 11. – С. 4-6.
211. Мигович П. При 7-й Львівській бригаді на Великій Україні: Хронол. хід подій / П. Мигович // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – № 4. – С. 5-8; № 5. – С. 14-17; № 6. – С. 15-18; № 7-8. – С. 25-29.
212. Микитюк Д. Організаційна структура УГА / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 73-84.
213. Мицюк О. Доба Директорії УНР. Спомини і роздуми / О. Мицюк. – Львів, 1930. – 116 с.
214. Мишуга Л. Похід українського війська на Київ (серпень 1919) / Л. Мишуга. – Відень: Український прапор, 1920. – 27 с.
215. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – 94 с.
216. О.Т. Визвольна боротьба українського народу 1917-1921. 2-е вид. / О. Т. – Лондон: Об'єднання бувших вояків України. – 1950. – 51 с.
217. Омелянович-Павленко М. Зимовий похід / М. Омелянович-Павленко // Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – С. 231-437.

218. Омелянович-Павленко М. На Україні 1919 / М. Омелянович-Павленко // Спогади українського командарма. – К.: Планета людей, 2002. – С. 184-229.
219. Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1929. – 41 с.
220. Онищук Д. Останній акт / Д. Онищук // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 9. – С. 4-10.
221. Островерха М. Близь і темрява: 1918-1919-1920 / М. Островерха. – Нью-Йорк, 1966. – 208 с.
222. Островерха М. Рік 1919 / М. Островерха // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – №7. – С. 3-8.
223. Островерха М. Тиф / М. Островерха // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – С. 3-6.
224. Паліїв Д. Жмут споминів / Д. Паліїв // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С. 40-46.
225. Ржевський В. Технічні формації / В. Ржевський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 246-248.
226. Садовський М. Похід українських армій на Київ-Одесу і здобуття Києва / М. Садовський // Український комбатант. – [Новий Ульм], 1958. – №5-6. – С. 9-15.
227. Секретар М. Польова пошта УГА / М. Секретар // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 9. – С. 4-8.
228. Сенечко Г. Розброєння частин V гарматного полку селом Великі Луки / Г. Сенечко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – № 12. – С. 7-12.
229. Скидан М. Шлях I галицького корпусу в поході на Київ / М. Скидан // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – №2. – С. 7-10; №3. – С. 14-19; №4. – С. 10-14; №5. – С. 9-13.
230. Сокіл І. Від Збруча до Києва. Слідом III куреня 5 сокальської бригади / І. Сокіл // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – №5. – С. 3-5.
231. Сохоцький І. Військова канцелярія Диктатора/ І. Сохоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних зма-

- ганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 136-138.
232. Сохоцький І. Польовий штаб ЧУГА / І. Сохоцький // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 534-537.
233. Ставничий Р. Судівництво / Р. Ставничий // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 321-324.
234. Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920 / О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.
235. Станімір О. Українська Галицька Армія в боях з армією ген. А. Денікіна / О. Станімір // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 469-483.
236. Станімір О. 3-тя бригада ЧУГА / О. Станімір // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 235-245.
237. Степанов И. С Красной Армией на панскую Польшу: Впечатления и наблюдения / И. Степанов. – М.: ГИЗ, 1920. – 102 с.
238. Стефанишин А. Крижопіль. Фрагмент боїв 1-го пробоевого куреня на Великій Україні / А. Стефанишин // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 144-150.
239. Тарнавський М. Спогади / М. Тарнавський // Вечірня година. – 1992. – № 4. – 126 с.
240. Толюк-Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 4. – С. 265-270.
241. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни / Ю. Тютюнник. – К.: Україна, 1991. – 103 с.
242. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 р.р. / Ю. Тютюнник. – 3-є вид. – Львів, 1935. – 99 с.

243. Фостаковський І. Летунство УГА / І. Фостаковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 217-240.
244. Хробак М. В ім'я історичної правди / М. Хробак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1960. – Т. 2. – С. 375-380.
245. Хробак М. Інтендантура / М. Хробак // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 262-267.
246. Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків. Фрагмент споминів з Радянської України / І. Цьокан. – Відень: Український прапор, 1921. – 19 с.
247. Чайківський Ю. (Чугайстир) Як галичан втягнули в контрреволюцію / Ю. Чайковський. – Х.: Всеукр. вид-во, 1920. – 32 с.
248. Чарнота. Останні західноукраїнські частини на Великій Україні / Чарнота // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 9. – С. 14-16.
249. Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з років 1919-1920 / Л. Чикаленко. – Нью-Йорк: Наша батьківщина, 1963. – 166 с.
250. Шанковський Л. Піхота УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 145-175.
251. Шанковський Л. Повстанчий рейд Кінної Бригади от. Шепаровича / Л. Шанковський // Червона Калина. – Львів, 1930. – №1 – С. 5-7; №2. – С. 5-8; №3. – С. 6-11; №4. – С. 9-12.
252. Шанковський Л. І кінна бригада УГА / Л. Шанковський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 210-213.
253. Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців. Картина жертв і трудів / Ю. Шкрумеляк. – Львів, 1922. – 64 с.

254. Штейфон Б.А. Бредовский поход / Б. А. Штейфон // Белое дело. – 1927. – Т. 3. – С. 91-139.
255. Штерн С. В огне гражданской войны: Воспоминания, впечатления, мысли / С. В. Штерн. – Париж, 1922. – 198 с.
256. Шустикевич А. З останніх боїв (осінь 1919 року на В.У.) / А. Шустикевич // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 144.
257. Шухевич С. Спомини з УГА (1918-1920): У 5 т. / С. Шухевич. – Львів, 1929. – Т. 3. – 162 с.; Т. 4. – 147 с.; Т.5. – 164 с.
258. Щуровський В. Зі записків лікаря бригади УСС / В. Щуровський // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 79-90.
259. Щуровський В. Медична і санітарна Служба / В. Щуровський // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 271-285.
260. Щуровський В. Нарис санітарної служби Українських Січових Стрільців і Бригади УСС / В. Щуровський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – № 1. – С. 11-15.
261. Я. К-в. Армійський Вишкіл/ Я. К-в // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 75-76.
262. Яворський Є. Денікініада УГА: Популярний нарис / Є. Яворський. – Яворів: Накладом видавн. кооператива “Гарт”, 1929. – 32 с.
263. Ярбій В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА. (Виймки зі щоденника фреквентанта, підхорунжого УСС Казки) / В. Ярбій // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – №3. – С. 16-17.

4. Наукові видання, монографії, статті, довідники

264. Бережинський В. Г. Військова організація основних українських державних формувань / В. Г. Бережинський; [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1995. – Ч. 3. – 39 с.
265. Бережинський В.Г. Українські січові стрільці / В. Г. Бережинський; [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1997. – 36 с.

266. Бережинський В.Г. Червона Українська Галицька армія / В. Г. Бережинський; [Акад. Збройн. сил України]. – К., 1997. – 39 с.
267. Білгородський М.М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА на Вінниччині на сторінках газети “Стрілець” / М. М. Білгородський // Тези доповідей Х Вінницької обл. красзн. конф. – Вінниця, 1991. – С. 82-83.
268. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939) / І. К. Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 22-41.
269. Великий жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [Відповід. ред. І.Ф.Курас]. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1987. – 632 с.
270. Великочий В. Національний феномен українського січового стрілецтва / В. Великочий // Галичина. – Івано-Франківськ. – 2000. – № 4. – С. 56-60.
271. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У 2 т. / В. Верига. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – 523 с.; Т. 2. – 503 с.
272. Вівсяна І.А. Культурно-освітня робота у військових формуваннях УНР та ЗУНР (1919-1920) / І. А. Вівсяна // Вісник Акад. праці і соціальних відносин федерації профспілки України. – К., 2003. – № 6. – С. 99-104.
273. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / [За заг. ред. Кузьмука О. І.]. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.
274. Голубець М. Велика історія України / М. Голубець. – Львів: Вид-во Іван Тиктор, 1935. – 864 с.
275. Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів: Меморіал, 1991. – 111 с.
276. Гордій М. Генерал Тарнавський: Начальний вождь УГА / М. Гордій. – Львів, 1936. – 36 с.
277. Горевалов С.І. Військова публіцистика України в національно-визвольних змаганнях / С. І. Горевалов. – Львів, 1997. – 231 с.
278. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / [Гл. ред. С.С. Хромов; Ред. кол.: Н.Н. Азовцев, Е.Г. Гимпельсон, П.А. Голуб и др.]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 704 с.

279. Гражданская война 1918-1921: В 3 т. / [Под ред. А.С. Бубнова, С. С. Каменева, М. Н. Тухачевского]. – М.: Военный вестник, 1928. – Т. 2. – 418 с.; М.: Госиздат, 1930. – Т. 3. – 560 с.
280. Гриневич Я. В ім'я правди. Аналіз безпаралельної трагедії Української Галицької Армії / Я. Гриневич. – Нью-Йорк: Накладом т-ва “Молода громада”, 1972. – 47 с.
281. Грицкевич А. П. Борьба за Украину, 1917-1921 / А. П. Грицкевич; [под науч. ред. А. Е. Тараса]. – Минск: Современная школа, 2011. – 528 с.
282. Гунчак Т. Україна. Перша половина двадцятого століття / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
283. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. / М. С. Держалюк. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
284. Довбня В. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917-1920 років: організація та правові засади діяльності / [За наук. ред. проф. П. П. Михайленка]. – К.: Текст, 2002. – 220 с.
285. Долинський Д. Борьба українського народу за Волю і Незалежність: Огляд подій за р.р. 1918, 1919, 1920. / Д. Долинський. – Вінніпег; Ман: Накладом Руської книгарні, 1920. – 246 с.
286. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920) / О. Доценко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с.
287. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції / О. Доценко. – К; Львів, 1923. – Т. 2. Кн. 4. – 362 с.
288. Ейдемман Р. Громадянська війна на Україні / Р. Ейдемман, Н. Какурин [За ред. В.Я. Чубаря]. – Х.: Держвидав України, 1928. – 71 с.
289. Єгоров А.И. Разгром Деникина в 1919 г. / А. И. Єгоров. – М.: Госвоениздат, 1931. – 232 с.
290. Життєпис українських вождів Галицької армії. – Кам'янець-Подільський: Пресова Квартира НКГА, 1919. – 40 с.
291. Завальнюк О.М. Збройна боротьба в Україні 1918-1920 рр. / О. М. Завальнюк // Місту Полонному 1000 років: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 15-17 червня 1995 р., м. Полонне. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 56-61.

292. Завальнюк О.М. Збройна боротьба за Шепетівку навесні і влітку 1919 року / О. М. Завальнюк // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: Матеріали регіональної наук.-краєзн. конф. – Хмельницький; Шепетівка, 1995. – С. 115-117.
293. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
294. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
295. Завальнюк О.М. УГА у визвольних змаганнях на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) / О. М. Завальнюк // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): (Матеріали Всеукраїнської наук. іст.-краєзн. конф., 26 вересня 1997 р.). – Хмельницький, 1997. – С. 244-251.
296. Завальнюк О.М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень-серпень 1919 року) / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький: “Поділля”, 1994. – Ч. 1. – С. 390-392.
297. Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): історичний нарис / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 148 с.
298. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / [керівник авторського колективу й відповід. ред. О.Карпенко]. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
299. ЗУНР, 1918-1923: Ілюстрована історія. – Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – 524 с.
300. Історія війн і збройних конфліктів в Україні: енцикл. довід. / [Авт.-упоряд. О. І. Гуржій та ін.]. – К.: Вид. гуманіт. л-ри, 2004. – 520 с.
301. История гражданской войны в СССР: В 5 т. – М: Госполитиздат, 1959. – Т. 4. – 444 с.; 1960. – Т. 5. – 420 с.
302. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.).– 4-е вид., змінене і доповн./І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.

303. Історія українського війська (1917-1995) / В.Гриневич, Л. Гриневич, М. Колісник та ін., передм. Я.Дашкевича. – Львів: Світ, 1996. – 480 с.
304. История Украинской ССР: В 10 т. – Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917-1920) / [Отв. ред. Н. И. Супруненко]. – К: Наукова думка, 1984. – 655 с.
305. Какурин Н.Е. Как сражалась революция: В 2 т. – 2-е изд., уточн. / Н. Е. Какурин– М.: Политиздат, 1990. –Т. 2. – 431 с.
306. Каляев А.О. Українські збройні сили та їх роль у захисті української державності період визвольних змагань (1917-1920 роки): Воєн. іст. аналіз / А. О. Каляєв. – Львів: ВВПДУ “Львів. політехніка”, 1994. – 45 с.
307. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: короткий історичний огляд. – 2-е вид. / М. Капустянський. – Мюнхен, 1946. – Кн. 2. – Ч. 3. – 200 с.
308. Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. / О. Ю. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. –К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – Вип. I. – С. 59-60.
309. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О. Ю. Карпенко // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 18-21.
310. Ковальчук М. “Армія терпить понадто від тисячних ран...” До питання про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р. / М. Ковальчук // Військово-історичний альманах. – №6. – 2006. – С. 30-44.
311. Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917-1920 / М. Ковальчук. – К., 2007. – 70 с.
312. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння: Наукова монографія / М Ковальчук. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
313. Козицький А. Авіація УГА / А. Козицький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; [Національна академія наук України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича]. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 320-328.

314. Колянчук О. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 228 с.
315. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Організація, структура, штати): Історико-правове дослідження / М. В. Кравчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.
316. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919. – 2-е вид. / А. Крезуб. – Нью-Йорк: Око, 1966. – 179 с.
317. Кривизюк Л. П. Військовий вишкіл у Галицькій армії / Л. П. Кривизюк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. “Держава та армія”. Львів, 2000. – № 408. – С. 190-197.
318. Криволапов М.Г. Ще раз про червоні Галицькі частини / М. Г. Криволапов // Український історичний журнал. – 1970. – № 7. – С. 102-103.
319. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. З ілюстраціями і шкiцями / О. Кузьма. – Львів: Видавнича кооператива, 1931. – 460 с.
320. Кузьмин Г.В. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Военно-политический очерк / Г. В. Кузьмин. – М.: Воениздат, 1958. – 359 с.
321. Ласовський В. Генерал М.Тарнавський / В. Ласовський. – Львів: Червона Калина, 1930. – 192 с.
322. Легкий З. Терновий вінок Осипа Микитки / З. Легкий // Літопис Червоної Калини: Історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 1-2. – С. 22-26.
323. Леонтьев Л. Дайош Київ (з історії 44-ї київської дивізії) / Л. Леонтьев, Л. Курильов; [За ред. Г.Щербини]. – Х.: Держвидав України, 1929. – 64 с.
324. Литвин В. Україна: доба війни і революції (1917-1920) / В. Литвин. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2005. – 487 с.
325. Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919 / М. Р. Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

326. Литвин М.Р. Військова еліта Галичини / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – 376 с.
327. Литвин М.Р. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко; [Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. – Львів; Харків: Вид-во Сага, 2007. – 224 с.
328. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів.: Каменяр, 1991. – 200 с.
329. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.
330. Литвин М.Р. Українські Січові Стрільці / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
331. Литвин С. С. Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела / С. Литвин. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 467 с.
332. Литвин С. Симон Петлюра і Західна область УНР (нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії в 1919 році) / С. Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ. – 2000. – № 4. – С. 102-109.
333. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.
334. Лихолат А.В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. В. Лихолат. – М.: Госполитиздат, 1949. – 216 с.
335. Лихолат А.В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922) / А. В. Лихолат. – М.: Госполитиздат, 1954. – 656 с.
336. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 224 с.
337. Макарчук С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 191 с.
338. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.

339. Мариев. 16 лет Красной Армии / Мариев. – Л.: Ленпартиздат, 1934. – 117 с.
340. Матейко Р. Галицькі лицарі волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900-1920 років у контексті історії України. – 2-е вид. зі змін. та доповн. – Тернопіль, 2003. – 151 с.
341. Матейко Р. За рідний край, за нарід свій: Українська Галицька Армія на Тернопільщині / Р. Матейко, Б. Мельничук. – Тернопіль, 1993. – 78 с.
342. Матейко Р. Шляхами стрілецької слави. Українські Січові Стрільці в контексті Визвольних змагань українського народу / Р. Матейко, Б. Мельничук. – Тернопіль, 1995. – 71 с.
343. Мина Ж. Кількісний та якісний склад Дієвої армії УНР та УГА напередодні київської наступальної операції (кінець червня – липень 1919 р.) / Ж. Мина // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2010. – № 670. – С. 101-112.
344. Мина Ж. В. Перехід Української Галицької Армії на бік генерала Денікіна у листопаді 1919 р. / Ж. В. Мина // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2011. – № 693. – С. 132-136.
345. Мина Ж. Похід об’єднаних українських армій на Київ у серпні 1919 року / Ж. Мина // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2001. – № 431. – С. 31-35.
346. Мірчук П. На історичному закруті / П. Мірчук. – Торонто: Накладом Голов. Управи Ліги Визволення України, 1959. – 72 с.
347. Мірчук П. Українська державність 1917-1920 / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
348. Мірчук П. Українсько-московська війна 1917-1919 / П. Мірчук. – Торонто, 1957. – 80 с.
349. Мороз В. “Кавалерія Шепаровича” / В. Мороз // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали наук.-практ. конф. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – № 1. – С. 87-89.
350. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К: Укр. письменник, 1993. – 413 с.

351. Олійник П. Листопадовий зрив. Повстання української держави на західних землях в листопаді 1918/ П. Олійник. – Прага: Пробосм, 1941. – 19 с.
352. Олійник С. В. Бактеріологічна війна на українському театрі військових дій в 1919 році: міф чи реальність? / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 5. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – Т. 1. – С. 35-36.
353. Олійник С.В. Відступ Української Галицької армії за Збруч та її прибуття в Наддніпрянську Україну в липні 1919 р. / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16: На пошану професора А.О. Копилова. – С. 121-128.
354. Олійник С. В. Галицька армія – національно-політичний, культурно-просвітній і морально-психологічний чинник впливу на населення Правобережної України (літо 1919 – весна 1920 рр.) / С. В. Олійник // II міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення; [Українське історичне товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет. Ред.: Л. Винар, О. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 3. – С. 301-307.
355. Олійник С.В. Галицькі підрозділи в оборонних боях (вересень-жовтень 1919 року) // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. –Т. 3 (5). – Кам'янець-Подільський, 1999. – С. 307-310.
356. Олійник С. В. Джерела про культурно-освітню діяльність Української Галицької Армії на Поділлі (липень 1919 – травень 1920) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.”. – С. 36-48.

357. Олійник С. В. Діяльність Бюро Пропаганди (Пресової Квартри) Української Галицької Армії на Поділлі (літо 1919 – весна 1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 44-51.
358. Олійник С. В. Діяльність Відділу для освіти при Команді етапу Української Галицької армії на території Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”, 22 жовтня 2011 року. – С. 335-340.
359. Олійник С.В. Документи ЦДАВО України про наддніпрянський період історії УГА / С. В. Олійник // Наукові праці Кам’янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 1998. – Т. 2 (4). – С.90-91.
360. Олійник С.В. Зазбручанський період Української Галицької Армії в історико-мемуарній літературі / С. В. Олійник // Краєзнавство. – К., 1999. – № 1-4. – С. 30-32.
361. Олійник С. В. Культурно-мистецьке життя подолян в добу Директорії УНР (1919-1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 143-149.
362. Олійник С. В. Мемуарні джерела про діяльність Української Галицької армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 367-376.
363. Олійник С. В. Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української Галицької Армії на Поділлі / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9: Матеріали п’ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 230-235.

364. Олійник С. В. Національно-політично-просвітня діяльність Української Галицької армії серед населення Поділля (1919-1920 рр.) / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 10-15.
365. Олійник С.В. Організаційна структура УГА на території Наддніпрянської України / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1 (3). – С.304-308.
366. Олійник С.В. Організація та діяльність авіації УГА на території Наддніпрянської України (1919-1920) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ.пед. ун-ту: Зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, аспірантів, присвяченої 85-ї річниці Української національно-демократичної революції, 15-16 квітня 2002 р.: у 2-х т. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 1. – С. 83-85.
367. Олійник С.В. Організація та діяльність санітарних установ УГА на території Наддніпрянської України (1919-1920) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ.пед.ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4 (6). – С. 202-205.
368. Олійник С. В. Пам'ятна книга Української Галицької Армії: організація написання та реалізація задуму / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17: Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 537-544.
369. Олійник С. В. Переговори між УНР і військовою місією Антанти в Кам'янці-Подільському (липень – серпень 1919 року) / С. В. Олійник // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: М-ли Всеукр. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 443-448.
370. Олійник С. В. Перші бойові акції об'єднаної української армії у 1919 р. / С. В. Олійник // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / [Відп. ред. проф. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т.1: Десятиріччю Центру дослідження історії Поділля присвячується. – С. 361-371.

371. Олійник С.В. Підрозділи Української Галицької армії на Дунаєвеччині (липень-вересень 1919 року) / С. В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Матеріали наук. краєзн. конфер. – К.: Рідний край, 1997. – С. 72-74.
372. Олійник С.В. Продовольче і військово-господарське забезпечення Української Галицької армії на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзн. конф.– Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 293-295.
373. Олійник С. В. Професійна підготовка і питання загальної освіти галицьких стрільців на теренах Поділля / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 54-56.
374. Олійник С.В. Радянський етап перебування підрозділів Української Галицької армії на Поділлі (грудень 1919-травень 1920 рр.) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5 (7). – С. 260-271.
375. Олійник С.В. Створення Червоної Української Галицької армії / С. В. Олійник // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Вип. 1. – С. 111-122.
376. Олійник С.В. Стосунки Української Галицької Армії з місцевими органами УНР (липень-жовтень 1919 р.) / С. В. Олійник // АСАДЕМІА на пошану професора Л.А.Коваленка: Історичні дослідження.– Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський. держ. пед. ін-т, 1997. – Ч. 1.– С. 153-155.
377. Олійник С. В. Театрально-музичне життя на Поділлі в період Директорії УНР / С. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги – С. 52-62.
378. Олійник С.В. Українська Галицька армія і населення Поділля (липень 1919-квітень 1920 рр.) / С. В. Олійник // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т, 1995. – Т. 1. – С. 244-246.

379. Олійник С.В. Українська Галицька армія на захисті УНР (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К.: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 308-320.
380. Олійник С.В. Українська Галицька армія на Поділлі в липні 1919 р. / С. В. Олійник // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: Наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 15-16.
381. Олійник С.В. Українська Галицька армія на Поділлі в 1920 р. / С. В. Олійник // Тези доп. чотирнадцятої Вінницьк. обл. іст.-краєзн. конф., 5 вересня 1995 р. – Вінниця, 1995. – С. 62-64.
382. Олійник С.В. Українська Галицька армія на Правобережній Україні: мобілізаційний процес / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Випуск 6. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – Т. 1. – С. 31-32.
383. Олійник С.В. Українська Галицька армія на території сучасної Хмельниччини / С. В. Олійник // Хмельниччина – дивокрай. – 2004. – № 1-2. – С. 56-60.
384. Олійник С.В. Українська Галицька армія у визвольних змаганнях на Правобережній Україні (липень-листопад 1919 р.) / С. В. Олійник // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність: Матеріали VII Всеукраїнської наук. конф. – Черкаси; К.: Рідний край, 1995. – С. 277-279.
385. Олійник С.В. Українська Галицька Армія у складі “Збройних сил Півдня Росії” / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 12. – С. 187-196.
386. Папікян А.Л. Збройні сили України двадцятого століття / А. Л. Папікян. – Львів: Кобзар, 1999. – 308 с.
387. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К: Либідь, 1992. – Т. 2. – 602 с.
388. Правдюк О. Січові стрільці в піснях і в реальній дійсності / О. Правдюк // Народна творчість та етнографія. – К., 1991. – № 3. – С. 3-10.

389. Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революції й громадянської війни / А. Процик // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 130-139.
390. Рибалка І.К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні / І. К. Рибалка. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – 185 с.
391. Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.
392. Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт // Україна крізь віки: У 15 т. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 10. – 320 с.
393. Савченко В. А. Дванадцять воєн за Україну / В. А. Савченко. – Харків: Фолио, 2006. – 415 с.
394. Савчук Б. Договір Галицької армії з А.Денікіним (листопад-грудень 1919 р.) / Б. Савчук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5-6. – С. 214-219.
395. Савчук Б. Збройні Сили України: Етапи вічного походу / Б. Савчук. – Рівне, 1992. – 103 с.
396. Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. Вид. 2-е, доповн. / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – 568 с.
397. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В. С. Сідак. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1998. – 317 с.
398. Сірко І.М. Червоні Галичани в боротьбі за владу Рад / І. М. Сірко, В. Ю. Лапшин // Український історичний журнал. – 1966. – № 12. – С. 32-34.
399. Солдатенко В. Ф. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Ф. Солдатенко, Б. П. Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – 213 с.
400. Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917-1920 гг. / В. Ф. Солдатенко. – М.: Новый хронограф, 2012. – 672 с.
401. Солдатенко В. Ф. Осінь 1919 р.: доля об'єднаного фронту / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С. 11-28
402. Солдатенко В.Ф. Союз Української Галицької армії з більшовиками у січні-квітні 1920 р. / В. Ф. Солдатенко // Історія України. – К., 2002. – Квітень. – № 15. – С. 1-4.

403. Солдатенко В. Ф. Трагічна сторінка історії об'єднаного українського фронту: договір УГА з білогвардійцями / В. Ф. Солдатенко // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) / [За ред. Р. Я. Пирога]. – К., 2009. – С. 53-62.
404. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1919. Іст. есе-хроніки. – К.: Світогляд, 2010. – 453 с.
405. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1920. Іст. есе-хроніки у 4-т. – Т. 4. Рік 1920. – К.: Світогляд, 2010. – 442 с.
406. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
407. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / В. Ф. Солдатенко.– К.: Пошуково-видавничче агентство “Книга Пам’яті України”, видавничий центр “Просвіта”, 1999. – 508 с.
408. Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії / О. Стецишин [Центр дослідження визвольного руху]. – Львів: Часопис, 2012. – 480 с.
409. Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія / М. Стопчак. – Вінниця: І. Балюк, 2010. – 812 с.
410. Субтельний О. Україна. Історія/ О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 451 с.
411. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920) / Н. Т. Супруненко. – М.: Наука, 1966. – 455 с.
412. Супруненко М.І. Україна в період іноземної інтервенції і громадянської війни (1918-1920) / М. І. Супруненко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1951. – 343 с.
413. ТальБ. История Красной Армии. Краткий общедоступный очерк.– 4-е изд., доп. / Б. Таль.– М.-Л.: Госиздат, 1928. – 195 с.
414. Терлецький О. Історія України від 1917 до найновіших часів / О. Терлецький. – Львів: Просвіта, 1936. – 112 с.
415. Тимченко Р. В. Відносини Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки (листопад 1918 – квітень 1920 рр.) / Р. В. Тимченко. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – 347 с.

416. Тинченко Я. Герої українського неба: науково-популярне видання / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2010. – 200 с.
417. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-1921 роки / Я. Тинченко. – К., 1995. – Ч. 1. – 258 с.
418. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 118 с.
419. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
420. Томюк І. М. Причини та наслідки вимушеного об'єднання Української Галицької Армії з Добровольчою Армією уряду А. Денікіна (листопад-грудень 1919 р.) / І. М. Томюк. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 2008. – № 670. – С. 86-91.
421. Удовиченко О. Третя залізна дивізія: Матеріали до історії війська УНР: Рік 1919 / О. Удовиченко / [Упоряд. О.Вишнівський; Передм. Л.Шанковського]. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. – 264 с.
422. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917-1921 / О. І. Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
423. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. – Т. 2: Розгром куркульської Директорії. Вигнання інтервентів Антанти. Визволення України від денікінців / [Ред. кол. А. Д. Скиба (голов.), Гудзенко П. П., Доній М. Р. та ін.]. – К: Політвидав України, 1970. – 421 с.
424. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. – Т. 3: Українська РСР на завершальному етапі громадянської війни. Відбиття нападу буржуазно-поміщицької Польщі, розгром Врангеля і петлюрівщини / [Ред. кол. А. Д. Скиба (голов.), Гудзенко П. П., Доній М. р. та ін.]. – К: Політвидав України, 1970. – 462 с.
425. Українські січові стрільці 1914-1920. / [За ред. Б. Гнаткевича та ін.]. – Репринт. відтворення з вид. 1935. – Львів: Слово, 1991. – 159 с.

426. Чмир М. Галицька Армія. 1918-1920 / М. Чмир, Є. Пінак. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. – 80 с.
427. Финкельштейн Ю.Е. Симон Петлюра / Ю. Е. Финкельштейн // Исторические силуэты. – Ростов на Дону: Феникс, 2000. – С. 350-389.
428. Харук А. Крила України / А. Харук. – К.: Темпора, 2008. – 96 с.
429. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
430. Шанковський Л. Українська Галицька Армія / Л. Шанковський // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3343-3347.
431. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка. – 1974. – 396 с.
432. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР / В. Яблонський. – К.: Альтерпрес, 2001. – 160 с.
433. Яворівський Є. Вождь 100000-ної армії / Є. Яворівський. – Вінніпег: Вид. І.Тиктор. – 1958. – 26 с.
434. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича національної академії наук України, “Просвіта”, 1996. – 359 с.
435. Янчак Я. Про авіацію УГА, її історію та бойовий шлях / Я. Янчак, В. Чижевський // Дзвін. – Львів, 1998. – № 1. – С. 111-118.
436. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918-1923 роках / С. Ярославин. – Філадельфія: Накладом гурта прихильників, 1956. – 182 с.
437. Medrzecki W. Ukrainiska rewolucja narodowa 1917-1921 / W.Medrzecki // Nowig Wieki. – 1996. – №6. – S.130-146.
438. Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920 [pod red. T. Krzastka]. – Warszawa, 2009. – 471 s.
439. Slipiec J. Drogi niepodleglosci – Polska i Ukraina 1918-1921 / J. Slipiec. – Warszawa: Dom wydawniczy Bellona, 1999. – 299 s.
440. Szczśniak A. Wojna polsko-radziecka 1918-1920 / A. Szczśniak. – Warszawa, 1989. – 67 s.

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Кодекс поведінки для галицьких стрільців на території Наддніпрянщини (Поділля), виданий Начальною командою УГА

1) Пам'ятай, що переходячи Збруч, Ти вже не у себе дома, але гостем у Твого брата, якого мусиш шанувати і приспособитися до його волі;

2) всякі реквізиції та насильства є безусловно заборонені. Пам'ятай, що там нарід гордий, який всяку самоволю і беззаконність на місці осуджує та карає, який з причини гвалтів та насильств вигнав з своїх меж австрійців, німців, французів, греків, москалів та большевіків;

3) шануй засіви, поля і жнива Твого брата; не відбирай його худоби, а що Тобі необхідно потрібне, о те попроси при звіті, аби Твоє Начальство мало можливість се право купити;

4) запиши в своїй пам'яті, що большевики воюють більше письмом, брехнею та агітацією, як оружжам і гарматами; памятай, що вони й так будуть старатися поширити ненависть між тобою з наддніпрянськими братами, і що вони каждый Твій проступок використовують, щоби тебе здіскредитувати, очернити та зробити неможливим у Твого брата;

5) не будь приступним всіляким намовам тих, які кажуть, що всі народи браття, а власність Твоя. Ти пізнав вже “брата Ляха” і “брата Москаля” і знаєш, що Тебе очікує, еслі попадеш в їх руки. Не забудь, що той сам, який нині відбирає насильством власність другим, завтра її відбере від Тебе, а се зробити і нині й завтра лише для себе та для своєї кишені;

6) за межі Західної Області Української Народної Республіки на-ходиться у всіх селян багато оружжа та амуніції. Нам таких потрібно, для того доноси Твоєму Начальству про таке оружжа, аби воно могло купити в порядку потрібні нам знаряди;

7) шануй всіх членів інших народів і пам'ятай, що на Україні мають всі нації рівні права, і що в нас не терпиться гноблення одних горожан

другими, для того що вони говорять иншим язиком як Ти. Не позволяй, щоби бито й катовано Твоїх братів Москалями, Ляхами та большевиками, але й не терпи злочинів над безборонними співгрожанами тої самої землі;

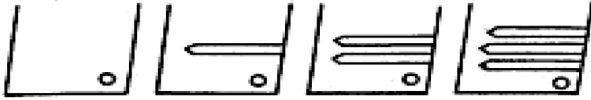
8) покажи браттям на Соборній Україні, що в нас є гордість і дисципліна, шануй Твоє Начальство, а де Тобі щось буде сумнівним – тоді спитай перше, заки зробиш щось, за що не можеш перед Богом і народом відповідати;

9) прочитай і добре собі це запам'ятай, а всім другим стрільцям передай.

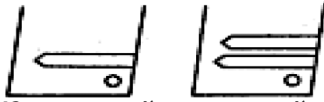
Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 190-190зв.

Додаток №2

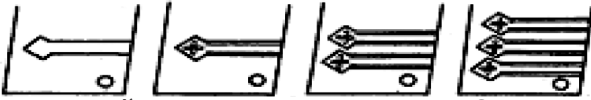
Відзнаки УГА

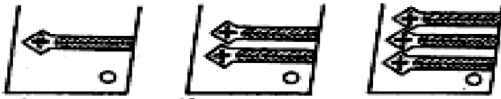
Стрілець Ст. стрілець Вістун Десятник

Підхорунжій Булавний

Хорунжій Чотар Поручник Сотник

Отаман Підполковник Полковник

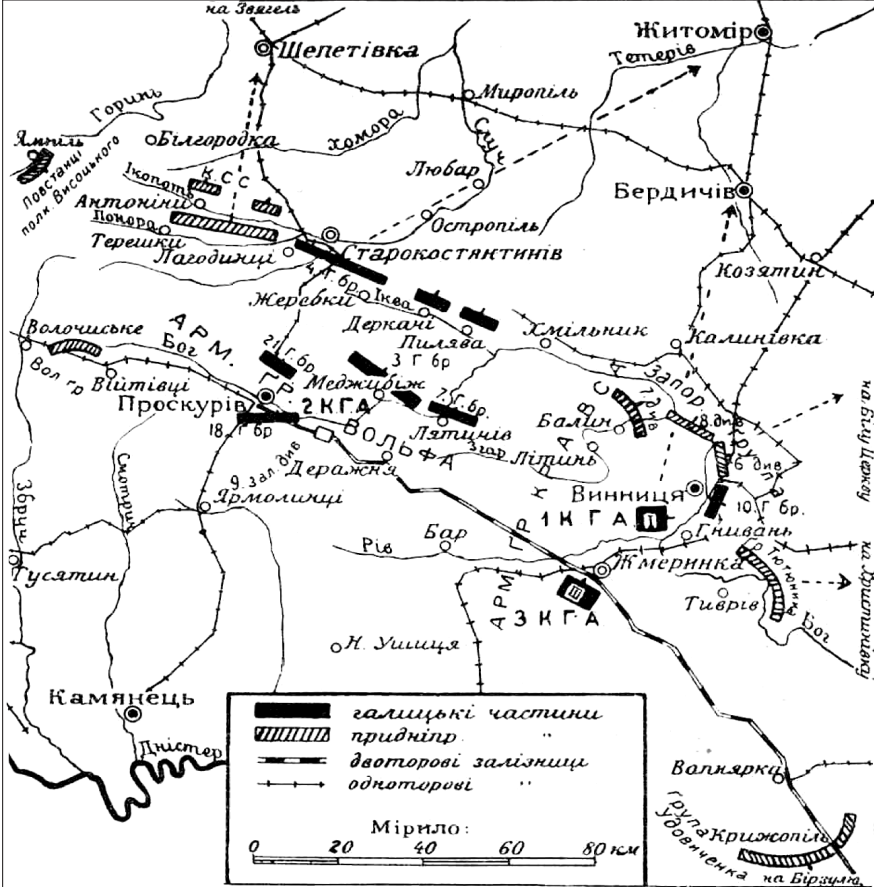

Генерал-чотар Генерал-поручник Генерал-сотник

Додаток №3

Розміщення українських армій до походу на Київ-Одесу, після здобуття Жмеринки та Вінниці, 11 серпня 1919 р.

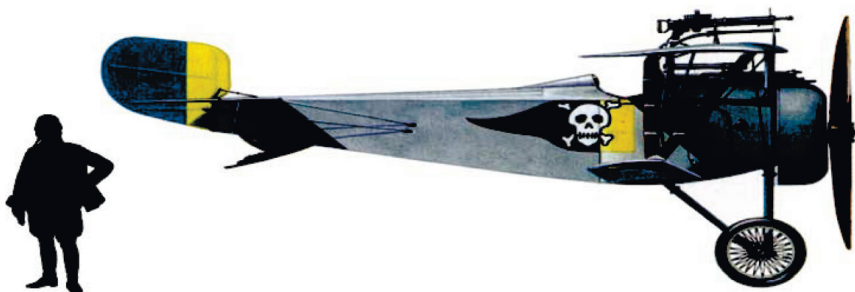
Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – 4-е вид., змінене і доповн. / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – Львів: Світ, 1992. – С. 552.

Додаток № 4

Літаки УГА

Вид	Тип	Країна	Рік випуску	Екіпаж	Макс. шв. км/год	Макс. відстань км	Вага	Озброєння: кулемет/ бомби
Розвідник-бомбардувальник	Альбатрос В-2	Німеччина	1913	2	100	700	900	1/-
	Альбатрос С-5	Німеччина	1916	2	170	800	1585	2/-
	Альбатрос У-1	Німеччина	1917	2	140	700	1810	3/-
	Бранденбург-KDW	Німеччина	1916	1	170	800	-	1/-
Багатоцільовий	Льойд	Німеччина	1918	2	170	800	1310	2/300
Винищувач	Ньюпор-11	Франція	1913	1	135	700	-	1/-
	Ньюпор-21\27	Франція	1916	1	150	700	-	2/-
	Ньюпор-17	Франція	1914	1	140	700	500	1/-
	Спад-13	Франція	1917	1	130	800	830	2/-
	Фарман	Франція	1914	1	140	700	-	1/-
	Фоккер Є-3	Німеччина	1915	1	140	800	610	1/-
	Фоккер Д-7	Німеччина	1918	1	190	800	850	2/-
	Альбатрос Д-3	Німеччина	1916	1	150	800	900	2/-

Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – С. 179.

Одномісний винищувач Ньюпор-17

Двомісний розвідник Альбатрос С-5

Додаток № 5

Мундири (однострої) Української Галицької армії

1. Булавний десятник артилерії
2. Сотник артилерії

1. Полковник піхоти
2. Генерал-чотар

1. Військовий священик (духівник)
2. Військовий льотчик

Додаток №6

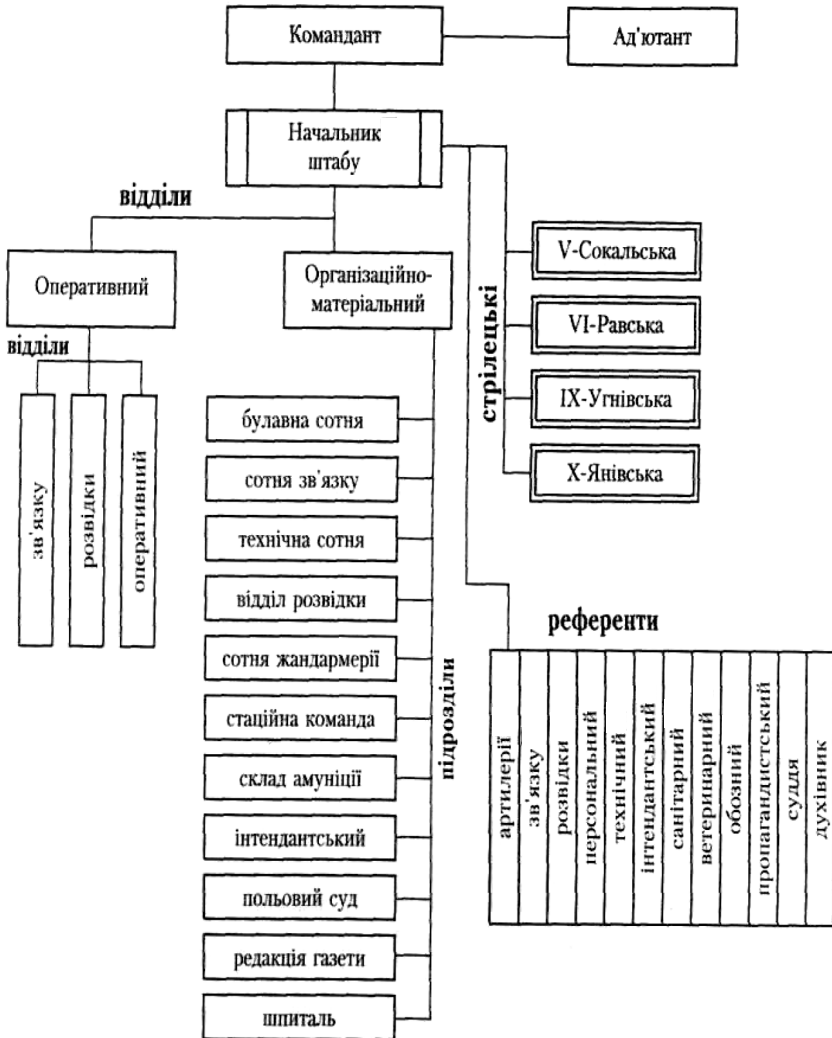
Курсанти Старшинської школи в Гуті Чугорській (випуск 8 жовтня 1919 року)

Базилевич Володимир	Микитюк Дмитро
Величко Олекса	Озимкевич Роман
Волянський	Панкевич
Грицьків Кость	Паньків Володимир
Дубицький Іван	Пилипів
Завада Петро	Роговський
Капустяний	Рудакевич
Караван Ксаверій	Сірко
К. М.	Тарнавський Іван
Ковальський	Тріска Іван
Криса Василь	Т. О.
Крупа	Турчин Василь
Кудрич Василь	Федунків Петро
Кульчицький Степан	Хоптяк Дмитро
Леськів	Шагай
Личківський Ярослав	Шелюх Степан
Лозинський Володимир	Шупяний Микола
Луцишин	Чолій
Майковський	Чорнодольський Євген
Мацук Василь	

Толук-Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толук-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. – Т. 4. – С. 266-267.

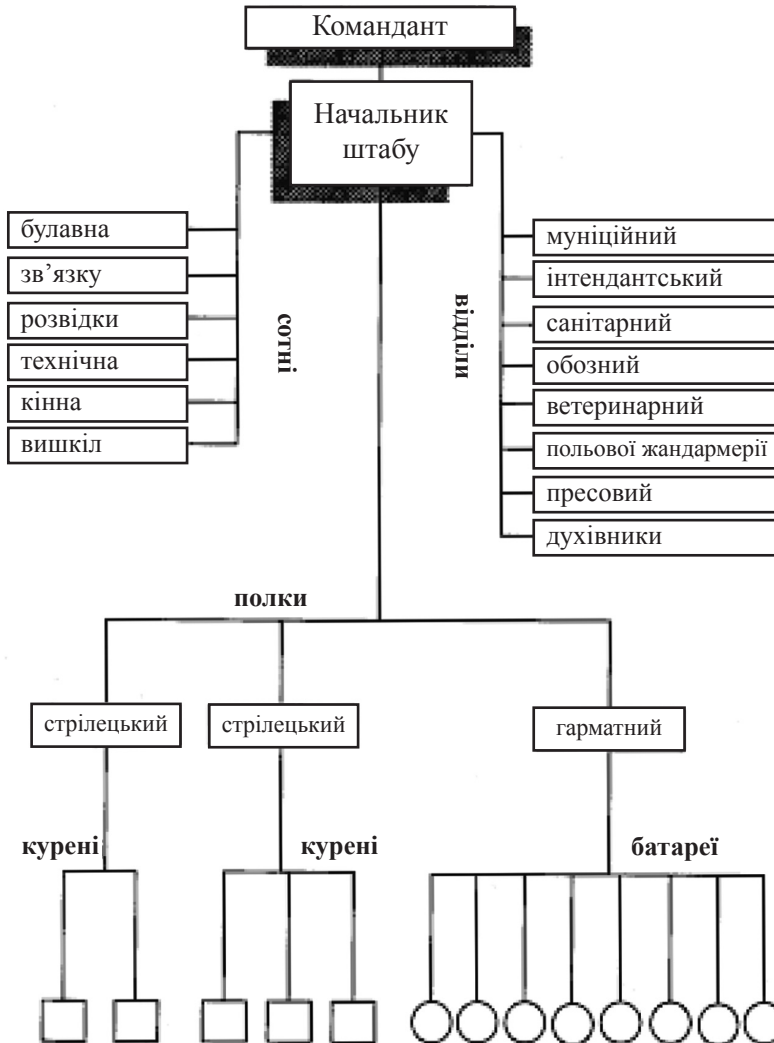
Додаток №7

Організація Першого Галицького корпусу

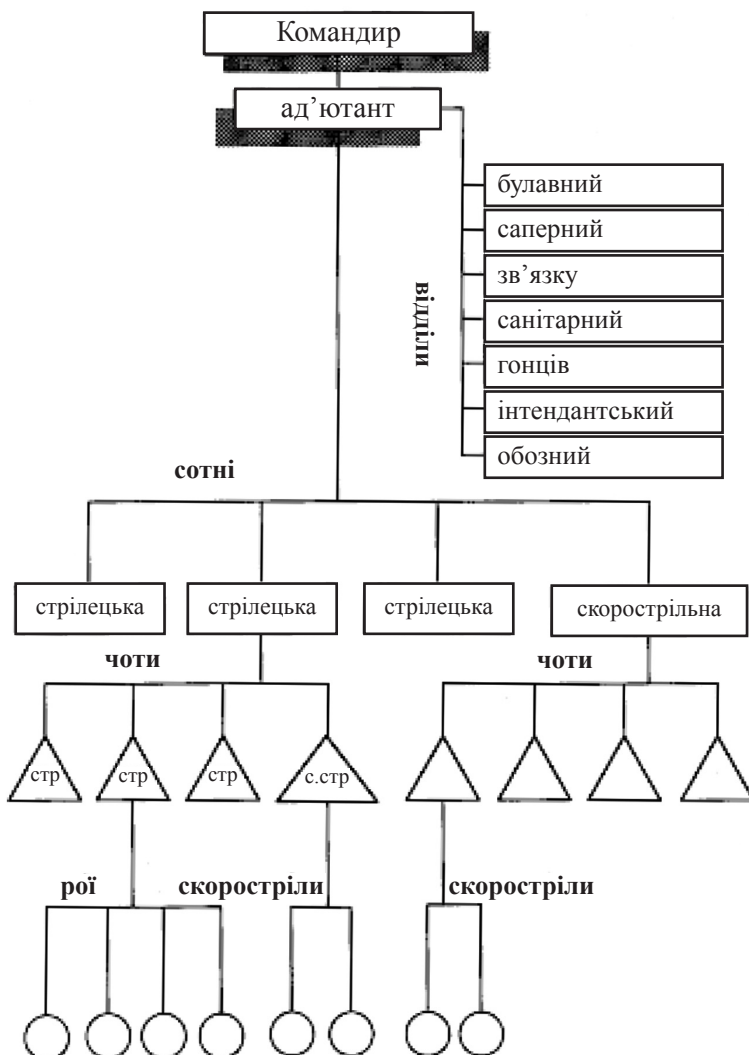
Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: Історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – С. 62.

Додаток №8
Організація 1-ї бригади УСС

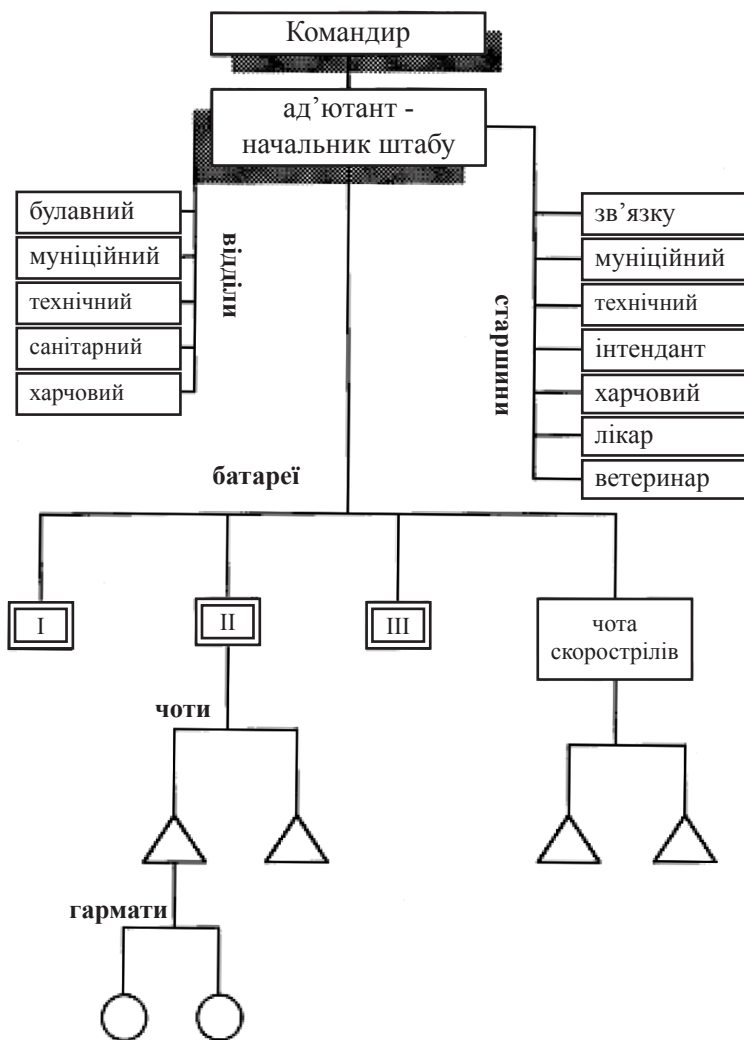
Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – С. 147

Додаток №9
Організація стрілецького куреня УГА

Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – С. 152.

Додаток №10
Організація гарматного полку УГА

Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – С. 162.

Додаток №11

Командний склад УГА під час перебування на Поділлі

Командуючі УГА

Генерал-чотар Мирон Тарнавський до 06.11.1919
Генерал-чотар Осип Микитка 06.11.1919 – 06.02.1920

Начальники булави (штабу)

Полковник Альфред Шаманек до 05.11.1919
Генерал-чотар Гайнріх Ціріц 06.11.1919 – 06.02.1920

Командуючі корпусів

I корпус

Генерал-чотар Осип Микитка до 06.11.1919
Полковник Альфред Шаманек з 07.11.1919 -12.02.1920

II корпус

Генерал-чотар Арнольд Вольф до 12.02.1920

III корпус

Генерал-чотар Антін Кравс до 12.02.1920

Начальники штабів корпусів

I корпус

Отаман Альфонс Ерле

II корпус

Підполковник Альфред Шаманек до 05.11.1919

Отаман Фердінанд Льонер

з 06.11.1919

III корпус

Підполковник Альфред Льобковіц

Командири бригад

1-а бригада УСС

Отаман Осип Букшований

2-а Коломийська бригада

Полковник Антін Віметаль

3-я Бережанська бригада	
Отаман Омелян Лисняк	до 06.11.1919
Отаман Кучера	
4-а Золочівська бригада	
Отаман Степан Шухевич	до 21.07.1919
Отаман Казимир Лясковський	
5-а Сокальська бригада	
Сотник Володимир Коссар	
6-а Равська бригада	
Сотник Юліан Головінський	
7-а Львівська бригада	
Підполковник Альфред Бізанц	
8-а Самбірська бригада	
Отаман Карл Гофман	до 10.09.1919
Сотник Осип Станімір	з 10.09.1919
Отаман Шмідт	
9-а Белзька бригада	
Сотник Йосафат Фещур	
10-а Янівська бригада	
Сотник Михайло Климкевич	
Сотник Франц Кондрацький	
Сотник Чайковський	
Сотник Іван Чайка	
11-а Стрийська бригада	
Сотник Карл Шльоссер	
12-а бригада	
Отаман Василь Черський	
14-а бригада	
Отаман Василь Оробко	
Сотник Гіліцінський	
Сотник Странський	з 28.11.1919
18-а Тернопільська бригада	
Сотник Ілько Цьокан	

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Алиськевич М., 13, 130, 143, 175, 198, 232
Андрусак М., 13, 175, 232
Анцелович, 189
Апостол В., 151, 154
Аріо, 14, 153, 232
Аргимович П., 160, 177

Б

Бабинський, 160
Бабяк В., 165
Баверман, 189
Баготнер, 209
Базилевич І., 269
Бакун В., 197
Балицький Д., 196
Балицький М., 125, 138
Баран М., 30, 142, 146
Барановський П., 192, 193
Бартелемі, 49, 51
Барчук Д., 136
Бачинський В., 14, 127
Безпалій О., 119
Безручко М., 12, 232
Бемко В., 16, 129, 136, 153, 182
Бенцаль М., 177
Бережинський В., 20, 87, 88, 124, 146-148, 175, 176, 212, 243, 244
Бізанц А., 72, 75, 98, 147, 275
Бійовський О., 151
Білгородський М., 23, 158, 181, 244
Білінкевич Б., 142
Білінський П., 16, 202, 232
Білоус П., 150, 187
Білянський, 157
Богацька, 157
Божко, 80
Бородієвич Є., 18, 213, 232
Бота, 51, 53

Бредов, 19, 135
Бриндак, 157
Бубела П., 35
Букшований О., 37, 44, 274
Бурачанський А., 207

В

Вагель, 198
Васюта І., 20, 244
Великочий В., 20, 244
Величко О., 269
Венгринович С., 111
Верига В., 18, 59, 65, 70, 117, 244
Верхотурський А., 5, 133
Винниченко В., 17, 233
Вислоцький І., 15, 204-207, 233
Вишневецький, 120
Вівсяна І., 23, 244
Вівчаренко О., 20, 38, 258
Віметаль А., 274
Вітик С., 32, 55, 191
Вітовський Д., 34-39
Вітошинський А., 136, 137, 182
Власов, 125
Воевідка, 143
Вол Б., 22, 52, 249
Волицький В., 12, 153, 184
Воловодюк, 135
Волянський, 269
Вольф А., 58, 84, 88, 91, 95, 156, 274
Врангель П., 77

Г

Гаванський Р., 16, 209, 212
Гадзейка, 75
Гадзінський В., 136, 138
Гайворонський М., 178, 179
Гайдучок С., 14, 15, 75, 207, 209, 210, 233
Галан В., 16, 180, 233
Галлер Ю., 51-53, 206

Ганицький О., 14, 66, 233

Ганкевич О., 131

Ганчак, 157

Гасман, 157

Гачкевич, 165

Гембачев, 112

Герасимович І., 150, 159

Герман, 197

Геруа А., 76, 77

Герцвайг, 189

Гіжовський, 186

Гіліцінський, 275

Гірн, 136

Гірняк Н., 12, 13, 124-126, 132, 234

Гнатевич Б., 8, 34, 246

Гнаткевич Б., 35

Голинський М., 12, 179, 234

Головінський Ю., 142, 145, 275

Голубець М., 7, 244

Гордієнко В., 19, 33-42, 45-58, 63-65,
90, 93, 100, 118, 244

Гордій М., 8, 244

Горевалов С., 22, 244

Горук С., 33, 35-37

Гофман К., 275

Греків О., 35, 58, 59

Григорієв Н., 217

Григоріїв Н., 170, 217

Гриневич В., 247

Гриневич Л., 247

Гриневич Я., 245

Грицкевич А., 19, 245

Грицьків К., 269

Гріншак Л., 177

Грушевський М., 170

Грушка, 132

Грушко Л., 195

Гуйн К., 35, 36

Гунчак Т., 17, 30, 71, 232, 245

Гуржій О., 21, 246

Густановський, 157

Д

Давид Г., 108, 119, 124, 125

Даншеквич Р., 12, 234

Дашкевич Я., 247

Дельвіг С., 76

Демчук В., 15, 210, 212, 234

Демчук Т., 15, 176, 177, 234

Денис О., 203

Денікін А., 6, 18, 77, 92, 100, 106,

117, 124, 173, 218, 219, 234

Держалюк М., 22, 101, 249

Дедик О., 16, 234

Дидик Є., 13, 180, 235

Дикий, 135

Дівнич, 146

Дідунік Р., 138

Добрянський С., 203

Довбня В., 22, 100, 245

Долежалъ К., 55

Долинський Д., 245

Долуд А., 39, 40, 44, 117

Дольницький М., 12, 76, 79, 179, 182,
187, 235

Доценко О., 17, 92, 117, 119-121, 161,
192, 245

Драган В., 196, 198

Дубицький І., 197, 269

Дубовий І., 146

Дяченко П., 12, 235

Е

Ейдман Р., 5, 245

Ерле А., 104, 136, 274

Є

Євшан М., 16, 235

Єгоров А., 5, 245

Єфремов С., 170

З

Завада П., 269

Завальнюк О., 24, 25, 245, 246

Задурович, 193

Зазулінська, 157

Загонський В., 126, 128, 132, 136, 141, 146
Зеєгорш, 122
Земик Р., 14, 235
Зінкевич, 187
Зуб П., 14, 67, 235

I

Іванець І., 16, 147, 235
Іванів, 136
Іванов, 75
Іванчук, 35
Івасевич П., 151
Івасевич Ф., 160
Ільницький, 209
Ірчан, 161, 230

K

Какурин Н., 5, 235, 245, 247
Калинчев Л., 195
Калічак І., 235
Каляєв А., 22, 247
Камінський, 107-109
Капустяний, 269
Капустянський М., 9, 60, 61, 69, 70, 72, 74-76, 79-83, 87-89, 247
Караван К., 269
Кардаш А., 197
Карпенко О., 7, 20, 21, 38, 246, 247
Кізюк, 144
Клим Т., 15, 177, 235-236
Климкевич М., 275
Климчук В., 16, 236
Клюн О., 13, 196, 198, 236
Ключенко О., 16, 172, 236
Кляймен Р., 206
Кніттль Р., 98-100
Ковалевський, 207
Коваленко Г., 170
Ковальський Р., 204, 207
Ковальчук М., 21, 22, 24, 96-98, 100, 247
Ковтунович, 125

Козак І., 16, 203, 236
Козакевич, 212
Козицький А., 22, 247
Колісник М., 21, 247
Колодницький О., 11, 158
Коляда, 125
Колянчук О., 22, 248
Комарніцький О., 24, 246
Кондрацький Ф., 130, 131, 133, 275
Коновалець Є., 12, 44, 80, 82, 105, 109, 236
Коновалов, 111
Корашевич-Токаржевський, 41
Коссак Г., 37-39, 45, 47
Коссар В., 116, 275
Костів, 151, 176
Котовський Г., 128, 146
Кох Г., 12, 102, 105, 110, 172, 236
Коцуляк, 161
Кошиць О., 178
Кравець М., 151, 154
Кравс А., 9, 11, 44, 50, 51, 84, 89, 95-98, 142, 144, 202, 236
Кравчук, 45
Кравчук М., 21, 87, 248
Красіцький, 204
Кревецький І., 161
Кренжаловський В., 112, 181, 231, 237
Крезуб А., 7, 33-37, 41, 42, 45
Кривизюк Л., 23, 248
Кривокульський В., 15, 237
Криволапов М., 6, 7, 248
Крип'якевич І., 8, 34
Криса В., 269
Крупа, 269
Крушинський, 107
Кудрич В., 269
Кузьма О., 7, 16, 35, 63, 237, 248
Кузьмин Г., 5, 248
Кульчицький С., 269

Куніш, 136
Купченко В., 10, 237
Купчинський Р., 178
Курах, 125
Курильов Л., 248
Куріца, 102, 103
Курманович В., 15, 47, 48, 54, 55, 58,
83, 237
Кухар М., 131
Кучабський В., 12, 237
Кучера, 275
Кучма Л., 3, 231

Л

Лазурко О., 15, 210, 237
Ланінська, 157
Лапшин В., 6, 256
Ласовський В., 8, 248
Лах П., 11, 16, 158, 237
Лебедович І., 12, 13, 180, 237, 238
Левицький К., 32, 34, 39, 191
Левицький О., 9-11, 102-105, 107,
112, 150-152, 154-156, 158-161, 165,
183, 188, 200, 211, 212, 238
Легар А., 48
Легкий З., 22, 130, 248
Лемківський І., 14, 238
Леонтович М., 178
Леонтєв Л., 248
Лепкий Л., 178
Леськів, 269
Лиско К., 16, 178, 238
Лисняк О., 101-104, 118, 133, 142, 275
Литвин В., 248
Литвин М., 19-22, 33, 35-37, 39-44,
47-50, 52-54, 56, 58, 59, 124, 136, 142,
145, 146, 148, 175, 248, 249
Литвин С., 24, 192, 249
Лихолат А., 5, 6, 249
Личківський Я., 269
Лозинський В., 64, 269
Лозинський М., 12, 64, 238

Лозовий В., 23, 249
Лулу Л., 15, 82, 238
Луцишин, 269
Луцький М., 14, 126, 146, 238
Любінський, 196
Ляйнберг Л., 16, 202, 238
Ляндес, 207
Лясковський К., 275
Льобковіц А., 12, 55, 129, 238, 274
Льонер Ф., 130, 274

М

Магас П., 16, 239
Мазепа І., 17, 239
Майковський, 269
Макаренко, 120
Макарчук С., 20, 40, 52, 55, 59, 249
Максимович, 121
Макух І., 118
Малик Я., 22, 52, 249
Малицький, 213
Марив, 250
Маринович М., 37
Мармузов, 135
Мартос Б., 70
Мартюк, 213
Масляк, 160
Матейко Р., 20, 250
Махно Н., 6, 217
Мацук В., 269
Мацькевич С., 14, 66, 239
Меленцій, 118
Мельничук Б., 20, 64, 250
Мигович П., 14, 97, 147, 239
Микитка О., 45, 47, 52, 91, 97, 100,
107, 117, 118, 127, 130, 132, 133, 137,
274
Микитюк Д., 14, 30, 57, 65, 239, 269
Мина Ж., 22, 250
Михайлик, 136
Михайло В., 198
Мицюк О., 12, 239

Мишковський Є., 43, 44, 48
Мишуга Л., 9, 10, 64, 239
Мірчук П., 64, 250
Мончинський Ч., 36
Мордалевич, 89
Мороз В., 144, 250

Н

Нагасвський І., 7, 153, 250
Нагуляк О., 142
Назарук О., 12, 59, 63, 162, 231, 239
Науменко К., 19, 20, 22, 249
Несмянов, 205
Никонів, 120
Новак, 210
Носковський З., 146

О

Огановський Л., 33
Озарков А., 151, 154, 161
Озимкевич Р., 269
Оксман, 187
Олійник П., 7, 251
Олійник С., 25-27, 58, 77, 102, 152,
154, 165, 178, 246, 251-255
Омелянович-Павленко (молодший),
45
Омелянович-Павленко М., 10, 43, 44,
47, 49, 53-55, 58, 117-120, 140, 141,
144-147, 219, 239, 240
Онищук Д., 175, 240
Онищук І., 159
Опока М., 125, 131
Оробко В., 112, 275
Осовський, 205
Остафіїв, 157
Острроверха М., 11, 101, 158, 240
Островський Я., 198

П

Паливода, 119
Паліїв Д., 16, 33, 35, 43, 102, 117, 118,
136, 182, 240
Панас М., 125, 135

Панкевич, 269
Паньків В., 269
Папкіян А., 21, 255
Парашук Д., 197
Петлюра С., 30, 59, 70, 76, 78, 98,
104-106, 110, 119, 139, 181, 188, 199,
220, 231
Петрушевич Є., 34, 40, 48, 52, 55, 57,
58, 70, 101, 106, 118, 139, 162, 201,
217
Пилипів, 269
Пиріг, 187
Підгурський, 157
Піلسудський, 10, 146
Пінак Є., 259
Подвойский М., 59
Полонська-Василенко Н., 7, 255
Порайко В., 136-138
Правдюк О., 178, 255
Процик А., 106, 256
Пучко, 136, 138

Р

Райлян, 196
Райх, 189
Рак, 156
Реєнт О., 23, 256
Ржевський В., 16, 202, 240
Рибалка І., 6, 256
Риндик, 157
Ріпецький С., 12, 179, 256
Роговський, 269
Романків І., 151
Ромер, 46, 147
Рубльов О., 23, 256
Рудакевич, 269
Рудницький І., 33
Рудницький С., 170
Ружицький, 194
Руцький О., 189

С

Саборський, 112

Савченко В., 21, 256
Савчук Б., 21, 24, 63, 101, 137, 256
Садовський М., 15, 82, 240
Сапунов, 112
Свідерський, 207, 209
Северин Л., 198
Сеген, 207
Секретар М., 16, 203, 204, 240
Сенечко Г., 17, 175, 240
Сенюта І., 151, 159
Сергійчук В., 22, 256
Сідак В., 256
Сінгалевич, 118
Сірко, 269
Сірко І., 6, 7, 148, 256
Сітницький І., 198, 202
Сіях, 55
Скидан М., 14, 240
Скляров, 95
Скоропадський П., 43
Славуца, 185
Слащов Я., 18, 95-98, 103-105
Слюсарчук, 198
Смолій В., 3, 231
Сокіл І., 14, 240
Соколовський, 89, 91
Солдатенко В., 23, 24, 63, 70, 79, 88,
118, 119, 126-128, 131, 133, 137, 139,
141, 143, 148, 256, 257
Солодуб, 136
Солтикевич Я., 211
Сопотницький, 45
Сохоцький І., 13, 17, 136, 138, 240, 241
Ставничий Р., 17, 180, 241
Станімір О., 9, 10, 75, 89, 91, 92, 142,
146, 147, 153, 185, 241, 275
Станько М., 195
Старосольський, 160
Старух, 143
Степанов И., 5, 241
Стефанишин А., 14, 237

Стефанів Г., 39
Стефанів З., 8, 246
Стефанюк Ю., 151
Стецишин О., 22, 257
Стецюк В., 24, 246
Стойкін, 133
Стопчак М. 28, 257
Странський, 275
Струмінський, 201
Струхманчук Я., 138, 143
Субтельний О., 17, 257
Супруненко М., 6, 247, 257

Т

Таль Б., 5, 257
Тарнавський І., 197, 269
Тарнавський М., 8, 9, 47, 58, 104, 106,
107, 117, 118, 191, 241, 274
Терлецький О., 7, 257
Тимченко Р., 23, 257
Тинченко Я., 22, 257
Тищик Б., 20, 38, 40, 41, 46, 51, 192,
258
Ткачівський, 161
Тобукашвіллі, 143
Толюк-Кульчицький С., 13, 197-199,
241
Томюк І., 258
Тріска І., 269
Турчин В., 118, 269
Труба, 194
Турчин, 108
Тютюнник В., 80, 84
Тютюнник Ю., 10, 79, 80, 117, 119,
140, 142, 148, 241

У

Уборевич, 135
Удовиченко О., 9, 43, 78, 79, 86, 87,
92, 145, 201, 258

Ф

Федунків П., 269
Фещур Й., 275

Финкельштейн Ю., 19, 65, 259
Фідлер, 186
Фіттерман, 188
Фостаковський І., 14, 67, 68, 242
Фош Ф., 76

X

Хайцман, 189
Харук А., 22, 259
Хвиля А., 125, 143
Хоптяк Д., 269
Хробак М., 17, 131, 132, 183, 185, 242

Ц

Цавольський, 157
Цибульський, 208
Цимбала, 186
Ціммерман, 108, 127, 130
Ціріц Г., 107, 117, 129, 132, 133, 137, 274
Цьокан І., 15, 35, 138, 185, 242

Ч

Чабан І., 151
Чайка І., 275
Чайківський В., 124, 165, 275
Чайківський Ю., 17, 242
Чарнота, 14, 148, 242
Черкаський, 186
Черський В., 275
Чижевський В., 22, 259
Чикаленко Л., 17, 242
Чмир М., 259
Чолій, 269
Чорнодольський Є., 269
Чуприна В., 22, 52, 249

Ш

Шагай, 269
Шаманек А., 51, 58, 94, 95, 104, 106, 136, 274
Шанковський Л., 8, 42, 44-46, 51, 54, 55, 57, 63, 64, 69, 75, 79, 82, 84-88, 95, 101, 204, 208, 211, 242, 259
Шашкевич Б., 100, 117, 143

Шелюх С., 269
Шепарович Л., 43
Шепарович Ю., 122, 144
Шепель, 117, 212
Шеремета, 148
Шіллінг, 103, 109, 111, 113, 117, 128
Шкрумеляк Ю., 17, 101, 119, 242
Шльоссер К., 98, 99, 275
Шмідт, 275
Штейфон Б., 19, 243
Штерн С., 19, 243
Штіпніц-Тернов К., 55
Штукгайло, 182
Шупяний М., 269
Шустикевич А., 14, 101, 243
Шухевич С., 9, 11, 70, 118, 124, 128, 136, 138, 140, 146, 148, 155, 158, 175, 211, 243, 275

Щ

Щуровський В., 15, 100, 208, 209, 212, 243
Щуровський М., 165

Ю

Юнаків М., 83, 95
Юркевич Д., 195

Я

Яблонський В., 23, 259
Яворівський В., 8, 259
Яворський Є., 12, 135, 243
Якимович Б., 21, 65, 143, 259
Якір Й., 91
Янчак Я., 22
Ярбій В., 13, 197, 243
Ярославин С., 17, 32, 35, 40, 48, 59
Яцик Т., 207, 212
Яцишин, 196

М

Medrzecki W., 19, 64, 259

S

Slipiec J., 19, 64, 146, 259
Szczśniak A., 19, 64, 259

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абамаліково, 128
Австрія, 32
Австро-Угорщина, 32, 34, 39
Ананьїв, ст., 122, 201
Аннопіль, 122
Антонівка, 194
Антонівці, 175
Антопіль, 122

Б

Бабин, 98
Баговиця, 71
Багринівці, 180
Балабанівка, 93
Баланівка, 135
Балигород, 43
Балин, 71
Балта, 104, 116, 131, 132, 135, 137,
139, 140, 142, 144, 177, 201, 202, 204
Бар, 63, 81, 92, 109, 124, 154, 176,
188, 213
Бахматівка, 187
Бебихи, 73
Безнісківці, 71, 184
Белз, 49
Бендзари, 132, 135
Бергдорф, 132, 135, 137, 140, 144
Бердичів, 59, 67, 68, 79, 84, 90-92, 95,
110, 115, 121
Бережани, 54, 56, 57
Березів, 36
Бершадь, 98, 129, 132, 135, 137, 140,
142, 143, 175, 179, 182
Бібрка, 49
Бійовичі, 97
Біла Церква, 43, 84
Білий Камінь, 137
Білогородка, 90

Білорусія, 76
Білоусівка, 123
Бірзула, 84, 115, 116, 121, 135, 140,
144, 177
Богданівка, 123
Богданівка, ст., 74
Боднарівка, 46
Борислав, 36, 51
Бортники, 98
Борщівка, 59
Браїлів, 81, 82, 93, 109, 111, 154, 176,
211, 213
Браїлівка, 72
Братковичі, 50
Брацлав, 79, 96-99, 140, 204
Брилівка, 137
Броди, 33, 57, 58
Буг, р., 49
Бужок, р., 74, 75, 78
Буковина, 33, 34
Бутівці, 89
Бутошани, 129
Бухарест, 76
Буцні, 81
Бучач, 56, 57

В

Вапнярка, 63, 67, 78, 82, 98, 100, 116,
120, 142, 143, 147
Варшава, 36
Васюгинці, 81
Вахнівці, 71
Велика Україна, 5, 20-23, 31, 32, 59, 66,
150, 154, 163, 190, 192, 201, 209, 217
Великий Луг, 175
Великі Струги, 72
Вербка, 71, 175
Вербова, р., 71
Вербове, 122

Верхній Ольчедаєв, 75
Веселий Кут, ст., 121
Вибранівка, 49
Вигода, ст., 121
Вижна Кропивна, 99
Винники, 44
Витава, 109, 158
Вихалівка, 74
Вихватнівці, 71
Вихривці, 73
Відень, 33-35, 118, 132, 145, 210
Війтівці, 83
Вільховець, 71, 72
Вінниця, 67, 68, 79, 80, 82, 83, 90, 93,
103-105, 110-113, 115, 120, 121, 124,
125, 127, 128, 131, 133, 140, 142, 152,
155, 176, 177, 188, 210, 213
Вінницький повіт, 200
Вінцентівка, 71
Віньківці, 75
Вовчухи, 49, 50
Вознесенськ, 110, 116
Войтівка, 123
Волинська губ., 133
Волинь, р-н, 42, 173
Волківці, 81
Володарка, 84
Волоско, 111
Волочиськ, 61
Вороновиця, 96, 97
Вуйн, 90

Г

Гайдамаки, 73
Гайдорф, 135
Гайсин, 95, 96, 98, 103, 104
Галич, 54, 56
Галичина, 32, 34, 36, 44, 48, 49, 51,
54, 55, 110, 113, 130, 142, 145, 156,
163, 168, 173, 204, 217
Германівка, ст., 122

Гірчична, 71, 72
Глібів, 71, 75, 213
Гліксталь, 135
Глушківці, 73
Гниловоди, 71
Гнівань, 82, 109, 116, 188, 213
Говори, 75, 196
Голєндри, 90, 147
Головчинці, 81
Голозубинці, 72
Голосівка, 60
Голосків, 60
Гонорівка, 122, 123, 132, 135, 137
Городок, 64, 71
Гранів, 93
Гремічка, 73
Грибовичі, 44
Григоріополь, 135
Гринівці, 74
Гриців, 199
Грінєнки, 99
Грушка, 196
Гулі, 75
Гуменці, 71, 73
Гусятин, 54, 57, 60, 61, 63
Гута Райгородська, 99
Гута Чугорська, 196

Д

Дашів, 93, 94, 99
Дашківці, 75
Демківка, 123
Демчик, 175
Дем'янківці, 72
Деражня, 74, 78, 81, 84, 92
Деребчин, 194
Дерешева, 75
Дмитришевіці, 123
Дніпро, р., 76, 91
Дністер, р., 53, 54, 57, 60, 63, 78, 127,
129, 131, 132

Доброміль, 43
Довгомостиськ, 49
Долиняни, *Він. обл.*, 75
Долиняни, *Льв. обл.*, 50
Дрогобич, 50, 51
Дубно, 59
Дубова Долина, 49
Дубосари, 129
Дунаївці, 71-73, 152, 156, 183, 189

Є

Єгерівка, ст., 122

Ж

Жабинці, 64
Жванець, 60
Жванчик, 71, 154
Животів, 98
Житники, 75
Житомир, 79, 84, 88, 89, 91
Житомирський повіт, 199
Житомирський р-н, 91
Жищинці, 74
Жмеринка, 11, 63, 67, 68, 78, 80-82,
84, 95, 109, 112, 115, 116, 120, 124,
137, 142, 154, 176, 189, 196, 203, 206,
211, 213
Жмеринка, ст., 82
Жовква, 49
Жорнище, 100, 140
Жуківка, 72
Журавлівка, 123

З

Заливанщина, 111, 113
Залісці, 71
Заліщики, 58
Западинці, 75
Зарудне, 98
Заставля, 157
Затишся, ст., 121, 144
Захаріївка, 132, 135, 137
Збараж, 56

Зборів, 56, 57
Збруч, р., 10, 54, 55, 58-62, 66, 67, 75,
78, 83, 150, 154, 181, 183, 196, 203,
206, 208, 209, 216, 218
Зеленці, 71
Зенішківці, 75
Зіньків, 73
Зіньківці, 72, 73
Зозів, 100
Золота Липа, 54
Золочів, 33, 39, 54, 57, 211
Зятківці, 105, 112

І

Івангород, 93
Іванівка, ст., 121
Іванківці, 71, 72, 157
Іваньки, 95
Іллінці, 96, 97, 110
Ільківка, 82
Італія, 105, 173
Іцки, 99, 123

К

Калинівка, 90, 121, 125
Калуш, 57
Калюсік, 75
Кам'янець-Подільський, 60, 63, 67,
72, 90, 107, 112, 152, 155, 178, 179,
189, 209
Кам'янка Струмилова, 49
Кантеліна, 98
Капустяни, 140
Карачаївці, 72
Кардаміївка, 122
Карпати, г., 42, 54, 58
Кассель, 132, 135, 137
Кернасівка, 123
Київ, 6, 32, 48, 68, 76, 78-80, 83, 84,
90, 91, 95, 114, 131-133, 138, 139, 142,
145, 217

Кипієвка, 123
Китайгород, 71
Клевань, 123
Княгинин, 63
Ковалівка, 71
Козельники, 46
Козова, 57
Козятин, 68, 79, 80, 84, 90, 92, 93,
110, 111, 113, 115
Колодієвка, 123
Коломия, 33, 41, 43
Колибань, 74
Комаргород, 122
Комарівка, 137
Кордишівка, 113
Корнин, 180
Коросно, 36
Коростень, 79, 89
Косиковецька волость, 183
Котюжани, 75
Краків, 34
Красилів, 82, 188
Красне, 54
Краснопіль, 84
Красностав, 89
Крижопіль, 116
Крилов, 46
Кричинці, 123
Крутіє, 123
Кудлаї, 97
Кудринці, 63
Кузелева, 72
Кузелівка, 71, 72
Кузьмин, 82
Кульчин, 79
Кульчівці, 71
Купель, 59, 60
Купин, 60
Курава, 90

Курашів, 75
Курники, 75

Л

Лабунь, 88
Лагодинці, 88
Ладизин, 123, 140
Летичів, 75, 79
Летичівський повіт, 187
Леухи, 94
Липівка, 123
Липовець, 84, 93, 100, 106, 109, 119,
121, 140
Липовецький повіт, 200
Лисинці, 89
Ліски, 36
Лісовий Мукарів, 72, 73
Літин, 79, 82, 89, 121, 155, 158, 199
Літинський повіт, 212
Лоївці, 99
Лопатинка, 98
Лука Мілешковська, 116
Лукашівка, 123
Львів, 33-50
Любар, 79
Любачів, 46
Лянцкорунь, 64, 73

М

Мазники, 74
Маків, 72, 209
Малий Любін, 49
Маліївці, 72, 153
Мардарівка, ст., 122
Мартинівка, 81
Мар'янівка, 63, 72
Махнівка, 90, 111, 147
Махринці, 111, 113
Меджибіж, 75, 78, 187
Мервин, 97
Мигалівці, 81

Миколаїв, 110, 116, 117
Миньківці, 71, 72
Миропіль, 89
Михалпіль, 73, 74
Мігасво, 122
Міські Пасіки, 46
Могилівка, 82, 157
Могилів-Подільський (Могилів), 109, 152, 189, 201, 213
Могилівщина, р-н, 154
Монастирище, 94, 205
Монастирська, 54, 56
Мончинці, 113
Морозів, 73
Москва, 76, 77, 131, 133, 175
Муровані Курилівці, 75
Мушкутинці, 157
Мшанець, 90

Н

Наддніпрянщина, 184
Найдорф, 137
Нараївка, р., 56
Немирів, 82, 97, 112, 122, 123, 140, 213
Нестерівці, 73
Нижна Кропивна, 140
Нівра, 63
Ніка, 122
Німеччина, 173
Нова Гута, 72
Нова Ушиця, 68, 72, 121, 213
Новий Кут, ст., 122
Новоград-Волинський, 80, 89, 91
Новоград-Волинський повіт, 199
Ново-Іванівка, 122
Ново-Миропіль, 89
Новопетровськ, 122
Ново-Українка, 116
Новоушицький повіт, 183

О

Ободівка, 128, 140
Ободное, 140
Оброшин, 45
Одеса, 6, 44, 78, 83, 90, 104-106, 109, 112, 113, 116, 117, 121, 122, 127, 129, 135, 137, 217
Ожигівці, 60
Окна, 122
Олександрівка, 94, 123
Олександрівський Майдан, 72
Олексинець Пільний, 74
Ольвіопіль, 116
Ольгопіль, 104, 110, 112, 132, 135, 137
Ометинці, 97
Оратів, 92, 93, 97-99, 110
Оринин, 63
Орлинці, 74
Остоя, 157
Остропіль, 88
Охримівці, 75

П

Павлівка, 95
Паланка, 123
Памозна, 116
Панасівка, 157
Париж, 48, 51
Пархомівка, 154
Пасіки Зубрицькі, 44
Патринці, 71
Пашковецька волость, 200
Пашутинці, 75
Перейма, 128, 137
Перекоординці, 75
Переліти, 135
Перемишель, 33, 36, 38, 43, 44, 46, 48-50
Перемишляни, 54, 56
Перемишлянщина, 42
Перехрестово, ст., 122

Петраші, 73
Петрімани, 75
Петроверівка, 122
Печара, 98
Пиків, 117
Пилипи Черемиські, 81
Південно-Східна Волинь, 114
Підгайці, 54, 57
Підкамінь, 56
Пісець, 72
Піщанна, 122, 128
Плугів, 56
Побійна, 71
Побіянка, 71, 72
Погребище, 93, 106, 110
Поділля, 5, 19, 27, 28, 63-65, 69, 78, 113, 114, 149-153, 182, 184, 196, 203, 214, 217-220
Подільська губ., 133
Полонне, 88-92, 95
Польовий Мукарів, 73
Польща, 49, 52, 57, 77, 119, 130, 135, 141, 174, 203, 218
Поморяни, 56
Попелюхи, 132
Попівці, 75
Посухів, 75
Потока, 95
Почапинці, 81
Правобережна Україна, 70, 76, 206
Привороття, 71
Прилуки, 140
Примошаниця, 81
Проскурів, 60, 61, 73-75, 80, 83, 90, 92, 107, 113, 121, 152, 155, 178, 187, 189, 200, 203, 209, 211
Проскурівський повіт, 199, 200

Р

Рава-Руська, 43, 44, 46, 49
Райгородок, 90, 98, 147

Райки, 95, 97
Рашків, 129
Регентівка, 81
Рибки, 123
Рибниця, 129, 132
Рів, 81
Роздільна, ст., 121, 135
Роз'їзд Наркевичі, 60
Романів, 89
Росія, 32, 51
Ростовка, 97
Рудки, 43, 51
Рудне, 45
Рудниця, 123
Румунія, 34, 52, 58, 62, 76, 118, 124, 127, 129, 130, 134, 149, 174, 210
Рункошів, 71

С

Сабарівка, 94
Савронь, 128
Сальник, 113
Самгород, 123, 140
Сатанів, 59
Сахнівці, 199
Севастьянівка, 93
Семенки, 81
Сеферівка, 81
Сиверинівка, 81, 188
Синяківці, 71, 72
Ситківці, 96, 99
Сихів, 37, 46
Сичівка, 93
Січинці, 71, 157
Сказинці, 71
Скала, 57, 63, 209
Сквира, 84
Слобідка, 132, 135, 157
Слобода, 71
Слободзея, 135
Случ, р., 83

Смотрич, 59, 60, 71-73, 155

Смотрич, р., 71

Снітків, 75

Сокаль, 43, 44

Сокільники, 46

Соколівка, 49

Солобківці, 71, 74

Солонка, 45

Сорокани, 209

Сорокодуби, 100

Сошова, ст., 122

Ставки, 123

Станіславів (Станіслав), 33, 40, 41, 56

Станіславівка, 71, 73

Станіславчик, 181

Старокостянтинів, 67, 82, 83, 88, 89, 156

Стрий, 56

Струсів, 57

Студениця, р., 71

Судова Вишня, 44, 49, 50

Сульжин, 89

Супівка, 75

Східна Галичина, 7, 28, 32, 34, 35, 42, 52, 53, 61, 181

Східна Європа, 66

Східне Поділля, 194

Сцібори, 71

США, 34

Сян, р., 44, 49

Сянок, 36

Т

Тальне, 205

Татаринці, 74

Теребовля, 56, 57

Терешпіль, 199

Терлиця, 94

Тернопіль, 40, 41, 54-57

Тиврів, 107, 109

Тиманівка, 123

Тимків, 135

Тинна, 157

Тираспіль, 117, 129, 135, 144

Томашпіль, 100, 122

Тростянець, 122, 140

Тульчин, 98, 122, 140

Турбів, 112

Турка, 50

Тягів, 97

Тягун, 94, 97

У

Угорщина, 32, 34, 43, 173

Україна, 3, 4, 6, 22, 130

Уланів, 79

Умань, 84, 104, 206

Устя, 135, 137

Ф

Фастів, 68

Філянівка, 72

Фльорина, 132, 135, 175

Фрампіль, 71

Франція, 51, 53, 217, 218

Французьке, 123

Фридрівці, 63

Х

Харків, 7, 175

Херсон, 117

Херсонська губ., 133

Хирів, 43, 46, 50

Хмільник, 11, 90, 117, 119

Ходорів, 56

Ходорівці, 71

Ходорків, 158

Холевінці, 116

Хомора, р., 79, 83

Христинівка, 79, 104, 112, 205, 206

Хутір Романів, 97

Хутір Черномського, 94

Ц
Цибулів, 94
Цибулівка, 122
Циганівка, 73
Цівківці, 71

Ч
Чаньків, 71
Черемиси Волоські, 81
Чернівці, 33, 34
Чернігів, 76
Чернятин, 81
Черч, 59, 60
Чехія, 105, 173
Чехословаччина, 58, 62
Чечельник, 71, 132, 135, 137, 140,
142
Чорна, 73, 199
Чорний Острів, 61
Чорномин, 132, 135
Чорнятин, 90
Чортків, 54, 55, 57, 59
Чубівка, 140
Чуднів, 142, 147

Ш
Шаргород, 193
Шарівка, 74
Шатава, 67, 71, 72, 188

Шебутинці, 72
Шендерівка, 194
Шепетівка, 79, 80, 84, 88-92, 95
Шимкове, ст., 122
Ширяєво-Степанівка, 122
Шустівці, 60

Щ
Щітки, 116

Ю
Югославія, 34
Юрків, 97
Юрківка, 122
Юрківці, 97

Я
Яблонне, 53
Яворів, 36, 44, 46
Якушинці, 190
Ялтушків, 75, 81, 196, 213
Ямпіль, 148
Янів, 79, 90
Янчинці, 71
Ярмолинці, 63, 71, 74
Ярослав, 36, 43
Ярославка, 74
Ярошівка, 109
Яруга, 78

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Створення і бойова діяльність галицького війська у Східній Галичині (кінець 1918 – липень 1919 рр.).....	32
Розділ 2. УГА в бойових операціях на Поділлі (літо-осінь 1919 р.)..	63
2.1. Перебазування на Поділля. Перші перемоги	63
2.2. Участь в поході на Київ-Одесу	78
2.3. Оборонні бої восени 1919 р. У трикутнику смерті	91
Розділ 3. Завершальний етап перебування УГА в регіоні (грудень 1919 – травень 1920 рр.)	115
3.1. Вимушене передислокування у південному напрямку. Допомога учасникам Зимового походу армії УНР	115
3.2. Політичні колізії 1920 р. Остання бойова акція.....	123
Розділ 4. Відносини з місцевим населенням. Організація і діяльність тилу та допоміжних структур	150
4.1. УГА – національно-політичний, культурно-просвітній і морально-психологічний чинник впливу на подолян	150
4.2. Матеріально-технічне і кадрове забезпечення та діяльність допоміжних структур	182
Висновки	216
Перелік умовних скорочень	222
Список використаних джерел і літератури	223
Додатки	260
Іменний покажчик	276
Географічний покажчик	283

Наукове видання

**Олександр Михайлович Завальнюк,
Сергій Васильович Олійник**

**УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА
АРМІЯ НА ПОДІЛЛІ
(липень 1919 – травень 1920 рр.)**

Монографія

Оригінал-макет – Грозний А. Б.
Дизайн обкладинки – Зарицька У. М.

Підписано до друку 25.12.2013. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 16,8.
Наклад 250 прим. Зам. № 552.

Підготовлено до друку у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс (03849) 9-09-45.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3025 від 09.11.2007 р.
www.medobory2006.com.ua, e-mail: medobory@i.ua

Надруковано у друкарні ПП Мошак М. І.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2. Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №867 від 22.03.2002 р.